

Д.Б.6
НЧЧ

М.П.БОРЂЕВИЋ

СРБИЈА
И
ЈУГОСЛОВЕНИ

ЗА ВРЕМЕ РАТА 1914-1918

0

Г. Б. 6
444

ID = 6310151

МИЛАН П. ЂОРЂЕВИЋ

Лука Ђеловић
БЕОГРАД

Luka Celović
BEOGRAD

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45448

СРБИЈА

И

ЈУГОСЛОВЕНИ

ЗА ВРЕМЕ РАТА 1914—1918

ИЗДАВАЧ СВЕСЛОВЕНСКА КЊИЖАРА
БЕОГРАД, 1922.

КЊИЖАРА "ОСВИТ"
Обилићев Венац 36 - БЕОГРАД

ГРАФИЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ПРОСВЕТА“

ПРЕДГОВОР

Од како смо се вратили у нашу ослобођену и уједињену отаџбину, известан део наше штампе, с времена на време и као по неком нарочитом плану, обнавља све оне клевете, којима се за време рата, стално војевало против Србије и ондашње српске владе у намери, да се Србија и њезин државни национални програм потисну у позадину.

Писало се и говорило за време рата да је политика српске владе „империјалистичка“, да је „велико-српска“ и „корумптивна“, да је „хегемонистичка“, „реакционарна“, и т. д. А пошто смо се вратили у земљу те клевете само су се пресипале из једног листа у други, у провидном циљу: да се о протеклим догађајима обмане наш народ зарад личних и партијских интереса оних, који инспиришу те листове.

Најпре су кампању у том погледу повели загребачки „Обзор“ и љубљанска „Југославија“. За њима је дошла „Ријеч С. Х. С.“ са „Словеначким Народом“, докле им нису прискочили у индат и многи други аутономашки и демократски листови, међу њима и „Демократија“, која је у броју 81. (од 1919. год.) чак и то тврдила, да би г. Трумбић, на конференцији мира у Паризу, могао за нас и већих успеха постићи само да није било г. Пашића, који је, вели, све кварео и покварио!

Ишло се у том погледу тако далеко, да су извесни од поменутих листова имали и ту незавидну кураж да причају пред оним необавештеним светом у Словеначкој и Хрватској како су г. Пашић и радикали толики „реакционари“ да су читавих „25 година владали Србијом полицијским режимом, који је био гори од режима Владана Ђорђевића и Јована Ристића“. И да би се та измишљотина што лакше

за истину примила, они су додавали још и то — чујте само! — да је Пашић, силом своје власти, *приликом евакуације Србије, сиречио посланике Рибарац-Вељковићеве групе да се и они евакуишу и дођу на Крф у Скупштину!*... Цела је Србија сведок, да је то тврђење сушта неистина. Нико, међутим, не може бити обманут о томе куда се циљало и чему се тежило кад се, пред Хрватима и Словенцима, Србија представљала као земља, која је кроз читавих 25 година, *па чак и у очи великога раша*, могла погнуте главе сносити тиранске полициске режиме.

За време рата, Србију су исто тако и Аустријанци представљали. У самој Србији чинили су то преко својих познатих „Београдских Новина“, а у Иностранству преко извесних пријатеља чланова „Југословенског Одбора“, преко поткупљене неутралне штампе и преко разних дефетистичких јужнословенских личности или група.

*

Прокламујући ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца, ни српској Скупштини ни српској влади нису ни на ум долазиле какве империјалистичке, хегемонистичке или реакционарне тежње. Они будућу заједничку државу нашу замишљаху као потпуно демократску, са равноправношћу свих њених грађана и свих вера без разлике. Другчије није ни могло бити.

Србија већ одавно беше земља потпуно демократска. И да јој је неко наметао, она никад не би пристала вршити народно уједињење с намером да своју браћу подјармљује. Најмање су на тако што могли мислити Пашић и радикална странка, који су кроз тридесет година пре рата подносили највеће жртве у борби, из које се, најзад, поносито уздигла наша демократска Србија, која је *шек као таква* до краја осправдала назив Пијемонта нашег народа.

Улазећи у европски рат под вођством једнога у истини великога владоца, прожетог до дна срца и душе патриотским осећајима, искреног демократе и скрупулозног чувара нашег Устава, Краља Петра и његовог достојног сина Регента Александра, који поред себе имађаше као саветника исто тако патриотску и демократску владу, Србија, за све време рата, ни једном није морално поклекла баш због тога, *што беше демократска и што јој и вођство такво бејаше*. Она

је у овом великом и дуготрајном рату, који у једном тренутку беше пољуљао морал целог света, до краја истрајала, и уздигнуте главе подносила све муке на које беше ударена.

— Па, и ако пропаднемо, са великима ћемо пропасти, па ћемо се са великима и подићи!, — рече, у једном разговору, г. Пашић писцу ових редака још концем месеца септембра 1914. г. И те речи јесу најлепши споменик оне стојичке мирноће и оног дубоког уверења у победу Правде са којима је демократска Србија дочекивала развој ратних догађаја и онда, кад је храбра српска војска морала напустити Срем, и с обала Дунава и Саве кретати Церу и Мачкову Камену да задржи непријатеља, који поново ту беше провалио. Није то уверење напуштало Србију ни после оних јесењих и зимских страхота 1915—1916. год., када се српска војска, потискивана непријатељским армијама са три стране, провлачила кроз непроходне албанске кршеве, па ни онда када су десетковани, и глађу и болестима изнурени остатци српских армија са обала Јадранског Мора стигли на Крф, да се ту опораве, реорганизују и спреме за нову борбу с непријатељем, за борбу која је имала донети слободу свој браћи нашој. И никад, ни једног тренутка кроз све то време, ни владалац Србије, ни његов наследник Престола, ни влада српска нису ни помислили, а камо ли каквог знака дали, да су желели чиме му драго замрачити слободу наше браће, ако они и кад они једном буду отргнути испод јарма аустријског и са Србијом оснују заједничку, братску државу.

Крфска декларација, која беше прва јавна манифестација званичне Србије и представника Југословена под Хабзбурзима, била је уједно и најречитији доказ за ово што рекосмо. Њене потпуно јасне и одређене стипулације, којима су темељи наше, за онда још будуће државе постављени на једну широку и потпуно демократску базу, морале су уклонити и сенку од сумње о каквим завојевачким смеровима Србије, ако је те сумње гдегод у истини уопште и могло бити. Сам пок. Фран Супило, који се раније — ваљда подстицан с неке стране, у чије праве намере није ни прозирао — беше с неповерењем односио према српској влади, посла јој, одмах по објави Крфске Декларације, честитку, *„ради закључака прихваћених, који су дапаче у темељним начелима надмашили моје поштулите“*.

Ко је, после свега тога, могао и помислити, да ће одједном, изненада, и са стране многих „Југословена“, пасти оптужбе против српске владе да она не мисли ни на што друго до на „Велику Србију“ и да према Хрватима и Словенцима гаји завојевачке намере?

При свем том, невероватном брзином, и по неутралној Швајцарској и по савезничким земљама, нарочито после Крфске Декларације, почеше се ширити најневероватније и најстрашније оптужбе те врсте противу Пашића и ондашње српске владе, противу „радикалних реакционара“ и „тлачитеља и српске и југословенске демократије у опште“, противу оних „који бацају у лице непромишљен и лакомислен приговор да је Србија изгубила крв својих синова због чега треба створити велику Србију“, противу „Србијанаца, који могу говорити само о Србији, јер о Југославији могу говорити не Србијанци, него Југословени“, против „спекуланата и бесавесника србијанске владајуће странке“, који ће „у тој „Великој Србији“ чинити оно исто што су чинили у Македонији: грабити, пљачкати, и послати своје покварено и некултурно чиновништво у све југословенске покрајине да нас притисне, да нас морално и материјално исисава, да чини оно што нису чинили Аустријанци и Маџари“ и т. д.

Ето, тако је на све стране, за време рата, клеветана и оптуживана српска влада. Да се тим клеветама противу Пашића и радикала ударало по самој Србији није потребно нарочито доказивати.

*

Обнављајући прошлог лета клеветничку акцију против Пашића и ратне српске владе, загребачка „Слободна Трибуна“ је покушавала у неколико чланака и то представити, како у стварању ове наше данашње државе ондашња српска влада и њен председник, управо, и немају никаквих заслуга! За све се покушавало представити заслужним само „Југословенски Одбор“!

Те старе клевете противу ратне српске владе поновио је пре кратког времена и Др. Хинковић, најпре у блокашком „Обзору“, затим у демократској „Ријечи“, а после и у засебној брошури.

И то се тако говорило и писало, па се још и данас говори и пише, баш о оним људима, који су и започели и до краја водили рат с бив. Аустро-Угарском и њеним савезни-

цима, и који су, с врхова српске државне управе, први, широм целог света, прокламовали ову нашу данашњу уједињену државу као главни рашни циљ Србије!

Да би доказали своју тезу, сва су та „југословенска“ господа, ти критичари рада ратне српске владе наводили пуно изјава и предлога „Југословенског Одбора“, спомињали резолуције наших саплеменика у Америци и т. д. и све то везивели једно уз друго без реда, како су сами хтели и како им је било згодно и, наравно, све су тумачили тенденциозно, без обзира на време и прилике кад су те изјаве и предлози учињени, или кад су наведене резолуције донесене. Није се ту водило рачуна ни о томе, да је Краљевина Србија, на челу чије је владе стојао г. Пашић, увек била и за све време рата остала међународно признати фактор који постоји, и да су одлуке Српске Народне Скупштине биле једина меродавна директива за политику српске владе. Није се узимала на ум ни стварна ситуација на бојним пољима у даним моменцима, ни, у вези с тим, општа политика Савезника у шренуцима кад су чињени дотични предлози и кад су падале дотичне изјаве и резолуције. Сем тога „документи“, на које се дотична господа позивају, не само што нису увек потпуно цитирани, него су често пута и скроз неистинити. А спомињући нам концепцију чланова „Југословенског Одбора“, коју не приказују онаквом каква је она у истини била, они заборављају водити рачуна и о концепцијама оног дела нашег народа, који је, за време рата, остао на своме огњишту у Аустро-Угарској, или се, пре рата, био иселио у Америку. Међутим су ове друге концепције биле претежније од онога, што је „Југословенски Одбор“ само речима показивао да жели остварити, па су се ове друге концепције, разликујући се од оних, које је „Југословенски Одбор“ јавно исповедао, такође и међу собом јако разликовале, и не само по времену када су долазиле и по тактици, која се имала употребити, него и по циљу, који се желео остварити.

Једино због тих тенденциозних саопштења, којима се жели замрачити блиска, али уједно и најмучнија прошлост, какву је наш народ икад преживео, узимамо и ми реч по тој ствари. Не треба допустити клеветама да се одомаће. Овде у толико пре, што се, као што рекосмо, тим клеветама гађа преко Пашића и радикала — сама Србија. Њу и њене заслуге желе, управо, поменути „Југословени“ уклонити с пута,

закопати их, и на свагда метнути крст на њих, како би лакше постигли извесне смерове своје, о којима се све може рећи изузев да су прожети духом истинског јединства. Нашем народу треба изнети истину о ономе што се дешавало за време од лета 1914 до конца 1918. г. То је доба и иначе непознато ширим масама, па чак и многим између људи, који иначе нису равнодушни и неактивни у политици. Треба им с тога дати прилике да га, колико толико, познаду. Ми ћемо то, колико знамо и можемо, учинити у овој књизи. Изнећемо пред читаоце факта, наравно она која су нама позната и онако како смо ми на њих гледали, па они сами нека о томе размишљају и суде. Ако се наша оцена некој господи и не буде свиђала, једно нам неће моћи ни они оспорити, а то је, да смо, ређајући факта, изнели истину.

Могли бисмо овде, за сад, напоменути само још толико, да је целокупни рад „Југословенског Одбора“ оставио на нас лично такав утисак, да је био од веће штете него користи по ошту народну ствар. А и многи други наши, потпуно добронамерни људи били су, још за време рата, дошли до убеђења, да би за нашу народну ствар боље било да тај одбор, *онакав какав је био и како је радио*, уопште није ни постојао. До другог чега није ни могла довести она безобзирна неискреност најутицајних чланова тога одбора готово према сваком кораку српске владе, и онај дуализам у вођењу народне политике, *који није био последица само претеране амбициозности* оних чланова „Југословенског Одбора“, који су непрестано настојавали да пред нашим Савезницима играју признатога и уз то још српској влади равноправнога фактора у свима без разлике питањима, која су се тичала ослобођења и уједињења нашег народа, — него је био продукт и неких њихових нарочитих смерова. Уосталом, рад „Југословенског Одбора“ нису одобравали ни сви његови чланови. А факт, што су са радом „Југословенског Одбора“ били задовљни два Енглеца, новинари Стид и Сетон Ватсон, као што је загребачка „Слободна Трибуна“ наводила, нико не може узети као озбиљан доказ, да је тај рад, и кад се узме да је био потпуно искрен, уједно био и беспрекоран *с гледишта наше народне ствари*. Није, најпоследње, било ни очекивати, да ће два Енглеца боље знати оно што нама треба од нас самих; још мање, да ће ти Енглези посматрати југословенски проблем кроз призму нечијих туђих, а не својих, енглеских инте-

реса. Међутим, колико су и како су г. Стид и г. Ватсон били обавештени о укупном раду „Југословенског Одбора“ најбоље показује факт, што су обојица стално упућивали да се наше народно уједињење може извести само на основици Крфске Декларације, а притом су тврдили, како је то г. Пашић, који је ту Декларацију напустио!¹⁾ А било је сасвим противно. Место да буду потпора српске владе, тумачи и пропагатори принципа Крфском Декларацијом усвојених, баш су чланови „Југословенског Одбора“ били ти, који су се те Декларације одрицали још за време рата, па је, исто као и „Н. С. Преса“ и остала ондашња аустро-угарска штампа, огласили као прошивну општој жељи нашег народа“.²⁾

Г. г. Стид и Ватсон нису, вероватно, ни појимали до које су мере били обмањивани кад су, у августу, 1918. год., у својој „New Engore“, пред необавештеном енглеском публиком прекоревали српску владу чак и тиме, да је она, тобоже, „забрањивала и пленила“ — „југословенске списе“! То се односило на једну брошуру г. Др. Б. Марковића, професора београдског Универзитета, чије су растурање српске власти одиста биле забраниле, али не због неког „југословенског“ карактера њеног, него због тога што су у њој били изнесени подаци о бројном стању добровољаца, који су се из Русије кретали на солунски фронт, и што се ошкривао пуш, којим су они из Русије имали кренути ка Солуну.³⁾ Ни тај уважени београдски професор, а ни г. г. Стид и Ватсон нису се ту имали рашта љутити, јер да је г. Марковић, неком несрећом, био Француз или Енглец, он би у Француској или Енглеској био за тако што ухапшен и осуђен, а не би му спис био само забрањен.

Најпосле поменућемо овде још само то, да смо, ради допуне, унели у ову књигу и неколико наших чланака, раније објављених у београдским листовима „Самоуправи“ и „Трибуни“, или у часопису „Нови Живот“.

М. П. Ђ.

У Београду 5. септембра, 1922. г.

1) Лондонска New-Engore, свеске од 22 и 29. августа 1918. г.

2) „Женевска Конференција о југословенском уједињењу“. Женева 1918. Види: и „Приватна иницијатива у националном раду“ од Др. Петра Слеччевића, Женева, 1918. г., издање друштва „Просвете“, коме је тада био на челу г. Никола Стојановић, члан „Југословенског Одбора“, и брошуру: „О погрешкама у националној пропаганди I“ од М. П. Ђорђевића, Женева, 1918. г.

3) Види брошуру Др. Б. Марковића: „Наше народно уједињење“ (Библиотека „Просвете“) Женева, 1918. стр. 16—17.

І Д Е О

Због чега је и како дошло до рата између Србије и Аустро-Угарске — Аустројски ултиматум и српски позив на мобилизацију — Прокламација Регента Александра српском народу и прва наредба Врховног Команданта српској војсци — Резултат војних операција до 20. новембра, 1914.

Познати сарајевски атентат, којом су приликом погинули аустројски престолонаследник и његова супруга, извршили су, као што је познато, аустројски поданици, на аустројском земљишту и пред очима аустројских власти. При свем том, и на запрепашћење свега цивилизованог света, бечка влада је због тога атентата окривила званичну Србију! Она је тако урадила због тога, што је на тај начин хтела прикрити праве узроке своје скроз непријатељском и агресивном држању према Србији, коју су у Бечу, нарочито после анексије Босне и Херцеговине, све више и више почели осећати као једну велику сметњу аустро-угарскоме надирању ка Солуну.

Далеко, дакле, од тога, да у самом акту, који је стао живота надвојводу Фердинанда и његову супругу, виде разлог за рат против Србије, бечки дипломати су тај разлог видели и нашли много раније, и то у резултатима балканских ратова, па је сарајевски атентат послужио само као изговор.

Данас је сасвим извесно, да су у Бечу знали за тајни уговор између Србије и Бугарске од 1911. г. Краљ Фердинанд није пропустио да о том уговору извести бечки двор, разуме се, кришом од Србије, која, што се Бугара тиче, није ни тада била уљушкана у неке дубоке снове да ће се Бугари, због Србије и ради братства с њоме, одрећи турског аустројског.

Да је хтела, Аустро-Угарска би могла спречити извршење поменутог уговора. Она би то и учинила, да је некако унапред могла погодити резултат оружане акције, коју је тај

уговор предвиђао. Али, пошто је пропала акција грофа Бертолда, коју је он у лето 1911. г. водио, трудећи се, да, насупротив тежња Србије, створи аутономну Албанију, у Бечу су стекли уверење, да ће циљевима аустријске политике на Балкану добро моћи да послужи и сам поменути српско-бугарски уговор. Државници на Балплацу били су дубоко убеђени, да ће први озбиљан оружани сукоб између Срба и Турака бити потпуно поразан за Србију. Тада би се јавила на позорницу Аустро-Угарска, с планом да Турке заустави тамо негде око Врање или Ниша, и тако „спасе“ Србију, која би то спасавање скупо имала платити.

Но, кумановска битка и њен исход нису били поразни за Србију, него за Турке и за Аустро-Угарску. Може се данас с пуно и пуно разлога рећи, да је на Куманову и Аустрија била тучена. Цело понашање Аустро-Угарске за време балканских ратова, нарочито њена акција на Лондонској конференцији 1912—1913., када се она свом снагом трудила да што је више могуће ограничи добитке Србије, потврђују горње наше речи. Али, више него у томе, налазимо потврде овоме што рекосмо у догађајима, који су доцније наступили.

Једна пропала нада родила је другу. Оно што се није десило на Куманову требало је да се деси на Брегалници. Мучки препад Бугара, извршен у јуну 1913., био је у ствари дело аустријско.¹⁾ Али, како се бугарски препад на Брегалници свршио поразом Бугара, морало се рачунати не више само на своје политичке сателите на Балкану, него и на своју сопствену оружану акцију. Да казни Србију, што се усудила тући Турке и Бугаре, и на тај начин удвојити своју снагу, те постати „двапут опаснија“ за своју велику сусетку, Аустро-Угарска ју је имала намеру напасти одмах после Букуреш-

1) Још пре тридесет година писао је пок. Пера Тодоровић ово: „Код свију озбиљних људи у Србији дубоко је укорењена мисао, да борба између Срба и Бугара може бити само штетна по обадве те земље. Услед тога је код нас у Србији опште уверење, да Србија неће убудуће поновити погрешку из 1885. г. и напасти Бугарску. Али, уљуљани тим уверењем ми чинимо грдну погрешку, кад мислимо да смо и ми исто тако сигурни, да неће бити напада с бугарске стране. То је опасна обмана од које се треба чувати као од живе жеравице. Бугарска ће нас напасти првом приликом. Ако нико, њу ће на то нашоциљати Аустро-Угарска и Немачка. С тим треба да смо једном за свагда на чисто“ — — — (Мале Новине), бр. 86. од 26—III—1892.) Пера је имао право. А опрезност којом је Србија дочекала мучки брегалнички напад Бугара најбоље показује, како је то његово тврђење било неподељено уверење свих озбиљних политичара у Србији.

ког мира, у јесен 1913. г., и већ је у том погледу раније била учинила и сондажу код својих савезника. Познато је, да је једна изјава званичне Италије одвратила Аустро-Угарску од тога корака. Међутим је то било само тренутно одлагање рата, који су бечки дипломати наставили припремати.

По сопственом признању пок. цара Франца Јосифа, које је учинио у једном писму, упућеноме цару Виљему убрзо после сарајевског атентата, бечка се влада — и мимо оне раније талијанске опомене — ипак и неодступно била одлучила на рат против Србије. На Бал-плацу већ је био, почетком јуна, 1914. год., довршен један меморандум за цара Виљема, и у томе су меморандуму били изнесени разлози, који одређују Аустро-Угарску на оружану акцију против Србије. Својим горњим писмом, у коме је изрично нагласио *да је шај меморандум написан пре сарајевског атентата*, цар Франц Јосиф је достављао цару Виљему не само погледе своје владе — у том мемоару изложене — него и своје сопствене погледе односно Србије и њених „непријатељских тенденција према Аустро-Угарској“. У томе писму цар Франц је даље наводио, да је Србија добила велико повећање и у територијама и у становништву, да је она сада два пут већа, па је и њена агресивност према Аустро-Угарској постала два пут опаснија. А спомињући сарајевски атентат, Франц Јосиф наглашаваше цару Виљему да је сад дошао тренутак угушити све оно, „што носи у себи клицу за даљи неповољни развој догађаја према Аустро-Угарској,“ те се обраћа на цара Виљема да се и он сагласи на акцију, коју његова влада спрема и коју он, Франц Јосиф, потпуно одобрава.¹⁾

Цара Виљема, који се на толико година пре тога спремао за рат, непрестано тражећи повода истом, није требало много убеђивати. Он је оберучке прихватио аустријске намере, и већ је 10 (23) јула, 1914. године, аустро-угарски посланик у Београду, барон Гизл могао предати српској влади ону ултимативну ноту, тражећи безусловни пријем исте у року од 48 сахати.

Србија је тада била у жеку изборне борбе. Председник владе, г. Пашић морао се из унутрашњости одмах вратити у Београд. У 6 часова по подне, 12 (25) јула био је барону

1) „Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914“. Беч 1919., званично издање аустријске владе.

Гизлу предат одговор српске владе. Аустриски ултиматум, као што је познато, беше у потпуности усвојен у свима тачкама, сем у две, на које не би могла пристати ни једна на свету независна држава. Барон Гизл није био задовољан тим одговором, и одмах је напустио Србију.

*

Исте вечери — 12 (25) јула — српска влада је спремила, оштампала и растурила међ' народ један проглас, у коме укратко саопштаваше о изјави барона Гизла, да није задовољан одговором српске владе и да коначно, у име своје владе, прекида дипломатске односе са Србијом. Затим се у прогласу наглашаваше, да је „влада српска због тога принуђена, да за сваки случај предузме најпотребније војничке мере за одбрану земље“, па се најпосле овако настављаше:

„Сматрамо за дужност позвати народ на одбрану ошацибине, верујући, да ће се нашем патриотском позиву сваки радо одазвати. Ако будемо нападнути, војска ће вршити своју дужност, а грађанима, који нису позвани под заставу, саветујемо, да остану код својих домова и мирно раде своје послове“.

Српска влада, у томе тренутку, још није била изгубила сваку искрицу наде, да ће се очувати мир. Ипак је било предузето све што је обазривост налагала. Изборна борба је на један мах у целој земљи обустављена, и влада се одлучила да своје седиште пресели у Ниш, где су и она, као и владалац и Регент Александар, већ после два дана били настањени. Ту их је затекла и аустријска објава рата, 15 (28) јула, која не беше упућена српској влади, него — српској Врховној Команди!

*

Под потписом Регента Александра и чланова српске владе била је из Ниша, 16 (2) јула упућена прокламација, којом се народ извештаваше о „великоме злу“, које је „на нашу Србију насрнуло“! Спомињући аустријску објаву рата, у прокламацији се овако говорило:

„Невоље наше краљевине и нашега народа с Аустријом нису почеле од јуче. Кад је год Бечу требало, даваша су најсвечанија обећања, да ће се са Србима и Хрватима праведно поступати, па је ипак све то остало неиспуњено. Залуду су српски и хрватски граничари, и толики други наши

јунаци, лили крв по целој Европи за славу и корист бечкога двора, залуду су биле жртве, које је Србија за владе мога деде подносила, кад је помогла да се спасава царски престо од незадовољних и побуњених његових народа, залуду је Србија радила све што је могла, да живи у пријатељству са суседном царевином — све то није ништа помогло“.

Спомињући даље како је Аустрија „пре тридесет година заузела српску Босну и Херцеговину“ и како их је „пре шест година коначно и бесправно присвојила“, прокламација излагаше у главним потезима ток ствари са аустријским ултиматумом, и најпосле завршаваше позивом:

„Срби, браните свом снагом своје огњиште и српско племе!“

У то доба мобилисане српске трупе већ су кретале ка Дрини, Сави и Дунаву. Последњих дана месеца јула била је потпуно готова и концентрација наших трупа. А 22. јула (4. августа) војсци је из Крагујевца, где тада беше седиште Врховне Команде, била упућена — прва наредба од стране њеног врховног команданта, Регента Александра.

Напомињући како је Аустрији „било мало, што смо ми морали годинама мирно да слушамо јауке милиона наше браће, који су до нас доицрали из Босне и Херцеговине, из Баната и Бачке, из Хрватске, Славоније, Срема и са нашега мора, кршне Далмације“, у тој се наредби ударало гласом на то, да је Аустрија „сада затражила највише, тражи нашу главу, нашу независност, живост и част Србије“.

„Јунаци!

„Ви ћете — говорило се даље у тој наредби — имати да се борите са једним непријатељем, који никад није имао ни ратне среће нити војничких победа!... „Ја сам се на Куманову, Битољу и Брегалници са поносом дивио вашој свесној храбрости и вашем беспримерном самопрегоревању. Зато сам уверен да ћете ви и овоге пута, на бранику отаџбине и у великом делу ослобођења српског робља, умети само да увећате славу и лепи глас српскога оружја и нашега јунаштва“..... На свету нема светије дужности него што је одбрана своје државе, своје нације и вере“..... „У бој за слободу и независност српског народа!“

*

Десетак дана после ове наредбе тукла се церска битка. Започета ноћу између 3. и 4. августа (по старом), она се, 6. августа по подне око 3 часа, завршила потпуном победом

српског оружја. Недељу дана доцније беху Аустријанци истерани и из Шапца, који раније беху заузели, јер је био без одбране. Српска војска уђе, у рану зору 13. августа, у Шабац, који, теко рећи, беше измрцварен варварством непријатеља. Тада настаде кратки одмор и спремање војске за прелаз преко Саве у Срем. Прелаз је почео ноћу између 23. и 24. августа тако, да су у недељу (24) готово сви главни делови наших трупа, одређених за прелаз, били у Срему. Тај прелаз није био у плану српске Врховне Команде, бар не у том моменту. А што је он ипак извршен, било је под утицајем наших Савезника. Пре него што се уопште за тај прелаз знало међу војницима, ваљда на четири-пет дана пре тога, нашао се један војник, у XII пешад. пуку Шумадијске Дивизије I позива, који је међу својим друговима говорио: како ћемо сад прећи у Срем, али ћемо се после недељу дана отуд вратити. И ако је та прича прострујала кроз целу дивизију, нико у њу није веровао. Војници су с највећим одушељењем прелазили на другу обалу Саве. Али, тачно на недељу дана по прелазу, 31. августа по подне, стиже наредба Врховне Команде да се трупе одмах врате из Срема. Аустријанци беху поново провалили преко Дрине, па их је ваљало заустављати. По једној страховитој киши, каква се ретко кад упамтила, српске трупе напустише Срем ноћу између 31. августа и 1. септембра, и хитно кретаху у правцу Цера и Дрине, слушајући уз пут глас о великој победи француској на Марни.

Кад је непријатељ био заустављен на положајима, које је, према Дрини и поред Саве на нашој територији, дотле био заузео, озбиљнијега сукоба избеђу српске и аустро-угарске војске није више било све до познате Поћорекове офанзиве, која је отпочела у другој половини октобра, па је, до половине новембра, српске трупе била потисла скоро до Чачка и Горњег Милановца. У то време, — ако се не варамо 18. новембра — била је, место чисто радикалне, у Нишу образована коалициона влада, састављена од радикала, самосталаца и напредњака, опет под председништвом г. Пашића.

Рано изјутра 20. новембра отпочела је контра офанзива српске војске.

Одлуке српске Народне Скупштине — Пашићева концепција

У позну јесен 1914. год., када је српска војска снажном контра-офанзивом почела потискивати Поћорекове армије, заседавала је у Нишу Народна Скупштина. У том тешком тре-

нутку, изјавио је, на седници Народне Скупштине од 24. новембра (7 децембра), г. Пашић поред осталог и ово:

„Уверена у решеност целог српског народа да истраје у борби за одбрану свога огњишта и слободе, влада Краљевине сматра као најглавнији и у овим судбоносним тренутцима једини задатак, *да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања*, које је у тренутцима кад је започело *постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца.*“

Овом изјавом, коју је Скупштина одобрила бурним клицањем, влада је поставила као ратни циљ Србије: *ослобођење и уједињење целог нашег народа.* У тим речима је била изражена идеја Србије, која је за собом имала читав један век позитивног и успешног рада, и коју је сад требало до краја извршити.

Да се успе и дође до тога, најглавнији и једини задатак српске владе имао је бити њено старање: *„да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања“.* Но, да би се ратни успех обезбедио, потребне су жртве сваке врсте. Сама Србија, искључиво својим средствима, није могла то обезбеђење извести. Морала се дакле ослањати и на своје Савезнике. А кад се на њих морала ослањати, она није могла без икаква обзира прелазити преко онога, *што они савешују и раде*, није у толико пре, што су и Савезници, исто као и Србија, поставили као главни задатак да обезбеде успех рата.

*

Отпочета 20. новембра 1914. г., контра-офанзива српске војске завршена је величанственим резултатом. Већ 2. децембра није у целој Србији, сем заробљених, било ни једног непријатељског војника.

Аустријанци за дуже време остављају Србију, па, удружени с Немцима, окрећу Русији. Али, у то доба затишја на нашем ратном фронту, допире до Ниша глас, да су наши савезници потписали познати Лондонски Уговор. Овај је Италији доделивао не само оно на што би она, по начелу народности, имала права, него и добар део наших јадранских територија, под условом, да и она ступи у рат против Централних Сила. Савезници, који се осећаху слаби према своме противнику, тражили су нове савезнике, и због тога су чинили жртве,

које иначе сигурно не би чинили.¹⁾ Ако су оне чињене на рачун нашег народа, *Србија их ни на који начин није могла спречити*. Притиснута Савезницима, она је тешка срца и с душом пуном бола, морала пристати да прими један савезнички предлог, који се тицао њених рођених територија, откупљених толиком крвљу српском, које је већ држала у својим рукама. При свем том, Србија је протестовала против Лондонског Уговора и дала јасно на знање, *да је он ничим не везује*.

Одговарајући на интерпелацију Д-р Драг. Павловића, поводом Лондонског Уговора, на седници Народне Скупштине од 24. априла (по старом) 1915. год., г. Пашић је могао јавно у Скупштини, поред осталог, и то изјавити: да он држи, „да италијански политичари и државници не могу нићи за тим, да добију једну варош више или мање, ово или оно острво, јер могу унапред знати, да сама Италија неће бити у тој вароши или на том острву, него ће њена сила бити у слози српско-хрватско-словеначког народа и Италије“.

Сва изјава г. Пашићева са оном коју је учинио на скупштинској седници од 24. новембра, о чему ћемо после и опширније говорити, може пружити слику опште политике српске владе у то доба, политике коју је Народна Скупштина поново узимала у претрес на тајној седници од 10 (23) августа, 1915. г. и опет јој дала своје поверење овим прелазом на дневни ред:

„Пошто је саслушала изјаве владине и обавештења дата у тајној седници, Народна Скупштина, одајући пошту палим јунацима и понављајући своју решеност, *да борбу за ослобођење и уједињење српско-хрватско-словеначког народа продужи уз своје савезнике, по цену жртва неопходних за обезбеђење животних интереса нашег народа, одобрава владину политику и прелази на дневни ред.*“

После тога догађаји су се брзо развијали. Концем септембра почела је и велика Макензенова офанзива против Србије, а првих дана октобра навалише на Србију и Бугари. Савезници нас нису могли помоћи да сачувамо земљу. Саветовали су нам повлачење кроз Албанију, одакле би нас они прихватили. А кад смо то учинили, и кад је Престолонаследник с владом био у Скадру, они нам изјавише да нас из

1) „Лоши ратни положај склонно је Тројни Споразум да пристане на захтеве Италије“. Тако је писао, у 1915. г., Д-р Трумбић у једном писму Д-р Хинковићу (Ф. Поточњак: „Рапалски Уговор“, Загреб, 1921. страна 11).

Албаније не могу извести! Италија, под разним изговорима, не хтеде дати бродова за превоз остатака српске војске (око 150.000), осуђујући нас тако на капитулацију. Спасла нас је интервенција пок. руског цара Николе II. Престолонаследник се био њему лично обратио за помоћ, депешом коју му је из Скадра послао. То је исто учинио и г. Пашић, обративши се руској влади. Судбина српског народа коснула је племениту душу словенског цара. Никола II обрати се лично председнику Француске Републике за помоћ Србима. Убрзо за тим почела је и евакуација српске војске из Албаније.

Настанивши се на Крфу, влада српска, у својој политици, и даље се држала директиве на коју се и Народна Скупштина у Нишу била сагласила.

Што се, пак, тиче концепције, коју је г. Пашић имао о нашој народној ствари, то се види не само из напред наведених изјава и одлука, као и из његовог *сталног одбијања да се одазове непријатељским понудама о миру*, него и из једне депеше, којом је поздравио наше саплеменике у Америци. Ови су се искупили на други конгрес, који се одржао у Питсбургу 29. и 30. новембра, 1916. г., и г. Пашић им је послао следећу депешу, коју због њене важности у целости саопштавамо:

„Благодарим на извештају за збор, који ће окупити у Питсбургу Словенце, Хрвате и Србе, који живе у Америци, и са радошћу га поздрављам. Ја знам да ће сви као и ми мислити *само на рад за свешто дело уједињења*, и ја сам уверен, да ће у томе раду сви имати пред очима само интересе нашега народа, проникнути истим осећајима родољубља и истом вољом да се уједињење изведе; да ће сви показати *исту бригу за умереност и достојанство у расправљању овог великог народног посла*. Зато хоћу збору да пожелим срећан и користан рад за довршење борбе и пуне победе наше праведне *и од свих наших савезника признате ствари*. Примите братски и срдчан поздрав са жељом, да рад југословенскога конгреса буде крунисан слободом и независношћу свих Срба, Хрвата и Словенаца. *Споредна питања оставите за доцније споразумно решење, а сада сложите се сви без разлике начела, да ослободимо наше земље од непријатеља*, јер је стидно понижење за човека бити роб код другог и другог служити, а сто пута је горе и стидније за нашу браћу, за наш троимени народ, да је роб туђих народа, туђих господара. Први европски народи боре се за слободу потчи-

њених народа и слободу сваке нације, па била она ма како мала. Прошло столеће гарантовало је слободу личности, а ово треба да гарантује слободу и независност малим народима. Тренутак је дошао да васкрсне слобода наше нације. *Сложимо се да збацимо шуђи јарам као браћа, чија срећа зависи од нашега јединства. Споразумећемо се брашки и наш уставни живот уредиши на основи демократијизма и једнакости у праву, слободи и дужностима. Знајте да се Србија неће никад одрећи своје браће; она ће их бранити до последње капи крви. Помогните јој да изврши своју брашску и божију мисију, да ослободи и уједини све југословенске земље. Туђе нећемо, али своје не дамо. У то име нека је срећан и од Бога благословен ваш рад“.*¹⁾

На ову је депешу г. Пашић добио из Питсбурга одговор, у коме се, поред осталог, и ово каже: *„уверени да ће искусни представници њени (Србијини) савладати све препреке, које би стојале на путу остварењу заједничког циља, тронуто благодаримо на очинској и братској поруци вашој, те се радосно заверавамо вршити до краја све дужности према домовини“.*²⁾

Наша емиграција и њено схватање — „Хрватски Одбор“

Изнели смо каква је била, за време рата, концепција српске скупштине и српске владе о нашем народном уједињењу и начину на који се оно имало спроводити.

Као што су читаоци видели, постављени циљ био је: *ослобођење и уједињење* свега нашег народа, због чега Србија има да продужи борбу *уз своје савезнике*. Србија, дакле, ослобођава и уједињује, а сви наши саплеменици, који се, ма из каквих узрока, налазе ван Аустро-Угарске, било у Европи или у Америци, треба да јој помогну у извођењу те мисије.

Тако се имао схватити пут, којим је требало ићи ради остварења поменутог циља. И тако се то тада, у почетку, и схватало не само у ужим српским круговима, него и у широким

1) Загребачка „Слободна Трибуна“ (број 15. од 1921. год.) неверно је цитирала једну реченицу у завршетку ове депеше. Она ту реченицу овако наводи: „помозите јој (Србији) да испуни своју свешту мисију, да ослободи и уједини све Југословене“, докле та реченица гласи онако како смо је ми навели и како је и г. Шишић у својим „Документима“ (стр. 80) наводи: „Помозите јој (Србији) да изврши своју брашску и Божију мисију, да ослободи и уједини све југословенске земље“.

2) „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ сабрао Федро Шишић, Загреб, 1920. г. стр. 79.

круговима наше емиграције широм целе Америке и Европе, где је год било нашег народа.

У Нишу је 6. маја 1915. г. одржан „Југословенски збор“, коме су присуствовали и многи Срби, Хрвати и Словенци из Аустро-Угарске, делом емигранти, а делом ратни заробљеници. На томе збору донесена је резолуција против Лондонског Уговора, па су се њома позивале и савезничке владе, „да омогуће Србији, да изврши своју ослободилачку и културну мисију“.¹⁾

Још 31. јула, 1914. г. одржан је био у Сан-Франциску велики збор Срба и Хрвата, и на њему донесена резолуција, у којој „Хрвати и Срби у Америци, поданици Фрање Јосифа, које је хабзбуршка тиранија прогнала са огњишта обливеденог сузама четири колена наших матера“, објављују, да од „данашњег дана кидамо све поданичке односе према Хабзбуршкој кући, и душом и телом прихватамо свету борбу, коју данас Србија и Црна Гора воде за ослобођење и уједињење Југословена“.

Из Северне Америке, са збора Срба, Хрвата и Словенаца, који је одржан у Питсбургу, у јулу 1915. г., послат је г. Пашићу телеграфски поздрав, у коме се и ово каже: „ми вас, пуни поуздања поздрављамо г. министре, а вашим посредовањем и Краља, Престолонаследника, и српску војску, који ће нас ослободити и ујединити с нашом браћом“.

И са другог вел ког збора у Питсбургу, одржаног у новембру, 1916. г., на коме су се учесници збора заветовали да приме „све дужности према домовини, предвођени светлим примером мученичког народа Србије, херојске српске војске и прослављене наше народне династије Карађорђевића“, послате су, под потписом Дон Ника Гршковића, председника тога збора, на Крф сличне изјаве и Краљу Петру, и Престолонаследнику, и г. Пашићу. „Клањајући се пред мучеништвом ослободилачке Србије, учесници тога збора, *ганути, и с по-*

1) Ова реченица дословно је овако наведена и у књизи г. Федра Шишића: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, стр. 24. Она исто тако гласи и у тексту, који су донели српски листови, који су у оно доба, у лето 1919. г. у Нишу излазили. Међутим, у једној књижици, коју је 1919. г. издао „Одбор Народног Већа С. Х. С. за окупиране крајеве“ у Загребу, под насловом: „Југословенски програм“, где су штампане и две „споменице“ Југословенског Одбора, предате 1915 и 1916. г. савезничким владама, о којима ћемо у овој књизи нарочито говорити, — та је реченица нешто допуњена и изврнута, и овако саопштена: — „да зајамче јединство наше расе и да према томе омогуће довршење српског дела ослобођења“.

носом, поздрављају Краља јунака и мученика, са живом вером, да је близу час, кад ће га свеколики ослобођени народ поздравити као светишела свих Срба, Хрвата и Словенаца“. Престолонаследник је поздрављен као „носилац идеје слободе и уједињења свих Срба, Хрвата и Словенаца“, а г. Пашић као што рекосмо, речима вере „да ће искусни представници Србије савладати све препреке, које би стојале на пушту остварењу заједничког циља“.

Председник збора, Дон Нико Гршковић узвикивао је тада: нека „наш топли поздрав буде лист лавора око главе овјенчане јунаштвом и мучеништвом сељака Краља Петра“. Заклињући се на верност томе сељаку Краљу мученику и „вигтешком вођи Краљевићу Александру“, Дон Гршковић је тада износио и своје и осталих другова искрене осећаје, „што нам пуне душе и срца наша, а што их подносимо пред часно лице старца државника, председника српске владе, Николу Пашића“.

Г. Бјанкини је на томе збору поздрављао Србију и њену војску, „те нашу народну династију, на челу јој Краља Петра Карађорђевића, уз Престолонаследника Регента Александра“ А г. Милан Марјановић, онда члан „Југословенског Одбора“, који је томе збору у Питсбургу такође присуствовао, до неба је уздизао тада г. Пашића, да би га, после, што више могао од сваке руке грдити и нападати.

— „Чули сте речи из поздравног телеграма највећег и најчаснијег државника нашег народа, министра председника Пашића“ — узвикивао је тада г. Марјановић, додајући, како званични представници Србије воде такође борбу, и ако политичку, и то „под вођством искусног, мудрог и невјероватно постојаног старца Николе Пашића“, чије је речи из напред наведеног телеграма: „споредна питања оставите за доцније спорозумно и братско решење“.... г. Марјановић тада прогласио као „програм рада за сада и за будућност“.¹⁾

Иза ових у С. Америци нису били изостали ни они наши саплеменици, који су били у Ј. Америци. И на збору у

1) „Југословенски Народни Збор Сјеверне и Јужне Америке“, Антофагаста, фебруар, 1917. Ова је књижица изишла као трећа свеска „Југословенске Библиотеке“ у издању редакције листа „Југословенска Држава“. Одатле смо узели цитате, који се тичу збора у Питсбургу, од 1916.

Чикагу, 10—III—1915. г.¹⁾), као и на збору у Антофагасти (република Чиле), 23—I—1916. г., тражило се уједињење са Србијом, и донешене су резолуције, у којима су учесници збора „одушевљено“ поздравили „*свога Краља и своју владу*“ (Краља Петра и г. Пашићеву владу.²⁾) Горе споменути збор у Питсбургу 1916. управо је усвојио и проширио оно што је 10—III—1915. на збору у Чикагу било усвојено.

Најпосле, да наведемо и један став из резолуције „југословенске уједињене омладине“, донесене на збору у Женеви, у августу, 1915. год. Тај став гласи:

„Пошто су Срби, Хрвати и Словенци један југословенски народ, то ће они после ослобођења бити уједињени у *једну једину хомогену државу. Не постоји никакво унутрашње питање о саставу те државе, а по готову не такво, о којем би морале да се брину Велике Силе европске. Србији, Пијемонту Југословенства, имаће да се прикlope остале земље српске, хрватске и словеначке. Она је пред целим светом свој данашњи рат назвала рашом за ослобођење Југословена*“.³⁾

1) Загребачка „Слободна Трибуна“ (бр. 16. г. 1921.) неверно је цитирала резолуцију донесену на овом збору у Чикагу. Она из те резолуције овако наводи: „Хрвати, Срби и Словенци један су исти народ... желимо уједињење у једну државну целину свих југословенских покрајина аусто-угарске монархије и (а не „са“ или „к“) Краљевине Србије“. Тај извод је намерно унакажен, јер се у поменутој резолуцији овако каже: „... наш живот и напредак не могу бити зајемчени него у уједињењу свих југословенских земаља са Србијом у једну једноставну државу“. (Шишићеви: „Документи“, стр. 21.)

У изјави „Југословенског Одбора“ од 18—XII—1916. г., приликом крунисања цара Карла, тражило се уједињење „с Краљевином Србијом“ („Документи“, стр. 82—84). На тој изјави потписани су и неки од уредника „Слободне Трибуне“.

И у својој посланици од 9 XII—1917. г., упућеној председнику Вилсону, тражио је „Југословенски Одбор“ уједињење „са Србијом и Црном Гором“.

А сем тога, у својој мемоару од 6—III—1916. г., предатом француској влади, „Југословенски Одбор“ наводи како је обавештен и потпуно уверен: „да је цео наш народ обузела ватрена жеља, да збаци аустро-маџарски јарам и да се уједини са својом браћом из Србије и Црне Горе“.

Уосталом, како „Слободна Трибуна“ у том погледу обмањује своје читаоце најбоље се види из свезака „Bulletin Yougoslave“, који је за време рата излазио у Паризу под уредништвом „Југословенског Одбора“. На корицама тога билетена стално се могло читати: да аустро-угарски Југословени „траже интегралну примену националног принципа, како би са Србијом и Црном Гором, могли формирати једноставну и независну државу“.....

2) „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, сабрао Ф. Шишић, Загреб, 1920. г., стр. 21, 41, 49, 71—79.

3) Види напред поменути г. Шишићеву књигу, стр. 43., где се и то наводи, да су овом омладинском збору присуствовали и г. Др. Љуба Леонтић, сада уредник дубровачког „Рада“, и г. Владислав Фабијанчић, бив. народни посланик.

Из ове опште хармоније у посматрању свега тога питања издвајали су се, у то доба, само неки од оних људи, који су, после, били чланови „Југословенског Одбора“. Они су са свим мирно прешли преко свих раније поменутих одлука српске Народне Скупштине и преко изјава српске владе, па су на концу 1914. г., основали у Риму „Хрватски Одбор“, у који су, поред осталих, ушли као чланови и г. г. Д-р Трумбић, Д-р Хинковић и Д-р Лујо Војиновић. (Шишићеви „Документи“, стр. 14.).

Први јавни акт тога Одбора, у колико је нама познато, била је једна његова протестна изјава, објављена у децембру, 1914. г.; у миланској „Corriere de la Sera“. На кратко време пре тога гроф Тиса је у пештанском парламенту хвалио Хрвате као јунаке и родољубе, па је „Хрватски Одбор“, у поменутој изјави, протествовао против тога и објашњавао да гроф Тиса тиме жели завести европску јавност „о правом стању ствари у Аустро-Угарској и о правим осећајима, којима је прожет хрватски народ“.

Вреди нарочито нагласити да су господа из „Хрватског Одбора“ — како се из поменуте њихове изјаве види — гледали у историјској прошлости Аустро-Угарске неку *ослободилачку* улогу њену. Враћајући се на догађаје од пре два века, када је Евгеније Савојски освајао Београд од Турака, они овако кажу: „Ова два догађаја, ослобођење Београда од Турака и садашње бомбардовање Београда, и Хрватима најбоље доказује како је Аустро-Угарска постала *од ослободитељице* разаратељица народног јединства Срба и Хрвата“.

Г. г. Др. Трумбић, Др. Лујо Војиновић, Др. Хинковић и остали чланови тога „Хрватског Одбора“ пронашли су, као што видите, да је војна Евгенија Савојског имала неку „ослободилачку“ мисију, и то баш у погледу јединства Срба и Хрвата! А сви ми, остали смртни, налазили смо, да је и та војна била у општем плану политике Хабзбурга, у плану осигуравања и проширења аустро-угарских државних граница даље на Исток, и не ради нечијег ослобођавања него *ради подјармљивања*. Та аустријска политика заснована је још пре те војне, па је настављена дуго и дуго после ње, све до наших дана, када су у корену засечени и Аустро-Угарска и Хабзбурзи.⁴⁾

4) За владавине А-Угарске у Северној Србији (од 1718—1739), једна од главних брига аустријских државника била је „не допустити црквено уједињење српског народа, те га с тога треба поцепати на

Управни Одбор „Јадранске Легије“

Други јавни акт „Хрватског Одбора“ у Риму, био је образовање Управног Одбора „Јадранске Легије“.¹⁾ Упућена су била нашој емиграцији два прогласа од стране тога одбора, оба у јануару, 1915. г.

Позивајући наше саплеменике, који су тада били ван Аустро-Угарске, да се као добровољци упишу у „Јадранску Легију“, Управни Одбор је у тим прогласима изрично давао на знање, да ће Легија „имати властито одељење Црвеног Крста“ и објашњавао, да се она назвала „Јадранском“ с тога, „што је наше Јадранско Море синтеза идеала свих Југословена, који живе на његовим обалама или према њему теже, и с разлога, што делатност Легије има да се *поглавиш*о развије у нашим крајевима Јадранског Мора“. Даље се у тим прогласима говорило да ће место, у коме ће се добровољци концентрисати, бити накнадно одређено, „свакојако једно место у Европи, по све сигурно за њихову личну безбедност“, и да ће „војно образовање, војну преобуку и оружје добровољци примити у месту концентрисања, под управом стручних лица, што ће све бити накнадно одређено у споразуму са компешеншним факторима“.²⁾

Ово брижљиво избегавање и самог помена Србије и српске владе, или српске Врховне Команде као „компетентног фактора“, с којим би се Управни Одбор „Јадранске Легије“ имао споразумети како о месту концентрисања добровољаца, тако и о њиховом војничком образовању и т. д., пада и сувише у очи, да би га нарочито требало коментарисати. Рећићемо само толико, да је то избегавање дошло као природна последица раније одређености чланова Управног Одбора „Јадранске Легије“, управо одређености г. г. Трумбића,

митрополије“, како би га „верски, а у исто време и национално раздробили“.... Аустријска управа у Србији „имала је свим силама штитити и помагати католичку цркву а *шрпеш*и источно-православну, па јој у приликама сужавати права и сузбијати је у све уже границе“. — Аустријски су државници тако радили, под изговором, да је то у интересу „Илирског народа“, (који ће, доцније, ти исти аустријски државници и ради истих циљева, прекрстити у народ „југословенски“). Види о томе: „Аустријска владавина у Србији“ од Др. Драг. М. Павловића, прештампано из Гласа Српске Академије Наука, Београд, 1901. г., стр. 53—70.

1) Г. Шишић у својим „Документима“, страна 15, наводи да су „они исти патриоти, (т. ј. Др. Трумбић, Др. Лујо Војиновић, Др. Хинковић и остали) који су доцније основали „Југословенски Одбор“ у Лондону, најпре, у Риму, имали на уму да оснују одбор „Јадранске Легије“. (И основали су га).

2) Шишићеви „Документи“, стр. 19 и 20.

Војиновића, Хинковића и осталих, да воде уску, чисто хрватску политику на своју руку. Ту њихову одређеност нису могли поколебати ни они сјајни успеси српске војске: ни онај на Церу, ни онај на Мачковом Камену, па чак ни онај на Руднику, Колубари и Космају, који је потпуно сломио Пољо-рекове армије! И после свега тога, поменута су господа и даље остала на свом уском земљишту, те су наше народно питање и даље посматрали само с гледишта посебних хрватских интереса! С тога им је требало да имају и неку своју хрватску војску, која би се опремила ван додира са српским факторима и која би била „морална“ потпора њихове политике. Зато се у поменутим прогласима и наглашавало, да ће „Јадранска Легија“ имати и „власито одељење Црвеног Крста“ и да ће се борити „поглавито у нашим крајевима Јадранског Мора“.³⁾

Ко би се ту могао отети помисли, да су г. г. Трумбић, Хинковић, Војиновић и остали чланови Управног Одбора „Јадранске Легије“ тиме помишљали на то, да ту своју добровољачку војску, која би се имала сакупити, концентришу и обуче негде у Италији и под надзором Италије, и да је, после, уз талијанску војску, употребе негде на горичком фронту, „у нашим крајевима Јадранског Мора“.⁴⁾

3) „Јадранска Легија нема да постигне великих војних успеха, јер данас само големе модерне војске могу да одлучују на бојном пољу, али ће зато моћи да у многим смјеру припомогне при ослобођењу *дешет* милијуна аустријских Југословена. Сама њезина појава имаће велико морално значење“. А да се добровољци не би уплашили од „Јадранске Легије“ и устезали се уписа у њу, поручивали су им чланови „Управног Одбора“, да, при упису, сваки од њих изјави „*да ли жели служиши под оружјем или код Црвеног Крста*“. (Шишићеви „Документи“, стр. 18 и 19).

4) У своме јавном манифесту, који је у Лондону објављен 1 октобра, 1915. г. „Југословенски Одбор“ је и ово рекао:

„У Риму били су штампани и манифести на исељене Југословене из Аустро-Угарске с позивом, да се придруже као добровољци редовима *српско-црногорским* и савезничким“. Из онога што смо горе навели види се, да је то тврђење било неистинито и да је њиме намерно обмањивана енглеска публика. Док су у Риму били, чланови „Југословенског Одбора“ нису позивали добровољце у „редове српско-црногорске“. Ту неистину поновио је „Југословенски Одбор“ и кад је, годину дана доцније, 22. октобра, 1916. год., у једној својој изјави рекао: да је он, „Југословенски Одбор“, „*joш од почешка раша* па до данас“ „скупљао добровољце, који треба да се боре против Аустро-Угарске, *а у редовима и под врховном командом српске војске*“. (Шишићеви „Документи“, стр. 45 и 69). Чак и после у Риму одржаног конгреса потплачених народности, који је био у априлу, 1918. г., о чему ће доцније бити речи, „Југословенски Одбор“ је — као што тврди загребачка „Слободна Трибуна“ (бр. од 24-IV-1921.) — „посредовао код Италије да дозволи формирање

Таква је, ето, у то доба, била концепција будућих чланова „Југословенског Одбора“ о нашем народном уједињењу и начину на који се оно има спроводити.

Докле српска скупштина и српска влада прокламују у Нишу да ће Србија истрајати у борби за ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца, и докле, за ту идеју, српска војска потоцима просипа своју крв, дотле се поминута господа окрећу од Србије на другу страну, стварају дуализам у спровођењу народне политике, и бирају пут и друштво, који би имали да их одведу остварењу једне потпуно сепаратистичке тежње њихове.

*

Г. Д-р Љуба Леонтић, (у дубровачком „Раду“ бр. 79) вели, да је на оној протестној изјави противу говора грофа Тисе, о којој смо у прошлом чланку говорили, потписан „Хрватски Одбор“ само „из тактичких разлога“. Требало је, вели, да се на Тисину изјаву „реагира баш у име Хрвата, јер је и било важно нагласити, да ту протестују сами Хрвати“.

Чудновато је, да је г. Д-р Леонтић уопште тако што могао рећи, пошто је било извесно да нико неће, у име Хрвата, озбиљно примити један протест, који је анониман. А у Иностранству, „где је емиграција имала слободу кретања“, као што и сам г. Д-р Леонтић вели, зар тада није било ни једног Хрвата, који би под ону протестну изјаву ставио и своје пуно име и презиме?!

Сем тога, из прогласа Управног Одбора „Јадранске Легије“, о коме је горе реч, јасно се види, да је и тај одбор, исто као и гроф Тиса, „одвајао ствар хрватског народа од ствари српског народа“, што би г. Д-р Леонтић, сада другчије хтео представити. А загребачка „Слободна Трибуна“ (бр. од 26—VI—1921. г.) само обмањује своје читаоце кад тврди, да се 1914. г. „када су Аустријанци били у Ваљеву“: „шака непознатих избеглица из Далмације и Хрватске“, који су тада били у Риму, „солидарисе са Србијом у име Хрвата“.

Пре свега није била никаква кураж солидарисати се са Србијом анонимно, а после, и само то солидарисање, као што

југословенске добровољачке легије из круга наших заробљеника у Италији“. Тражило се, вели даље исти лист, „да и Пашић интервенира у том правцу код талијанске владе, но овај то није хтео учинити“. Тачније би било рећи, да г. Пашић није могао допустити да се „југословенска добровољачка легија“ бори под талијанском заставом и под талијанском командом.

смо из прогласа Управног Одбора „Јадранске Легије“ видели, носило је на себи печат најпотпунијег подвајања од Србије тако, да је „шака избеглица из Далмације и Хрватске“, која је тада била у Риму, наумила ићи, и већ је била пошла, сасвим супротним путем од онога, који је Србија била обележила у питању нашег националног ослобођења и уједињења.¹⁾

Српска влада, која је, у име Србије, водила једну несеквичну, ширскогрудну политику, и која је све оно чиме је располагала била ставила у службу ослобођења и уједињења целог нашег народа у једну државу, доживела је, после извесног времена, ту незавидну срећу, да јој баш та „шака избеглица“, која се у Риму заносила идејом Велике Хрватске, отпочне из разних центара Европе добацивати ружне клевете: као да је то она, српска влада, која је, тобоже, прожета идејом сепаратизма и загрејана једино и само за — Велику Србију!! И та клевета, која је, у ствари, добацивана само зато, да прикрије праве намере г. Др. Трумбића и његових интимуса, који се чак ни у децембру, 1918. год. нису могли помирити са идејом једне, једноставне државе наше и са образовањем једне владе за целу земљу, стално је од тога доба понављана, па се још и данас понавља.

Чланови „Хрватског Одбора“ у Лондону

Видели смо шта су све чланови „Хрватског Одбора“ из Рима предузимали да остваре дуализам у спровођењу народне политике и да у дело приведу своје сепаратистичке тежње. Но, у тренутку када су чланови „Хрватског Одбора“ оснивали Управни Одбор „Јадранске Легије“ и упућивали оне прогласе с упису добровољаца у ту легију, још нису били наступили извесни догађаји, који су, несумњиво, имали утицаја на доцније држање чланова тога одбора.

Манифестације наших саплеменика у Америци тек су доцније дошле, а Италија је у то доба још једнако била савезник Аустро-Угарске. У јануару и фебруару, 1915. год., тек су почели избијати гласови о преговорима Савезника са

1) У доба, о коме је овде реч, били су се пронели гласови, да су у јануару 1915. године, г. г. Трумбић и Супило били код талијанског државног подсекретара Д-р Мартиниа и молили талијанску потпору за Велику Хрватску. После тога било би довољно разумљиво зашто је Управни Одбор „Јадранске Легије“, у својим прогласима из јануара, 1915. г., избегавао поменути Србију као „компетентног фактора“ с којим би се договарао о спреми и обуци добровољаца.

Италијом за њезину интервенцију уз тешке жртве на рачун нашег народа. А у марту исте године знали су и сами чланови „Хрватског Одбора“, да је уговор са Италијом на прагу, и да се прохтеви талијански нису могли сузбити.¹⁾ Све то, јамачно је и допринело те су господа из „Хрватског Одбора“ почели полако долазити к' себи и појимати да Рим није баш тако погодно место из кога би се њихова акција плодно могла развијати. Тако је дошло до неке промене у концепцији чланова „Хрватског Одбора“, чији је и сам назив означавао сепаратизам, те господа из тога одбора, после тога, одлазе у Лондон, одакле се више неће појављивати као Хрвати већ као „Југословени“, због чега и оснивају „Југословенски“, место римског „Хрватског Одбора“. То је, дакле, моменат када чланови „Хрватског Одбора“ свлаче — бар пред јавношћу — своју племенску, хрватску кошуљу и отпочињу стварати „југословенски народ“, како су се то они сами изражавали.

Одмах после свога конституисања,²⁾ „Југословенски“ је Одбор (6. маја) упутио један мемоар француској, енглеској и руској влади (овој преко тадашњег њеног посланика у Паризу Изволског), у коме се пружају потребна обавештења о приликама под којима живи наш народ у Аустро-Угарској, о његовим оправданим надама и т. д. о свему ономе, што је у том истом мемоару, сам „Југословенски Одбор“ означио као свој циљ: *„да упути владе и велику публику савезних народа у стање југословенских земаља, које су још под Аустро-Угарском, и у њихове националне тежње.“* Додаје се у том мемоару и то: да „читав југословенски народ, Срби, Хрвати и Словенци, сви ми очекујемо од овога рата уједињење свију народних удова и читавога свог територија у једну независну државу“ и наглашава се, „да борба Србије и Црне Горе *није борба освајалачка*“ него да су те „две српске државе протагонисти у ослобођавању свих Југословена, те и „Југословенски

1) „Овдашњи хрватски емигрант Трумбић неочекивано је добио преко српског посланства кратак шифрован телеграм од Супила, који саопштава следеће: стање питања о будућој судбини земаља северне Адријатике знатно се погоршало. Јак утицај за то погоршање овог питања имала је блокада Енглеске и ток војних операција у Дарданелима. (Из депеше руског амбасадора у Риму, Крупенског, послате у Петроград 18. марта, 1915. г. под № 55).

Лондонски Уговор (са Италијом) потписат је 26. априла, 1915. г. по новом.

2) „Југословенски Одбор“ конституисао се у Лондону 1. маја, 1915. г.

Одбор“ има задаћу „зајамчити нашу народну егзистенцију на нашем уједињеном земљишту“.¹)

Ово наглашавање да Србија и Црна Гора не воде освајачки рат, поновљено је и у прогласу „Југословенског Одбора“, од 12. маја, 1915. г., упућеноме „британском народу и парламенту“, у коме прогласу, поред осталог, стоји и ово: „за Србију се и Црну Гору ради *о рашу за ослобођење*, а не о рату за освајање; *ове се државе боре, да ослободе наше племе од туђега јарма и да нас уједине у један јединствен слободан народ.*²)

Према горе изложеном изгледало је, да су чланови „Хрватског Одбора“, пошто су у Лондону уместо „Хрватског“ основали „Југословенски Одбор“, напустили онај дуализам и сепаратизам, који су у Риму онако јако наглашавали, и да су усвојили оно схватање о народној политици, које су о томе имали српска влада, а у то доба, и све организације наших саплеменика у Америци и Европи.

Али, то што је изгледало, није било и у ствари тако. Јер, ако су господа из „Југословенског Одбора“ заменили своје раније друштво лондонским и париским, и ако су били приморани говорити у Лондону и Паризу другчије него у Риму, па се окренути мало и Србији, за коју у Риму нису хтели ни чути, они ипак нису били до краја и стално напустили ону своју хрватску, чисто сепаратистичку концепцију.³) Они су, истина, тада говорили, да је и „Југословенском Одбору“ циљ „зајемчити нашу народну егзистенцију на нашем уједи-

¹) „Документи“ ... сабрао Ф. Шишић. (стр. 25).

²) Морамо овде напоменути да се Србија и Црна Гора нису бориле зато, „да нас уједине у један јединствен народ“, као што се каже у том мемоару, који је потписао г. Д-р Трумбић. Баш зато, што су Срби, Хрвати и Словенци *били и јесу један народ*, Србија је била поставила као ратни циљ, да тај један те исти народ ослободи, у колико није био слободан, и да га затим уједини у *једну слободну државу са Србијом*. Само је, ваљда, г. Трумбић могао мислити да су Срби, Хрвати и Словенци не један него три различита народа, које је, тек после повољних резултата рата, требало „ујединити у један јединствен народ.“

³) Савезници су били (Енглеска и Француска) оставили Русији, да се она брине о стварима, које се тичу Балкана и свега онога, што је с тим у вези, и свакога су, што се тиче тих ствари, упућивали на Петроград, а Петроград је, опет, свакога упућивао на Србију.

У својој књизи „Рапалски Уговор“ (Загреб, 1921.), на стр. 8., г. Д-р Ф. Поточњак, члан негдашњег „Југословенског Одбора“, говори о томе како су гласови о условима Италије за њен улазак у рат силно узрујали наш елеменат, па и онај у Чикагу, где се он у марту, 1915. г. бавио. „У тој ситуацији држао сам да ће бити најбоље и сврси најсходније, ако се управи апел на руску владу, *јер код других влада и онако ниши су за нас знали ниши за нас марили*“.

њеном земљишту“, дакле и са Србијом, али у ствари нису увек тако мислили, а и кад су мислили, они су мислили прво на услове тога уједињења, па тек у другом реду на ослобођење од А-Угарске и на само уједињење са Србијом! А, како је тим условима требало дати неки ауторитативнији карактер, они одмах почињу пропагирати код наших организација у Америци да ове приме те од „Југословенског Одбора“ израђене услове као своје и да огласе „Југословенски Одбор“ као јединог свог легалног представника, а да забораве на оне резолуције, у којима су наши саплеменици одушевљено поздрављали „*свога краља и своју владу*“ и оне „искусне представнике Србије“, који ће „умети да савладају све препреке“¹⁾ и т. д.

Та пропаганда „Југословенског Одбора“ била је у најширим круговима позната, а у једном од прошлих чланака наведена г. Пашићева депеша, као што се из ње видело, имала је и тај циљ, да збор наших саплеменика, који се у новембру

1) „За Поточњаком долазили су други „емисари“, који су само погоршавали ствар; наглашавали су да је борба Србије споредна ствар, а да се до остварења југословенских националних тежња може доћи на један готовански начин: *самим изјавама симпатија за југословенско уједињење*“.

„Круну томе чудноватоме послу ставили су г. М. Прибићевић и г. П. Слијепчевић, који су званично вођство југословенског покрета потпуно пренели на тријалистичке вође, — осуђујући на најнепоштеднији начин оне Србе, који су стално истицали пијемонтску улогу Србије“.

(„Банатски Гласник“ од 9—VIII—1922. Чланак: „Једно отворено питање“ од М. Јефтића, који је за време рата био у Америци).

Г. Милан Прибићевић, данашњи народни посланик, био је у доба о коме је реч (1916. г.) активни српски пуковник. Као човека родом из „оних крајева“, и њега је српска влада, као и Слијепчевића, била послала у Америку ради пропаганде у корист националног уједињења и ради скуљања добровољаца. Г. М. Прибићевић је изневерио улогу, које се као Србин и официр примио. Због тога је био опозван. Шта је све он у Америци радио, најбоље се да видети из чланака неког Душана Богдановића, присног пријатеља Прибићевићевог, које је овај објавио у њујоршком „Југословенском Свијету“, (децембар, 1918. г.) поводом једне депеше, коју је, вели, од М. Прибићевића, из Загреба, почетком децембра, 1918. г., био добио. „Трпе радије и глад и смрт“ (они у Босни и Хрватској), „а неће да се поклоне Пашић-Протићевој уцењивачкој краљевинској полицији“, — кликтао је у тим чланцима тај Богдановић, сада неки чиновник у неком миинистарству нашем. То је онај исти Богдановић, који је у Питсбургу, на збору делегата Србобрана говорио: „што је кућа Карађорђевића за Србију, што је кућа Петровића за Црну Гору, то је кућа Прибићевића за Србе под Аустро-Угарском“ (Банатски Гласник“, бр. 36).

Интересантно је, јер веома карактеристично и ово: за време рата излазило је у Америци неких осам српских листова, штампаних ћирилицом. Један једини од тих листова („Уједињено Српство“ у Чикагу) помагао је аустријску ствар и, у исто време, он једино био најпријатељскије расположен према г. Милану Прибићевићу и политичкој пропаганди, коју је овај господин спроводио док је био у Америци. („За част америчког Српства“, од М. Јефтића, Њу-Јорк, 1918., стр. 6.)

1916. г., држао у Питсбургу, упути на праву стазу: *најпре ослобођење, а лако ћемо уредити унутра нашу заједничку државу, кад је већ једном будемо имали.*

Но, докле је г. Пашић постављао питање нашег народног јединства на широку основицу *опште* и најпрече потребе народне, дотле је то питање „Југословенски Одбор“ постављао на основицу *посебних* хрватских унутрашњих интереса, на основицу претходног и нарочито условљеног споразума између Срба и Хрвата. Тако се и догодило, да је акција „Југословенског Одбора“ ишла паралелно са акцијом разних „Аустријака“, који су у Европи и Америци радили за рачун бечке владе, те су и сами пропагирали: како Србија најпре треба да прими „услове“ уједињења, па тек после може да буде речи о заједничком и хармоничном раду око припремања за извођење самог акта уједињења. Разуме се, чинили су то „Аустријаци“ у циљу да сасвим одвоје Хрвате и Србе једне од других, а „Југословенски Одбор“ није се ни мало устезао давати материјала за што успешније извођење тога посла.

Уродила је та акција „Југословенског Одбора“ жалосним плодом, и она је дала хране не само нашим непријатељима и савезничкој Италији, да се њоме доцније користе, него и нашим савезницима — пријатељима, *да се, у тежим часовима рата, лакше него што би то иначе било, покажу као да су за наше потпуно народно ослобођење и уједињење прилично дезинтересовани.*²⁾

2) „Кад међу савезницима има чланова, који раде против нашег јединства, онда треба да избегавамо све оно, што њима може послужити као оружје против те наше идеје“, рекао је на XII седници одржаној између чланова српске владе и „Југословенског Одбора“ на Крфу г. Стојан Протић, додајући да је „ретко који народ и део народа шире и либералније схватио идеју народног јединства, као Србија“. Напомињући да кад Србија „ништа нарочито за себе не тражи, да онда и нико други нема права да то тражи“, г. Протић је додирнуо „извесне појаве“, које изазивају узајамно неповерење. Као доказ томе навео је, — и ак о није споменуо име пок. Супила — један његов демарш код енглеске владе, учињен са Супилове стране у име „Југословенског Одбора“. И тај демарш као и други био је инспирисан чистим сепаратизмом. „Београд са српством, а Загреб са Хрватством.“ Тако се сам Супило изразио кад је о тим својим корацима обавестио чланове „Југословенског Одбора“. (Фр. Поточњак: „Из емиграције“, прва књига, стр. 26). На истој седници на Крфу, о којој је овде реч, поменуо је један други говорник, да се у поменутом меморандуму, који је поднео енглеској влади, Супило овако изрично изразио: „Ако се Србија не може спасти, онда да ми Хрвати гледамо да се спасемо“. „Југословенски Одбор“ *тај Супилов демарш никад није деманшовао.* И г. Протић је добро нагласио да такво држање „Југословенског Одбора“ „шкоди нашој народној ствари“. Г. Трумбић није на ово ништа одговорио. (Види о томе „Нови Живот“, свеска од 18—VI—1921, чланак: „Како је дошло до Крфске Декларације“).

Програм „Југословенског Одбора“.

Преносећи и у Лондон, и у Париз, и у Америку онај осећај дуализма, којим су у Риму били прожети, чланови „Југословенског Одбора“, при свем том што су добро могли знати да ће такав њихов рад будити на другој страни оправдане сумње у искреност њихових тежња и уносити забуну у редове нашег народа, нису никако напуштали ту своју политику. Напротив, они су је све јаче и јаче наглашавали, и не само у усменој и писменој пропаганди, коју су, преко својих људи, међу нашом емиграцијом водили, него и у другим својим актима, па и пред савезничким владама.

У накнадноме мемоару, од 13. марта 1916. г., предатом француској влади, у коме се, у главном, понављају обавештења, изложена у ранијем мемоару, ономе од 6. маја, 1915. г. „Југословенски Одбор“ не помиње више, да је он тело, које је ту само ради „упућивања савезника у стање југословенских земаља, које су под Аустро-Угарском, и у њихове националне тежње“, него се сам, и то на првом месту, представља као *легални представник* наше целокупне емиграције, па чак и као *легални представник свих Срба, Хрвата и Словенаца у Аустро-Угарској!* И ма да чланови „Југословенског Одбора“ *никад нису били признати* као легални представници ни *целокупне* наше емиграције, а још мање *свих Срба, Хрвата и Словенаца у Аустро-Угарској*, бар нису били признати као такви од стране оних, који су имали права да се о том питању изјасне, њима то ипак ништа није сметало да изиђу пред једну, Србији пријатељску и савезничку владу са таквим тврђењем. а) Хтели су обратити пажњу француској влади, да није ту само Србија и да се не разговара само с њоме кад је реч о Србима, Хрватима и Словенцима из Аустро-Угарске, него да је ту и „Југословенски Одбор“, који у тој ствари, такође, мора имати реч, и то у толико пре, што се он са Србијом *шек само „у начелу“ слаже!* Због тога чланови „Југословенског Одбора“ у том мемоару и кажу, да су они „још у мају, 1915. г. израдили споменицу, која садржи програм о будућности југословенских земаља иза рата“ и наводе како је тај њихов програм („ујединење свију народних удова у једну независну државу“) „сагласан у начелу

а) „Југословенски Одбор“ био је једно „самозвано тело, ни по кому постављено, без мандата и без власти“. (Ф. Поточњак. „Рапалски Уговор“ стр. 13—14).

са гледиштем Краљевине Србије“, т. ј. само у толико у колико је и „Скупштина у Нишу, резолуцијом од 7-XII-1914. г., прогласила, да Србија води рат, који јој је био наметнут од Аустро-Угарске, у циљу да ослободи и уједини све крајеве, обитаване од Хрвата, Срба и Словенаца у Аустро-Угарској“.¹⁾

„Југословенски Одбор“ се, дакле, слаже са гледиштем Краљевине Србије само у толико, што Србији признаје *дужност* да води рат и да просипа драгоцену крв својих синова ради ослобођења и ујединења не само свих Срба, него и Хрвата и Словенаца.^{1а)} А кад Србија, својим жртвама и уз помоћ својих савезника, изврши ту дужност; кад ослободи све Србе, Хрвате и Словенце, и кад дође на ред сам акт ујединења у једну државу са Србијом, „Југословенски Одбор“ задржава за себе право, да у тој ствари и његова реч буде меродавна, што је значило да „Југословенски Одбор“ има *шек да се определи у питању самог уједињења!* Зато се, у поменутом мемоару и наглашивало пред француском владом, да се „Југословенски Одбор“ са гледиштем Краљевине Србије, саглашавао само у начелу.

Тако се, као што рекосмо, француској влади скретала пажња на то, да она не заборави водити рачуна и о „Југословенском Одбору“, пошто је он „легални представник“ свих Срба, Хрвата и Словенаца у Аустро-Угарској, а и на то да, евентуално, у случају разилажења „Југословенског Одбора“ са гледиштем Србије у питању детаља самог образовања заједничке државе, — до ујединења са Србијом може и не доћи!

Ето, тај и такав програм смели су чланови „Југословенског Одбора“ износити чак и пред наше Савезнике, и покушавати да их обману тврђењима, како је баш *тај програм* „одобрен“ од целокупне наше емиграције у Америци и како је „усвојен и потврђен“ и од „свих Хрвата, Срба и Словенаца Аустро-Угарске“!

Чланови „Југословенског Одбора“, нису се усуђивали тако говорити пред Савезницима све док Србија није била подлегла надмоћној снази Макензенове војске и мучкоме удару Бугара. У своме првом мемоару, од 6-V-1915. г., они нису ни

1) Ф. Шишић: „Документи“ стр. 50.

1а) „Препоруча се паметно владање и организовање, по готову у широким масама народа, те се не извргавати великим и бескорисним трзавицама, већ да чувате сами себе и народ“ (Из једног писма Д-р Трумбићевог, које је у лето 1918. г. циркулисало по Далмацији и које ћемо мало даље у целости донети и о њему говорити). Уосталом, Д-р Трумбић је и у буџетској дебати, у јулу ове 1922. г. тврдио да су Срби, „српска психа“, способни само за рат и ратовање.

издалека наглашавали да се са гледиштем Краљевине Србије слажу само у начелу. Тек кад је Србија била окупирана непријатељском војском, и тек кад се српска влада нашла на Крфу враћају се они својим старим римским плановима и добијају беспримерну кураж да пред *Србијиним* савезницима, *на такав начин*, нагласе двојство у вођењу народне политике.

И не само то. Господа из „Југословенског Одбора“, у место, да, после аустро-немачко-бугарске војне окупације Србије, и сами саучествују у преболноме, и ако привременоме губутку земљишта „нашег Пијемонта“, њима је, изгледа, тај губитак био добро дошао, да Србију, поред све њене несреће, и сами придаве, - потурајући јој ратне циљеве *које она није имала* и одричући јој право и саме државне егзистенције, оно што су јој Савезници стално признавали.

*

У депеши од 24-II-1916. г., упућеној Престолонаследнику, г. Д-р Трумбић, у име чланова „Југословенског Одбора“, уз ласкаве изразе оданости према српском владалачком Дому, поздравља Престонаследника као „представника југословенске идеје, свете свима нама Србима, Хрватима и Словенцима, *који стварамо југословенски народ!*“

Пошто је у машти чланова „Југословенског Одбора“, за случај да се изјалови независна Хрватска, — већ тада постојала идеја о „Југославији“, требало је да постоји и један „југословенски народ“, без кога не може ни бити „Југославије“. А како таквог народа није било, требало га је створити. Горњом депешом импутира се Престолонаследнику као да је и он међу онима, који „стварају југословенски народ“. Али, осим тога што ни Престолонаследник, као ни српска Скупштина, никад није био у идејама да ствара неки нов народ, у место онога *који је шу* и ради чијег се ослобођења и ујединења Србија и бори, он је добро знао и то, да нема ни једног јединог српског војника, који би, у тренутку кад му је кров над главом био запаљен и пало у ропство оно што му је на свету најмилије, пролио и кап своје крви ради тога, да се окрене од својих вековних традиција и да тек са Крфа отпочне стварати неки нов, „југословенски народ“. ¹⁾ Због

1) Било је извесних лица, па и понеких официра, који су 1916. г., и међу српским војницима на солунском фронту, агитовали овом г. Трумбићевом идејом. Али је та агитација пропала, *и то баш иницијативом самих војника*. У 1917. г., и после, таквих агитација на солунском фронту више није било.

тога Престолонаследник, у своме одговору на ту г. Трумбићеву депешу, само захваљује „Југословенском Одбору“ на „*изјављеним осећајима његове оданости према српском владалачком дому*“.

Но, чланови „Југословенског Одбора“ ни после тога нису престали „стварати југословенски народ“. Њима је та идеја била, после, идеја водиља до свршетка рата, а у ствари је покривала интимну њихову жељу, коју никад нису смели јавно рећи, али су све обилазне путеве употребили да је остваре, а то је: *да се име Србин једном за увек збрише с лица земље. Прави смисао „Југославије“ био је у томе.*

*

Кад у опште оставимо на страну питање о компетенцији „Југословенског Одбора“, као и питање о томе, да ли би наш народ, ма у коме крају наше државе био, икад пристао да замени своје данашње народно име именом „југословенским“, извесно је да нико с разлогом не може порицати кривицу „Југословенског Одбора“, који је чинио грех према народу кад је питање самог народног ослобођења, *које је у шоку раша имало бити најпреча брига свакога од нас*, гурао у позадину, а на прво место истицао оно, што је у целој ствари било споредно и мање важно. На тај начин је „Југословенски Одбор“ разбијао потребну једнодушност, која је требало да влада код свију народних фактора без разлике, и тиме је дао прилике и основа, као што смо и раније нагласили, да и сами наши савезници посумњају у сазрелост питања о нашем народном ујединењу.

Окупација Србије и Д-р Трумбић

Како су чланови „Југословенског Одбора“ гледали на сам факт окупације Србије, у вези са целокупним питањем нашег народног уједињења, види се из једног чланка, који је председник тога Одбора, г. Д-р Трумбић објавио у париском листу „l'Echo de Paris“, у броју од 20—III—1916. г. Сутрадан, 21. марта, имао је стићи у Париз Престолонаследник Александар, па је г. Д-р Трумбић, у томе чланку, износио Савезницима своје гледиште на ток минулих догађаја и на решење нашег народног питања, желећи, ваљда, да Савезници о том његовом гледишту буду обавештени пре него што им о истом предмету и Престолонаследник буде говорио. Пошто ће Савезници већ чути, шта о свима тим стварима мисли легални пред-

ставник Србије, г. Д-р Трумбић је држао да је потребно, да, још једном, и пре тога, изнесе пред њих и мишљење „легалног представника“ оне друге стране, т. ј. „легалног“ представника „свих Словенаца, Хрвата и Срба Аустро-Угарске“.

Износећи најпре да је „*моменшано ишчезнуће српске државе*“ велика несрећа и за саме Савезнике, јер на прагу Балкана „нема више оног југословенског бедема, који је спречавао напредовање германске експанзије“, и тражећи да се у будуће слична несрећа спречи на тај начин, што би се „између германске расе и Истока створила велика југословенска држава или снажна Југославија“, г. Д-р Трумбић, је, у поменутом свом чланку, овако настављао:

„Сада је, на име, несрећа ујединила све Југословене. *Нема више слободних Срба, а ни таквих Срба, Хрвата и Словенаца, које би тек требало ослободити*“ (!) Сада постоји само један народни блок који треба читав да *победа* Савезника окрене против немачке најезде“.

Има у овоме првоме и прилично збуњеном делу чланка г. Трумбићевог неких тврђења, која уопште нису одговарала правом стању ствари.

На првоме месту, никад се није могло говорити чак ни о „*моментаном ишчезнућу српске државе*“. Нико то никад није ни говорио осим неозбиљне бечке и бугарске штампе, и осим — г. Д-р Трумбића. Могло је бити речи само о моментаној окупацији Србијинога земљишта; *али је српска држава, као таква, стално постојала, и никад није престајала живети као признати међународни фактор*. Српска држава је, и после окупације њенога земљишта, још једнако живела у својој војсци на солунском фронту, у своме владоцу и у својој влади. Она је увек била признавата као међународни фактор не само од стране Савезника, *него и од стране њезиних непријатеља*, и чак у тренутку када су се на хоризонту јављали најлепши изгледи за победу Централних Сила. У првој половини 1918. год. потписали су представници „царско и краљевско аустро-угарске владе“ са представницима „краљевско-српске владе“, у Берну, једну конвенцију,¹⁾ која се тицала рат-

1) Ова је конвенција потписана 1. јуна, 1918. г. Од стране Краљевско-српске владе потписали су је: г. г. Д-р М. Борисављевић, санитарски пуковник, Д-р Лазар Марковић, професор Универзитета и потпуковник М. Ненадовић, српски војни аташе у Берну. Од стране „царске и краљевске аустро-угарске владе“ ту су конвенцију потписали: граф Марк-Шпигелфелд, генерал-штабни мајор Густав Цајднер и поручник Сигфрид Епштајн. (Види „Српске Новине“ од 4. августа, 1918. г.).

них заробљеника и интернираних грађана. При таквој стању ствари није, дакле, могло бити ни речи о каквој, па ни о моментаном ишчезнућу *српске државе*.

Уосталом, кад је, у најтрагичнијем моменту по Србију и српски народ, Макензен био објавио (1916. г.) да је балканска кампања завршена, српска се влада била обратила савезничким владама с питањем шта оне мисле о тој ствари. *Енглеска* је одговорила да сматра судбину Србије као део своје политике, те непосредну бригу има о Србији водити. *Француска* је одговорила, да је кампања Србије имала значајну улогу у прошлости и да ће њена улога, исто тако, и у будућности бити значајна, и да треба акцију на Балкану обновити у најкраћем времену. *Русија* је одговорила: да је она ушла у рат за одбрану Словенства, и пошто га је и Србија представљала, за Русију увек остаје прво питање у овом рату независност Србије и њена акција. Само је *Италија* одговорила да сматра, да је балканска кампања завршена.

Чудновато, да се мишљење г. Трумбића поклапало с талијанским мишљењем.

*

На другоме месту, није, такође, било тачно тврђење г. Трумбићево ни о томе „како нема више слободних Срба, а ни таквих Срба, Хрвата и Словенаца, *које би тек требало ослободити*“. Јер, прво, слободних је Срба још увек било и, друго, они су се, сад само на солунском фронту, и даље борили баш ради ослобођења оних Срба, Хрвата и Словенаца, који су били под непријатељем и којих је, по окупацији Србије, било много више него раније.

Али, кад нема више ни слободних Срба, а ни таквих Срба, Хрвата и Словенаца, које би тек требало ослободити, шта онда има? Има, вели г. Трумбић, „само један народни блок“, који „савезницима треба читав“ да би њихова победа у будуће, пошто се добије рат, преко тог „блока“, могла окренути „против немачке најезде на Исток“.

Дакле, докле год траје рат, савезници више не могу рачунати ни на какву помоћ од стране нашег народа. Не могу зато, што прво, „*Југословени Аустро-Угарске*“, и иначе „*већ пуних двадесет месеци служе свим комбинацијама немачког генералштаба*“ — као што г. Трумбић у поменутом чланку каже — и друго, што сад нема више ни Србије, а ни слободних Срба, да би Савезници и даље могли рачунати бар на Ср-

бију као на неки фактор, који би, у име Југословена, допринео победи Савезника.²⁾ Пошто смо „сад несрећом сви уједињени“, то Савезници треба да се окрену и од Србије и од садашњице на другу страну, и да рачунају само са будућношћу. А будућност је, што се Југословена тиче, не у обзирима према већ учињеним заслугама Србије, него према заслугама, које ће „снажна Југославија“, после рата, *шек стећи*, јер ће спречавати будућу „немачку најезду на Исток“ и тако дати могућности, да савезничка победа буде до краја искоришћена! Тако г. Д-р Трумбић.

Међутим, Савезницима у томе тренутку није било толико до будућности, ни до спречавања *будуће* немачке најезде на Исток, колико до одбијања Немаца од Вердена и Ипра. Ако подлегну сугестијама г. Трумбићевим, па се окрену од Србије и њене војске на солунском фронту, чиме онда да накнаде помоћ, коју су им Срби, тамо, још једнако указивали?

Е, ту је г. Трумбић отворено показао да се њега српска народна душа ништа не тиче, те је просто довикнуо Савезницима: истранцирајте Србију, па ћете имати уза се Бугаре!

Ту тему развијао је г. Трумбић у другом делу свог поменутог чланка. Он је ту покушао убедити Савезнике да ће и за њих будућа „снажна Југославија“ бити од користи само тако, ако она обрне леђа Вардарској Долини и Егејском Мору, па „оријентира свој слободни развишак *спрам Западнога Мора, спрам Јадрана*“! По г. Трумбићу, једино би таква „Југославија“ дала нашој раси „*равношежу* и *благостање*, од чега би имали користи *и сви наши суседи*“ и једино би тако ми постали „у будућој Европи једно од најсолиднијих упоришта мира“! Нека, дакле, Савезници обећају створити такву „Југославију“, па ће одмах уза се имати Бугаре. А могу то тим лакше обећати што Србије и слободних Срба „нема више“ и што ови други „Југословени“, које представља г. Д-р Трумбић, ето, радо пристају на то, јер хоће да помогну Савезницима, дајући им прилике да оно, што су изгубили у Србији

2) Окупација Србије, како се још у 1916. год. чуло, произвела је у круговима „Југословенског Одбора“ у Лондону радост. Неки од чланова „Југословенског Одбора“ приредили су себи чак и весеље, кад су чули да је „са Србијом свршено“ и да смо „сад сви несрећом уједињени“, јер су били уверени да им „пропаст Србије“ даје могућности лакше стварати „југословенски народ“ и правити комбинације њима драге. А пок. Сушило ишао је у томе тако далеко, да је о Новој Години (1916) дошао у српско посланство у Лондону и радосно узвикивао: „сад смо равни!“

које сад више нема, накнаде помоћу Бугарске, која још у пуној снази постоји!!³⁾

Такве је мисли, преко стубаца „l' Echo de Paris“ сугерирао председник „Југословенског Одбора“ Савезницима уочи самог доласка Престолонаследниковог у француску престоницу, и у тренутку када су Бугари у окупираној Србији стављали под нож све што се српским именом називало! И још је г. Д-р Трумбић у томе чланку узвикивао: „ето, тако треба схватити обновљење Србије!“

Али, као што рекосмо, Савезници нису имали времена залудничити око тога, што им је г. Трумбић сугерирао преко стубаца „l' Echo de Paris“. Савезничке су владе стојале пред реалностима, а у област реалности, у тим тренутцима, није могло спадати стварање г. Трумбићеве „снажне Југославије“, која би тек после рата била од користи Савезницима, и која је, тада, још једнако била у Божијој, а не у Савезничкој руци. Реалност је у том тренутку била: *рат и брига око тога, како да се дође до победе*. С друге стране, у област реалности спадали су и оних сто педесет хиљада српских бораца на солунском фронту, који су помагали Савезницима добити рат.⁴⁾

Није ни јавни морал у Савезника био тако низак да би се од Србије окренули Бугарима и после свега онога, што је Србија за општу ствар већ била учинила. С тога су Савезници и даље сматрали оне Србе на солунском фронту као слободне Србе, а српскога владоца и српску владу као представнике српске државе, која за њих није била ни моментано ишче-

3) Тражећи на Крфу, у лето 1917. г., да се прецизира (у декларацији која ће се објавити) територија и земље у којима живи наш народ, г. Д-р Трумбић је рекао да: „за питање *источних граница Србије и питање македонско* налази да се не могу сматрати као питања споразума, *већ као питања силе*, и зато их није унео у свој елаборат“. Најзад, вели, боји се да „не шкодимо питању нашег уједињења, ако би у своју декларацију или манифест унели и македонско питање“. „Оно би однело сувише енергије и скренуло наше главно питање с његове осовине. *Ово нарочито важи ако Јужна Србија не би била ослобођена са стране Солуна*“. С тога предлаже „не помињати у декларацији Македонско питање“. Г. Д-р Трумбић рече тада даље да „не може да појми, да се *подједнака пажња* поклања свима крајевима наше територије“. Држи „да чвор нашега питања лежи у земљама под Аустро-Угарском“. („Нови Живот“, књ. VI. св. 11 од 1921. г. чланак: „Како је дошло до Крфске Декларације“.)

Као делегат наше државе, Д-р Трумбић је истим мислима био задахнут и на Конференцији Мира у Паризу тако, да је због тога долазио и у сукоб са Пашићем и Веснићем.

4) На савезничкој конференцији у Шантију, 20—II—1916. г. српски изасланик, ђенерал Пешић рекао је: Србија може дати сада укупно: 151.920 војника“. Види: „Солунски фронт“ (стр. 11) од ђенерала Петра Пешића, Београд, 1921.

вла. А освојење Кајмакчалама и Битоља, када је био повраћен један део Србијине територије, убрзо је показало и г. Д-р Трумбићу, и другима који су као он мислили, да Србија још живи и да још има слободних Срба.⁵⁾

„Југословенски Одбор“ и Бугари

Концепција г. Трумбићева и чланова „Југословенског Одбора“ ишла је, као што смо видели, за остварењем „снажне Југославије“, која се „има оријентисати према Јадрану“. Да се до тога дође, г. Трумбић је, у 1916. години, мирне душе приносио на жртву велики део српског народа, као што је доцније мирно прелазио преко похлепности Талијана, да, после рата, захвате што више хрватског, а нарочито словеначког елемента. Место да се свом снагом бацио на купљење добровољаца, који би имали помоћи решењу рата у корист Савезника, г. Трумбић је претпоставио, да ће Савезнике придобити за своју мисао о будућој „снажној Југославији“ тиме само, ако се, у име аустро-угарских јужних Словена, буде одрекао онога од чега се Србија никад није ни могла ни хтела одрећи.

Тако смо били осуђени да читамо, како се баш уочи самог доласка српског Престолонаследника и врховног команданта српске војске у Париз, председник „Југословенског Одбора“, брат наш, човек који прича како тежи за државном заједницом са Србијом, одриче Србијиних територија у корист — Бугара, који су у томе тренутку свирепо клали по окупираној Србији! Зашто је то чинио г. Трумбић? Зато — како је он сам у „l' Echo de Paris“ написао — што ће „снажна Југославија“ тек онда доћи до „равношеже и благостања“ када се буде одрекла Вардарске долине и Егејског Мора и „своју економску експанзију упутила ка Јадрану“!

Разуме се, да ми Срби нисмо могли лака срца прелазити преко таквих декларација председника „Југословенског

5) У своме органу: „l' Notre Enchaîne“, у броју од 24. марта, 1916. год., дакле само на четири дана после поменутог Трумбићевог чланка, написао је Клемансо, доцније председник француске владе, један чланак под насловом: „Живела Србија!“, у коме је, поред осталог, рекао и ово: „Изгледа чак да има људи, не знам где, који се попуштајући неочекиваним сугестијама питају да ли не бисмо добро урадили ако се поново вратимо на пројект с Бугарима!... Има, може бити сувише финоће у овој двострукој „дипломатији“. Требало би да ми са своје стране, и то сад, издамо Србе! Али ми нисмо рођени као издајници, то је главна тешкоћа“.

Одбора“. Нисмо у толико пре, што се осећало да су те његове декларације биле наговештај оне нечувене агитације, коју су, после тога, разни „Југословени“ отпочели водити и у Европи и у Америци, а све у циљу комадања Србије за рачун накарадно схваћење идеје о „Југославији“ и „југословенском јединству“.

После поменутог г. Трумбићевог чланка у „l'Echo de Paris“, па чак и после објаве Крфске Декларације, настављене су те агитације све јаче и све отвореније тако, да је против њих јавно устао и познати француски публициста и истински пријатељ јужних Словена, г. Огист Говен. Он је, у часопису „Revue de Paris“, у чланцима који су после оштампани у засебну књигу под „насловом: „La question Yougoslave“ (стр. 12—15), скретао пажњу Словенцима и Хрватима, који се не интересују много за онај део Балкана, који је оријентисан према Егејском Мору“, да је „и са гледишта економског и са гледишта војничког, Србији неопходан излазак на Егејско Море“, пошто „једино он гарантује сигурност државе, чијој судбини хоће и Словенци и Хрвати да се придруже“. Али је за чланове „Југословенског Одбора“ и пријатеље његове концепције о народном уједињењу и глас Говенов остао глас вапијућег у пустињи. Они су наставили агитовати за Бугаре.

Г. Никола Стојановић, сарајевски адвокат, онда члан „Југословенског Одбора“, и г. Д-р Петар Слеччевић, лични секретар г. Трумбићев, приређивали су у Женеви, у име сарајевске „Просвете“, коју су тада својим радом срамотили — јавна предавања, и на њима су овако говорили:

„Традиционално је наше клање с Бугарима, али Југословенство тражи мирну реч и споразум, на основу демократског принципа: *сваком своје*.¹⁾

Публика, која је слушала та предавања, имала је утисак као да је Србија насилно отела од Бугара нешто, што њима и по Божијем и по националном праву припада, па сад ови велики босански „Југословени“ траже, да се Србија одрекне онога што је од Бугара отела, јер то — веле — тражи не само „Југословенство“ него и „демократски“ принцип: „сваком своје“!²⁾ И још су они ту пропаганду за рачун Бугара водили

1) Д-р Петар Слеччевић: „Приватна иницијатива у националном раду“, Женева, 1918. г. стр. 24.

2) И г. Д-р Божа Марковић, професор Универзитета, као и г. Милан Грол, члан главног одбора „демократске“ странке, такође су помагали ту агитацију. Они су били на челу новинарског биро-а у Же-

чак и онда, кад су бугарски империјалистички прохтеви зграњавали и саме Немце, бугарске савезнике. Због тога је посланик Вендел, члан берлинског парламента, у неколико прилика и јавно морао сузбијати те бугарске прохтеве, па је, ваљда, нашим „Југословенима“ било потребно, да својом акцијом за Бугаре пригуше истину, коју је Вендел износио! Али је још горе од тога било то, што је та „југословенска“ пропаганда за Бугаре падала у исто време када су се племенити Швајцарци искупљали на митинге, да из уста својих најугледнијих политичара, професора, књижевника, новинара и т. д. чују најоштрије осуде бугарских зверстава по Србији. На једној страни су ти племенити људи подизали свој глас против варварских Бугара, а на другој су наши „Југословени“ опет јавно доказивали, да „Југословенство“ тражи мирну реч и споразум с Бугарима, на основу демократског принципа „сваком своје“!

Из Европе, пренесене су те агитације и у Америку. Тамо су их, поред осталих, водили и г. Милан Марјановић, онда члан „Југословенског Одбора“ и Д-р Љуб. Леонтић, члан „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону.

„И ако је данашња државна и народна политика Бугарске непријатељска ослобођењу и уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца, ови ће ипак настојати да и Бугари, ослобођени несловенских утицаја, уђу и у политичку заједницу Јужних Словена.“ („Слоб. Трибуна“, бр. 15.: „Програм Југословенског Народног Вијећа у Америци“).

Тако су та господа, попут г. Д-р Трумбића и оног што је он писао у „l' Echo de Paris“, говорили нашим саплеменцима у Америци онда, (у августу 1917. г.) *кад им је била дужност куиши међу њима добровољце — и прошив Бугара!!²⁾*

неви (установа, коју је српска влада издржавала). Са њиховим знањем и одобрењем, одлазио је, за време рата, два пута из Женева у Берн чиновник тога бироа, г. Милан Чемериќић, и тамо се, у Берну, састајао, а једном чак и ручао са бугарским послаником, Радевом.

Све се то радило у име будуће „Југославије“ и „чистог Југословенства“, које је било нарочито узнемиравано помишљу на српску величину у будућој „Југославији“, па се измишљало стотину начина, да се она, још за времена, поткуси и помоћу Бугара ублажи. (Види о томе и књигу г. Јована Томића: „Југославија у емиграцији“, Београд, 1921. г. стр. 87., 162—166.).

2) Извршни Комитет „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону, објавио је половином јуна, 1917. г., дакле, само на неколико недеља пре Крфске Декларације, свој акциони програм, у коме је, поред осталог, и то речено, да се „треба борити до последњег човека“ и „про-

И у самом Загребу подизали су се гласови против оних страха, које су Бугари по окупираној Србији чинили. Али су се чланови „Југословенског Одбора“ и њихови агенти оглушавали о те страхоте и о вапај невиних жртава, који је из Србије и до њихових ушију допирао. Они су и даље наставили агитовати за Бугаре, и ако је бугарска „државна и народна политика“ противна „ослобођењу Срба, Хрвата и Словенаца“. А како су се те агитације тачно поклапале и са жељама аустро-угарских званичних кругова, оне су у очима Срба изазвале пуну и необориму сумњу у исправно држање извесних чланова „Југословенског Одбора“.

Вреди овде нарочито споменути једну географску карту „будуће снажне Југославије“, у Италији израђену (ако се не варамо), а у лето, 1918. г. поверљиво пуштену у оптицај. Ту се Бугарима давала сва Маћедонија и Источна Србија!

*

Имао је право Франш д' Епре, главни командант солунског фронта, када је приликом свога производства за маршала, овако одговорио на честитку ђенерала Петра Пешића:

„Нама би било најлакше да смо остали мирно у Солуну и да смо, очекујући мир, узнемиравали непријатеља само артиљеријском ватром, па да чекамо, а да се не компромитујемо, да се на западном фронту реши ваша судбина. Какав би у том случају био положај Србије на конференцији у Паризу, да је њена војска остала пасивна, уместо што је ослободила целу своју земљу и што је својим трупама освојила Скадар, Ријеку, Загреб, Суботицу и Темишвар? Ја се надам да ће ваши суграђани разумети ово.“⁴⁾

Нажалост, ни г. Трумбић, ни они који су с њим, ни данас то неће да разумеју. Они су, и после пробоја солунског фронта, па чак и после ослобођења и уједињења нашег народа, остали у идејама из времена када су веровали да Србије није било више и да није било више ни слободних Срба. А већ какав су положај спремали Србији на Конференцији Мира и г. Трумбић и они наши народни непријатељи, каквих је и међу Савезницима било, *само да то није била срп-*

шив бугарског шовинизма у Маћедонији“ („Bulletin Yougoslave“ од 1—VIII —1917). Ипак су, неколико недеља доцније, у августу исте године, после Крфске Декларације, г. г. Марјановић и Д-р Леонтић проповедали улазак Бугара у јужно-словенску заједницу, место да су проповедали борбу против бугарског шовинизма у Маћедонији!

4) „Нови Живот“, књ. V, св. 5. стр. 141. од 1921. г.

ски војска онај фактор, који је запечастио судбину Аустро-Угарске, показали су нам многи доцнији догађаји. Не треба ништа друго спомињати до тадашњу акцију „Југословенског Одбора“ и Народног Већа у Загребу. Одмах после закљученог примирја, они су тражили од Савезника, да, према Србији, успоставе „независну и суверену“ загребачку државу, састављену од свих наших покрајина с оне стране Дрине, Саве и Дунава, како би на тај начин Србији, пошто би је лишили свих ратних плодова, лакше могли ставити нож под грло, или, евентуално, са својом „независном и сувереном“ државом, на свагда остати одвојени од ње.

*

Пробијање солунског фронта запрепастило је извесне чланове „Југословенског, Одбора“. Они су били дубоко убеђени, да „ослобођење не може доћи с те стране“. Д-р Трумбић је то, као што смо видели, и на Крфским конференцијама наглашавао. Рачунали су да ће њихова концепција о будућој „снажној Југославији“ лакше успети, ако се буду могли позвати на факт, да је ослобођење дошло „са Запада“, а не „са Истока“. И та их је мисао била толико окрепула Западу, да им чак никад није ни дошла у памет идеја, да би само у „ослобођењу са Истока“ сви ми нашли *једину пуну гаранцију* да ће се наше жеље остварити.

Загребачка „Слободна Трубуна“ писала је чак и после ослобођења, на скоро три године, у броју од 2—X—1921., како: „нико не може порицати ослободилачку мисију Србије у овом рату и њено мучеништво за ову мисао. Али се исто тако мора признати и то, да без великог светског сукоба и без *унутрашњег слома Аустро-Угарске*⁵⁾ не би била створена наша данашња држава“. Тако је. Само је слом Аустро-Угарске дошао *после* победе Савезника, и *једино услед тога*.

Кад је влада француска произвела Франш Д'Епреа у чин маршала, она је тај свој акт овако образложила: „пробио је бугарски фронт и наморао непријатеља да капитулира. Овај успех, коме нема равна у европском рату, довео је до рушења Централних Царства“.

Уосталом, од колике је важности било пробијање солунског фронта и какве је све плодове донела та победа, најбољи су доказ речи маршала Франш д'Епреа, изговорене

5) Ово је „Слободна Трибуна“ сама подвукла.

почетком јуна, т. г. у Београду, званично и у једној свечаној прилици:

— „Част ми је да Вашем Величанству предам писмо Председника Републике... Већ је четири године како сам ја из дана у дан био уз Ваше Величанство, уз неустрашимог шефа војске изгнане, али оне војске која није очајавала за будућност Отаџбине. С њим сам саставио план операција чије нас је силно извођење за два месеца одвело од Солуна до Сегедина, ослобођавајући Србе, Хрвате и Словенце, *ослобођавајући талијански фронт и грозећи у срце германске силе.*“⁶⁾

И Хинденбург је, предлажући немачкој влади да тражи мир (у октобру 1918.), као главни мотив тога свог предлога *поменуо пробијање солунског фронта*, ма да је немачки генералштаб, мало раније, имао намеру, да онај силни полет савезничке војске са Солуна задржи бар на обалама Саве и Дунава, па је у том циљу био предузео и потребне мере.

По једној усменој информацији, коју смо у своје време били добили у Женеви, и то од лица, која су то позитивно могла знати, француски војни аташе у Берну послао је, концем септембра или првих дана октобра, један извештај својој влади, у коме је, поред осталог, јављао „да Немци шиљу трупе у Србију“, додајући, да су „наредили, да се тамо пошљу и аутомобили поручени у Швајцарској, који су били намењени за француски фронт.“ „Трупе ће се, речено је

6) Талијански врховни командант, генерал Дијац био је добио још 9. октобра (1918) од главног команданта свих савезничких армија, маршала Фоша и писмо да отпочне офанзиву, али је талијанска војска и даље ћутала. Главни штаб талијански изговарао се да за офанзиву талијанске војске још није време, пошто је сила аустро-угарска према њима још једнако огромна, и састављена од људи, који се боре „као лавови.“ Чуло се онда било, како је Клемансо на тај талијански изговор послао ђенералу Дијацу телеграм, у коме му је саопштио: да су Американци на свом сектору на француском фронту „јуче заробили 5000 тих лавова“. Али, ни то није помогло, па ни један француски званични коминике, који је демантовао, у штампи објављену, изјаву председника талијанске владе, у којој је овај тврдио да од Талијана нико није ни тражио да пређу у офанзиву. Талијани су и после свега ћутали, па су неким својим француским пријатељима — што, наравно, није остала тајна ни за други свет — чак и то говорили, да је „Аустро-Угарска најзаинтересованија на Балкану, па ће морати тамо послати један део трупа одавде, и тек ће тада Талијани моћи предузети офанзиву.“

Италија је у септембру, 1918. г. тражила за свој фронт 200.000 Американаца с француског фронта на који би она послала 200.000 Талијана. Амерички главни командант то је одбио. Тај талијански захтев дошао је био у време када је лични повереник Вилзонов у Швајцарској, познати г. Херон, који је становао у Женеви, известио Вилзона (првих дана септембра), да је Аустро-Угарска понудила Италији сеператан мир, нудећи јој приличне уступке.

даље у том извештају, концентрисати у Темишвару, јер Немци мисле дати озбиљан отпор само на Сави и Дунаву, намеравајући да од српске територије задрже само Београд“,

Ако то постигну, т. ј. ако с једне стране задрже савезничке трупе на Дунаву и Сави, и ако им с друге стране, буде успело повести преговоре о миру, због чега су још концем септембра тражили посредовање швајцарске владе код Француза, Немци су мислили да ће тако спасти од капитулације и себе и Аустро-Угарску.

Али је неочекивано брзи полет савезничких трупа са Солуна побркао све те немачке рачуне. А српској војсци припада лавовски део заслуга за пробијање солунског фронта и за онај огромни полет у гоњењу непријатеља, за тај велики успех „коме нема равна у светском рату,“ и који је не само ослободио талијански фронт, него довео и „до рушења Централних Царства.“

„Слободна Трибуна,“ међутим, оставља да се разуме, да је унутрашњи слом Аустро-Угарске дошао услед нечега другог, а не услед тога, што, наравно није истина.

II. ДЕО.

ИЗ РУСКЕ АРХИВЕ

Акција „Југословена“ против Србије

Тек што је српска војска била завршила своју величанствену офанзиву против Поћорекових армија, које је делом поробила, а делом претерала преко Саве и Дунава, неки од Срба и Хрвата, који су се тада бавили у Риму, посетили су тадашњег руског амбасадора Крупенског и предали му један меморандум за цара Николу.

— „Сада су ме, у својству представника југословенског комитета, посетили тројица познатих југословенских радника: Трумбић из Сплита, Иван Мештровић и Никола Стојановић из Мостара, и предали су ми меморандум на руском језику с молбом, да га поднесем високој пажњи Господара Императора. Тај меморандум, који износи патриотске наде Јужних Словена, послаћу у оригиналу нарочитом приликом“. — Тако је 6. децембра, 1914. г. под Бр. 205. руски амбасадор Крупенски телеграфисао из Рима министру иностраних Дела у Петрограду.¹⁾

Шта је у том меморандуму изложено, какве су биле и у чем се састојале „патриотске наде“ његових аутора није

1) Г. Мити Димитријевићу, бив. секретару [нашег посланства у Петрограду имамо да благодаримо за текст овога телеграма као и за нека друга дипломатска акта из руске архиве, која ћемо у овој књизи употребити. Г. Димитријевић је био у Петрограду и за време прве и за време друге револуције, када су бољшевици приграбили власт. Он се, у своје време, уредним путем, био обратио г. Чичерину министру Иностранних Дела за препис дипломатских докумената, који се налазе у руском Министарству спољних послова, а односе се на улогу Србије у великом рату и на питање нашег народног уједињења. Како бољшевици нису правили никакву тајну од дипломатске преписке, г. Чичерин је изишао у сусрет г. Димитријевићевој молби и овај је, уз припомоћ десетак помагача, успео преписати мноштво депеша и других докумената, који су се у архиви руског министарства налазили. Меморандум о коме је горе реч није нашао, пошто је много раније био предат цару и свакако остао у царској архиви.

нам познато. Ни г. Федро Шишић, у својим „Документима о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ нема тог меморандума, ма да је објавио друга два, предата савезничким владама доцније, у 1915. и 1916. години. Али оно, што се о томе меморандуму ипак може рећи то је, *да он није одговарао ономе, што се у Петрограду сматрало као гледиште Србије.* Ту је констатацију, као што ће се ниже видети, учинио сам ондашњи руски министар иностраних дела, г. Сазонов.

*

У првој половини јануара (13) 1915. г. под №7 послао је амбасадор Крупенски следећи телеграм у Петроград, министру Сазонову:

„Тек што се вратио из Лондона и снабдевен курирским пасошем наше тамошње амбасаде, Хрват Супило отпутовао је данас у Петроград преко Ниша, где ће пробавити неколико дана ради преговора са српском владом и са нашим послаником. Циљ је његова пута споразумети се са српском владом о основама политичког уједињења Хрвата и Словенаца са Србима, и у случају ако се не успе доћи до споразума убедити нас (Русе) у неопходност, да ми наметнемо једно своје властито решење, без чега цела ствар, по мишљењу Супила, унапред је осуђена на неуспех. Супило је снабдевен разним препорукама, међу којима има и за Витеа²⁾ писмо од једног лица чије име није хтео ни поверљиво да ми саопшти. Рекао ми је да му је то писмо дато од тога лица без молбе с његове (Супилове) стране; додао је да нема намере предавати писмо Витеу. Супило држи да ће бити у Петрограду првих дана месеца фебруара. Можда би било корисно изабрати му нарочита лица и публицисте с којима он може долазити у везу. Лично ја саветовао сам му да буде опрезан“.

За споразум, о коме је у горњем телеграму реч, Супило је, види се, имао већ израђену основу, и она је била позната и Д-р Трумбићу, и Николи Стојановићу, и Д-р Хинковићу. Шта више, ови су се, као што ће се даље видети, потпуно слагали с том основом, и ако су и сами, заједно са Супилом, јако сумњали да ће ту њихову основу прихватити и српска влада. Баш због те сумње и због тога што им се та основа никако није напуштала, Супило је, као што се из горњег телеграма види, имао и тај задатак, да убеди Русе, те да они

2) Вите је познати руски финансијер и бив. министар финансија.

„наметну једно своје властито решење,“ пошто је иначе „цела ствар осуђена на неуспех.“ Разуме се да се Супило имао трудити да то руско „властито решење“ буде онако како су то желели он, Супило, Трумбић, Стојановић, Хинковић, ит. д.

То је, колико је нама познато, био први покушај југословенских емиграната, да српској влади наметну једну своју основу за решење нашег народног питања. Доцније таквих је покушаја било у више прилика. Оно што се није успело извести преко Руса и уз помоћ Руса, покушавало се, после, извести преко Енглеза, Француза и Американа. А пошто је Супило био умро, руководили су тим покушајима, из Париза и Лондона Д-р Трумбић, а из Женеви Никола Стојановић и Газари. Отуда је, у новембру. 1918. г. и дошло у Женеви до оног наопаког дуалистичког решења нашег народног питања, које је српска влада, после, одбацила без икакве дискусије.

*

Да је Супило у Нишу и Петрограду доиста представљао и напред поменутог господу, да је говорио и у њихово име и био израз и њихових мисли и жеља, види се из тога, што су они сами Супила као таквог означавали. На две недеље дана по одласку Супиловом из Рима, они су дошли амбасадору Крупенском и молили га, да не само он прими к' знању, него да и Петроград обавести, *да су они у свему пошпуно сагласни са Супилом.* Крупенски се одазвао тој молби, и 10. фебруара, 1915. г. под № 38 послао је овај телеграм у Петроград:

„Најглавнији чланови југословенског комитета, представници Српско-Хрватске коалиције, посланик загребачког Сабора, Хрват Хинковић, посланик босанског Сабора, Србин Стојановић, који живи у Женеви, и далматински посланик Хрват Трумбић, који је у Риму, моле да сматрате посланика Супила, који стиже у Петроград, као њиховог пуномоћника, *чија гледишта пошпуно се слажу са његовим. Ранија размимоилажења Супилова са српско-хрватском коалицијом сад више не ишоје.* Програм Супила одобрава и Пашић“(!)

Две су ствари у овом телеграму биле скроз нетачне: прво, програм Супилов *никад није одобравао и г. Пашић,* и, друго, ранија размимоилажења Супилова са српско-хрватском коалицијом постојала су и тада, *јер је српско-хрватска коалиција до самог слома Аустро-Угарске остала на ш. з. нагод-*

беном земљишту. Г. Крупенски је, односно те две ствари, био просто обманут.

*

Шта је све Супило радио у Нишу пре него што је отпутовао у Петроград, и какви су резултати његових разговора, које је водио са српским званичним круговима, није нам познато. Знамо толико, да је половином фебруара већ био у Петрограду, да је тамо провео више од два месеца, и да су руски меродавни кругови, и мимо препоруке Пашићеве, коју је собом донео, с неповерењем гледали на њега. Нити је, с једне стране, могао успети да задржи Русе од потписа оног и онаквог Лондонског Уговора, нити их је, с друге стране могао придобити да наметну једно „властито решење“ нашег народног питања.

Супило се из Петрограда враћао у Ниш баш кад су из Ниша у Петроград стизали г. г. Љуба Стојановић, члан Академије Наука и Александар Белић, професор Универзитета.

Знало се и у Нишу за погађања и припреме за потпис Лондонског Уговора, и за увлачење Италије у рат, па је српска влада хитала да спасава, што се спасти могло од компензација, које су се на наш рачун имале дати Италији. Нажалост, ништа се у том погледу није могло успети. Блокада Енглеске и неуспеси савезничке акције у Дарданелима били су главни узрок томе. Ипак је српска влада чинила оно, што јој је била дужност. Прва намера да у Петроград отпутује сам председник владе, г. Пашић, била је осујећена, јер су у руском Министарству иностраних дела сматрали Пашићев долазак беспредметним. Долазак г. г. Љубе Стојановића и А. Белића г. Сазонов је такође покушавао да спречи. Њему је било неугодно видети у Петрограду људе, за које је веровао да ће дизати руско јавно мњење противу једне политике, коју ни Сазонов ни Русија нису могли изменити. Међутим су г. г. Љ. Стојановић и Белић ипак стигли у Петроград половином априла (1915). И да није била задоцнила, њихова интервенција, као што се из предњег види, не би ни иначе могла помоћи. Но, ако својом акцијом нису ништа могли изменити у ономе што се тичало Лондонског Уговора, они су у другом погледу учинили много користи. Они су руском министру предали један мемоар, израђен потпуно објективно и на основу етнографских карата, међу којима је било и таквих које су сами Аустријанци раније били

издали. Обележивши границе, у којима је наш народ живео, г. г. Љ. Стојановић и Белић су у тај мемоар, с којим се и српска влада потпуно слагала, унели и пуно снажних разлога, који су сами собом поткрепљавали дотадашње српске званичне изјаве о потреби уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, не пропустивши, наравно, и то у мемоару нагласити, да остварење те потребе зависи *и од пристанка Хрваша и Словенаца.*³⁾

Тај мемоар, који су у Петрограду сматрали као званично гледиште Србије, за нас је поглавито интересантан због тога, што је руска влада тада први пут имала прилике јасно и на основу писаних докумената констатовати, *да су на питање нашег народног уједињења друкчије гледали југословенски емигранци, а друкчије Србија и њена влада.*

У то доба доспео је, по куриру, из Рима у Петроград и онај меморандум, за који су, преко амбасадора Крупенског, г. г. Трумбић, Мештровић и Никола Стојановић молили да се достави високој пажњи цара Николе и о коме је реч у телеграму, који смо у почетку овог чланка саопштили.

Као што смо напред поменули, садржина тога меморандума није нам позната. Али да је тај меморандум — *послао рускоме цару иза леђа српске владе* — био сасвим супротних идеја од оних, које је званична Србија исповедала, имамо о томе потврде у телеграму, који је г. Сазонов 17. маја, 1915. г, под № 817. упутио у Рим амбасадору Крупенском, а који гласи:

„Меморандум [послан Њ. Ц. В. Господару Императору од стране неких представника југословенског комитета не може се узети у обзир пре него што се дозна гледиште српске владе о том предмету. Треба напоменути да овај меморандум *апсолушно не одговара* ономе мемоару, који је предат од

3) У закључку тога мемоара изнесено је да се српско-хрватско уједињење условљава дубоко развијеном свешћу Срба и Хрвата и пуним сазнањем њихове националне истоветности, што се јавља „као резултат дугог, готово вековног политичко-националног и културног развића њиховог у том смислу.“ Уједињење њихово са Словенцима припремљено је такође „дубоким убеђењем и код једних и код других, *да је то једини начин сачувати и спасити Словенце за Словене.*“ И, најпосле, каже се ту овако: „У сваком случају кад год се указивала могућност слободног исказивања националног одредења Срба и Хрвата с једне, и Словенаца с друге стране, оно се увек манифестовало у смислу потпуног државног уједињења. Према томе не може бити никакве сумње како ће се оно и сад манифестовати, кад им се свима заједно укаже прилика слободно изразити се у том правцу.“

(Г. Александру Белићу, професору београдског Универзитета захвални смо што смо добили прилике разгледати овај мемоар).

стране г. Љуб. Стојановића, члана Академије Наука у Београду и који се овде сматра да садржи територијалне претензије српске нације.“

*

Ми смо саопштили ове документе зато, што се и из њих види како су они људи, који су припадали бив. „Југословенском Одбору“, још док су у Риму били, своју акцију били отпочели иза леђа српске владе, и против Србије. То што су они радили у почетку рата и пре Крфске Декларације, наставили су, као што ћемо доцније још боље видети, и после Крфске Декларације, која је њима служила само као штит „против српског империјализма“ (како су сами говорили) и као завеса иза које ће прикривати свој интригантски рад. Саопштења, која нам је, ту скоро, учинио Д-р Хинковић у својој брошури: „Југославија у Америци“, затим Хинковићеве и Трумбићеве изјаве у америчким листовима, у октобру и новембру, 1918. г. и оно, што је у договору с Трумбићем радио у Женеви Никола Стојановић, речити је доказ оне широке завере, коју су ти „Југословени“ били засновали против Србије.

Улазак Италије у Европски рат

Први период европског рата био је крунисан великом француском победом на Марни, концем августа, 1914. г. Та француска победа, за коју се с разлогом може рећи да је носила у себи све потребне елементе за будућу коначну пропаст Централних Сила на бојном пољу, силно је одјекнула широм целог света. У свима неутралним државама постојало је до тада непоколебљиво уверење, да Централне Силе не могу бити побеђене. Ни у самим савезничким земљама није био мали број оних, који су такође у то веровали. Али је после француске победе на Марни многа усијана глава била расхлађена, па се чак и код неутралних почеше јављати знаци по којима се могло закључити, да се и код њих почела наслућивати и она друга евентуалност. Још кад дође слом Поћорекових армија у Србији, тих је знакова било још више. И сама Италија, која се дотле оглушаваше на енглеско-француске авансе, поче тада показивати расположење да прекине са својим двома другима у т. зв. Тројном Савезу. У Италији се, уосталом, још одмах после битке на Марни, нашло неких утицајних фактора, који се нису устезали и јавно проповедати напуштање својих тадашњих савезника, ма да је званична

Италија, у то доба, са Немачком и Аустро-Угарском још једнако била на доброј нози, па, уз посредовање Немачке, водила с Аустро-Угарском чак и неке пријатељске преговоре о извесним територијалним уступцима, који би се имали учинити Италији. Али француска победа на Марни и српска победа на Руднику учинише да и сама званична Италија не затвори очи пред фактом, да су шанси за победу Централних Сила над Антантом постали много мањи него у самом почетку рата. Ако би остала неутрална до краја рата, а овај се сврши на штету Централних Сила, Италија би дошла у један тежак положај. Нашавши се, у моменту преговора о миру, као савезница на страни тучене Немачке и Аустро-Угарске, она не би имала никаквих нада да ће успети, у своју корист, а на рачун Савезника, ограничити резултате рата и задовољити своје империјалистичке прохтеве. У сваком случају, остале би неостварене њене жеље на Јадрану. Приђе ли одмах Антанти, Италија може још унапред осигурати остварење својих жеља. И, како Енглеска и Француска нису никако престајале са својим авансама Италији, ова их је, држимо, у главном из поменутих разлога, и прихватила, те почетком 1915 г. почеше у Лондону и формални преговори о условима под којима би Италија ушла у рат на страни сила Споразума.

Од интереса је споменути, да је Италија, у првим тренутцима, помишљала на то, да своју ратну акцију као савезник Антанте ограничи само на Турску. Уосталом, познато је, да она, улазећи у акцију, није одмах објавила рат и Немачкој, већ само Аустро-Угарској и Турској, ма да се Лондонским Уговором (чл. 2) била обвезала борити се „против свих непријатеља“ Антанте.

*

На придобијање Италије за ствар Савезника, нису све савезничке државе подједнако гледале. Овде саопштавамо један докуменат из кога се то јасно види.

У фебруару (23) 1915. кад су Француска и Енглеска са Италијом већ биле почеле преговарати, отишла је из Петрограда, од стране Министра Сазонова, руским амбасадорима у Паризу и Лондону следећа депеша:

„Признавајући да је општа жеља привући нове савезнике за борбу против Аустрије и Немачке, бојим се, с обзиром на Италију, да се њени захтеви не покажу несразмерни са стварном помоћу коју она може принети својим учешћем. Главну помоћ

од Италије ја видим не толико у присаједињењу к нама нове оружане снаге, *на шта једва да се може полагаши каква преувеличана нада*, — колико на морални утисак од њеног приласка к нама, а такође користи од тога могло би бити, што ће на тај начин наступити крај провођењу кроз Италију војне контрабанде за Немачку и Аустрију. Али како Француска и Енглеска желе увући Италију што пре у рат, ја сам готов напустити моја супротна гледишта, али сматрам неопходним:

„прво, још у почетку поново осмотрити сва обећања на која се пре шест месеца Француска, Енглеска и Русија сагласише да учине Италији и која сад подлеже измени с обзиром на промењену ситуацију;

„друго, оставити да Италија сама узме иницијативу за преговоре о условима отвореног прилажења на нашу страну, и

„треће, поставити као категорички услов, да Италија истовремено са њеном акцијом против Турске ступи оружаном и у борбу са Аустријом.

„Ово последње чини ми се неопходним, јер има неких знакова по којима се може мислити, да је Италија готова предложити нам своју помоћ само против Турске, па да на тај начин добије право на награду како у Турској, тако и у Аустрији, не раскидајући са овом још везе.“

Учешће Италије у рату није баш много демонтовало горњу оцену руског министра о стварној оружаном помоћи, коју би она донела Савезницима. Али за Енглеску и Француску није, изгледа, то ни било толико у питању. Исто тако као што се Италија, лака срца, одредила против својих савезника, против Немачке и Аустро-Угарске, могла се, још лакша срца, одредити против Антанте. — Међутим, — француска источна граница беше тада скоро потпуно отворена, а Немачка у то доба већ увелико извођаше субмаренску блокаду енглеских обала. Италија, и ако Немачкој и Аустрији није могла много допринети својом оружаном снагом, она би Савезницима нанела велике штете већ и због тога само, што би ови, са главнога фронта, морали одвајати снаге за фронт према Италији. У току 1917. или 1918. г. то одвајање снага не би Енглези и Французи много осетили; али у почетку рата, кад код Савезника још не беше довољно ни војника ни великих топова, осећало би се много. Италија је то такође разумела и, наравно, продавала се што је скупље могла. Њене су уцене биле велике, и Савезници то осећаху. Сведочи нам о томе и једна депеша, коју

је 2. марта 1915. г. Министар Сазонов послао цару Николи, који се тада у Москви бавио. Ево како гласи та депеша:

„Француски амбасадор прочитао ми је телеграм Делкасе-а¹⁾ у коме овај признаје неумереност захтева Италије у ове три тачке:

1., стварање муслиманске Албаније с протекторатом Италије показало би се сталним извором унутрашњих нереда и међународних компликација;

2., остварење италијанских претензија на сву далматинску обалу било би противречно са тежњама Савезних држава дати Србима слободан положај на обалама Јадранског Мора; и

„3., неутрализација целе обале нарушила би суверенитет држава, које ће се на обалама овог мора признати“.

Из ове депеше, која, углавном, указује и на садржину уговора, који ће се после неколико недеља са Италијом закључити, види се и то, да у свом питању Русија није директно учествовала у преговорима са Италијом. Бригу о томе она је била оставила својим савезницима, Француској и Енглеској. Ове су доконале преговоре, и са Италијом, 26. априла 1915. по новом, закључиле у Лондону познати уговор, на који је и Русија ставила свој потпис.

Савезници, као што рекосмо, увиђаху сву неоправданост италијанских захтева. Ипак су, на крају крајева, морали пристати да задовоље готово све жеље Италије. По Лондонском Уговору, који је имао неких 16 тачака, Италија је добила право (по чл. 4) да се, према нама, прошири преко Истре чак до Волловске. По чл. 5 добила је далматинску обалу до близу Сплита. Остали део источне обале Јадрана имао је бити неутрализован све до Драча, осим оног дела који је припадао Црној Гори.²⁾ Чл. 6. давао је Италији право на „потпун суве-

1) Делкасе је у то доба био француски министар спољни послова.

2) Лондонски „Тајмс“ публикао је у децембру, 1918. једну подужу студију о односима Италије према „Југославији“. Према париском „Le Temps“ — у (бр. од 21-XII-1918) доносимо из те студије ово што следује:

„Може се претпоставити да ће Југословени, у свом квалитету нове нације коју стара дипломатија није заразила, учинити прве понуде. У почетку, наљућени због италијанске акције, они беху расположени тражити једно екстремно ограничење својих граница на базама строго националним, *што један победнички народ не би могао усвојити*. Некоји од њихових шефова, изгледа, сада су расположени, под резервом да се образује Лига Нација, да прошире предлоге италијанске, који фигурирају у тајном уговору — о предмету парцијалне неутрализације јадранске обале. Ова неутрализација била би проширена на целу обалу, од Трста до Драча и Југословени би напустили један део предела непоречно словенских који

ренитет“ над Валоном. А, пристајући, с једне стране, да се северни део Албаније подели између Србије и Црне Горе, ако би се на то сагласиле Енглеска, Француска и Русија, Италија је, с друге стране, задржала за себе право, да она, у односима према иностранству, представља „независну муслиманску државу“, која се имала створити од средње Албаније са Драчом. Лондонским уговором беше такође осигуран суверенитет Италије над Додеканезима, као и друге знатне користи на Средоземном Мору и његовим обалама. Италија се, дакле, беше скупо продала. Она је била уценила савеснике, и та њена уцена, као што рекосмо, падала је баш у доба, кад је савезничка акција у Дарданелима већ била готово пропала, а блокада Енглеске довршена. Да је ово двоје био поглавити узрок, што савезници, најпосле, пристадоше на уцене Италије судимо и према садржини једне депеше, коју је руски амбасадор у Риму, 18-III-1915 г. под П№ 55. послао у Петроград. Та депеша гласи овако:

„Овдашњи хрватски емигрант Трумбић неочекивано је добио, преко српског посланства, кратки шифровани телеграм од Супила, који саопштава следеће: *„пишање о дудућој суббини земаља северне Адријатике значајно се погоршало. Јак упицај на такво погоршање овог пишања учинила је блокада Енглеске и шок војних операција у Дарданелима“*. Предајући ми садржину овог телеграма, Трумбић је додао да је он тим истим поверљивим путем тражио објашњења од Супила. По речима Трумбића, на њега и остале емигранте горњи телеграм произвео је јак утисак тиме, што он пада баш у време, када се у овамошњим (талијанским) новинама, истиче за

окожују Горицу и који се налазе у Истри. Напротив они, природно, настојавају да добију целу Далмацију. Једна слична трансакција могла би осигурати у исто време и Италији и Југословенима једно пријатељско развиће и могла би имати за себе све објективне судије“.

Док је француске сматрала да ће се неутрализацијом источне обале Јадрана нарушити суверенитет држава, које ће се на тим обалама створити, дотле су, као што видите, енглески пријатељи Д-р Трумбића, г. В. Стид и други, писали у лондонском „Тајмсу“ да ће Јужни Словени тек од једне такве неутрализације имати користи! И чак су додавали, да су тога истог мишљења и неки шефови „Југословена“, што је, свакако, и било истина, кад ни један члан „Југословенског Одбора“ никад није демантовао то тврђење у „Тајмсу“. Било како му драго, тек је та енглеска новинарска студија појачала раније веровање меродавних америчких кругова да су извесни наши утицајни Југословени били уједно и сарадници оне политике, која је желела, путем неутрализације, и енглеским ратним бродовима отворити сва пристаништа на источној обали Јадрана, а такву политику Америка никад није одобравала.

Италију значај њене супрематије на Јадранском Мору. Ако дође од Супила одговор биће и мени саопштен“.

Као што је познато, пок. Фран Супило био је у то доба у Петрограду, као изасланик и представник чланова познатог „Хрватског Одбора“ у Риму и неких других јужно-словенских емиграната из Аусто-Угарске, који су били у идејама тога одбора. Њему је, свакако, из меродавних руских кругова било саопштено оно што је он јавио у Рим, Д-р Трумбићу. А из онога што је јављао Дру Трумбићу види се, да су рђави ток савезничке акције у Дарданелима и блокада Енглеске, поглавито, били одлучни чиновници, који су помогли Италијанима да што више учене Савезнике. Било како му драго, тек је Лондонски Уговор нанео грдне штете нашим народним интересима, који су њиме били жртвовани за рачун Италије.

Лондонски Уговор и акција српске владе против њега

Положај Србије у самом почетку рата био је врло тежак, и према Савезницима.¹⁾ Прва објава рата била је упућена Србији. Рат је *од ње и због ње почео*. То је било опште веровање европске публике, која је сматрала да до рата никако не би ни дошло да није убијен Франц Фердинанд. Међутим, за то убиство беше и у јавности и иначе окривљена званична Србија. Требало је времена док се европско јавно мњење у том погледу разуверило. Али, у почетку рата, Србија је на својим леђима и сувише осећала изговор Аустро-Угарске, да је оружаном руком морала устати против Србије због тога, што јој ова угрожаваше не само морални престиж, него, преко њега, и територију. У тим првим тренутцима рата, Србија се морала осећати срећном што није била остављена сама себи у борби с надмоћнијим непријатељем, и није јој могло ни падати на ум, да, још тада, захтева од Савезника и каква формална обећања у погледу награде за своје учешће у рату. Сва брига у тим првим тренутцима била је у томе: сачувати своју сопствену главу. И кад је 27. јула, 1914. год., стигао у Ниш телеграфски одговор цара Николе II на депешу Престолонаследника Александра, одједном се сва Србија преобразила. И народ, и влада, и Скупштина, и војска, све беше одједном озарено радосћу и надом, сви беху окрилаћени царским речима: „*Ваше*

1) Русија је, у том погледу, чинила изузетак, и она је од првога тренутка кризе стала отворено у одбрану Србије.

Височанство може биши сигурно, да Русија ни у ком случају неће остати равнодушна према судбини Србије". Свима се у том тренутку беше свалио с груди један грдни терет; сви сад знађаху да Србија није сама, и да је има неко бранити. Али онај који моли помоћ за одбрану није у истом тренутку могао тражити и награду, тим мање што та награда није зависила само од Русије, него и од других. А Савезници Русије ни тада, ни после тога за прилично времена, никако нису могли доћи на идеју, да Србија, *сем штога што ће је и они браниши*, има права још и на неку нарочиту награду. Тек су српске победе, најпре она на Церу, а поглавито она на Руднику, могле окуражити Србију и нешто мало раскравити према Србији и западне силе Споразума, нарочито Енглеску. Тада се и она, први пут од почетка рата, непосредно обрати српској влади, питајући је шта јој не достаје. И кад је Србија, после седмомесечног ратовања, почетком 1915. г., устајала у одбрану животних интереса нашег народа на Јадрану, она на својој страни није више имала само Правду, него и морални престиж од две велике победе, које српска војска беше задобила, а сем тога: дотле беше већ увелико развејан и глас о тобожњој српској провокацији.

*

Под Пов. № 349, 18 (31) марта, 1915. год., послао је из Ниша у Петроград ондашњи руски посланик, кнез Трубецкој, једну депешу, у којој јављаше „о озбиљној бризи српске владе, коју јој задају претензије Италије на далматинско Приморје“. У тој депеши, која ће се, у своје време, и у целости објавити, кнез Трубецкој наговештаваше наде, које се, у том питању са српске стране полагаху на Русију, „да она неће допустити трговину, којом би се из руку Аустрије предала Италији власт над значајним делом словенског насеља.“ Даље кнез Трубецкој извештаваше истом депешом, да је „питан за мишљење да ли би било потребно да Пашић пође у Петроград ради преговора о том питању, како би се на тај начин скинула свака одговорност Србије за могућу погрешку из које би произишле тешке последице“. „Ја сам — настављао је кнез Трубецкој — одговорио, да су код нас, у сваком случају, довољно познати интереси српског народа и државе, и да ће се учинити све што је могуће за заштиту тих интереса; али решење овог питања, на крају крајева, не зависи само од нас. — Са своје стране убеђен сам да задовољење талијанских претензија на

далматинско приморје било би исто што и рђав мир, и према томе не би одговарало жртвама и циљевима данашњег рата. Ако бисмо могли успети да ограничимо компензације Италије до Поле и раширимо на тај начин добитке Србије, то би могли овде узети и као накнаду за територијалне уступке Бугарској“.

На ову депешу није из Петрограда одмах одговорено. Шта је томе био узрок не можемо погодити. Може бити да је у руском министарству спољних послова било и неких колебања у питању како одговорити на сугестију о Пашићевом доласку у руску престоницу, а може бити да се на ту депешу није хтело ни одговарати док погодба с Италијом не буде свршена ствар. Било како му драго тек је факт, да је г. Сазонов, тек после петнаест дана, 16 (29) априла, (1915.) кад је Лондонски Уговор већ био гошов чин, послао у Ниш кнезу Трубецкој следећу депешу:

„Пашић није у стању дати нам никаквих нових обавештења, која би могла допунити она, која већ имамо. У нашу искрену вољу заштитити у границама могућности словенске интересе ни Престолонаследник ни Министарски Савет не могу сумњати. Ако се не би успело, у најширим границама, остварити све словенске аспирације, узрок шоме биће ванредне прилике. Према томе, долазак Пашића био би не само бескористан за словенску ствар, него би био везан са великом незгодом оставити у овом тренутку Србију без мудрог и искусног руководиоца. Отказ наш за његов долазак овамо Пашић би могао искористити ради свога оправдања у српским политичким круговима“.

Тако је пропао пројектовани пут Пашићев у Петроград. Али ни то, као ни све друго није обескуражило српску владу да настави акцију ради заштите народних интереса. И ако је Лондонски Уговор већ био потписан и њиме животни интереси нашег народа на Јадрану жртвовани талијанским империјалистичким прохтевима — што је и горња депеша јасно наговештавала — српска влада, свесна своје националне дужности, предузела је сад кораке у циљу да би извршење Лондонског Уговора учинила зависним од извесних услова. Она је тим корацама у толико енергичније пришла, што је глас о потпису Лондонског Уговора узбуркао све духове у земљи.

Један од првих корака српске владе, учињен у том правцу, била је једна њена нота, коју је кнез Трубецкој де-

пешом доставио у Петроград 23. априла, 1915. г. под Пов № 529. Та депеша руског посланика гласила је овако:

„Српска влада дословно саопштава следеће:

„Да би побољшала садашњи положај и уздигла колико је год могуће веру код српског народа, потребно је дати му, што је могуће пре, уверење, да питање о концесијама које се чине Италији, *није свршено, већ да има још наде на измену накнадним споразумом са Италијом.* А ради утврђења вере код Народне Скупштине у непоколебљиву наклоност сила Тројног Споразума према Србији требало би:

„1., *не почињати трасирање граница ни у Банату, ни уопште у Угарској, ниши каквих других нових граница, које би директно интересовале нацију српско-хрватску без претходног споразума са Србијом;*

„2., *дати уверење народу, да ће народ српско-хрватско-словеначки бити уједињен у једну државу, и да неће бити подељен у више држава;*

„3., *уштицати на Италију, да не убрзава своју акцију на територији где је наш народ врло осетљив.* — Такође било би добро да силе Тројног Споразума, у случају да су њихове намере сагласне са овим што је напред речено, почну одмах са српском владом преговоре о овим питањима било посредством њихових заступника било посредством једнога од њих.“

*

Из онога што ћемо даље саопштити видеће се успех овог и других корака, које је српска влада предузимала у циљу да заштити интересе нашег народа и да осигура његово уједињење. Сад да се задржимо код два друга значајна факта, који коенцидирају не само међу собом него и са овим корацима српске владе, да наш народ заштити што је могуће више од последица Лондонског Уговора. Један од тих факата је *притисак, који су силе Споразума чиниле на Србију, да ова Бугарима уступи један добар део своје територије на Југу, не би ли тако и Бугарску увукли у рат против Централних Сила, а други је: аустријска понуда Србији за закључење мира.²⁾*

2) Под Пов. № 107., 28. маја 1915 г., телеграфисао је из Атине у Петроград руски посланик Димидов, да Грчка посредује за мир између Србије и Аустро-Угарске. „Колонел Метакса саопштио је српском посланику да је Аустро-Угарска готова предложити Србији мир на основи да Северна Албанија буде уступљена Србији, и да се даду широке ау-

На једној страни савезници, на другој непријатељ. И докле Савезници не само што откидаху живе делове с тела нашег народа ради концесије Талијанима, него захтеваху сличне жртве и према Бугарима, дотле је непријатељ нудио мир, и то мир са извесним добицима! Тренутци су, доиста, били тешки. Требало је имати дубоке државничке проицљивости и надчовечанске храбрости, па се оглушити на понуде о миру и примити захтев Савезника о територијалним жртвама у корист Бугара. Српска влада и Српска Народна Скупштина нису, чини нам се, никад били узвишенији ни свеснији своје националне дужности, него тих мучних дана када се не хтедоше ни осврнути на понуде о сепаратном миру, већ, стегнута срца, прихватише захтеве Савезника.

Акција српске владе после Лондонског Уговора

Није српска влада само пред Русију износила тегобе, у које је била бачена узбурканошћу духова у земљи поводом гласова о питању Лондонског Уговора, као и поводом гласова о жртвама, које су се од Србије тражиле у корист Бугара. Оно, што је она, преко кнеза Трубецкој и преко српског посланика у Петрограду, достављала руској влади, било је истовремено саопштавано и владама у Паризу и Лондону. Био је, тада, дошао моменат да се рашчисти положај Србије у рату и да се дође до потребне извесности у том погледу, па је српска влада настојавала добити од Савезника једну одређену изјаву о томе. У том правцу је и српски посланик у Лондону предузимао кораке код лорда Греја, тада британског министра иностраних дела. О томе имамо потврде и у депеши руског амбасадора у Лондону, грофа Бекендорфа, коју је под П№ 306 послао у Петроград 24. априла, 1915. г. Текстурелно овако гласи та депеша:

„Греј ми је рекао, да му је посланик српски поново говорио о узбуђењу у Србији и о тешком положају Пашићевом. Греј му је (српском посланику) поверљиво казао, да, у тренутку победничког мира, Србија може рачунати, *по одлуци*

тономије српским областима у Хабзбуршкој монархији“ — јављао је Димидов у Петроград. Из истог извора дознали смо и за једну другу потврду о „готовости Аустрије“ да понуди мир Србији. Грчки посланик у Берлину јављао је својој влади, у депеши од 1. јуна, 1915. г. о гласовима за сепаратан мир, тврдећи да су се Беч и Берлин сложили у том шта да даду Србији. Из других извора знамо, да је Србија, од децембра 1914. до децембра 1917. г. имала *четири* понуде за сепаратан мир, и да их је све четири одбила.

савезника, на Босну и Херцеговину, на један значајни део Јадранског приморја у Далмацији и на други део у Хрватској, и да ће се такође водити рачуна и о интересима Црне Горе на Приморју. Пошто је српски посланик показивао бојазан од стране Румуније, Греј му је одговорио, да ће интереси Србије на левој обали Дунава бити загарантовани и да их Савезници неће губити из вида.“

У наведеној депеши, као што се види, изрично се наговештавало, да би на добитке, који се у њој спомињу, Србија могла рачунати „по одлуци савезника“, што је значило да су на истом гледишту биле и Француска и Русија. Али то поверљиво и уз то још ограничено и усмено саопштење британског министра иностраних дела није код српске владе могло произвести каквог особитог одушевљења. Србија није ишла за неким „добитцима“, који би се више или мање могли скресавати, било из овог или оног узрока. Још у новембру, 1914. српска влада и српска Народна Скупштина поставиле су као ратни циљ Србије ослобођење и уједињење са Србијом свих Срба, Хрвата и Словенаца, који тада живљаху у Аустро-Угарској. И сад, пошто је Лондонским Уговором била, у корист Италије, извршена једна ампутација на телу нашег народа, и кад се у корист Бугара, тражила још једна таква ампутација, српска влада је, после већ учињених великих жртава у рату и после две победе над непријатељем, држала да има права рачунати на једно позитивно обећање Савезника *да ће се цео наш народ ујединити у једној државу* и да неће бити подељен у више држава. Али савезници не беху више само Русија, Француска и Енглеска. И Италија беше, тада, савезник, а она се свом снагом опирала томе, да се обећа Србији њезино уједињење са Хрватима и Словенцима. И док су и Француска, и Енглеска, и Русија увиђале да је доиста дошао моменат када је Србију требало поставити у извесност што се тиче остварења њених националних жеља за случај срећног исхода велике борбе, дотле се Италија носила сасвим другим плановима, настојавајући да евентуални срећни исход рата искористи у своје империјалистичке сврхе, и баш на рачун нашег народа.

Саопштићемо овде неколико дипломатских докумената из којих ће се јасно видети ово што рекосмо.

У месецу јулу (8), 1915. г., руски амбасадор у Риму послао је у Петроград следећу депешу :

„Саопштавајући Сонину пројект ноте за Бугарску, енглески амбасадор изјавио је, да Греј сматра да је општа жеља Савезника саопштити Србији поверљиво у којим тачним размерама биће њено повећање. Сонино је указао на три разлога, који га побуђују да се успротиви таквом саопштењу:

„1., Све што се поверљиво саопштава српској влади одмах се предаје јавности.“¹⁾

„2., Србија ће сматрати свако такво саопштење као полазну тачку за тражење нових уступака у њену корист;

„3., Превремено објављивање садржине уговора причи-ниће тешкоће талијанској влади у самој Италији, јер би била принуђена давати обавештења јавном мњењу, *нарочито односно Ријеке*, што све треба избегавати. С обзиром на све то Сонино претпоставља да одговор Србији треба ограничити општом фразом о изласку Србије на далматинско приморје.“

Два дана доцније (10—VII—1915) телелеграфисано је из Петрограда руским амбасадорима код савезничких влада, па и Гирсу, једно саопштење од Нератова, помоћника Сазонова, о тој истој ствари. У томе саопштењу није се више остало једино при томе, да се и од Италије добије само начелни пристанак за једну декларацију, која би се имала учинити Србији, него се, донекле, прецизирала и садржина те декларације. У тој депеши Нератовљевој јављаше се, да се „Сазонов у питању компензација Србији саглашава, да се саопшти Србији да јој четири савезничке државе обезбеђују обалу између Дубровника и Сплита са острвима Брач и велика и мала Жирона“, али наглашаваше, да се Србији уопште могу определити компензације само „*под условом да се до краја раша остави отворено питање о Ријеци и сједињењу Хрватске са Србијом.*“

Италија чак није хтела пристати ни на такво једно саопштење Србији. И кад је енглески амбасадор, овога пута

1) Ово Сониново трђење било је скроз неистинито. Кад је приликом конферисања на Крфу, Д-р Трумбић замерао српској влади, што у извесним дипломатским питањима није и „Југословенски Одбор“ претходно био обавештен, наводећи за пример одговор српске владе поводом захтева савезника о уступању једног дела Македоније Бугарима и концесијама, које су се, због тога, Србији имале учинити, г. Пашић је, поред осталог, одговорио: „...*Најзад има питања врло деликатних у која нису посвећени ни сви чланови кабинета*“. Човек који овако говори и ради не предаје јавности поверљива саопштења. И Сонино је то добро знао, ма да је другчије говорио.

у друштву са Гирсом, поново ишао Сонину, овај је и по други пут категорички одбио дати пристанак на једну заједничку савезничку декларацију, коју би Савезници српској влади имали учинити и у којој би се *ма шта* говорило о Хрватској.

— „Ја сам се присајединио кораку енглеског амбасадора у циљу добити сагласност Италије за саопштење у Нишу граница словенских земаља, које се имају доделити Србији, Црној Гори и Хрватској. Сонино се упорно држи *и не саглашава се да се што било односно Хрватске спомиње*. Он не налази за могуће силазити са основице Лондонског Уговора и већ сад везивати себе каквим обећањем о спајању Хрватске са Србијом. Он налази неопходним оставити то питање откритим из обзира, што још нису довољно јасне прилике при којима би се могла унапред утврдити судбина Хрватске и изласка на море преко Ријеке, што треба оставити слободним од каквог било прераног решења. По свој прилици, министар (Сонино) *има у виду могућност подвајања Угарске од Аустрије, у ком случају Ријека може корисно послужити*. После саветовања с министром председником, Сонино је изјавио да би се Италија могла сагласити на саопштење Србији, да може рачунати на Сплит и Дубровник, под условом да прва лука буде неутрализована“.

Тако је јављао из Рима у Петроград амбасадор Гирс, у депеши од 22. јула, 1915. г.

За овим је, између Петрограда и Рима, настала следећа телеграфска преписка:

Сазонов — Гирсу

(депеша од 24 - VII - 1915.)

„Изволите уложити све напоре убедити владу при којој сте акредитовани у неопходност тачно одредити Пашићу компензације, које ће Србија добити на рачун Аустрије, подразумевајући ту Срем и Бачку. Сједињење Хрватске са Србијом, у том случају, оставиће се као отворено питање и у зависности од пристанка на то самих Хрвата.“

Гирс — Сазонову

(депеша од 25 - VII - 1915.)

„Сонино с којим сам се поново објаснио поводом неопходности одредити Србији будуће њено повећање изјавио ми је, да он не престаје придржавати се мишљења, да би

свака таква изјава могла код Србије створити убеђење да јој она област, која је резервисана Лондонским Уговором, већ припада и да је у праву за уступке у Македонији тражити нове компензације на Јадрану.“

Гирс — Сазонову
(депеша од 27. - VII - 1915.)

„Данас ми је Сонино предао вербалну ноту односно компензација Србији. Њен садржај мало се разликује од његових усмених изјава. Он не говори ни о томе да се Србији уступи сав Срем, већ само један део његов као хинтерланд Земуна. На моју примедбу због таквог ускраћивања српских до сада неоспораваних претензија, Сонино се брани да му је у тој форми било саопштено гледиште Делкасеа односно Срема. Не имајући сам ништа против тога да се Србији присаједини сав Срем и Бачка, он тим мање устаје против тога да се те области још сад обећају Србији, али се уздржава да се у таквом смислу изрази односно Славоније. Но, Сонино категорички одбија да се сад што било говори о Хрватској и Ријеци, захтевајући да савезничке државе унапред не решавају судбину њихову, која ће поглавито зависити од даљег учешћа Аустро-Угарске у рату, и од војних успеха Савезника. У поверљивом разговору Сонино ми отворено, и не једанпут, рече, да је Италија почела војну за Јадранско Море, јер се на све остале њене претензије саглашаваху и њени бивши Савезници. Јавно мњење²⁾ појмиле је то и због тога сад треба бити врло обазрив у свима питањима, која се односе на талијанске претензије на Јадранском Мору.“

Даде се и из ове овако крње дипломатске преписке јасно видети: 1., да су се четири савезничке државе, дотле, биле сагласиле на то, да Србија може рачунати, с једне стране, на Сплит и Дубровник, а с друге не само на Босну и Херцеговину, него и на Срем и Бачку, и 2., да је Италија настојавала резервисати Ријеку и Хрватску због неких својих нарочитих комбинација, по свој прилици ради образовања једне нове Угарско-Хрватске заједнице, кад се Угарска буде одвојила од Аустрије, на што је Италија рачунала. А оно, што се, за време преговора о миру и после закључења Версаљског мира, из Рима предузимало у Пешти и, с Пештом у споразуму, на другој страни, не би могло демантовати ту претпоставку.

2) У Италији.

Акција српске владе у питању концесија Бугарској

Најзначајнија је у предњој Гирсовој депеши, бесумње, изјава барона Сонино: „*да је Италија почела борбу за Јадранско Море*“, јер се, вели, на све остале њене претензије саглашаваху и њени бивши савезници.

С Немачком и Аустро-Угарском у друштву Италија нити је била нити је могла постати потпуни господар Јадранског Мора. У тој домени она је имала ортака, и то јачег од себе, у лицу Аустро-Угарске. Обрћући се против Немачке и Аустрије, Италија је пуно господарство над Јадранским Морем хтела задобити помоћу сила Споразума. У том случају једна Угарска, одвојена од Аустрије, не само што ништа не би могла сметати плановима Италије, него би чак и добро дошла као будући штићеник и савезник. А они од којих се зазирало били су једино јужни Словени, које је требало поцепати да би били слабији и на тај начин постали безопасни за Италију. То је значила изјава Сонинова, да је Италија ушла у борбу једино за Јадранско Море. Том изјавом политика Италије према јужним Словенима била је обасјана пуном светлошћу, јер је после тога било сасвим јасно, да ће Италија употребити сва могућа средства да спречи уједињење Хрвата и Словенаца са Србијом. Према томе је политика Италије била у потпуном сукобу са политиком Србије, која је, још у новембру, 1914. г., широм цела света била објавила свој национални програм. Познатом декларацијом српске владе у Народној Скупштини прокламовано је, као што се зна, ослобођење и уједињење са Србијом „*све наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца,*“ као главни ратни циљ Србије. Антагонизам између те две политике, српске и талијанске, био је, дакле, очигледан и борба неминовна. Ту су и узроци оним нечувеним поступцима Италије према српској војци, када се ова повлачила преко Албаније и када су Талијани топили своје рођене лађе, напуњене храном, само да би српску војску оставили гладном.

*

У доба кад је Сонино предао Гирсу своју поменућу вербалну ноту био је у највећем жеку притисак Савезника на Србију да се одрече једног дела својих јужних територија у корист Бугара. И, као год што су Савезници, на тој страни, хтели једну чисту ситуацију и један позитиван резултат, хтела је то исто и Србија на другој страни. Ма колико да се Ита-

лија противила учинити једну заједничку декларацију Србији и односно Хрвата и Словенаца, Србија, са своје стране, у том погледу, нити је могла нити је хтела попустити.

Осећајући да је Србија у потпуном праву, г. Сазонов је пред непоколебљивошћу барона Сонино морао приступити покушају излучивања Италије из акције, коју би Савезници предузели према Србији, у циљу да је успокоје и отклоне њезину оправдану узнемиреност. Руским амбасадорима у Лондону и Паризу послата је, у тој намери, из Петрограда, 30. јула, 1915. год, под Пов№ 388, следећа депеша:

„Категорички отказ барона Сонино чини врло тешком задаћу Савезника утишати узбудљиво неповерење у Срба односно њихових компензација и односно Хрватске. Да би се омогућила ова задаћа и олакшало Србима да приме нове жртве у Македонији, г. Сазонов хтео би сугерирати владама у Паризу и Лондону да оне, у троје, учине Пашићу следећу декларацију:

„Савезници су везани у односу према Италији свечаним обећањем да до савршетка рата не одлучују ништа о судбини Хрватске и јадранске обале, почевши од залива Волоска до далматинске обале, подразумевајући ту и Ријеку. Они, из тог обзира, могу само поверљиво обавестити г. Пашића о њиховој шврдој одлуци помоћи приликом закључења мира уједињење Срба и Хрвата, ако ови други покажу жељу за то. Италијанска влада због мотива унутрашње политике спречена је да узме учешћа у овој декларацији, за чију садржину Савезници моле српску владу да је чува у апсолутној тајности.“¹⁾

Да ли су у Паризу и Лондону прихватили овај предлог руске владе није нам познато. Судаћи по једној депеши, коју је кнез Трубецкој послао из Ниша у Петроград 6. августа, 1915. г. под П№ 401., изгледало би као да су у Паризу и

1) Чланови бив. „Југословенског Одбора“, па и загребачка „Слободна Трибуна“ (од 17. - IV - 1921.), ниподаштавали су акцију српске владе до те мере, да су јавно тврдили како Србија скоро све до свршетка рата, није могла добити од Савезника више до обећање да ће бити ослобођења, и да је то, управо, „Југословенски Одбор“ онај фактор, који је израдио код Савезника признање ослобођења јужних Словена Аустро-Угарске. Наравно, ово самохвалисање нико никад није озбиљно узимао. А Др Трумбићу су, приликом једног званичног ручка у Паризу, за време трајања Конференције Мира, и Лојд Џорџ и Клемансо отворено рекли да Савезници све што чине, чине Србији и због Србије. Кад је Др Трумбић споменуо Хрвате и Словенце, који се боре као добровољци на солунском фронту, и на које се Др Трумбић позивао да докаже како су и Хрвати и Словенци допринели победи, онда је на то

Лондону усвојили горњи руски предлог, и да је већ 3. августа (1915.) учињен код српске владе корак у смислу тога предлога.

Али, најпре да саопштимо ту депешу кнеза Трубецкој, у којој је био достављен одговор српске владе, која „са болним срцем уступа, али се национално не одриче“ територија, које су Савезници тражили за Бугаре. Ево те депеше:

„Српска влада, *примајући к’знању* декларацију савезника од 3. августа обећава им да ће учинити територијалне уступке о којима је реч под погодбом да буду испуњени следећи услови:

„1., Бугарска је дужна напасти свом снагом и у најкраћем року Турску и стварно помоћи освојењу Цариграда и Дарданела;

„2., Српска влада има добити у најкраћем року, поред обећања садржаних у ноти од 3. августа, друго формално обећање од стране Савезника, да ће се Хрватска са градом и пристаништем Ријеком ујединити са Србијом, да ће бити ослобођење словеначке земље и да ће им бити остављено право да саме одлучују о својој судбини, и најзад

„3., да ће Србији бити присаједињен западни део Баната, који се сматра апсолутно потребним за заштиту Београда и Моравске долине“.

Ту је, као што видите, реч о једној ноти савезника од 3. августа и одговору српске владе, који је већ био предат у времену *до 6. августа*.

Али су Савезници, заједно са Италијом, предали српској влади и једну другу ноту, *даширану 4. августа*, на коју је српска влада орговорила тек 1. септембра (1915). Значило би, према томе, да су Савезници, без Италије, дан раније, већ били учинили један засебан корак код српске владе, и да је, вероватно, у име свих Савезника тада био одређен један од

најпре оштро реагирао г. Клемансо, а после је и Лојд Џорџ одговорио једном још уочљивијом речи на адресу и Др Трумбића и тих добровољаца. Ми ту Лојд Џорџову оцену не понављамо већ ни због тога, што ју је енглески премијер изговорио изазван. Крив је за ту такву оцену Др Трумбић, који ју је својом нетактичношћу изазвао. Био је оснот и толико уображен као „прави и једини представник“ јужних Словена из Аустро-Угарске (коју му је титулу било раније подарило загребачко Народно Веће) да је изгубио меру и отишао тако далеко, да је својим радом јасно давао на знање, да делегација наше Краљевине на Конференцији Мира има две политике. То је оно, што је Лојд Џорџ, том приликом, и изрично констатовао и на што је, после, г. Пашић реагирао речима: „тудићемо се да од сада имамо само једну политику“.

њихових представника у Нишу, кнез Трубецкој, који је председнику српске владе усмено и унапред саопштио оно што су Савезници хтели дати г. Пашићу на знање.

Међутим, нота, која је предата г. Пашићу 4. августа, 1915. г. од стране представника Француске, Енглеске, Италије и Русије, гласила је овако:

„Рат је дошао у такву критичну фазу да је неодложна дужност сваког од савезника да напрегне сву своју снагу и и да учини све потребне жртве, како би рат био завршен успехом. Србија ће безусловно признати, да су савезници водећи овај рат учинили огромне жртве да одрже, између осталог, и Србију као независну државу. Србија мора разумети да треба са своје стране да учини жртве, да би олакшала џиновски задатак који она још има пред собом, као и да помогне њене савезнике који се заједнички боре за исту ствар и за постигнуће истога циља. Кооперација Бугарске је, Србија ће морати разумети то, врло важна чињеница у данашњој великој борби, и постоји стварна опасност од Бугарске, осим ако јој се не обезбеде знатне компензације, да не само не узме учешћа у операцијама, него да чак не предузме какву акцију која би довела општу ситуацију у озбиљну опасност и положај саме Србије учинила опасним. Ценећи високо храбро држање и искрену лојалност Србије, савезници су принуђени да од Србије траже пристанак да уступи, при закључку рата, неспорну зону Македоније Бугарској, ако ова пружи одмах ефективну оружану кооперацију. Савезници су готови да се обавезу да Србија добије, при закључку мира, у Јадранском Мору, у Босни и Херцеговини и на другим странама простране компензације, које су јој биле већ резервисане, и са којима ће се задовољити у пуној мери њене најважније политичке и економске аспирације. Али Србија мора тако исто обвезати се, да ће чим буде осигурана бугарска кооперација, под погодбом са којом савезници мисле да упознају Бугарску, Бугарска добити неспорну зону и компензације у Тракији као и на другим странама, а при закључењу рата. Савезници моћи ће остварити своју намеру да Србија добије широке и простране посесије и задовољи националне жеље само под условом, да Србија не прави никакве тешкоће у питању речених компензација. У сваком случају биће одржана заједничка граница између Србије и Грчке.“

На ову ноту, г. Пашић је 1. септембра 1915. г. предао савезничким представницима у Нишу следећи одговор :

„Не улазећи у оцену да ли је једини пут и начин био да се кооперација Бугарске задобије концесијама, које тако дубоко задиру у животне интересе Србије и узбуњују осећање Српскога Народа, Влада Српска изјављује следеће:

„Свесна озбиљности критичног положаја, који је створен на европском ратишту, и дужности, која сваком од савезника налаже да чини све жртве и неопходне напоре, да се рат повољно сврши, Српска Влада се решила, да је готова, *искључиво из обзира длагодарности и признања према Русији и њеним савезницима*, поднети велику жртву и *примишати начелно предлог* сила Споразума са овим неопходним и неопходним исправкама:

1. Како би се обезбедило Скопље са Овчим Пољем једном стратегијском границом,

2. Да Прилеп задржи Србија.

3. Да нотом сила Тројнога Споразума обећана заједничка српско-грчка граница почне од гребена Перистера или Суве Планине, па на запад до границе албанске; на тај начин оставља се Бугарској Битољ, задржава се кратак део садашњи српско-грке границе и не допушта се у интересу безбедности Србије додир територије Бугарске са границом албанском.

Али Српска Влада примајући на знање декларацију сила четворног споразума даје силама обећање да ће уступити територију са горе поменутих исправкама ако се још следећи постављени услови испуне без изуетка:

1. Бугарска је дужна у најкраћем року напасти свом снагом Турску и фактички помоћи освојење Цариграда и Дарданела,

2. Да Српска Влада, поред датог обећања, добије у што краћем времену од сила Четворнога Споразума формално обећање, *да ће се Хрватска са Ријеком ујединити са Србијом и да ће се словеначке земље ослободити и добити право самоопределења*; да ће се западни део Баната, који је неопходно потребан ради заштите престонице и долине Мораве, присајединити Србији;

3. Ако се Србија формално призна за савезника и као таквој обезбеди право активног учешћа и решавајући глас приликом закључења мира или на конгресу мира, ако се буде састајао;

4. ако се Србији обезбеди све до краја фиксирана помоћ од 36 милиона без досадашњих тешкоћа и застоја, који су сметали Српској Влади да на време учини поруџбине;

5. Пошто је за Србе железнички пут на Бело Море неопходан, с обзиром на цео досадањи економски живот и развој Србије, а нарочито југо-источног краја Србије, неопходно је потребно да се Србији обећају железничке повластице, које је Србија имала при извозу и увозу за свакојаку робу и ратни материјал;

6. Помоћ у свим питањима, која се тичу њене безбедности и пуног суверенитета;

7. Уступање територија извршиће се чим Србија ступи у посесију обећаних територија;

8. Да силе на себе приме дужност и одговорност за последице које могу доћи што је Србија, на захтев Сила, морала учинити концесије Бугарској и на десној обали Вардара, противно српско-грчком уговору.

Српска Влада моли Силе да све ово држе у највећој тајности.“

Упоредо са акцијом у Нишу следовала је и акција Савезника у Софији.

Савезници никако нису веровали ни г. Пашићу ни неким својим представницима у Софији, да је Бугарска везана за Аустро-Угарску и Немачку, и да ће она с њима, а не са Савезницима, ићи. Због тога је тадашњи енглески представник у Софији, колико смо ми обавештени, и тражио од своје владе да га смени, протестујући на тај начин против својих претпостављених, који га нису хтели чути.

Бугарска, која је за Централне Силе била везана једним позитивним уговором, просто је вукла за нос Савезнике, који су се успели опростити бугарске хипнозе тек кад је Бугарска отпочела мобилизацију, и тек кад је Макензен напао Србију са севера, а Бугари му прискочили у помоћ с југа. Тада су они повукли и своја обећања дата бугарској влади у току ранијих предговора с њоме.

*

Текст горњег одговора српске владе на савезничку ноту од 4. августа, 1915. г., има и г. Др Трумбић у целости, и то још од пре пет година. Предат му је препис тога одговора у јулу, 1917. год., кад је био на Крфу. Тада се Др Трумбић тужио како је српска влада била напустила Хрвате и Словенце,

спомињући Сетона Ватсона као извор из кога је то чуо.¹⁾ Да разбије ту интригу, г. Пашић је, поред осталог, показао г. Др Трумбићу и текст поменуте српске ноте, предајући му уједно и препис исте, и наглашујући, да се не сме више веровати туђину, него нашој влади. Учинивши то, г. Пашић се, очевидно, надао да председник „Југословенског Одбора“ неће више подлећи интригама, којима су Талијани, преко својих спроводника у Лондону, а и неки фактори других сила, умели оперисати. Али се Пашић преварио у томе. Др Трумбић је и после више веровао туђину него нашој влади, и у томе је ишао још даље, тако далеко, да се, по савету својих и талијанских лондонских пријатеља, Талијанима сасвим приближио и с њима чак и споразуме правио!

*

Из свих ових дипломатских аката, која смо саопштили види се да су Савезници нудили Србији компензације, кад се тражило од ње да Бугарима учини уступке. Али Србија није пристајала на компензације, него је у својим разговорима са савезницама увек стојала на ономе широком националном програму, који је од Српске Народне Скупштине био усвојен још 1914. год,

Ми само жалимо, што нисмо могли добити и извесна друга документа, из српске архиве, из којих би се то још боље могло видети. Увек нам се одговарало: „није још време да се то објављује“.

С обзиром на прилике у нашој земљи и иначе, држимо да томе изговору нема места. Ако не би требало објавити све те документе, извесно је да их има пуно чија објава не

1) Ватсон је, и доцније, у јануару 1919., интригирао и писао у својој „The New Europe“, да је „Пашић са главним политичким факторима царистичке Русије, са Сазоновом и Изволским, радио на томе, да Србија, уместо да се уједини са осталим југословенским крајевима, на-просто анектира српске округе у Босни и Херцеговини, Славонији, и јужне крајеве Угарске, докле би Хрвати имали остати на милост и не милост Аустрије.“ Из напред цитираног одговора српске владе на ноту Савезника од 4. августа и свега онога што је пре тог одговора било, види се, да је то Ватсоново тврђење било проста измишљотина, којом је он интригирао против г. Пашића и пре Крфске Декларације и после ње, па и после нашег ослобођења. Напротив, Пашић је хтео, као што се види, уједињење целог нашег народа, и Срба, и Хрвата, и Словенаца, у једну државу, и на томе стално инсистирао, а они, за чији је рачун г. Ватсон често пута радио и оно што не би требало, били су ти, који су, пошто пото, хтели спречити уједињење Срба са Хрватима и Словенцима.

само што не би могла нанети штете, него би чак била корисна у многим погледу, а нарочито у погледу постављања извесних људи и ствари на своје право место.

Кретање Јужних Словена у Аустро-Угарској у години 1915.

Дуги преговори Савезника са Италијом (скоро три месеца) о концесијама, које се овој имају признати ради њезина уласка у рат учинили су, да и у најширу јавност продре прилично гласова о ономе, што је Лондонски Уговор имао садржати. И ако се ништа позитивно није могло знати, ипак је цео свет осећао да се најглавније концесије Италији имају учинити на обалама Јадранског Мора. То се у толико сигурније могло знати, што је Италија раније водила преговоре са Аустријом, и у тим преговорима нарочито настојавала добити што јачег замаха на северној обали Јадрана. Могло се, дакле, с разлогом, претпостављати, да ће Италија добити од Савезника много више од онога, што јој је Аустрија пристајала уступити. Јер, прво, Савезници су уступали оно што није било њихово, док је Аустрија чинила уступке на рачун својих сопствених територија; и друго, што је Аустрија, пристајући на извесне уступке, тиме откупљивала само неутралност Италије, а Савезници су тражили њену оружану помоћ, па су јој с тога морали и дати више.

Гласови о намераваном уласку Италије у рат против Централних Сила и о концесијама, које ће јој силе Споразума због тога учинити, допрли су и међу наш свет у Аустро-Угарској. Нарочито су тим гласовима били узнемирени Хрвати и Словенци, међу којима се осетише извесни покрети против дотадашње савезнице Аустро-Угарске. Имамо из тога доба и два дипломатска документа из којих се јасно види тадашње расположење Хрвата и Словенаца према Италији. То су две депеше, једна од 9. (22.) а друга од 11. (24.) априла, 1915. год., које је руски амбасадор у Риму послао министру Сазонову у Петроград.

Прва од тих депеша саопштаваше, да су дошли у Рим Францишкански провинцијал Далмације, Милошевић и синовац Францишканског провинцијала Хрватске, Шкриванића. Тим поводом амбасадор саопштаваше Сазонову:

„Они кажу, да све југословенске странке теже популној и коначној ликвидацији Аустро-Угарске. Шкриванић, капучин са Ријеке, где је антиклерикал Супило биран као њи-

хов противник, *пошпуно одобрава програм Сушилов*. Словенски осећаји католичког духовништва толико су силни да *излазе пошпуно у сусрет признању православне династије*. Пре месец дана био је на Ријеци скуп виђених клерикалних политичара из југословенских земаља, изузев Шуштерчића с којим су све везе прекинуше и босанских клерикала, који нису стигли. Скуп ових клерикалних политичара поставио је захтев, да хрватске и словеначке земље, при свакој комбинацији, остану, *једна нераздељена целина*. Скуп је у тајности изнео општу жељу, да Хрвати и Словенци уђу са Србима у једну југословенску државу под династијом Карађорђевића. Италију сматрају као главног непријатеља, јер она тежи да раздели јужне Словене“.

Ми, разуме се, не знамо, колико су била тачна ова саопштења. Знамо само толико, да их руски амбасадор у Риму није добио непосредно од лица, која се у тој депеши спомињу. И ту, као и другу депешу, коју ћемо ниже саопштити, он је, као што је и сам у обе депеше напоменуо, послао у Петроград на основу информација, које је био добио од једног руског агента, новинара Сватковског, који се тада у Риму бавио.

Ако су провинцијал Милошевић и Шкриванићев синовац одиста Сватковском учинили она саопштења, која је овај, после, предао руском амбасадору да их телеграфише у Петроград, ми бисмо приметили, да нам не изгледа да су сва та саопштења била искрено учињена.

Изгледа по свему да су Милошевић и Шкриванић имали у Риму, као главни циљ, придобити тамошње руске кругове против талијанских претензија на Јадрану, па су она друга саопштења чинили због тога, да те кругове што пре и што сигурније придобију за то. Они су у Рим дошли неколико дана пре потписа Лондонског Уговора, и у сваком случају са знањем аустријских власти.

Тежити „потпуној и коначној ликвидацији Аустро-Угарске“, изићи „у сусрет признању православне династије“ и т. д., нису, чини нам се, у то доба, могли бити искрени осећаји ни једног малог броја Хрвата и Словенаца, а камо ли „свих југословенских странака“. Беше сувише кратак размак од почетка рата до времена о коме је овде реч, да би се у души Хрвата и Словенаца формирао један такав осећај насупрот ономе, који је дотле владао. А, као што је опште познато

у времену од почетка рата па до априла, 1915., и дуго после тога, хрватски и словеначки листови у А. Угарској, готово сви редом, *шрвали су душу нашег народа најцрњим погрдама и прошив Србије и прошив њене православне династије. Уосталом, и све оно што се доцније догађало, чак у 1817. и 1918. г., потврђује наше сумње о искрености осећаја за признањем православне династије, у којој пуно Словенаца и Хрваша, нарочито ових других, још и дан дањи виде оно, што они називају — српском хегемонијом.*

Ни везе са Шуштерчићем нису биле прекинуте, као што се у горњој депеши саопштавало. Клерикалци су их с њиме одржавали и тада, и доцније, готово до уочи самог примирја. Д-р Шуштерчић је такође један од потписника мајске декларације (мај, 1917).

Друга депеша гласи овако:

„У Трсту је 5. априла одржат други скуп представника југословенских земаља без Далмације. Скуп је подвргао ревизији спремљени текст прогласа.¹⁾ Саслушан је посланик Мандић²⁾ и решено је, ради одржања контакта с Русијом³⁾, уздржати се за сад од манифестовања против Италије. Становништву биће препоручено да се према мешању Италије држи спокојно, у нади да ће праведна Европа сачувати њихове земље од туђинског ига. Што се тиче уступака каквих било територија, *о шоме ни речи не може бити.* Уступање Трста лишило би словенске земље једног природног и незаменљивог пристаништа. *За подржавање и заштиту овог гледишта* скуп је одлучио *послаши у Енглеску и Русију депутацију од представника хрватског и словеначког народа.* Скуп је једногласно признао неопходност ческог захтева о територијалном сједињењу северног и јужног Словенства коридором дуж западне угарске границе“.

Како је на дваестак дана после скупа, о коме се у горњој депеши говори, дошло и до формалног потписа Лондонског Уговора, престала је потреба слати у Енглеску и у Русију депутације, ради „подржавања и заштите гледишта“ оцртаног у тој депеши; престала је такође потреба и за уз-

1) Свакако је тај проглас био против Италије, и ако се то у депеши не каже.

2) Мандић је био потпредседник Хрватског Сабора.

3) Преко италијанске територије, т. ј. преко руског посланика у Риму могао се најпогодније одржати овај контакт.

државањем од манифестација против Италије. Оно што се мислило сачувати пропагандом код Руса и Енглеза, могло се, после потписа Лондонског Уговора, очувати једино тако ако Аустро-Угарска буде победитељка. Отуда је само на месец и нешто више дана од поменутог скупа, 14. јуна (1915), одржата једна седница Хрватског Сабора, на којој се одушевљено манифестовало против Италије, против „душманина“, који хоће да „зароби један читави део културнога народа, који неће да буде ничији роб“, и клицало се династији Хабзбурга.

Ту саборску седницу био је сазвао председник сабора Д-р Б. Медаковић, али се он уздржао доћи на њу, те ју је отворио потпредседник Д-р П. Магдић.

Пошто је споменуо да је Хрватски народ на свом сабору 1527. г. *„слободном вољом изабрао краљем својим члана превишње и данас владајуће куће, и пошто је нагласио, да је хрватски народ „створио и темељни државни закон у хисторијској саборској сједници од 9. ожујка 1712., по коме ће хрватски народ с прејасном династијом хабзбуршке монархије један за све, сви за једнога, бранити се против вањскога душманина“*, Д-р Магдић је позвао да се *„у вјерности према краљу и отаџбини допринашају све могуће жртве за побједу нашега оружја и оружане силе Његовог Величанства“*, јер *„што тражи част целокупнога народа нашега“*.⁴⁾ Бурно одушевљење дочекало је и пропратило ове речи потпредседникове.

Завршујући тај свој говор, г. Магдић је рекао да *„мора нагласити непоколебљиво уверење читавога овог сабора, као представника наших народних и политичких тежња, да ће принесене жртве уродити благословеним плодом буде ли остварен онај непрекидни и стални захтјев хрватског народа за народним уједињењем у једно јединствено своје државно цијело на основу народнога начела те позитивног и хисторијског права“*.

За време рата, била је то, колико ми знамо, прва изјава једног меродавног хрватског тела којом се тражила

4) Г. Шишић у својој књизи: „Документи“..... (стр. 37) из које и доносимо горње цитате, каже у примедби: „држим да је једва нужно напоменути, да се у доба опстанка Аустро-Угарске монархије и најжешћих прогона није друкчије ни могло на сабору у Загребу говорити и расправљати“. Ако је г. Шишић хтео тиме да каже да је сасвим други осећај тада владао код Хрвата, а не онај, који избија из Д-р Мандићевог говора, онда није погоднио праву истину.

заседна хрватска држава, наравно, под закриљем хабзбуршке куће.

Сем ових које споменусмо, не знамо дали је у 1915. г. било још каквих покрета међу Хрватима и Словенцима у Аустро-Угарској. Што се Срба тиче, они беху сасвим повучени. Лако је погодити да је то било због тога, што нису могли рећи оно што желе, па нису хтели говорити ни оно што би годило „превишњој владарској кући“. После оних погрома, почињених против Срба у Загребу, Сарајеву и другим местима, још приликом саме објаве рата, Срби и нису ништа друго могли учинити но да се повуку и ћуте.

III. ДЕО

Србија и Јадранско питање — О једној Пашићевој изјави
у Петрограду 1916. г.

Одговарајући на познато питање Д-р Драг. Павловића о односима Италије према Србији и јужнословенском питању уопште, г. Пашић је, на седници скупштинској у Нишу, 15. априла 1915., поред онога што смо већ саопштили раније, рекао и ово:

.... „За тренутак не могу имати пуну веру у ове новости и мислити да оне у ствари постоје, *јер држим да Италија неће повредити принцип у име којег је реализовала своју унију.* Ја мислим да она неће напустити овај праведни принцип у данима кад се тражи солуција националних проблема.

„Италија је реализовала своју унију на бази принципа националности. А наука о правима дошла је, међутим, до једног непоречног постулата, који је у томе: да свака држава треба апсолутно да чува и да респектује принцип на коме је основана; *ако га напусти, тим самим је уздрмала своје сопствене шемеље.* Због тога држим, да ће се Италија, опредељујући се за Тројни Споразум, руководити принципом националности и *да ће своје интересе на Јадранском Мору подесити тако, да ошуда не буде штете ни за њу ни за нас; да не буде несугласица између Срба, Хрвата и Словенаца с једне, и Италијана с друге стране, јер само један споразум између ова два народа може бити најсигурнија гаранција против немачког надирања на Исток“¹⁾.....*

1) У књизи г. Ф. Шишића: „Документи“..... (стр. 23.) нема овог важнијег дела из одговора г. Пашићевог. Сам г. Шишић овако то оправдава: „Потпуни текст ове седнице Народне Скупштине нисам могао добавити“. Зашто није могао добавити потпуни текст ове г. Пашићеве изјаве, која је иначе била објављена, не каже.

Као што је данас познато, одговор г. Пашићев пао је само на два дана после потписа Лондонског Уговора, јер је овај потписат 13. (26) априла 1915. год. Није се, дакле, тада у Нишу, па, ваљда, ни у најужим круговима, позитивно још ништа могло знати о томе да ли је тај уговор доиста и потписат или не, и шта садржи.

После овог одговара г. Пашићевог, Народна Скупштина је одобрила његове изјаве. Зна се, међутим, да је српска влада, кад је, доцније, потпуније дознала садржину Лондонског Уговора, протестовала против њега и *никад га није хтела признаши.*

Због таквог држања Србије, која је сасвим јасно давала на знање и Италији и осталим Савезницима, да је Лондонски Уговор ничим не везује, Италија је, као што смо напоменули раније, намерно изневерила улогу, коју су јој Савезници били поверили у јесен 1915. године, да остатке српске војске снабде храном и превезе из Албаније на Крф. Ни тај поступак Италије није поколебао српску владу. Признање Лондонског Уговора није јој падало на памет ни онда кад је у Скадру била. *За све време раша, српска влада остала је на гдедишту, да између Србије и Италије не може бити вођен никакав разговор о Јадранском питању, све док Италија буде сматрала да полазна тачка тога разговора треба да буде Лондонски Уговор.²⁾*

*

На кратко време после евакуације Србије и одласка српске владе на Крф, Пашић је отишао у Петроград, и тамо остао, ако се не варамо, до половине маја 1916. год. У то време већ увелико је функционисао „Југословенски Одбор“ у Лондону. Талијански званични кругови познавали су извесне важније функционере из тог одбора још од њихова бављења у Риму 1914. и 1915. г. Познавали су такође и њихов менталитет, душу њихову, јер су им ови, док су у Риму били, одла-

2) У једноме писму, датираноме у Лондону у другој половини 1915. г., а објављеном у књизи г. Ф. Поточњака: „Рапалски Уговор“ (стр. 10—11), Д-р Трумбић овако се изражава о држању Србије у том питању: „Србија се у питању нашега мора дивно понијела“.... Она је „иступила оштро, енергично и најкоректније, чим је сазнала за преговоре са Италијом, који су се водили и закључили без знања Србије и у највећој тајности“.

Један од органа странке Д-р Корошеца, „Народна Политика“, тврдио је, и поред свега тога, чак и у јуну, 1922. г., да је г. Пашић пристао на Лондонски Уговор! Не знамо чему је требало да послужи та глупа клерикална измишљотина.

зрили и казивали интимне жеље своје. Није, дакле, било чудо што је Италија употребила одлазак Пашићев у Русију за једну интригу између Србије и чланова „Југословенског Одбора“. У једноме телеграму из Петрограда од 6. маја, 1916 г., несумњиво скованом у петроградском талијанском посланству, миланска „Corriere de la Sera“, поред осталог, саопштила је и то: како је „Пашић дао интервју представницима руске штампе“ и како им је и то рекао, да „ми Срби не можемо непризнати неоспориво право Италије на хегеменију на обалама Јадранског Мора“.

Могло се одмах опазити да је та депеша скроз лажна. У њој се изрично не помиње ни један руски лист, коме је онакве изјаве г. Пашић дао; говорило се само онако, уопште, да је г. Пашић „дао интервју представницима руске штампе“. Али се интригантски смер те депеше још боље могао опазити по томе, што су је одмах, као по команди, прештампали сви талијански листови, коментаришући је готово подједнако. У разним варијацијама, они су сви уздизали Пашића: што је „јасно прихватио гледиште *прошив којег је водио пропаганду Југословенски Одбор*“.

Већ сами ти коментари били би довољни за сваког паметног човека да увиди сав интригантски смер те депеше. Али наши „Југословени“ не само што се нису хтели освртати на све то, него су, изгледа, једва дочекали једну лаж да би њоме могли оперисати против г. Пашића. Једино се тиме може објаснити што су они, и то на један мах, пристали забравити *на све што је дошло било*, па прихватити једну талијанску измишљотину као истину. Нарочито је Д-р Трумбић заборавао на Србијино „дивно држање“ у питању „нашега мора“, на њезино „оштро, енергично и коректно иступање“! За њега је више вредила једна ординарна интрига него све дотадашње званичне изјаве српске Народне Скупштине и председника српске владе! И одмах су, наравно, с те стране отпочеле оптужбе против г. Пашића зато, што је овај, тобоже, „изневерио југословенску идеју“!

До којих су размера ишле те глупе оптужбе може се судити и по томе, што су поменути тобожњу петроградску изјаву Пашићеву, још док се он из Петрограда није био ни вратио, употребили и неки чланови тадање Пашићеве коалиционе владе као оруђе да оборе Пашића. Али је тај покушај пропао у самом почетку; пропао зато, што су и неки од по-

литичких противника Пашићевих (М. Драшковић) назирали да она петроградска депеша у „Corriere de la Sera“ може бити само једна обична интрига, па нису хтели по тој ствари предузимати ништа пре него што се Пашић врати, и они буду у прилици да чују и његову реч о томе. Убрзо је и без Пашићевог разјашњења постало јасно, да је ту по среди само једна интрига, и ништа више. Видело се то и из руских листова, кад су дотични бројеви допрли до Крфа. Пашић је у Петрограду доиста био примио једну групу новинара. Они који су били ближе талијанском посланству намерно су изврнули Пашићеве изјаве. Остали руски листови, а ови су били у великој већини, саопштили су верно оно, што је Пашић рекао. А из тих њихових саопштења ни издалека се не види да је Пашић признавао неку талијанску хегемонију на Јадранском Мору.

*

И данас се још оперише са том талијанском измишљотином. Њу као аргуменат против г. Пашића наводи и загребачка „Слободна Трибуна“ (од 17. априла, 1921), а наводи је и Д-р Ф. Поточњак у свом „Рапалском Уговору“, страна 51—52. И као год што је „Слободна Трибуна“ и њома покушавала утврдити своју критику Пашићеве концепције за ослобођење и уједињење нашег народа, тако је исто и Д-р Поточњак *истинишост* поменуте талијанске измишљотине покушао доказати једним скраћеним и уз то *непошћуно* изнесеним одломком из једне Пашићеве изјаве приликом већања о Декларацији, која се 1917. г. на Крфу израђивала. Упућујемо читаоце на часопис „Нови Живот“, у коме су објављени записници који су вођени на тим конференцијама, па ће из њих сами видети да је Поточњаково саопштење нетачно. Ми овде наводимо свега два-три цитата из тадашњих Пашићевих изјава као потврду ових наших речи:

„Нема Србина који не жели да се Југословенство уједини, и који би пристао да се да странцима ма и последње село хрватско или словеначко. Питање је само да ли ћемо моћи наше савезнике загрејати, да наше захтеве помажу до краја“ (седница од 4. јула).

„У погледу Јадранског Мора наша је полазна тачка да оно није талијанско језеро, него међународно море“ („Нови Живот“ књ. IV. св. 7). „Основа је наше политике уједињење

свих Срба, Хрвата и Словенаца, То је тако јасно казано Савезницима да јасније не може бити“,

Тај дух веје у свима Пашићевим изјавама до краја тих конференција. При свем том Д-р Поточњак каже како је Пашић ту говорио о некаквом намеравању, *и то добровољном*, „заокругљивању Српства“, и тиме покушава доказати истинитост оне талијанске петроградске депеше!

Предлози г. Борђезе — О састанку Пашића, Орланда и Сонино у Лондону

Почев са оном својом петроградском измишљотином о којој смо напред говорили, Талијани су неуморно и даље интригирани. Поменућемо овде једну од тих интрига, о којој до сада, колико нам је познато, није било речи у јавности.

У почетку 1918. г. био је дошао у Швајцарску г. Борђезе, повереник талијанског министра иностраних дела, г. Сонино, као и Орландов. У Женеви се нашао са неколиким нашим људима из Србије. Некима од њих показивао је и овлашћење да може пуноважно разговарати о начину на који би се могло доћи до једног српско-италијанског споразума о јадранском питању. Управо, г. Борђезе је донео формулисани предлог Сонинов, у коме је било неких осам тачака. Главно је ту било ово:

1., Сонино не прави питање ни од Ријеке, ни од Далмације, ни од острва. Све то уступа с погодбом, што би за два острва Италија задржала право подићи на њима утврђења. Јурисдикција и језик, само и искључиво у кругу тих утврђења, били би талијански. Изван тога се Италија одриче свих права; и

2., Сонино о овоме неће да преговара ни са Хрватима ни са г. Пашићем, *него само с једном српском владом у којој не би био Пашић.*

Са онима пред које је тај предлог изнео, г. Борђезе се имао споразумети о томе шта и како треба радити, те да се, с једне стране, „дође до ситуације, која би г. Сонину дала могућности да званично преговара“, (што би, разуме се могло бити само у случају ако се обори г. Пашић), а с друге стране, шта би требало чинити, те да се „обострано јавно мњење загреје за споразум на горњој основи“.

Један од оних којима се г. Борђезе по овој ствари обраћао дао му је и писмено мишљење о томе, шта би ту све

требало учинити. То је достављено и Сониноу, али се ништа више о тој ствари није могло дознати.³⁾

Интересантно је што је цела ова интрига циљала против личности г. Пашића.

Г. Сонино даје све, али само под условом да се обори Пашић! И то онај Пашић кога су, само на годину и неколико месеца пре тога, по диктату тога истог Сониноа, талијански листови до неба уздизали због тога, „што се јасно определно против лондонског југословенског програма“, јер је „представницима руске штампе“ дао интервју, у коме је признао „хегемонију Италије на обалама Јадранског Мора“!

Значајно је и то, што овај долазак г. Борџезе у Женеву пада у доба, када је други Сонинов агент, г. Торе, одлазио у Лондон, и тамо са г. Трумбићем преговарао о конгресу потлачених народности, који се имао одржати у Риму.

А најинтересантније је, пак, то, што је непосредно иза ових састанака отпочела, и од стране наших људи, јавна кампања против личности г. Пашићеве, и то најпре у Женеви, па затим и у Лондону. У Женеви је г. Вилијам Мартен објавио у *Journal de Genève* чланак, у коме је изрично нагласно да ту саопштава само оно, што су му о г. Пашићу реки „угледни чланови српске скупштинске опозиције“, одбијајући на тај начин да и сам лично прими одговорност за оно што објављује.⁴⁾ Његове лондонске колеге, г. г. Стид и Ватсон нису имали таквих скрупула. Они су у својој лондонској „*Нју Европе*“ нападали на г. Пашића чак и простачким лажима и клеветима, које су као готове примали од појединих чланова „Југословенског Одбора“ и од појединих представника српске опозиције.

Да ли су, и ако јесу колико, разговори са г. Борџезе у Женеви, као и они са г. Тореом у Лондону, били од утицаја на кампању, која се тек од тада и јавно против г. Пашића почела водити, ми то нећемо, мимо онога што већ рекосмо, и даље испитивати. Али је свакако сигурно, да та кампања координира са акцијом г. Сониноа, који је настојавао

3) Овај г. Борџезе бавио се и доцније, у лето 1918, у Женеви, и том приликом говорио неким нашим људима како „Србија греша што не пристаје да прими неке чланове Југословенског Одбора у владу“, тврдећи „да би то Савезници симпатично примили“.

4) Види о томе чланак: „Женевска акција наших самосталаца“ у „Трибуни“ од 24-VIII-1919.

разним путевима уверити наше људе, да је Италија спремна на свако попуштање, само је Пашић сметња, и зато га треба уклонити.⁵⁾

*

Да се задржимо сад на једној другој ствари.

„У више прилика говорило се како је споразум између Италије и Срба у питању Јадрана био готово доведен до остварења. У 1915. години г. Балфур је био спремио између Пашића и Орланда један састанак, који није имао никаква резултата, јер је г. Пашић говорио једино о киши и рђавом времену“

Тако је, поред осталог, писао под насловом: „Политика југословенска“ у уводном чланку, од 5. априла, 1919. год. „Journal de Genève“.

Лако је погодити ко је и зашто, и не само у Женеви, него и у Лондону и у Паризу, и свуда где је било наше емиграције, проносио лажне гласове о току састанка о коме је горе реч. Главно је да је њих поменути женевски лист, и ако мало доцкан, саопштио, и да је тим поводом добио од нашег посланика у Берну један деманти, који је објављен у истом листу, у броју од 25. априла, 1919. г. Важно је то саопштење нашег посланика у Берну, зато га, без његовог увода, у целисти доносимо. Оно гласи:

„Ја сам информисан из компетентног извора, да је г. Пашић за време његовог разговора са г. г. Орландом и Со-нином (у Лондону) први додирнуо политичка питања, која се тичу односа итало-југословенских. Он је рекао да заједнички интереси обе суседне државе диктирају њиховим владама један споразум о питању будућих граница и да би оскудица споразума о овом предмету сачињавала једну велику политичку погрешку, пошто би се њоме неко трећи несумњиво могао користити. Г. Сонино⁶⁾ је одговорио да он не може ући у дис-

5) Карактеристичан је у том погледу један став у чланку: „Србија има да бира“. Тај је чланак објављен у лондонској „New Europe“, у августу, (22.) 1918. г. Писац чланка г. Викам Сид, каже ту ово: „За Србију, као и свуда, права потреба садашњице јесте министарство народне концентрације, у које би ушли не само представници сваке политичке групе него и један број истакнутих људи, који су изван партија. Ми остајемо при томе да би силе Аншанше биле у пуном праву кад би на Крфу учиниле једну пресију у овом смислу“. То исто поновио је и г. Ватсон у једном другом чланку, такође у „New Europe“ од 29. августа, 1918. г. То је исто тражио и „Југословенски Одбор“ кроз целу 1918. год.

6) И г. Сонино је присуствовао овом састанку г. Пашића и г. Орланда у Лондону.

кусију о томе осим ако би влада српска изјавила да у принципу усваја Лондонски Уговор, на што је г. Пашић одговорио да је немогуће доћи до једног споразума на тој основи, пошто је овај уговор био закључен без учешћа српске владе и пошто је противан принципу националности. Његова влада — додао је г. Пашић — била је расположена да уђе у дискусију за један будући споразум са Италијом на бази принципа националности. Овај покушај г. Пашића није успео. Г. Орландо је, међутим, говорио о питањима општим; он се показао као партизан једног споразума, али је рекао да ово питање долази у домен министра иностраних дела.

„У више прилика наш министар спољних послова покушао је ући у озбиљне конверзације о питању једног споразума, који је био у интересу обе државе, које су се бориле против заједничког угњетача и које у будућности исто тако треба да сарађују као пријатељи и добри суседи, али су сви ови покушаји остали узалудни до данас.

„Ето, г. уредниче, како стоји та ствар; сада можете и сами судити да ли једна национална влада може и да ли има права прећи преко принципа националности, и то баш у моменту када је само тај принцип, прокламован од Антанте и председника Вилсона, ставио у покрет не само Европу него и цео свет. Ни г. Пашић ни ма који други одговорни државник не би могао, као базу за споразум, усвојити предлог Сонинов, јер би то одговарало једној издаји народних интереса српско-хрватско-словеначких. Ове линије показују да то нисмо ми, којима треба упућивати прекоре застрањености“.

На ову изјаву нашег посланика у Берну није с талијанске стране никад реагирано.

Једна изјава г. Пашића у Лондону 1917. г. и коментари талијанске штампе.

Пре него што бисмо започели разговор о погледима г. Д-р Трумбића на Јадранско питање навешћемо овде још један доказ о томе како се на јадранско питање са српске стране гледало.

Пошто је објављена Крфска Декларација, српски Министар председник г. Пашић путовао је званичним послом у Париз и Лондон. Концем јула 1917. г. (по новом) изишао у лондонском „Тајмсу“ један г. Пашићев интервју, који овако гласи:

..... „Скорашњи споразум утврђен на Крфу између српске владе и представника Срба, Хрвата и Словенаца из А.-Угарске, покушај је да се припреми пуш за остварање једног од рашних циљева Савезника, наиме оног о осигурању независности и уједињења малих народа. Он има задатак по нашој жељи, као и по жељи наше браће Југословена, да припреми основ за један искрен и срдчан споразум са Италијом, са којом нас везују много заједничких интереса и везе захвалности. Ми смо уверени, да једино искреним и равноправним споразумом са племенитим талијанским народом, могу бити заштићени наши заједнички интереси и заједничка сигурност. Ми имамо истог непосредног непријатеља — А.-Угарску, и, као и Талијани, уверени смо, да без ослобођења народа угњетаваних од Аустро-Угарске неће бити сломљена снага најјачег непријатеља Савезника — милитаристичке Немачке. Принципи на којима ће се основати наша нова Српско-Хрватско-Словеначка држава *истовешни су са оним принципима на којима је Италија засновала своју величину*, и уверени смо да руку под руку и у искреном пријатељству с Италијом можемо знатно допринети триумфу заједничке савезничке ствари“.

Миланска „Коријере де ла Сера“ поводом Пашићеве горње изјаве писала је како цео свет увиђа да се најбоље будуће гаранције против побеђене А.-Угарске налазе у споразуму између народа, којима треба на рачун Аустрије задовољити њихове најсветије аспирације, па је онда овако настављала:

„Створити основицу таквога споразума било би дело политичке мудрости и увиђавности, коју Сонино треба сигурно да употреби, како би ту ствар успешно привео крају. Он ће имати у том да савлада велике сметње од којих најглавније произлазе из тих неслагања која би могла да одвоје Југословене од Италије, а на којима Аустрија заснива своје најбоље наде, како би омела покушаје што на свима странама избијају око ње. Главни задатак споразума према сличним противничким маневрима састоји се у томе да треба брзо између суседа Аустрије створити договоре и споразуме, које би завршна победа имала да приведе у дело. Ово је за Италију од највеће важности, и она треба да прими на себе руковање тим послом, *пошто стварање једне антиаустријске државе на другој обали Јадранског Мора одговара њеним*

најбитнијим интересима. Треба желети да у Лондону, у савешовању између Сонића и Пашића, југословенски програм са Крфа добије своје потврђење, које би га једино могло начинити корисним по Србију и по Италију, као и цео остали Споразум“.

Тако као „Corriere de la Sera“ пропратили су поменути изјаву г. Пашићеву и сви остали велики листови талијански, неки с више неки с мање поверења у јужне Словене, али је из свих тих коментара пробијао осећај да је Италији ипак потребно нешто у том правцу учинити.

Међутим, оно што је за нас важно нагласити то је, да све што смо о тој ствари овде изнели јасно показује, да је српска влада од почетка рата, па све једнако, и пре оне петроградске интригантске депеше о којој смо раније говорили, и после ње, да је, дакле, српска влада стално остала на једном истом гледишту, и то на најбољем гледишту у јадранском питању: *са Италијом не може бити споразума на основу признања Лондонског Уговора.*

Уосталом, ми и не верујемо да су чланови „Југословенског Одбора“, а нарочито г. Д-р Трумбић, икада озбиљно веровали у то, да је г. Пашић у Петрограду, пред руским новинарима, признавао талијанску хегемонију у Јадранском Мору, чиме су га чланови „Југословенског Одбора“ оптуживали и чиме га неки од њих још и данас оптужују. Ако су они, ипак, и тиме аргументисали против Пашића то је било зато, што је та оптужба имала да прикрије друге смерове њихове; доцније ћемо видети какве.

Ред је сад да видимо г. Трумбићево држање у том питању.

Јадранско питање и г. Д-р Трумбић. — итало-српски комитет — Римски конгрес

Пре него што се у миланским и римским листовима уопште појавила она талијанска петроградска измишљотина, по којој је г. Пашић, тобоже, признао хегемонију Италије на обалама Јадранског Мора, признали су ту хегемонију пријатељи г. Д-р Трумбића, они под чијим је штетним утицајима, за све време рата, он био, и по чијим се саветима у своме раду управљао. То су г. г. Стид и Сетон Ватсон. Хегемонију Талијана на Јадрану они су јавно проповедали, још од 1916 го-

диве, као што су доцније тражили и протекторат Италије над Албанијом.¹⁾

Још 31. марта, 1916. год., када је Престолонаследник Александар дошао из Париза у Лондон, пријатељ г. Трумбићев, В. Сид, објавио је у лондонском „Тајмсу“ (број од горњег датума) чланак, у коме поздравља Престолонаследника и будуће ослобођење и уједињење нашег народа, па онда овако наставља:

„У своме настојавању да то постигне, он (Престолонаследник) може рачунати на помоћ свега што вреди у енглеском друштву. И одиста, у остварењу југословенског јединства Италија има исте животне интересе као и Енглеска, Француска и Русија, јер само у тесном споразуму са уједињеном југословенском државом, која јој неће угрожавати оправдану супремацију на Јадранском Мору, може се Италија са успехом одупирати притиску аустро-немачке коалиције. Само тако биће јој сигурна источна граница, а и онај велики пут, што води на Балкан, биће тако предан одбрани једне расе на чију оданост за ствар европске и балканске слободе не може пасти ни зрачак сумње“.

По тој проповеди г. Сида, велики пут на Балкан има, дакле, да се повери одбрани Италије, а не и одбрани јужних Словена! А да би та одбрана, кад се повери Италији, била сигурна, јужни Словени су дужни унапред признати супремацију Италије на Јадрану. И дужни су то учинити не само зато, што то захтева сигурност талијанске „источне границе“, него и зато, што на „оданост Италије за ствар европске и балканске слободе не може пасти ни зрачак сумње“! (А на оданост „Југославије“ може?!) Свака друга солудија, у том погледу, била би, по г. Сиду, сумњиве вредности и за Европу и за Балкан!

Само на десетак дана пре овог г. Сидовог чланка, — као што су наши читаоци видели из онога што смо раније написали — Д-р Трумбић је, преко стубаца „l'Echo de Paris“, тражио од Савезника да створе „снажну Југославију“, која би у будућности спречавала надирање Аустро-Немаца на Балкан и даље на Исток. А сада његов пријатељ, г. Сид, коригира то Трумбићево мишљење и за одбрану Балкана и његове

1) Види лондонску „Њу-Европе“, септембар 1919. г. При свем том Хрвати су свечано дочекали г. Ватсона, кад је овај долазио у Загреб, у лето 1920. г.

слободе не види у „снажној Југославији“ онај фактор, који би за тај циљ могао најкорисније послужити, већ га налази у Италији и у њеној супрематији на Јадрану. Формула Стидова, кад се у њу дубље загледа, не значи ништа друго до стварање нове Аустрије према Балкану. Па, ипак, „Југословенски Одбор“, који је подизао буру протеста против г. Пашића поводом оне талијанске петроградске измишљотине, о којој смо раније говорили, *није ни прстом мрднуо прошив ових Стидових сугестија.*²⁾ Зашто? У то питање нећемо улазити. Главно је, да су се и Д-р Трумбић и његове присталице из „Југословенског Одбора“, мало помало, мирили, док се и потпуно нису спријатељили са горњом формулом Стидовом тако, да су, у априлу 1918, и јавно показали да су сасвим запливали у талијанске воде камо су их стално гурали Стид и Ватсон. Због тога се и могла десити та чудна ствар, да Пашић, у Лондону, тражи од Соница да се Италија одрекне Лондонског Уговора, а да Д-р Трумбућ, опет у Лондону, прихвата оно, што му, кришом од званичних фактора Србије, дошаптава на ухо не више само Стид и Ватсон, *него и приватни полицијски агенти Сонинови (Торе и други), који успевају наговорити Д-р Трумбића да дође на конгрес потлачених аустро-угарских народности, у Рим, али пошто су већ били потпуно сигурни да Д-р Трумбић неће тражити да се Талијани одричу Лондонског Уговора!*³⁾

*

Под јесен 1917, г. био је образован у Швајцарској један итало-српски комитет са задатком да отпочне акцију за споразум између Талијана и јужних Словена на основици једног програма, који би задовољио обе стране. У томе комитету било је с наше стране доста људи, међу њима и два члана „Југословенског Одбора“. На челу тога комитета стојали су

2) Ови изводи из поменутог чланка „Тајмсовог“ били су доцније штампани и као додатак Д-р Хинковићевог предавања: „Le Yougoslave“ које је предавање он одржао у Паризу, у јуну, 1916. г. и после, о трошку благајне „Југословенског Одбора“, објавио. Ни ту није Д-р Хинковић, нити ко други, реагирао ма чиме на поменуте сугестије великог лондонског листа!

3) „Наши енглески пријатељи, који су видели да је у погибелји проведене њихове концепције... ојачали су своје редове, те почели наваљивати на председника Трумбића и на поједине чланове Југословенског Одбора... Дне 8, 9 и 10 априла, 1918. одржа се у Риму са великом помпом конгрес... *Италија је била спасена*“ („Југословенска Њива“ од 4. септембра, 1920 г., чланак: „Римски пакт“ од г. Д-р Мандића, члана „Југословенског Одбора“).

с наше стране Коста Стојановић, Љ. Давидовић, Д-р В. Маринковић и Д-р Лаза Марковић. Са стране талијанске ушли су у тај комитет талијански демократски елементи, са професором Салвеминијем на челу. Споразум беше утврђен на основици ових пет тачака:

1., Италија се одриче Лондонског уговора, у колико се тиче јужних Словена;

2., Јужни Словени се одричу свог максималног програма;

3., Италија признаје право јужних Словена на уједињење, и пристаје да га помаже свим средствима;

4., Јужни Словени се обавезују да воде најогорченију борбу с Аустријом, и да не приме никакав компромис с њом, већ са Србијом; и

5., Разграничење се има извршити на основу начела народности; за мешовите крајеве предвиђа се заштита народних мањина у погледу културном.

На основици тог споразума имала се повести акција, свуда где је било потребно, да би и обострани меродавни кругови примили овај програм као свој. Са стране српске владе у том погледу није ни могло бити каквих тешкоћа, те би акција овог комитета имала, у главном, да дјејствује на владу талијанску. Сама, пак, та акција имала би отпочети једним митингом „итало-југословенским“, који би се имао одржати у Риму. Одатле би она била пренесена у талијанску демократску штампу и у јавна гласила осталих савезничких и пријатељских држава.

На успех ове акције могло се у толико пре рачунати, што је Италија, у јесен те, 1917. г. доживела једну страховиту ратну несрећу, доживела је Капорето. Аустријске армије дошле су до пред врата саме Венеције. Претрпивши ужасан пораз на горичком фронту, талијанска се војска повлачила у потпуноме расулу, остављајући за собом гомиле заробљеника (пало их је у аустријске руке око две-три стотине хиљада) и грдан ратни материјал (само топова око 2000). Да нису Савезници, нечувеном брзином, похитали у помоћ, ко зна шта би све било. Врховни командант талијанске војске био је потом одмах смењен и на његово место постављен ђенерал Дијац. Сва је Италија била у тим тренутцима у очајању. Помоћ јужних Словена, испред којих су Талијани поглавито и узмицали, била је Риму потребна као парче насушног хлеба.

Сем тога, одмах после Капорета, отпочела је, у већим размерама него дотле, против Сонинове политике оштра кампања демократске и републиканске талијанске штампе тако, да је све то заједно створило једну веома погодну атмосферу за успех итало-српског комитета и његових горе поменутих циљева. Међутим, све је било на један мах пресечено. Са приставком Д-р Трумбића, разуме се, пошло је за руком Сонино да акцију поменутог комитета изигра. Чувши да се спрема у Риму митинг „итало-југословенски“, Сонино похита да ту ствар предухитри и поквари на тај начин, што ће тај ужи „итало-југословенски“ митинг претворити у широки конгрес свих потлачених аустро-угарских народности. И за ту своју намеру Сонино је, преко Тореа, и преко Стида и Ватсона, придобио и Д-р Трумбића, који је пристао отићи и отишао је на конгрес у Рим, ма да му је Торе, још у Лондону, изрично напоменуо, да се Талијани не мисле одрицати Лондонског Уговора! Али Д-р Трумбићу и није било стало толико до Лондонског Уговора колико до личних амбиција, да се баш он споразуме с Талијанима, и до тога да се угаси сваки рад онога итало-српског комитета у Швајцарској.⁴⁾ Зато је тражио од српске владе да она обустави акцију наших људи у томе комитету. Српска влада је, ради јединства наше политике и да избегне скандал, то и учинила, и препоручила је поменутих наших политичарима из тог комитета да се споразумеју с Д-р Трумбићем. Но Д-р Трумбић, ни у Риму ни после Рима, није хтео ни да разговара са овим људима, а камо ли да се с њима споразумева! Чак је покушао и да их дисквалификује једним коминикеом у римској штампи.⁵⁾

4) „Што нарочито треба истаћи то је, да се г. Трумбићу не могу признати никакве олакшаване околности. Ево зашто: Пред сам полазак за Рим, у априлу 1918. г., Трумбић се задржао у Паризу, размишљајући још једном да ли да иде у Рим или не. И у том последњем моменту кад су почеле да лете шифроване депеше између Рима и Париза с питањем да ли ће Д-р Трумбић доћи или не, председник „Југословенског Одбора“ поставља као неодступан услов за свој долазак у Рим једно питање чисто личног самољубља (извињење због једне Баселијеве декларације) а заборавља главно питање о ревизији Лондонског Уговора!“ („Трибуна“ од 14. августа, 1919. год.)

5) „Требало би, за случај ако конгрес потлачених народности у Аустро-Угарској буде кроз коју недељу дана и у Паризу, да узмете сви учешћа, који сте на тим пословима до сада успешно сарађивали. Да се не би оно десило што је било у Риму, ваља ствар решити преко наше владе, која би код Југословенског Одбора имала утврдити ваш делокруг посла. Ја сам о овоме говорио у извештају, који сам са конгреса римског послао г. Пашићу, али би и ви требали са ваше стране да предузмете кораке“ — писао је из Нице, у мају, 1918. г., Коста Стојановић једноме пријатељу, у Женеви.

Тако је акцијом Д-р Трумбића дошло до тога, да су Талијани, после римског конгреса, дошли до обилне помоћи са стране јужних Словена, а да су у исто време задржали у својим рукама и Лондонски Уговор, којим ће се, доцније, послужити против тих истих јужних Словена!

Разлика између држања српске владе и г. Д-р Трумбића очевидна је, дакле, и у питању јадранском, и то на штету г. Трумбића.

Докле председник српске владе тражи од Соница да Италија напусти Лондонски Уговор као основу своје политике, докле председник „Југословенског Одбора“ пристаје да Лондонски Уговор остане и даље нетакнути ослонац Италије за њене будуће разговоре и с јужним Словенима и са Савезницима! Докле је, дакле, председник српске владе тражио стварна јемства за будући праведни споразум између нас и Талијана, и тиме условљавао помоћ, коју су јужни Словени имали указати Талијанима, докле је г. Д-р Трумбић продао ту помоћ Талијанима за неколико добрих ручкова, које су му римски великаши приредили. То је сав ћар, који су јужни Словени имали од римског конгреса.³⁾

Грех Д-р Трумбића је у толико већи, што је он још на десетак месеца пре римског конгреса *добро знао да има изгледа за измену Лондонског Уговора.*

Д-р Трумбић је, још у јуну, 1917. г., био о томе обавештен, а г. Пашић је, у то доба, приликом Крфских Конференција (на XII седници) јавно рекао пред свима присутним, па и пред Д-р Трумбићем: „О своме споразуму с Италијом Савезници нас нису обавестили. Али су нам саопштили да он може да се промени: зависи од јачине талијанске војне акције, и од наше снаге и нашег држања. Наши противници, Талијани, говоре: „ми немамо доказа да Хрвати и Словенци баш желе да се уједине с вама. Треба им дати прилику да се изјасне“. Гледиште које заступа Италија је ослабљено, што није дала ону војничку помоћ, коју је обећала. Затим, било је ослабљено доласком Америке; треће, теоријски је ослабљено и због револуције у Русији... Има изгледа да ће се мењати споразуми учињени на нашу штету“. („Нови Живот“ књ. V св. 9).

3) „Дочекиван сам (у талијанским круговима) не као обичан југословенски изасланик, него као представник једне пријатељске земље, у истини независне“ — хвалио се, после римског конгреса, Д-р Трумбић дописнику „Тајмса“.

Што се Италије тиче, ти су изгледи, после Капорета, били увелико порасли, и што то није искоришћено у циљу измене Лондонског Уговора у нашу корист, крив је томе Д-р Трумбић.

*

Све ово што смо о питању јадранском до сад саопштили добро је познато и оним члановима бив. „Југословенског Одбора“, који данас седе у уредништву загребачке „Слободне Трубуне“, која је орган и Д-р Трумбића. Ипак су они имали куражи обмањивати наш свет тврђењем: како је то „источни део нашег народа“ био онај, који је Талијанима „олакшао потискивати са позиција западни део нашег народа“!⁶⁾

Код овог ничим незаслуженог оговарања Србије и Срба требало би и Хрвати и Словенци да застану колико да покушају распитати се: за чији се рачун то тако пише? Чији је то интерес да се против Србије и Срба, чак и данас, после уједињења, просипају такве клевете, и шта хоће њима да се сакрије?

Јадранско питање и Д-р Трумбићеви прогласи

Пошто је успео упропастити итало-српски комитет¹⁾ и пошто је отишао у Рим на конгрес, г. Трумбић је, после срећно довршеног рада, отишао на талијански фронт, у стан талијанске Врховне Команде, да се тамо споразуме о начину како треба развити агитацију међу јужним Словенима у аустријској војсци на горичком фронту, да се ови више не туку против Талијана. Одмах после те посете, разбацивани су са талијанских аероплана по разним крајевима Истре, Словеначке и Хрват-

6) „Слободна Трибуна“ од 17—IV—1921.

1) Стварање овог комитета ишло је са знањем и уз садјејство оних чланова „Југословенског Одбора“ који су били у Швајцарској. Д-р Трумбић је о свему такође био обавештаван. Од стране Срба било је у том комитету, осим седморице радикала, још близу 50 најугледнијих лица из свих других наших странака. А, као што смо раније напоменули, било је ту и два члана „Југословенског Одбора“. При свем том, један од политичких сателита Д-р Трумбића, г. Милан Грол, управитељ београдског Народног Позоришта имао је куражи, у марту, 1918. г. писати из Женеве у Берн г. С. Флешу, дописнику листа „Секоло“ и уједно шефу талијанске пропаганде у Швајцарској, да су у поменути комитет, са српске стране, ушли сами конзервативци, да су из комитета „по плану г. Д-р Лазе Марковића, демонстративно искључени Југословени“, и да ће све то довести до неуспеха у раду комитета. Та провидна интрига г. Грола, нацерена против радикала напосе, а Србијанаца уопште, није упалила. Г. Флеш је добро знао ко је све у комитету, па се није ни освртао на лажи, које му је г. Грол свесно достављао. Доцније је г. Флеш показао Гролово писмо и г. Д-р Лазе Марковићу, и дао му препис од истог, чудећи се Гроловим интригама против Срба.

ске, као и на самом борбеном фронту, Д-р Трумбићеви прогласи. У једноме од њих он је поручивао: да „наша ствар стоји потпуно добро“, да је она постала „важно питање свих наших Савезника“, да смо, *сад са Италијом у најбољим односима*“, због чега, вели, „позивам све на крајњу борбу“, додајући да „морамо бити апсолутно једнодушни и наступати као мужеве“. Даље Д-р Трумбић овако наставља: „Сваки поједини треба да поради, *како год зна и може*, све, да постигнемо нашу слободу и уједињење. Чини морају бити такви, *да вас узмогну поштовати пријатељи и Савезници*“..... па, разуме се, и Талијани, пошто смо, као што рече, са Италијом „сада у најбољим односима“.²⁾

Оно што овде одмах пада у очи то је, што се у овом прогласу нигде не спомиње Србија, нити се ма где спомиње уједињење са Србијом, чија је војска на солунском фронту још једнако пролевала своју крв и за слободу Хрвата и Словенаца! Спомињу се „америчке организације“, које се „*купе око Југословенског Одбора*“, и које „у велике одобравају једнодушност нашег народа у свим нашим крајевима у борби за своје ослобођење“, а не спомиње се Србија, *чији синови не само голим речима одобравају, него и својом рођеном крвљу помажу шу борбу!* Да, али се Италија, као што смо раније видели, опирала уједињењу Хрвата и Словенаца са Србијом, а његово господство Д-р Трумбић, после римскога конгреса, а нарочито после сјајног пријема учињеног му у Риму и на фронту од стране талијанске Врховне Команде, није пропустио ни једну прилику, а да се не потруди ући у идеје званичне талијанске политике, како не би штрчао мимо њих. С тога он у своме прогласу и оставља разумети, да уједињење може доћи и без Србије, и мимо ње.

*

Има и један други проглас Д-р Трумбићев, карактеристичнији од овог напред поменутога. Ни у њему нема помена ни о Србији ни о њезиној борби „за слободу потлачених“. Факсимил овог другог Д-р Трумбићевог прогласа донео је, у септембру, 1918. г., лондонски „Тајмс“ (у ратној енциклопедији), али смо га ми нашли у г. Поточњаковој књизи: „Рапалски Уговор“ (стр. 30—31). Ево шта у том прогласу каже Д-р Трумбић:

2) Цео овај Д-р Трумбићев проглас објављен је у књизи Ф. Шишња: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, стр. 127.

„Срби, Хрвати и Словенци!

„Агенција Стефани објављује:

„Одлуком министарског већа од 8. септембра, италијанска влада извјестила је савезничке владе, да она сматра покрет Југословена за постигнућем независности и стварања слободне државе као начело за које се савезници боре и као услов једнога праведног и дугог мира“.³⁾

Додајући са своје стране, како су владе савезничких држава одговориле да „са задовољством примају ову изјаву италијанске владе“, Д-р Трумбић овако даље наставља:

„Југословени!

„Овом историјском и судбоносном изјавом, Италија поставља као сврху за коју се бори: *рушење аустро-угарске монархије онакве каква је данас* и подизање на развалинама њеним независне и уједињене државе Срба, Хрвата и Словенаца. Ову племениту одлуку њену *прихваћају и сви савезници наши*.

„Војници!

„Улога, коју је Италији повјест додијелила, манифестирала се данас јаче него икад. Као заштитница слабих, носилац слободе и оне мисли за коју савезници четири године ратују, њезина сврха за коју се бори није мир Брестлитовски и Букурешки, него слобода слабих и потлачених.

„Зато отворите очи. *Упамтите да борећи се против ње боримо се против себе, против попомства нашег, против слободе и уједињења нашег*. Живица Италија! Живица уједињена и слободна Југославија, Живили савезници наши!“

Докле је тако Д-р Трумбић причао о улози, „коју је Италији“, а не Србији, јер Србију, као што рекосмо, и не помиње, — „повјест додјелила“, дотле су и пријатељи Д-р Трумбића, г. г. Стид и Ватсон, у исто време, писали у лондонском „Тајмсу“, како горња званична изјава италијанске владе „*враћа Италији дирекцију покрета за ослобођење Југословена*“. Србији, па чак и самим јужним Словенима, негирало се тиме свако право на ту дирекцију.

У складу с тим Д-р Трумбић је ваљда и сматрао, да је ту улогу Италији „повјест доделила“ и да то, што је Италији повјест доделила „*прихваћају и сви савезници наши*“.

3) Ова одлука италијанске владе пада уочи пробијања солунског фронта. Офанзива на томе фронту отпочела је првих дана септембра и већ је до 16. септембра српска војска пробила и растројила бугарско-германске редове.

Италија је, дакле, она, која поставља као срху за коју се бори: „рушење Аустро-Угарске монархије“ и то „онакве каква је данас“! А на развалинама њеним има се, вели Д-р Трумбић, подићи „независна и уједињена држава Срба, Хрвата и Словенаца“. Како и у којим границама? — Д-р Трумбић то не каже. Али, ако је он имао разлога прећуткивати да нам каже каква ће бити и докле ће ићи та независна и уједињена држава Срба, Хрвата и Словенаца, нагласила нам је то, још у почетку рата, сама Италија. Прави циљ за који се борила, она је пред Савезницима била одавно открила, и још им у јулу 1915. године казала, да је она, „Италија, почела војну за Јадранско Море“, јер иначе не би ни морала ратовати, „пошто се на све остале њене прешензије саглашаваху и њени бивши савезници“. И кад је, као што је Д-р Трумбић у свом поменутом прогласу говорио, као сврху за коју се бори, Италија поставила и подизање оне „независне и уједињене државе“, онда је извесно, да она ту „независну и уједињену државу“ Срба, Хрвата и Словенаца није другчије замишљала него само као такву да би имала бити сасвим безопасна за спокојство Италије на Јадранском мору, за које је она „једино и ушла у борбу.“ У сваком случају имала је, по Италији, та нова независна и уједињена држава бити одвојена од Србије. Ово ће се из докумената, које ћемо тек саопштити, још боље видети. Овде да напоменемо само још ово:

Д-р Трумбић се нарочито журио да баш он, а никако не Србија, буде тај који ће постићи споразум и погодбу с Италијанима. И зато док је г. Пашић на Крфу изрично наглашавао пред члановима „Југословенског Одбора“: да је „у погледу Јадранског мора наша полазна тачка да оно није талијанско језеро него међународно море,“⁴⁾ дотле Д-р Трумбић напушта ту политику и хита, да баш својом сопственом акцијом помогне Италији правити од Јадранског мора талијанско језеро.

Напред споменути прогласи Д-р Трумбићеви доиста су имали дјејства и били су од велике користи Италијанима. Честом предајом талијанским трупима, појединачно или у малим групама, и без икакве борбе, наши људи на горичком фронту расклиматили су тај фронт и учинили га много слабијим

4) „Како је дошло до Крфске Декларације“ („Нови Живот“ књ. IV, св. 7),

него што би иначе био. Да није било тога, *Талијани се на шом фронту не би могли ни одржати*, а камо ли доћи до неког успеха, као што је био онај концем октобра, који су они, истина нешто доцкан, али ипак постигли, и то тек пошто је солунски фронт већ одавно био пробијен и српска војска са савезницима била на обалама Саве и Дунава.

*

Од интереса је саопштити овде и ово:

После свега, што је, на очигледну штету народних интереса, а у споразуму с Талијанима починио, Д-р Трумбић је имао незавидну кураж, да, у новембру 1918. г., пише „Југословенском Народном Вијећу“ у Вашингтон, и да оптужује г. Пашића као човека, који, тобоже, *издаје интересе нашег народа у корист Италије!* Пошто је испричао како су сви, који нису с Пашићем „некако интернирани“, што је, разуме се, била пука измишљотина, Д-р Трумбић, у том свом писму, овако наставља: „Из свих појава се види да г. Пашић неће да долази у сукоб с Италијом, док увек наглашује коректуру граница према Бугарској. Пошто се види што *Италија хоће на Јадранском мору*, то нас држање г. Пашића толико узнемирује, да не можемо никако дозволити, да он располаже с *нашом судбином!*“ (Ове смо цитате узели из загребачке „Слободне Трибуне“, бр. од 15-V-1921. г.). То пише Д-р Трумбић, као да је то био Пашић, а не он, Трумбић, који се споразумео с Талијанима да се не дира у Лондонски Уговор! А „Слободна Трибуна“ од 17-IV 1921 год. пише са своје стране о римском пакту овако: „Италија нам и није, формално и у ствари, ништа попустила, али ни ми њој.“ Прећутно признање Лондонског Уговора и горе поменуто агитовање међу Хрватима и Словенцима на фронту хтела би „Слободна Трибуна“ да представи као да није Италији било ни од какве користи!

Једно писмо Д-р Трумбића

У прилог онога што смо до сада рекли о држању Д-р Трумбића у Јадранском питању, саопштићемо овде и једно приватно писмо Д-р Трумбићево од 17. августа, 1918. г., упућено „пријатељу“, које је, у своје доба, као циркулар, кружило по Далмацији и Хрватској. Ево тог писма:

„Држава Југославија по Антанти и Америци је призната; осјегурана, и то на темељу потпунога права самоопредељења

југословенскога народа, те права демократије. На том истом праву *имаши ће сам народ да одлучи форму владавине*. Све евентуалне размирице и пријепорна питања са суседним народима, имаде да ријешава интернационална конференција. Постојеће су династије Његош и Карађорђевић правиле неке неприлике, али је и то сада преброђено американском демократијом. Од када је Америка ступила у рат, код Антанте је завладало потпуно демократско схватање и нестало је, у колико је било, свих империјалистичких алира. Лондонски Пакт формално још постоји, али јавно и усмено опозван је по Орланду на Конгресу у Риму, кад је изјавио да ће и ши предјели, Далмација, Истра и Трст *имаши потпуно право да сами себи одреде гдје ће да припадну*. Трст се не спомиње вани, пак је неопходно нужно да се о шом пишању не провоцира, е да се не изазивљу сметње. Нужно је поради да они некоји у Трсту зашуте. Југословенски Одбор ради независно од Антанте, а финансиран је из Јужне Америке. У овом је Одбору и брат Михановића, а сам славни консул држи се мирно и неутрално; продао је бродове и чека ко ће побједити. У Антанти је и Америци југославенско питање добро познато и на дневном реду. Американска војска долази несметано 300 хиљада мјесечно, ставила се потпуно под водство француске команде. Американски војници доходу потпуно изобразени, организовани и дисциплинирани, те сјајно опремљени, а боре се управо јуначки. Код Француза је завладао сјајан елан и велик ентузијазам. *Препоруча се паметно владање и организовање, по готову у широким масама народа, те се не изврџавати великим и бескорисним шрзавицама, већ да чувате сами себе и народ*. Информирам сам о нашим појединим људима, и о политичким групама, па топло препоручам да се што прије изаберу народни згодни људи, који ће имати у прелазно доба да предузму у своје руке управу, у вријеме кад се буде од садашње власти прелазило у будућу. *То је нужно да не буде немира и анархије*. Вјероватно је да ће доћи до окупације свих наших крајева, да се избегне руској невољи те заштити туђе власништво. Кад до тога дође, имаде се пријазно дочекати дотична војска. *Не треба се губити у дешаљу, већ је главно, увјека наглашавати слободу и право народног самоопредељења*. На концу поручујем да је све подузело што је нужно било; али од овамо

се не може удесити тамошњим неутралитет, па је с тога нужно, да то сами уредите и направите“.¹⁾

Ово Д-р Трумбићево писмо није интересно само по двема крупним нетачностима, које се у њему налазе, него и по осталој садржини.

У првим редовима тога писма, Д-р Трумбић тако представља ствар као да су наши амерички савезници просто одбацили и гледиште Србије и српску династију, па „југословенском народу“ из Аустро-Угарске загарантовали право да он сам одлучи о форми владавине своје будуће државе, која се према Крфској Декларацији имала образовати у заједници са Србијом и Црном Гором. А то је била једна пука измишљотина.²⁾

Још већа је нетачност била тврђење Д-р Трумбићево, да је Лондонски Пакт „јавно и усмено опозван по Орланду на Конгресу у Риму“.....

Ни Орландо, као ни ма који други талијански министар, *никада није опозвао Лондонски Пакт*, ни јавно, ни тајно, ни усмено, ни писмено, никако, па ни на онај посредан начин како Д-р Трумбић наводи. Д-р Трумбић је свесно говорио о томе друкчије него што је било у ствари. Он је још много пре тог његовог писма добро знао, да се Талијани нипошто неће одрећи Лондонског Пакта. То му је, као што смо већ саопштили, и изреком рекао г. Торе почетком 1917. г. у Лондону. У томе се и јесу разликовали он и г. Пашић, јер г. Пашић није сматрао за могуће с Талијанима нешто радити пре, него што се они одрекну Лондонског Пакта, док је Д-р Трумбић с римским факторима склапао споразуме уз пуно признање вредности тога пакта!

На конгресу потплатених народности у Риму дошло је и до једног специјалног споразума између представника талијанских и Д-р Трумбића. Али ни тај споразум није порицао вредност Лондонског Пакта, ни непосредно, ни посредно. Није

1) Текст овога г. Д-р Трумбићевог писма добило смо од једног пријатеља.

2) По телеграфском захтеву Д-р Трумбића (у октобру 1918. г.) отишли су Дон Нико Гршковић и Д-р Хинко Хинковић у америчко министарство спољних послова да моле „да се наш југословенски народ призна засебним народом *с правом на државну независност* у уједињењу са браћом у Србији и Црној Гори“. Г. Филипс први доглавник Ласингов, каже Д-р Хинковић, насмејао се на то и рекао нам да се најпре споразумемо с Пашићем. (Д-р Хинко Хинковић: „Југославија у Америци“, стр. 38). Ето како је америчка демократија мислила о тим стварима.

то, уосталом, ни могло бити, јер оно што се доконало у Риму беше још много раније утврђено између г. г. Тореа и Д-р Трумбића у Лондону.³⁾ Најпосле, одмах после римског конгреса отишао је Д-р Трумбић са још неколико својих другова у посету талијанском министру Орланду, па ни приликом те посете, у свом одговору на поздрав Д-р Трумбића, није Орландо ма и издалека дао наслућивати да су Талијани, у ком било смислу, напустили Лондонски Уговор као основицу за регулисање Јадранског питања.⁴⁾ Да би учинио већу корист Талијанима, Д-р Трумбић је, дакле, просто обмањивао наш свет, и то му никада не треба заборавити, ни њему, ни онима, који су га у томе помагали, и који су, за рачун Талијана још фебруара 1918. год. јавно тврдили да у само неколико далматинских градова има 50.000 Талијана! Ни трезвени Талијани нису тада тврдили да у Далмацији има више од 18.000 живља талијанске крви, а наши су „Југословени“ подизали тај број скоро три пут више!⁵⁾ Сад, према уговору о миру оптирало је за Талијане у целој Далмацији свега 6000 људи жена и деце.

Остала садржина горњег писма Д-р Трумбићевог и ако баш није много у складу са ритерским духом, — рецимо, једнога Д-р Смодлаке или Милана Марјановића и осталих његових *другова*, пропагатора „велике и снажне Југославије“, вредна је помена због практичности и рентабилности савета, који се у њој истичу.

3) Види о томе писмо г. Торе-а упућено Д-р Трумбићу 7-III-1918. Ово је писмо објављено у „Bulletin Jongoslave“, бр. 35. Париз, 1918. г.

4) „Bulletin Jongoslave“, август, 1918. чланак: „Le Comité Jongoslave chez M. Orlando“. А миланска „Corriere de la Sera“, као и други талијански листови, писала је чак и у септембру (3) 1918. г. овако:..... „Није никада било речи о томе да се поништи или измени Лондонски Уговор.....“ „Да су југословенски представници пре споразума с нама, тражили да се одрекнемо наших захтева, ми би им окренули леђа, али они од нас нису ништа слично захтевали. Они само хоће да се придруже нама против заједничког непријатеља и да им ми зато признамо право на уједињење и независност. То уједињење, и та независност нама конвенирају, као што нам је од велике помоћи њихова војна и политичка помоћ у циљу пропаганде против непријатеља. Било да их је мало или много тих наших пријатеља у редовима непријатељским, та нас ствар (т. ј. признање на уједињење и независност јужних Словена) не кошта ништа, а доноси нам и моралне и материјалне користи“.

— „Талијани имају право. Зашто не искористити будале, кад се дају искористити“, вели Ф. Поточњак у својој књизи: „Рапалски Уговор“ (стр. 20—21) одакле смо ово и узели.

5) Милан Грол: „Две нације на Јадрану“, чланак објављен у Алманаху „Просвете“, стр. 98. Женева, 1918. г.

„Препоруча се памешно владање... не извржавати се великим и бескорисним шрзавицама... чувајте сами себе и народ“... препоручује Д-р Трумбић, а за „велику и снажну Југославију“ има ко ће гинути! И да би им оследио тај свој дивни савет, Д-р Трумбић истиче пример Хрвата Михановића, „славног козула“, који се држи „мирно и неутрално“ и пошто је „продао бродове чека ко ће побједити“, па да после, како то г. Трумбић као хоће да представи, окрене на његову страну: ја л’опет за Карлом, ја л’за каквом Трумбићевом „независном и сувереном Југославијом“, до које се — тако су говорили пријатељи Трумбићеви у Америци — може доћи „и самим изјавама симпатија за ослобођење“.

Изгледа да у Загребу нису много чезнули за овом врстом савета. Тамо су, и без Д-р Трумбића, знали и морали „надоместити“ свој „неутралитет“. А у „Обзору“ (од 18. јуна, 1922.) читамо да је тај „неутралитет“ трајао чак до свршетка рата. „И кад се свршио свјетски рат и кад је Америка поручила цару Карлу да је прекасно, онда су већ и Хрвати прогласили своју самосталност и своје весеље да се могу ујединити са Словенцима и Србима. И онда је Загреб предњачио, а Хрватски Сабор изрекао своју историјску одлуку“.

Да, истина је, онда, тек кад се „свршио свјетски рат“, јер пре тога није то ни могло бити, нити је то ко и могао очекивати.⁶⁾

6) „Само онда кад би се читава монархија састојала из једног хомогеног народа могло би се помишљати на насилну преобразбу монархије“, писао је Иванов, (Д-р Дежман) у марту 1918. г. Специјално што се Хрвата тиче он је рекао, да „револуција не би нашла одзива ни у самом народу, и зато се ни један политичар озбиљно није ни бавио њоме“ („Јужнословенско питање“ од Иванова, Загреб, 1918. г. стр. 19).

„Најпослије : започела је наша револуција. И ако касно није прекасно. Можда баш у најзгоднији час“...

Тим речима започео је г. Милан Марјановић, онда члан „Југословенског Одбора“, а сада, као што смо и раније напомињали, један од уредника загребачке „Слободне Трибуне“, свој чланак објављен у „Југословенској Држави“, од 2—XI—1918. Чланак је објављен под насловом: „Наша револуција“, и у њему г. Марјановић тераше шегу са нашом емиграцијом у Америци, јер је увераваше, да је наш народ у Аустро-Угарској „ушао на организован оружан устанак и успио да сврати на себе позорност свијета, баш у часу кад су свачије очи уперене на Аустрију“.

Као што је познато, никаквог оружаног устанка у Аустрији није било, ни тада, ни пре тога, ни после тога. Аустрије тада већ више није било. Она се била распала под ударима савезничке и српске војске, које су у то доба већ у велико биле прешле Дрину, Саву и Дунав, па није ни било потребе за каквим оружаном устанком против једне лешине.

IV ДЕО

Крфска Декларација и реакција против ње¹⁾

Ништа није било природније него очекивати да ће бар они људи, који су сарађивали на Крфској Декларацији, остати уз ту Декларацију и бити њени браниоци и пропагатори идеја у њој изнесених. Могло се то у толико више очекивати, што је Крфска Декларација била прва заједничка манифестација званичне Србије и представника јужних Словена под Хабзбурзима. С тога је требало тако радити и поступати како би и наш и стран свет видео, да је тај заједнички акт основа, која нас је у погледима спојила, а не основа која ће нас разјединити и једне против других у борбу отерати. Нарочито се пред страним светом имало показати да је Крфска Декларација оличење једнодушности свих народних фактора у жељи за уједињењем и у гледишту на унутрашње уређење наше будуће заједничке државе.²⁾ Та једнодушност имала је разбијати онај скептицизам, којим су и сами Србијини савезници били прожети кад год је била реч о нашем народном уједињењу, и који је скептицизам био повећан дотадашњим радом „Југословенског Одбора“, који је ишао дивергентним путем од српске владе.

*

Објављена у лето 1917. г., када су војске Централних Сила биле у жеку победе, Крфска је Декларација, при свем том *што се њена појава очекивала*, пала као гром из ведра неба међу непријатеље нашег народа. У Бечу се тада први пут осетила постојна језа од помисли да нишке одлуке Срп-

1) Крфску Декларацију, међу прилозима, у целости саопштавамо.

2) Д-р Трумбић: „Крфска Декларација истакла је основне принципе на којима би се, *по мњењу људи који су на њој радили*, имао изградити наш први Устав, а то су принципи модерне Демократије“. (Седница Уставотворне Скупштине од 23. априла, 1921. године).

Д-р Хинко Хинковић: „Установе Крфске Декларације, њезине поједине тачке, вежу учеснике Крфске Декларације“. („Билетен Југословенске Канцеларије“, Вашингтон 15. октобра, 1917. год.).

ске Народне Скупштине и покрет јужнословенске емиграције у Европи и Америци могу ипак не бити празне речи, и први пут се у то доба државници на Бал-плацу сетише и оних доле на Драви, Сави и Дунаву, те почеше размишљати и о томе да ли би већ било време не сматрати их више као грађане другог реда. Г. Вилијам Мартен,³⁾ онда редактор *Journal de Genève*, главног органа романске Швајцарске, који отворено показиваше своје симпатије за династију Хабзбурга и одржање А-Угарске, био је, извесно, у истим мислима, када, пишући о Крфској Декларацији, објави свој познати чланак, у коме, и поред својих симпатија за Хабзбурге, називаше г. Пашића највећим европским државником, и наглашаваше страну важност крфског манифеста. А симпатични пријем, који је Крфска Декларација нашла у штампи наших савезника, био је још један велики и озбиљан разлог за бечку господу да пожуре с изјавама о државо-правном преуређењу Дунавске Монархије. Тада први пут беше из Беча у Иностранство лансирана вест о намерама да се монархија Хабзбурга преуреди на тријалистичкој основи, како би и Југословени, под скиптром те династије, добили једно пристојно место.⁴⁾

И ако је бечко-пештанска штампа писала с подсмехом и крајњим потцењивањем о Крфској Декларацији, тврдећи да она ни у којем погледу не представља жеље „верних народа“ Хабзбуршке куће, ипак је она толико узнемирила дипломате на Балплацу, да су они сместа образовали нову поворку разних агената, који су поврвели у неутралну Швајцарску, да појачају акцију, која се одатле већ водила против „провокаторске“ Србије и српске владе. Први долазак Д-р Шуштерчића у Швајцарску, колико ми знамо, пада у то време.⁵⁾ А за њим

3) Сада секретар Лиге Народа.

4) Чланови „Југословенског Одбора“ били су примили позив да дођу на Крф још у априлу, 1917. Али су тек 15. јуна отпочеле на Крфу конференције, које су закључене нацртом Крфске Декларације. А већ 30. маја, дакле само на неколико недеља пре Крфске Декларације, била је у Бечу објављена т. з. Мајска Декларација „Југословенског посланичког клуба“ у бечком парламенту, у којој се захтеваше „на темељу народног начела и хрватског државног права уједињење свих земаља у монархији, у којима живе Хрвати, Словенци и Срби, у једно самостално државно тјело, под жезлом хабзбуршко-лоренске династије“. Ова мајска Декларација објављена је непосредно после једне аудијенције Д-р Корочеца код цара Карла, и већ од 5. јуна отпочеле су разне хрватске и словеначке странке доносити на зборовима резолуције, којима прихватају мајску декларацију и позивају Србе да то исто и они учине!

5) Д-р Шуштерчић био је раније шеф словеначке пучке странке и царски намесник у Крањској.

и пред њим крстарили су по Берну, Цириху, Лозани и Женеви и многи други „Ауштријаци“, а поред њих и Д-р Н. Андрић, Д-р Мачак, Д-р Барац, Турић и т. д., па познати Д-р Слеспанек, и нама још познатији новинар Повољни, који нам је, уочи самог рата с Аустријом, преко београдске „Српске Заставе“, у низу чланака, саветовао или да се поклонимо или да се уклонимо, наравно пред Аустријом!⁶⁾

Са онима, који су у Швајцарској израније били, деловали су сви ти агенти у разним правцима и различним средствима. Једни су, преко поткупљеног дела швајцарске немачке штампе, устајали противу вођства Србије у ствари уједињења нашег народа, грдећи притом и Србију, и њеног владоца, и њену владу на један одвратан начин. Други су покретали часописе и растурали памфлете у којима су пропагирани решење нашег националног проблема „у оквиру Аустро-Угарске“, а „братским приласком Србије и Црне Горе Хрватској, Словеначкој и Војводини“; трећи су, исто као и бечка штампа, Крфску Декларацију исмевали и необавештеном свету причали да „она није израз народне воље“; четврти су доказивали „да Словенци и Хрвати осећају само одвратност према Србима“, како су то наши дефетисти чак и у 1919. г. писали у „Новим Циришким Новинама“; пети су бунили југословенску омладину против Србије и српске владе и т. д. Цео апарат, који Аустро-Угарска могла употребити да би у очима страног света могла омаловажити циљ, који је био освештан Крфском Декларацијом, беше тада стављен у покрет,

Швајцарска је у то доба била центар сваковрсних интрига и међународне шпијунаже. У исто време била је она и уточиште свих оних рђавих елемената, који побегоше да се ту склоне за време рата, елемената без осећаја за Отаџбину, без љубави за свој народ, готових да се ставе у службу непријатељу против своје рођене нације за коју ништа нису хтели жртвовати, а камо ли рискирати живот у борби против непријатељске војске. Још кад се има на уму да у то

6) Ми смо и за време Аустрије „слали своје људе у Швајцарску, да дођу у везу са Југословенским Одбором“. (Осијечки „Хрватски Лист“ од 11-II-1922.). Ово је сушта истина. Само су ти људи долазили у везу и са аустријским конзулатима у Швајцарској. А већ да су сви они долазили у Швајцарску са знањем и одобрењем бечких власти, то је ван сваке сумње. И г. Ф. Поточњак, у својој књизи „Рапалски Уговор“, стр. 32., тврди да су више политичких организација, чији су представници доцније били чланови загребачког Народног Већа, одржавали за време рата везе с „Југословенским Одбором“.

време беше и међу нашим Савезницима доста угледних и утицајних политичара, који су веровали у потребу одржања Аустро-Угарске, лако се може појмити величина опасности у којој се тада налазила наша народна ствар, опасности, која би се само повећала, ако би се и међу нама самима, у круговима јужно-словенске емиграције, нашло људи, који би својим држањем, *ма и индиректно, помагали поменушту непријатељску акцију*. А било је и таквих. И, што је најжалосније, било их је и међу онима, који су имали предњачити у одбрани Крфске Декларације и у вери у остварење циља, који је њоме освештан био. Било их је и међу члановима „Југословенског Одбора“. Сам председник тога одбора Д-р Трумбић, и ако је јавно друкчије говорио, није у ствари налазио да има неких моралних обвеза према једном акту на коме је стојао и његов потпис.

Крфска Декларација и Д-р Трумбић — Један захтев Д-р Трумбића

Што је Беч био против Крфске Декларације то је било сасвим разумљиво, пошто остварење циљева садржаних у тој Декларацији претпостављаше руцење Хабзбуршке монархије.

Исто тако, било је разумљиво и нерасположење талијанских државника према Крфској Декларацији, јер она предвиђаше уједињење *свих без разлике делова нашег народа у једно државно тело*, па, разуме се, и оних делова, које Лондонски Уговор откидаше у корист Италије.

Али, ако се Крфска Декларација није допадала онима у Риму и Бечу, шта су те против ње могли имати т. з. Југословени?! Зашто устадоше против ње они, који су на њој сарађивали?! Зашто се Д-р Трумбић одрече Крфске Декларације?!

Говорило се о томе много што шта и на разне начине покушавало објаснити то чудно држање и Д-р Трумбића и осталих његових пријатеља у погледу једнога акта, који манифестоваше заједничку жељу за јединством. Али, ми нећемо о томе овде говорити.¹⁾ Главна је констатовати: 1., да су, поред других, и чланови „Југословенског Одбора“, па и Д-р Трумбић, били устали против Крфске Декларације, пошто су је најпре јавно глорификовали. и 2., да су разлози, којима су

1) Било је међу Јужним Словенима у емиграцији много људи, који до самог слома Аустрије нису веровали у победу Савезника. А имало их је још више који су стално тврдили да ће се рат уопште завршити без победе и без побеђених, па, разуме се, и без — „анексија“!

они оправдавали такво своје скроз разорно држање, били лишени сваког основа.

Ми смо већ раније спомињали предавања, која су чланови „Југословенског Одбора“ приређивали у Женеви, и на којима се о Крфској Декларацији говорило као о једној „октројци, која је противна општој жељи нашег народа“. ²⁾ У истом смислу агитовало се међу нашом емиграцијом и по другим местима у Европи, а нарочито у Америци, преко оног дела тамошње јужно-словенске штампе, који је био под непосредним утицајем „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону. А зна се да је ово Веће радило по инструкцијама Д-р Трумбића и у споразуму с њим. Али без обзира на ове посредне доказе о Трумбићевом непријатељству према Крфској Декларацији, имамо и непосредних доказа о томе, и не само у оној његовој дволичној игри, коју је његовим, Трумбићевим, оригиналним депешама разголитио Д-р Хинко Хинковић, ³⁾ него и у директним изјавама, које је давао штампи. Тако је Д-р Трумбић, баш оних дана када су сви српски листови, који су тада у Америци излазили, веровали да је он још увек на програму Крфске Декларације, дао изјаву дописнику „Associated Press,“ (у октобру, 1918.) у којој, поред осталог, и ово каже: „не могу вам за сад рећи које ћемо место учинити нашим главним градом, ниши какав ћемо облик владавине успоставиши. Када будемо ослобођени, састаће се Уставотворна Скупштина, која ће решити сва питања *односно облика владавине и управе.*“

Имао је право њу-јоршки „Југословенски Свијет“ (од 26-XI-1918. г.), када је, спомињући ову Трумбићеву изјаву, узвикнуо: „ако је ово још увијек Крфска Декларација, онда је и Хондурус европска држава!“ Доиста, то и није више била Крфска Декларација, него њен — „расап“ како би то рекао Дон Нико Гршковић. ⁴⁾ Усталом, на познатој конференцији у Женеви, у новембру, 1918. ни г. Д-р Трумбић, ни други „Југословени“, који су ту били, нису хтели уопште што чути ни за Крфску Декларацију ни за принципе њоме усвојене. Д-р

2) Д-р Петар Слечевећ (секретар Д-р Трумбић у емиграцији): „Приватна иницијатива у националном раду“, Женева, 1918. г. И г. Ст. Протић каже да се са хрватске стране „почело против Крфске Декларације радити још за време рата.“ (Радикал“ бр. 72 од 1922. г.).

3) Д-р Хинко Хинковић: „Југославија у Америци:“ Загреб, 1922. г.

4) Потпреседник бив „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону.

Трумбић, који је, у многим приликама дотле, слао одушевљене и у исто време снисходљиве депеше и Краљу Петру и Престолонаследнику, „будућем љубљеном краљу Срба, Хрвата и Словенаца,“ депеше понизне на какве ми Шумадинци нисмо навикли; он, који није пропустио ни један рођендан, а да се пред Монархом Србије и наследником Престола, и ако изда- лека, дубоко не поклони, наједанпут је окренуо главу и од Монархије и од Карађорђевића! За њега више није било речи о заједничкој „Краљевини“ него о заједничкој „Држави.“ А што је главно, оно што је Д-р Трумбићу нарочито чинило задовољство, било је то, што је сад могао то своје, дотле прикривано расположење и јавно да манифестује. Раније, он је роварио против Србије и српске владе, и против Крфске Декларације, тајно, преко својих агената у савезничким и неутралним државама. А после пробоја на солунском фронту и на домаку потпуне победе Савезника, кад више није било времена за тај посредни и подмукли рад, а ни очекиваног успеха од таквог дотадашњег рада, морао је устати да и сам лично, непосредно, отворено и јавно, каже оно што је дотле говорио само кроз уста својих сателита.

Излишно је и напомињати да су резултати те подмукле борбе, коју су г. Д-р Трумбић и његови пријатељи водили против Крфске Декларације готово још од саме њене појаве, били двојако поразни за нас. С једне стране тиме су међу сам наш свет били унесени нови елементи узајамног неповерења, а, с друге стране, искористили су то стање међу нама наши непријатељи, као што смо то и раније напомињали.

*

„Вођство је криво, што народ у Сев. Америци није оно- лико допринео колико је могао“, писао је Д-р Љуба Леонтић концем 1918. г. Али је вођство криво и зато, што ни у Јужној Америци, међу нашим светом, наша национална ствар није добила онолико потпоре колико је могла добити. А тамо је непосредно деловао баш и сам г. Леонтић. Наши прваци у Ј. Америци имали су времена и воље чак и за то, да ску- пљају добровољне прилоге за *талијанске хуманитарне уста- нове*, а ни до конца 1918. год. нису били стигли да све наше људе прикупе у народне редове! ⁵⁾ Вођство је криво и за

5) „Знам да су многи чекали на мене у нади да ће се том при- ликом решити две ствари: *уредиши неке несугласице и прикупиши у на- родне редове многобројне наше људе, који стоје по страни*“ (Из писма г. Марјановића из Буенос-Ајроса „Југословенској Домовини“, од 16-ХI-1918. г.)

многе друге ствари. Утицај „Југословенског Одбора“ није се ни осећао, осим наопако, ни међу заробљеним Хрватима и Словенцима у Русији, где су већу важност и већи углед имали разни немачки и аустријски агенти, него они који су позивали у борбу за народно ослобођење. Нарочито су неискрени рад Д-р Трумбића и „Југословенског Одбора“, и њихово роварење против српске владе, омели скупљање добровољаца, како у Русији и у обема Америкама, тако и међу заробљеницима, који су се налазили по разним логорима у Италији, Француској и Енглеској. 6)

*

Биће, свакако, од интереса напоменути, да се са првом групом добровољаца, која је у 1918. г. из Америке стигла у Марсељ сликао и Д-р Трумбић, а у тој првој групи било је самих Чеха више него Хрвата и Словенаца укупно!

Кад су у Солуну из првог пука пристиглих добровољаца хтели издвојити једну чету Хрвата да би је назвали чета Зринскога, нису то могли да учине, пошто су Личани одбили да уђу, а самих Хрвата није било довољно ни за образовање само те једне чете. Сама „Југословенска Дивизија“, која је, под командом генерала Воје Живановића, храбро учествовала у пробоју солун-

„Сад и *Giornale d' Italia* доноси податке о дару г. Бабурице талијанским добротворним друштвима, о чему смо ми потанко обавијестили у нашем листу.“ („Југословенска Држава“ од 26., октобра 1918.). Бабурица је био председник управе „Југословенске Народне Одбране“ у Валпараизу (Јуж. Америка).

б) Наводећи да је у Русији било две групе официра, заробљених на руском фронту, г. Ф. Поточњак вели, да су у првој групи били сви Срби и мали број Хрвата и Словенаца, а у другој групи „скоро сви Хрвати и Словенци“. Даље вели: „У овој другој групи има Хрвата у вези са Супилом и агент-провокатера, дјејствујући код руске владе створити: заробљенички хрватски корпус и пропагирати идентично независну Хрватску са Словеначком“. („Из Емиграције II“ стр. 51.)

„Али, нажалост, свега 98 Хрвата отишло је из Америке у добровољце“, — писао је „Американски Србобран“ чак у новембру (16) 1918. г.

А. г. Борковић (поручник) на збору у Чикагу 10. новембра, 1918., где је био и Д-р Леонтић, замерао је Хрватима „што их није отишло бар 50.000 у добровољце, па да они сад буду у Далмацији место Талијана“ („Американски Србобран“ од 22-ХI-1918.)

„У добровољачкој дивизији у Русији било је 90% Срба“, рекао је Д. Васиљевић на једној конференцији на Крфу. („Нови Живот“, књ. V, свеска 9.)

Д-р Бјанкини писао је у „Југословенској Застави“ од 11-VIII-1918. да је од наших заробљеника у Русији кренуло свега 200 далматинаца за фронт на Соми и око 4000 за фронт на Солуну. То је било све од преко 200.000 на руском фронту заробљених Срба, Хрвата и Словенаца.

Уосталом, г. Пашић је, још приликом конференција с „Југословенским Одбором“, које су се на Крфу одржале, с болом морао констатовати, да се „после годину дана рада на добровољачком питању показало, да резултати ни близу не одговарају уложеним трошковима и труду.“ („Нови Живот“ књ. IX, св. 11; 1922. г.).

ског фронта, није била „југословенска“ онако како су то Д-р Трумбић и неки други представљали. Хрвата и Словенаца било је у њој мало. Срби су били у претежној већини тако да је та дивизија имала много и много више карактер српске него „југословенске“ дивизије, ако би се овим другим термином хтело нагласити, да је у тој дивизији било и Хрвата и Словенаца у сразмерном броју са Србима. То писац ових редова зна и од самог ђенерала г. Живановића.

После сјајних победа на Соколу, Ветернику, Добром Пољу и т. д. у септембру, 1918. г. Д-р Трумбић је честитао српској влади.

„Са заносом и одушевљењем Југословенски Одбор поздравља победу коју су извојевале краљевско-српска војска и добровољачке југословенске шрупе наших синова из Аустро-Угарске“... телеграфисао је г. Д-р Трумбић. А Ст. Протић, који тада заступаше шефа владе, овако одговараше Д-р Трумбићу:

„Краљевско Српска Влада веома је ганута честитком Југословенског Одбора на дивним успесима витешке српске војске, коју тако братски и с толико херојства помажу југословенске трупе. *Морамо само жалити, и ми као и ви, што нам се још није дало да оне и јаче учествују у овој дивној борби за ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца“*...⁷⁾

*

У јулу 1918. г. Д-р Трумбић се бавио у Риму и отуда је од српске владе тражио преко нашег тамошњег посланства: да се на француском фронту образује „једна југословенска добровољачка јединица као одељење српске војске“, и то од оних јужних Словена, које је српска војска заробила и који су се тада налазили на Корзици или иначе у Француској.

Д-р Трумбић је тада наводио како ти заробљеници „*неће да се ангажују као добровољци за солунски фронт*“; међутим, вели „*има изгледа да би се могли ангажовати за српску војску кад би остали на француском фронту*“, додајући: да би све ово боље успело кад би се бар један део добровољаца пребацио из Солуна на француски фронт, те послужио као нека матица за прикупљање ових других. Најпоследње је Д-р Трумбић поручивао: да, ако влада усвоји његов предлог, онда се „Југословенски Одбор“ ставља на расположење за

7) „Српске Новине“ од 13. септембра, 1918. год.

рад око пропаганде код заробљеника у Француској. А ако влада не усвоји Д-р Трумбићев предлог, онда, наравно, ни „Југословенски Одбор“ неће развијати никакву пропаганду код поменутих заробљеника, као што је ни дотле није развијао, ма да је то без по муке могао учинити!

Српска влада је на ову поруку Д-р Трумбића одговорила одмах 22. јула, одбацивши његов предлог: *„јер ће одашиљање и једног батаљона бити осетан губишак за нашу војску на солунском фронту. Присутством свих добровољачких шрупа на солунском фронту, поред тога што се појачава наша војна снага, обезбеђује се и њено јединство, не губећи ништа у пропагандорском дјејству, пошто је и тај фронт део општег савезничког фронта“.*

Важно је овде то, што је Д-р Трумбић инсистирао на ангажовању наших добровољаца за француски фронт и ако су сами француски званични кругови настојавали, да се сви добровољци (јужни Словени) употребе на солунском фронту.

Дознавши за неки покрет у Америци ради образовања „Словенске Легије“ и за расположење вашингтонске владе да помогне тај покрет, тадашњи француски војни министар писмено се обратио свом колеги министру спољних послова, концем септембра 1918. г. да, преко француске амбасаде у Вашингтону, поради, да се та легија пошље у Солун. Овако је гласио тај акт француског министра војног:

„Умољава се Министарство Спољних Послова за хитно дејство преко француског амбасадора у Вашингтону, да се најдетаљније обавести о стању у коме се сада налази формирање Словенске Легије у С. Д. Америке. Да Амбасадор нарочито инсистира сазнати, како, кад, а поглавито где се мисли употребити ова легија.“

„У случају да ово формирање легије узима добар правац и показује добре резултате, да Амбасадор најенергичније настане убедити Америчку Владу о хитној потреби за шиљање целог Југословенског Контигента — Југословенске Легије — на српски фронт. При овоме водити строго рачуна о политици Америке на Балкану и настати убедити Ласинга да српска војска због својих великих губитака хитно треба нове попуне, којој су једини извор за војничку ефективу југословенске колоније емигрираних бивших поданика Аустро-Угарске. Скренути пажњу Ласингу да српска војска због

својих бриљантних успеха у последњим борбама за *опишту Савезничку ствар*, заслужује учинити јој што пре, да до ових попуна дође. Нагласити нарочито да је овај контигенат потребан да се што пре у Србији појави, поред других разлога и за опште олакшање рада на реконституцији Србије.⁸⁾

Француски министар спољних послова одазвао се одмах овом позиву, и већ је, после кратког времена, америчка влада тражила један хитан кредит ради репартирања добровољаца; мотивишући то тражење „*догађајима, који су се одиграли и који су данас у шоку на Балканском фронту, где српска војска показује тако бриљантне успехе, и која због губиштака, које је претрпела и које и даље има, пошребује попуне*“. Даље се у тој мотивацији наглашавало, да се траженим кредитом хоће „*да осигура што интензивније скупљање добровољаца Југословена у Америци*“, као и да ће се тај кредит „*преко француског амбасадора ставити на расположење српској војној мисији*“.

Тако су, дакле, Французи и Американци мислили о томе где и на чијем фронту треба да се употребе јужнословенски добровољци. Д-р Трумбић је, као што смо видели, мислио другчије, и чак је код српске владе настојавао, да и од оно мало добровољаца у српској војсци на Солуну издвоји један део, да би му на француском фронту послужио као нека матица око које би се трудио прикупити још добровољаца, разуме се опет за француски фронт. А кад се са српске стране није усвојио Д-р Трумбићев предлог о тој ствари, он онда није налазио да му је и иначе дужност да купи добровољце за српску војску на солунском фронту.⁹⁾

Тако као Д-р Трумбић поступали су и други његови пријатељи из „Југословенског Одбора“, па, као што смо ви-

8) О овом кораку француског војног министра била је обавештена и српска влада, којој је достављен препис овог акта.

9) У првој половини јула, 1918. јављао је из Париза де Ђули, члан „Југословен. Одбора“, Д-р Тримбићу у Рим: да су на француском фронту примећене хрватске јединице. С тога је, вели, интерес Савезника „*ургирати решење о оснивању југословенских јединица на француском фронту*“ ради пропаганде и врбовања добровољаца међу заробљеницима у Француској. „*Французи очекују, додавао је Де Ђули, да допринесемо победи као Чеси и Пољаци, па не смемо то надање разорити*“.

Французи су одиста то очекивали, али нису тражили да наши добровољци допринесу победи баш са француског фронта. Ако су на том фронту били Чеси и Пољаци, то је зато што они свога засебног фронта уопште нису имали. А наши су се добровољци имали за исту циљ борити на свом сопственом фронту, на фронту српске војске код Солуна.

дели, и они у Америци. Била им је свима девиза: *не појачавати српски фронт код Солуна, јер ослобођење треба да нам дође са Запада, а не са Истока*, што је значило: нећемо да се наше ослобођење јави као рекомпензација Србији. Раније, у почетку 1917. г., што опет треба нарочито нагласити, Д-р Трумбићеви пријатељи у Америци нису тако мислили.

„Србија је све жртвовала за слободу Југословена“.... „Југословени у Сједињеним Државама треба с тога да јој даду што је могуће више бораца, како би се поступно појачали ослабљени редови српске армије“.... „Потребно је *да се Србима, који из Америке крећу ка Солуну придруже као борци и Хрвати и Словенци.*“ *)

То је, у почетку 1917. г., био „акциони програм“ „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону, и био је тада објављен у Америци. Утицајем Д-р Трумбића и неких других чланова „Југословенског Одбора“ тај је програм доцније сасвим напуштен, па се с тога и могло догодити да на српском фронту код Солуна буде онако мало Хрвата и Словенаца.

Нешто јачи покрет за скупљање добровољаца осетио се међу Хрватима у Америци — и то само у четири колоније — тек пошто се чуло да је званична Америка тражила онај кредит за добровољце.

„За Словенску Легију спрема се све што је за мегдан“, — писао је, концем октобра, 1918. неки г. Ј. А. Матијашчић из Woodlawn Народног Већу у Вашингтон. **) А тада кад је тај г. Матијашчић то писао српска се војска са солунског фронта већ налазила на територијама Аустро-Угарске.

Загребачка „Слободна Трибуна“ од (17-IV-1921.), која је орган негдашњих чланова бив. „Југословенског Одбора“, данас је принуђена и сама признати, да у погледу скупљања добровољаца „није било плода ни од оног невиђеним заносом покренутога покрета у Ј. Америци“, а ни од покрета у Сев. Америци „који није био ни издалека онако опсежан како је требао и могао бити.“

Зашто је то тако било „Слободна Трибуна“ не каже. Али се и без тога данас јасно види и зна ко је свему томе крив.

Међутим, и без обзира на то ко је крив што Хрвата и Словенаца не беше међу добровољцима у српској војсци више него што их је било, ми осећамо најтоплију благодарност

*) Париско издање „Bulletin Jugoslave“ од 1-VIII-1917.

**) Југословенски Свијет“, од 3-XI-1918.

према оним Хрватима и Словенцима, добровољцима српске војске, који помогоше свом снагом и крвљу својом ослобођење целог народа нашег. То беху прави патриоти и јунаци.

Нека им је хвала и нека им је слава!—Они су се своје народу потпуно одужили, баш као и она друга њихова браћа, из српског дела нашег народа, са којима сарађиваху на једном истом делу, са подједнаком љубављу и са истим пожртвовањем.

Крфска Декларација и Д-р Трумбићева акција у Америци

Крфска Декларација изрично је утврђивала, да ће наша заједничка држава „бити уставна, демократска и парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевића“, која је — како се даље у том акту наглашавало — „дала доказа да се са идејама и осећајима не двоји од народа и да народну слободу и вољу ставља врх свега“.

Питање облика владавине и династије било је, дакле, Крфском Декларацијом дефинитивно решено. То је било јасно за цео свет. О томе у јуну 1917. г. није било никакве сумње ни за Д-р Трумбића, ни за Д-р Хинка Хинковића, па чак ни за наше сународнике у Аустро-Угарској.¹⁾

„Држим да за образовање и консолидовање државног јединства треба да буде једна државна територија, један владалачки дом Карађорђевића, једно држављанство“ и т. д. говорио је на конференцијама на Крфу Д-р Трумбић.²⁾ С њиме су се слагали и Д-р Хинковић, као и остали чланови „Југословенског Одбора“, који су ту били, и све у смислу својих ранијих одлука. Д-р Хинковић је и сам, пре кратког времена, морао признати да је на Крфу искрено био „уз монархијски

1) „Крфски пакт везао је руке Конституанти у колико се тиче форме владавине и династије“, писао је у марту, 1918. г. загребачки „Обзор“. Види о томе: и „Јужнословенско питање“, чланци прештампани из „Обзора“, од Иванова (Д-р Дежмана), Загреб, 1918. г.

2) Чланак: „Како је дошло до Крфске Декларације“ („Нови Живот“ књ. V св. 5, Београд, 1921. г.)

„У погледу форме владавине, дошли су до закључка, да акцептирају ону форму, коју има Србија. Они су већ изјавили поданичку верност Њ. В. Краљу Петру и наследнику Престола Александру. Овај програм Југословенског Одбора примио је и наш народ у А.-Угарској. О шоме има доказа“. Из говора Д-р Трумбића на првој седници крфских конференција. („Нови Живот“, књ. IV св. 5, од 1921. г.)

облик Југославије“.³⁾ Уосталом, Д-р Хинковић је и пре тога, па чак и много пре Крфских конференција, на једном јавном предавању, које је држао у Паризу, у јуну, 1916. г. од речи до речи овако говорио: „Реч је о ослобођењу и унији целе наше расе у једну Југославију под славним скиптром Петра I краља свих Срба, Хрвата и Словенаца“. (Д-р Хинковић: „Les Jougoslaves“... Париз, 1916. стр. 21).

У то доба су и Д-р Хинковић и Д-р Трумбић признавали да је „крфским програмом Србија напустила велико-српску идеју“. У томе, што је тај програм усвојио монархију и династију Карађорђевића *нико тада није видео да је тиме васпостављена нека српска хегемонија*. Нису то чак видели ни они у Загребу. У већ поменутиим чланцима „Обзорним“ (из марта 1918.) изрично се наглашавало, „да је програм крфски напустио идеју Велике Србије“. Д-р Трумбић је тада сматрао за дужност да јавно изјави захвалност Србији за тај акт, јер је тиме „Србија као држава принела највећу жртву за уједињење нашег троименог народа“.⁴⁾

Све то што смо навели јасно показује да онда, када је Крфска Декларација била израђена и објављена није било никога, који би држао да је она оставила нерешено питање о форми владавине и о династији. Напротив баш. Далеко од тога да Конституанти призна свемоћ и у том погледу, Крфска Декларација је све одлуке Конституанте изрично учинила зависним од владаочеве санкције. И то не само што није била никаква „нелогичност“, као што су многи „Југословени“ тврдили, него је било сасвим природно и разумљиво. Српска влада, која је увек, па и у то доба, зависила од поверења оба уставна фактора, од владоца и од народне скупштине, није ни могла радити противно вољи ма којег од та два фактора, нити на штету једнога од њих. Баш и да је хтела Крфском Декларацијом, противно државним и народним интересима, ставити под питање владавински облик наше будуће заједничке државе и династију, она то није могла учинити,

3) Д-р Хинковић: „Југославија у Америци“, Загреб, 1922. г., стр. 46. Овако он ту образлажава свој тадашњи монархизам: „Како у људском животу ништа није савршено, могу важни разлози војевати конкретно за монархијски облик против начелно бољег републиканског облика. То су т. з. разлози сходности: наводна незрелост народа за самоуправу, снага народне владалачке породице да око себе скупи разноврне елементе до сад расцјепканих племена, и слично“.

4) „Bulletin Jougoslave“, № 26, Париз, 1917. г.

јер није имала мандата за то. Била би одмах дезавуисана и уклоњена, да је тако што урадила. То је толико разумљиво и тако просто и јасно да о томе не треба ни разговарати. Ни народ у Краљевини Србији, а камо ли његов владалац, никад не би пристао, да се, у том погледу, надгласава с хрватском и словеначком браћом баш и онда, кад би све задње намере биле искључене. То је, као што рекосмо, *тада*, било јасно и за Д-р Трумбића, и за Д-р Хинковића, као и за све остале чланове „Југословенског Одбора“, у колико је, разуме се, реч о ономе, што су они тада, у доба кад је израђивана и објављена Крфска Декларација, као и пре тога, *јавно* говорили. Сасвим је друга ствар шта су они *иншимно* мислили кад су закључке Крфске Декларације одобрили и потписали, или шта су најпре тајно, а после и јавно, против ње предузимали пошто је она објављена. Јер ако су они, доцније, тврдили да је Крфска Декларација оставила нерешено питање о форми владавине и о династији, то није било зато, што су и сами веровали да је то доиста тако по духу и смислу саме Крфске Декларације, него због тога, што им је ради нечег другог било потребно тако говорити. Они су били свесни да таким причима обмањују наш свет, али нису имали никаквог другог изговора, којим би правдали и *јавно повраћање* на своје старе римске сепаратистичке идеје, које у ствари никад нису ни напустили. Њима је Крфска Декларација била потребна као заштита од Србије, од њеног тобожњег империјализма, како су они то после и јавно говорили. И докле год нису дошли у положај да поверују да су добили „јаче јемство“ за остварање хрватских националних аспирација, они су се јавно показивали као највећи поборници Крфске Декларације, и ако су тајно, преко својих људи, роварили против ње, и *чак оптуживали* српску владу као да је ова изневерила Крфску Декларацију, које се они, Д-р Трумбић и остали, бајаги верно држе!⁵⁾ Једном речи, и да се по-

5) „У ноти председника Вилсона од 18-X-1918. г. која нашим народним аспирацијама даје несравњено *јаче јемство* од Крфске Декларације, ми смо добили сјајну замјену за декларацију“. (Из једне изјаве Д-р Хинковића дате америчким листовима преко *United-Press*, у новембру, 1918. Ту је изјаву донео и њујоршки „Југословенски Свијет“ у броју од 24-XI-1918. г.). А по дошаптивањима Д-р Трумбића и неких других чланова „Југ. Одбора“, г. г. Стид и Ватсон тврдили су само три-четири месеца раније, у лондонској „*New Europe*“, као да је то Пашић који се одрекао Крфске Декларације! Види се и из тога како су Д-р Трумбић и другови му намерно протурали неистине о држању Пашићевом.

служимо њиховим изразима, они су били прихватили Крфску Декларацију зато, што им се учинило да је то онда било „савремено“, а поглавито зато, *што је било „опоршунно“*. Сва друга врата била су за г. Д-р Трумбића и његове пријатеље затворена. И тек онда кад се на њихово куцање ни са које стране није одзивало, тек тада су се они окренули Србији, али опет с намером да остану с њоме само до прве прилике.⁶⁾ Чим су поверовали да се та прилика указала, они више нису само тајно бушкарали против Србије и њене владе, него су одмах и јавно устали, с једне стране одричући се Крфске Декларације, а с друге оптужујући српску владу због њене „велико-српске политике“, због тога што она, тобоже „води политику српскога империјализма“ и што хоће у будућој „Југославији“ да спроведе „српску хегемонију“! А доказе за те своје бедасте оптужбе налазили су у томе, „што је, — како су говорили — српски министар председник својом политиком доказао, *да је монархијски облик дудуће југословенске државе, по његовом мишљењу, дефинишивно решен*“, и „што се уједињење нашег народа мора спровести *под вођством Србије*“!

Тако су писали Д-р Хинковић и Дон Нико Гршковић, интимус Д-р Трумбића, у „Југословенском Свијету“ у октобру и новембру 1918. г., а тако је Д-р Хинковић тада изјављивао и у другим америчким листовима.

„*Нећемо монархију и нећемо Србију као вођу*“ — то је била парола Д-р Трумбића и осталих, који су по његовој свирци поигравали.

„*Ми смо се одрекли Крфске Декларације, јер су је злоупотребили они, који су нашој новој држави, без приволе па и против воље народа, хтели намешнути монархијски облик*“ ...

„*Монархија — то је Велика Србија, а Југославија може биши само у Републици*“.

„*Пашић је не само за Велику Србију, него и за Велику Краљевину Србију*“.

Ето, тако су писали амерички пријатељи Д-р Трумбића у органима вашингтонског „Југословенског Народног Вијећа“ („Југословенски Свијет“ од 24—28 новем. 1918), објашњава-

6) „Трумбић, који је онда кад је то било и опортуно и савремено, потписао Крфску Декларацију, имао је одважности да онда кад је Крфска Декларација, развојем догађаја у читавом свијету и новим социјалним превратом, постала несавремена, да одустане од ње“. „Југословенски Свијет“ од 26-ХI-1918).

јући у томе истом листу зашто су они напустили Крфску Декларацију, и оптужујући српску владу „што је присвојила право заступства новоослобођених Југословена“, јер то „не значи ништа друго до ли стварање једне погибелне хегемоније у Југославији“! И они су тако писали споразумно са г. Трумбићем.⁷⁾

По појмовима Д-р Трумбића и његових пријатеља, српска влада није смела узети чак ни дужност и право да говори у име неослобођених Срба, а камо ли у име Хрвата и Словенаца, јер би то било „стварање погибелне хегемоније у Југославији“! Али те погибелне хегемоније неће бити кад не само у име Хрвата и Словенаца, него и у име неослобођених Срба буду говорили Гршковић, Трумбић, Хинковић и т. д.⁸⁾ Што је још најинтересантније то је, што су они у том праву и дужности српске владе, да говори у име неослобођених „Југословена“, пронашли „српски империјализам“ и „погибелну хегемонију“ тек дуго после Крфских конференција, када су и сами признавали да једино Србији и њеној влади и пристоји то право, и ником другом.

Кад је Д-р В. Маринковић, приликом Крфских конференција, говорио како се „у Европи, од стране наших непријатеља, већ тврди: Србија хоће уједињење, али је то њен империјализам, јер ови други то неће“ и како ће „ова дискусија имати само онда добар резултат“ ако будемо дошли до закључка: „да је политика свију нас она, коју води српска влада, да је та влада сад случајно радикална, али да је она српска влада и да нас све представља, да је, дакле, влада Срба, Хрвата и Словенаца“ — онда је устао Д-р Трумбић и ово из-

7) „Без обзира на било кога, а истини за вољу, овлашћени смо изјавити, да су тврдње г. Трошта, у погледу г. г. Трумбића и Корошеца, потпуно неисправне и неистините, што се најбоље види и из писма дошлицне господе, која су управљена Југословенском Народном Вијећу и Дон Ники Гршковићу након тога, што им је био потпуно познат испуп Вијећа и суделовање доц Ника Гршковића у републиканском покрету међу Југословенима“ — гласила је једна изјава уредништва „Југословенског Свијета“, објављена у 2869-ом броју тога листа. Овом изјавом демантован је поменути г. Трошт, који, како се у самој изјави каже, „прорачунано приповиједа, на мјесту где се ради о добру нашег народа, (т. ј. код америчке владе) да су г. г. Трумбић и Корошец озловољени услијед иступа Југословенског Народног Вијећа проти г. Пашићу и да осуђују републикански покрет међу Југословенима у Америци“.

8) „Србијанци имају право да се брину само о Србији, а о Југославији могу говорити не Србијанци него Југословени“. (Из једног памфлета, који је 1917. г. растуран међу нашом емиграцијом најпре у Швајцарској, а одатле и по Француској, Енглеској и Америци).

јавно: „Ми смо већ дали израза да је наше поверење у српску владу потпуно и да је Србија онај интернационални фактор, који треба да реши наше питање“.⁹⁾

Тако су ето, говорили и Д-р Трумбић и Д. Тринаестић у лето 1917. г. Али је, Д-р Трумбић, доцније, а нарочито у лето и под јесен 1918. г. свом снагом настојавао на томе, да „признати заступник новоослобођених Југословена пред Савезницима“ буде он и „Југословенски Одбор“, а не Србија и њена влада.

✱

Саопштавајући како је Стипица Брозовић хрватски новинар, за све време рата издавао у Америци лист „Домовину“, коју је био покренуо и издавао парама аустро-угарског конзулата у Њу-Јорку, и у којој је стално грдио Србију и „Југ. Одбор“, г. М. Јефтић, уредник „Банатског Гласника“, каже у истом листу (број од 17-VIII-1922.) ово:

„А ево што знам и што сам чуо о другим хрватским првацима и вођама за време овог рата — онима који су, на овај или онај начин, долазили у додир са мношвом у Америци:

„Стари Д-р Анте Бјанкини, номинални председник Југословенског Већа у Америци, покушао је да прода г. Милану Прибићевићу, тадањем шефу српске војске у Америци, свој дневни лист „Хрватству Заставу“, која је, међу нама буди речено, стојала врло рђаво, — за 5000 долара. У детаљисаном рачуну за ову купопродају налазила се многа добра ствар: тражило се толико и толико за штампарију, толико и толико за адресе, па се тражила и извесна добра свота: за „добру вољу“ — да се тај хрватски лист стави на расположење српској влади!.....

„О томе да је хрватски свештеник дон Нико Гршковић, власник „Југословенског Свијета“, који данас онако лепо „слика“ нашу државу, добио од господ. Милана Прибићевића 6000 долара; да је наше посланство дало тај новац и тиме постало главни акционар тога листа, — било је овде речи и раније. Да то не понављамо већ да нагласимо ову чињеницу,

9) „Нови Живот“, књ. V св. 9. од 1921 Чланак: Како је дошло до Крфске Декларације.

Тринаестић је, такође, био у истим мислима кад је на седници од 3. јула на Крфу изјављивао, „да српска влада треба што пре да учини корак код Савезника и да постави наше питање“, јер мисли „да је сад дошло време за то, и да Србија не би требало да буде одвећ скромна, јер јој њене принеше жртве дају право, да отворено изнесе све своје захтеве“ („Нови Живот“, књ. VI св. 12.).

која је од необичног значаја: и тај најјачи стуб Југословенског Одбора у Америци није хтео да ради — док није звекнуло из српске кесе!.....

„Кад је на концу рата г. Милан Марјановић пошао за Европу, написао је брошуру, у којој је на крвнички начин напао дон Ника Гршковића и његову дружину. Али је био толики јунак, да ту брошуру није пустио сам у свет, него је замолио неке своје пријатеље, да ту брошуру оштампају и пусте у свет — када он буде на „дебелом мору“. Тако је и било: до те смо брошуре дошли тек онда, када је г. Милан Марјановић био на средини океана..... У тој брошури, г. Марјановић тешко окривљује своје трогодишње другове: *да су радили, што су радили, само ради — новца.*

„На ту брошуру одговорио је дон Нико Гршковић: *да је и г. Милан Марјановић ради лепе плаше, коју је имао од српске владе, радио што је радио, и да би имао да одговара пред америчким властима, што је извесне своше, које је сабрао у Јужној Америци на рачун Југословенског Одбора, књижио на влашито име.*“

Ето, какви изгледају ти велики „Југословени“ Д-р Трумбијеви.

*

Д-р Трумбић се, концем септембра, 1918., бавио у Швајцарској. Његово је бављење ту било кратко, свега пет-шест дана, као и увек, кад је у Швајцарску долазио. Највише се тада задржао у Берну. Ово његово бављење у Швајцарској пада на две недеље дана пошто је римска „Агенција Стефани“ објавила ону одлуку талијанске владе од 8. септембра: да она, талијанска влада, „сматра покрет Југословена за постигнуће независности и стварање слободне државе као начело за које се Савезници боре“.....

Из Берна послао је тада Д-р Трумбић, преко нашег тамошњег посланства, један подужи телеграм, „Југословенском Народном Вијећу“ у Вашингтон, и у том телеграму саопштавао Већу горњу одлуку талијанске владе. Поред осталог, у томе се телеграму и ово говорило:

„Односно наших у односу с Талијанима не треба давати повода рекриминацијама, треба пратити радом талијанску пропаганду, али не агресивно, него остати увек на одбрани у колико Талијани нас нападају, или у колико у питању наших земаља истичу освајачке захтеве. Треба њих

победити енергично, али само стварно. Уопште треба радити конструктивно, а не полемички. Што се тиче нашег питања, то питање везано је са питањем о признању нашег одбора као представника нашег народа у Аустро-Угарској. Министар Пишон изјавио је мени пре месец дана приправност француске владе да то учини, (?) што сам ја саопштио српској влади у циљу, да се најпре са њом у свему договоримо. Влада српска одговорила ми је негативно држећи се гледишта да она заступа целокупан народ. Ово схватање одвише је сумарно и треба да се кроз најкраће време широко и темељно претресе.

„Прилике и даљи рад захтевају да се са српском владом споразумемо и о комплексу питања, која се односе на то: шта је делокруг нашег одбора, како да се удеси сарадња одбора и владе, и како да се организује даљи рад око многобројних проблема који не трпе одлагања. Треба дакле добро схватити држање одбора који се у овом питању слаже са вама, и да видите како је најпре потребно да будемо у споразуму са српском владом не само у циљу и у програму, него и у развиту наше делатности. С обзиром на наш положај у Америци, не чекајући формално решење питања, радите код тамошње власти као да сте огранак Одбора Југословенског, и према томе радите као фактични представници тежња нашег народа у политичком питању, као и у питању формирања легије. Одбор вам не смета радити слободно са тамошњом владом у интересу опште ствари. Знам да је положај ваш неугодан као и наш, с обзиром на Чехе који су скочили високо. Чешка организација је једини орган у савезничким државама, па с тога њој је лако радити, јер има сасвим одрешене руке. Афера Михајловић о којој сте телеграфисали и нас је изненадила, јер ништа нисмо знали нити знамо данас који је њој прави узрок. Ради се о ствари коју српска влада руководи службено без контакта са Одбором. Препоручујем, да не предузимате какве кораке, који би могли бити на штету опште ствари. На телеграм Бјанкиниа одговарам, да и ја осећам потребу и жељу доћи у Америку, али ако уважите све разлоге мораћете признати да је мени сада немогућно. Наше питање сада налази се у стању решавања. Не сумњам да ће владе савезничке признати право и народну независност, и то пре конгреса, који ће бити пре 15. окто-

бра по новом, за који вам препоручујем послати што више поздравних телеграма.¹⁰⁾

Д-р Трумбићу, као што видите, чак ни у септембру, 1918. г. није било јасно каква је улога „Југословенског Одбора“, ма да је делокруг рада тога одбора, још у лето 1917. г., потпуно јасно био одређен.

„Југословенски Одбор“ имао је бити орган српске владе за пропаганду наших заједничких идеја и циљева, што је на Крфским конференцијама било сасвим начисто изведено и на што се и сам Д-р Трумбић онда без икакве резерве саглашавао. Што је он у 1918. г. заборавио на то, томе су били исти узроци, који су га пре одредили и на акцију против принципа Крфском Декларацијом усвојених.

У сваком случају треба напоменути ово:

Горњи телеграм послао је Д-р Трумбић у Вашингтон, пошто је, почетком јула 1918. г., добио отуда, од „Југословенског Народног Вијећа“ две депеше. У првој од тих депеша јављало се: „афера Михаиловић изазвала констернацију у свима народним круговима. Имаће непоправних последица не само за нашу, него и за српску ствар(!). Јесте ли били претходно информисани и шта намеравате учинити. За сад узимамо очекујуће становиште, али резервишемо себи право за најенергичнију акцију“.¹¹⁾ У другој се депеши саопштавало: „да се на признању Југословенског Одбора може овде лакше радити него у Европи, и да се евентуално може упицати на Савезнике, од којих један део гледа још увек с неповерењем на нас“.

Да тај рад олакша „Југословенском Народном Вијећу“ у Вашингтону, Д-р Трумбић му је напред цитираном својом депешом остављао *пуну слободу рада* код америчке владе, и само га упућивао на то да у односу према Италијанима не треба бити агресиван. Тај савет је, сигурно, и учинио, те су наши људи у Америци скупљали чак и добровољне прилоге за тамошње талијанске хуманитарне установе, како би, ваљда, Талијане и „стварно“ победили.

10) Конгрес о коме је г. Трумбић у овом телеграму говорио, није био одржат, а свакако је то имао бити други конгрес потлачених народа Аустро-Угарске, који се, после онога конгреса у Риму, о коме смо говорили, имао поновити у Паризу, па стално био одлаган. О томе ћемо доцније говорити.

11) Ово се односило на пензионисање ондашњег нашег посланика у Вашингтону, г. Михаиловића, о чему ћемо у овој књизи нарочито говорити.

На неколико дана после пријема поменутог г. Трумбићевог телеграма, 8. октобра, 1918. (по новом), „Југословенско Народно Вијеће“ тражило је телеграфски од Д-р Трумбића, да се и једним јавним прогласом може одрећи Крфске Декларације. „Свако ограничење народног самоопределења, као и сваки покушај наметања, (реч је о форми владавине и о династији) могао би имати најкобније последице за наше уједињење, и тјерао би нас у опасан конфликт (!) с Америком, која ће на конгресу мира имати прву реч“, додавало се у том телеграму, на који је г. Трумбић 24. октобра одговорио јављајући у Вашингтон: „нисам примио вашу депешу која се тиче облика владавине, али знам да ју је примио Пашић у Лондону, па сам дознао њезин садржај преко посланства. *Да сам одговорио како сте желели, било би то подало Пашићу оружје у часу кризе. Опрез је пошребан, па се ви морате трсиши да учврстите наш положај, како ми, из далека, учвршћујемо ваш*“ „Има наде да получимо признање нашег народа као савезничког“ Јављајући у тој истој депеши коју је послао кришом, преко бришанске војне мисије, како је „Пашићев пријем у Паризу и Лондону био врло хладан“,¹²⁾ Д-р Трумбић је додавао: „послао сам председнику Вилсону апел за декларацију у погледу нашег проблема. Ви би требали да подупрете ту акцију са свим средствима“.¹³⁾

Од тога Д-р Трумбићевог апела на Вилсона није, наравно, било никаквих последица. Али се на седам дана после овог одговора Д-р Трумбићевог, 1. новембра, појавио онај познати, мржњом испуњени проглас, који су, „у име Југословенског Народног Вијећа“ потписали и по Америци растурали Д-р Хинковић и Дон Нико Гршковић, и који, међу прилозима, у овој књизи, ми у целости саопштавамо.

12) Концем септембра, 1918. г. бавио се г. Пашић понова у Лондону и у Паризу, најтоплије поздрављан и у тамошњим званичним круговима и у штампи. „Dailly Chronicle“, орган Лојда Џорџа, у броју од 21. септембра, називао је г. Пашића „grand old man of Serbia“ (Велики старац Србије), како су Енглези називали и Гледстона у највећој слави његовој. Д-р Трумбић је при свем том причао о Пашићевом „хладном пријему“ у Лондону!

13) И овај тајни одговор Д-р Трумбића, као и депеша „Југословенског Народног Вијећа“ од 8. октобра, објављени су у целости у Д-р Хинковићевој брошури: „Југославија у Америци“, страна 24—25 и 30—31.

V ДЕО

Одјаци Мајске Декларације

I

Декларација, коју је, у име „Југословенског посланичког клуба“, прочитао у бечком парламенту Д-р Корошец, 30. маја, 1917. г. — због чега се она и зове мајска декларација — захтевала је, као што је познато, да се *све земље у Аустро-Угарској, на којима живе Срби, Хрвати и Словенци, „на шемељу народног начела и хрватског државног права“*, уједине у једно самостално државно тело „под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије“. Као што се види, обухватила је та Декларација оне исте захтеве и наде, какве је изнео Д-р П. Магдић на седници Хрватског Сабора још 14. јуна, 1915. године, о чему смо раније говорили.

Без бојазни да будемо демантовани, можемо сасвим поуздано рећи, да су сви Хрвати и Словенци, без разлике, једнодушно прихватили горњу декларацију. На партијским скуповима и на конфесионалним (католичким) састанцима, који су се одмах по објави мајске декларације отпочели приређивати по Хрватској и Славонији, по Босни и Херцеговини, Далмацији и словеначким земљама, *све хрватске и словеначке странке придружиле су се горњој декларацији свом душом, доносећи изјаве и резолуције у истом духу и смислу: све су изјављивале да желе „Југославију“ под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије, и све су ту формулу најсрдачније прихватиле.*

Ми, наравно, не можемо овде набрајати све те изјаве и резолуције,¹⁾ али ћемо, као једну од првих, споменути декларацију, коју је у име Старчевићеве странке права, прочитао Д-р А. Павелић у Хрватском Сабору, 5. јуна, 1917. г.

1) Известан број ових изјава и резолуција саопштен је у књизи Ф. Шишића: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“. Ту је у целости саопштена и мајска декларација.

Изјављујући да странка права „радосно поздравља јединствену изјаву дану 30. маја, 1917. у царевинском већу у име заступника у југословенском клубу“, изјава Д-р Павелића, поред осталог, садржавала је и ово:

„Старчевићева странка права, стојећи на становишту народнога јединства Хрвата, Словенаца и Срба, позивље нарочито Србе, држављане Краљевине Хрватске, да се, по примеру заступника Југословенског клуба, прикључе њезину становишту, те да заједно са Хрватима и Словенцима пораде за сједињење свега словенског Југа монархије Хабзбурга у посебно државно тијело, на основу народног начела и историјског државног права Краљевине Хрватске“.

Овај апел, који је Старчевићева странка права, кроз уста Д-р Павелића, била упутила Србима, „држављанима краљевине Хрватске“, није имао никаква одзива код ширих маса. Шире српске масе, и не само оне у другим покрајинама, него ни оне у границама Краљевине Хрватске, нису томе апелу ни главе окретале. Нигде ни у Краљевини Хрватској, ни у Војводини, ни у Босни и Херцеговини, ни у Далмацији, није било ни једног српског збора, ни једне једине изјаве са ма које српске стране, из које би се могло видети да би и Срби били вољни прихватити мајску декларацију и одазвати се апелу Старчевићанаца, да пораде „на сједињењу свега словенског југа монархије Хабзбурга“ у посебно државно тело „под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије“. Још мање су се Срби хтели освртати на некакво „историјско државно право Краљевине Хрватске“. Срби су имали свој сасвим другчији национални идеал, и нису, као Хрвати и Словенци, ради остварење тог идеала гледали у Хабзбуршко-Лоренску династију, него у Србију. А у Србији се од увек сматрало да је Србија та која је позвана да изврши уједињене јужних Словена, јер само Срби, пошто су у средини, и могу послужити као језгро будуће консолидације, а не и Хрвати, који су на периферији. Тек после осам месеца од објаве мајске декларације, и то поводом „многих питања“, јавља се први српски глас о тој ствари. То је изјава Ђорђа Красојевића, председника српске народне радикалне странке у Војводини, који „по претходном извештају из народа“, на првом месту констатује да српска народна радикална странка не сматра декларацију „Југословенског посланичког клуба“ у Бечу „као алфа и омега целог овог питања“, а, на другом месту каже, да ради-

кална странка у стварању јужнословенске заједнице, неће бити последња „него ће се борити раме уз раме са свима онима, који буду искрено радили на њеном остварењу“. 2)

Јасно и чисто: прво, декларација од 30. маја, 1917. г. одбачена је као једина основа за стварање јужнословенске заједнице, и друго, дотадашњи рад хрватско-словеначких фактора на стварању те заједнице није сматран искреним. Не треба заборавити да је радикална странка у Војводини и онда представљала огромну већину нашег народа у тој покрајини. А може се слободно рећи да су те погледе војвођанских радикала делили и Срби по другим покрајинама. 3)

У погледу мајске декларације, била су, дакле, у нашем народу два мишљења: једно хрватско-словеначко, а друго српско. И то није било ништа неприродно; напротив. Постојале су, као што рекосмо, од вајкада две националне идеологије једна поред друге: *хрватска и српска* национална идеологија. Обе су имале за циљ народно уједињење, али *никад нису једна другој уступале првенство и вођство*. И методи су им били различити. Хрватска национална идеологија није увек рачунала ни са свима деловима нашег народа. А до свога циља она је била наумила доћи не напуштајући кров Хабзбуршке монархије. Хтела га је, дакле, остварити наслањајући се на царску кућу у Бечу и искоришћујући освајачку мисију монар-

2) „Изјава српске народне радикалне странке.“ (Ф. Шишић: Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, (стр. 116-117.).

3) На страни 168., у књизи г. Ф. Шишића: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, штампана је „Резолуција Срба и Хрвата из јужне Угарске“, датирана: „Суботица, 2. октобра, 1918. г.“ У 2. тачки те резолуције каже се: „*независни Срби и Хрвати из јужне Угарске* ријешили су да се због заузимања општега политичког становишта Срба и Хрвата у јужној Угарској скупе на поузданичком састанку, на коме једногласно изјављују *да сашрају једино мировну конференцију* за мјеродавну у погледу решења југословенског питања, а у вези с Бачком, Банатом и Барањом“.... У трећој тачки те резолуције стоји: „осуђују свако оно политичко иступање, које у југословенском питању, а у свези с Бачком, Банатом и Барањом, не стоји на напред означеном становишту, јер само тако становиште одговара опћем политичком схватању свију Срба и Хрвата у јужној Угарској.“

Ми смо се распитивали код народних посланика из Војводине: који су то „независни Срби и Хрвати,“ који су поменути резолуцију донели. Молили смо и г. Д-р Јоцу Манојловића, народног посланика, да се и он о томе распита, па смо и ми, као и г. Манојловић, са свих страна добили одговор, да ни у Суботици, ни ма где уопште никад није било никаквог „поузданичког састанка“ на коме би горња резолуција била донесена.

По свој прилици, та је резолуција састављена у Загребу, и г. Шишићу прошверцована као неки докуменат.

хије на Балкану. У тој мисији Аустро-Угарске Хрвати су гледали „носиоца културе и напретка далеко на југ“, као што се изрично спомињало и у Адреси Хрватског Сабора од 9. марта, 1917. год. ⁴⁾ На супрот хрватској националној идеологији, која је до остварења свога циља хтела доћи снагом Хабзбуршког дома, постојала је национална идеологија српска, која је претпостављала рушење Хабзбуршке монархије, и остварење свога циља намислила извести са Србијом и уз Србију, *наслањајући се на снагу народну*. Уз то је српска национална идеологија била ширег обима од хрватске: *увек је обухватала све народне делове*.

Ваља још споменути и верски моменат, који је у националној идеологији код Хрвата играо претежну улогу, док је код Срба било обрнуто. Србину је увек било прече Српство од вере, а Хрвату вера од Хрватства. „Ја сам најприје католик, а онда Хрват“, говорио је Д-р Милан Амруш у сред Хрватског Сабора. А пок. Фран Супило, док није емигрирао, последњих десетак година, био је усредсредно сву своју политичку борбу на два главна циља: срушити нагодбу с Угарском и *излечити хрватски народ од биготизма*, и тако га ослободити огромног утицаја католичког свештенства, пошто му је тај утицај спречавао сваки напредак *нарочито у националном освешћавању*. Супило је такође био добро видео, да је Хрват (у маси) најпре католик, па онда Хрват. Тим верским моментом једино се и може објаснити, што је хрватски сељак имао чак и породичних веза с Мађарима и с Немцима, с којима је у заједници живео, а са Србима никад, јер су Срби друге вере.

Ако су се, дакле, Срби оглушавали на позиве да помогну стварати „Југославију“ по принципу изложеном у мајској декларацији, то је било због тога, што нису хтели јужнословенску заједницу под кровом Аустро-Угарске, него против ње

4).....„Носећи далеко на југ културу и напредак, а очекујући свој господарски препород, он (хрватски народ) не даје само вазда нове животне снаге краљевини Хрватској и сјај пријестолу Хабзбуршком него и учвршћује вјеру у остварење хрватских народних идеала у склопу монархије ■ у угарско-хрватској државној заједници“... „Етнички један, један по крви ■ језику, гојио је наш целокупни народ, без обзира на вјерске и именске разлике, у својој души врућу жељу за уједињењем, која је снагом културне привлачности обухватила сва срца нашег народа све до живих обала Јадранског мора и широм Босне и Херцеговине“... („Документи“ ... стр. 86).

и мимо њу.³⁾ При таквом стању ствари све је било у томе: чија ће идеологија победити, *српска мимо Аустро-Угарске, или хрватска са Аустро-Угарском*. За нас Србе никад није било двоумице у том погледу: стално смо веровали да ће једнога дана ипак доћи до слома Аустро-Угарске. Хрвати и Словенци, напротив, у то никад нису веровали, па их је у таквом осећању затекао и септембар 1918. г., када је пробијен солунски фронт.

У сукобу поменуте две идеологије треба тражити велики део узрока и данашњим незгодама у држави, исто као што је ту за време рата лежао и добар део узрока ономе размиоилажењу једног дела јужнословенске емиграције, рачунајући ту и „Југословенски Одбор“, са српском владом.⁴⁾

Одјецн Мајске Декларације

II

У круговима јужнословенске емиграције осећало се да Србима свакако не може бити право, што се у мајској декларацији нарочито наглашавало да се тежи за југословенском заједницом, али „*под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије*“. Да би ублажили неповерење Срба с којима су радили, осећали су потребу да „објасне“: откуд у декларацији и оне речи „под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије“.

Д-р Трумбић је, на пример, на конференцијама на Крфу говорио како „изјава Југословенског Клуба у Бечу не би пала да су мислили да може бити и какве друге комбинације, а не уједињење свих“, што би значило да се мислило и на Србију и Црну Гору. Међутим је такво тумачење било по-

3) Насупрот мајској декларацији, која је циљала тријализму, хрватско-српска коалиција продужила је и за време рата своју ранију нагодбену политику, желећи остварити уједињену и слободну хрватску државу у унији са Угарском — Тек се у последњем тренутку (8 октобра 1918) одлучила и коалиција да се придружи програму мајске декларације и да пошаље и своје представнике у загребачко Народно Веће.

4) Загребачки „Обзор“ још и данас пише: „ова је држава *српско-православна*“... „Највећи противници тог велико—српско—православног централизма и те асимилације јесу хрватство и *кашолцизам*“... „хрватство и *кашолцизам* нису проблеми, који би се могли решавати оружјем, прем се и то куша провоцирати“ (бр. од 18—VI—1922.). Али има пуно таквих чланака и у „Обзору“ и у другим хрватским листовима.

Чак и Д-р Хинковић каже за г. Пашића, да је он протагонист „Проширене или Велике православне Србије“ („Југославија у Америци“, стр. 41).

И то се тако говори и пише чак и данас!

грешно.*) А ако би то тумачење било тачно, онда би опет значило да се „уједињење свих“ желело постићи само под Хабзбурзима. Г Тринаестић, такође члан „Југословенског Одбора“, рекао је истом приликом: „сви су за јединство; али како баш тачно замишља наш народ не знамо“. А то колико је било искрено, није било и потпуно речено. У погледу територија наравно, све је зависило од исхода рата. Али да су Хрвати и Словенци имали на уму остварити „Југославију“ под хрватско-словеначким, ш. ј. кашоличким вођством, и са династијом Хабзбурга на челу, то је ван сваке сумње.¹⁾ Г. Пашић је, реагирајући на горње тврђење Д-р Трумбића, добро рекао кад је казао: „она изјава у клубу бечком дошла је услед пришиска споља. Чим тога пришиска не буде она ће добити други облик и помоћи стварању нове Аустрије“.²⁾

Пријатељи Д-р Трумбића у Женеви и на другим местима ишли су даље, па су тврдили да се мајском декларацијом одиста циља на „Југославију“ изван Аустро-Угарске, али да су оне речи: „под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије“ унесене „као резерва, да се избегне оптужба за велеиздају“! Наравно, то је била једна проста измишљотина, срачуњена на обмањивање оних, који су сумњали.

На основу чега би се то могла испрести оптужба за велеиздају, баш и да горње речи нису биле унесене у мајску декларацију?! И, после, зар цео један посланички клуб да се боји оптужбе за велеиздају, а не боји се те оптужбе обичан грађанин Ђорђе Красојевић, који, у име читаве једне српске странке, одбија мајску декларацију без ограничења, и не само због оног „хисторијског хрватског државног права“ него и због онога „Хабзбуршкога жезла“, и ако то изриком не каже?!

*) У мајској декларацији изрично се захтевало: „уједињење свих земаља у монархији, у којима живе Словенци, Хрвати и Срби“.

1) „Клерикалци су ми говорили: ми ћемо бити уједињени, о томе нема двојбе. Питање је само династично: хоће ли бити под Хабзбургом или под Карађорђевићем“ (Из говора Д-р Вошњака на III седници Крфских конференција. „Нови Живот“ књ. IV, св. 7. од 1921.).

И Д-р Шуштерчић, који је такође потписник мајске декларације, у својој књизи: „Мој одговор“ (Samozaložba, 1922) и г. Иванов (Д-р Дежман) у својој брошури: „Јужнословенско питање“ (Загреб март 1918. г) потврђују да се радило само на уједињу с Хабзбурзима на челу. Интересантни су у том погледу, јер се и у њима потврђује ово што горе рекосмо—и чланци у београдском „Радикалу“, под насловом: „писма из Словеначке“, нарочито они чланци, који су објављени у 144 и 156. броју тога листа.

2) „Како је дошло до Крфска Декларације“ („Нови Живот“, књ. V, св. 4 од 1921.).

У доба кад је постала мајска декларација — после скоро трогодишњег ратовања — Аустро-Угарска је била из темеља пољуљана. Бечким меродавним круговима, и да је нису наручили сами, мајска декларација била би добро дошла, јер су њома могли показати како су беспредметни ратни циљеви западних сила у погледу разних народности А-Угарске, а нарочито у погледу јужних Словена.

Мајска је декларација постала *после уласка Америке у раш*, у доба кад су на Бал-плацу биле угашене све наде на комадање Србије, и чак кад се постало равнодушним и на неке своје сопствене територијалне жртве (у Босни, на пример, и у Галицији), само да се сачува царевина. Зар у то доба да у Бечу подижу велеиздајничку парницу против једног читавог посланичког клуба! Не, тога се тада доиста нико није имао разлога плашити, а најмање Д-р Шуштерчић, Д-р Корошец, Д-р Лагиња и остали потписници мајске декларације. Кад се чески посланик Д-р Странски није плашио, да, усред бечког парламента, прогласи издају према Аустрији за најпатриотичније дело сваког Чеха, зар да се југословенски посланички клуб уплаши само зато, што није рекао нешто, што уопште није морао казати?! Доиста, не.³⁾ А ако су ипак чињени покушаји да се оне речи у мајској декларацији оправдају резервом њених потписника да би се заклонили од оптужбе за велеиздају, било је то, као што рекосмо, због тога, да би се обманули они, који су сумњали. Доцније је то бивало све јасније и јасније. Али су наши „Југословени“, при све том, и даље настојавали обмањивати у том правцу. А што су више на томе настојавали, у толико су више у очима Срба бивали подозривији.

Загребачка „Слободна Трибуна“ чак и данас, после читавих пет година, покушава у том погледу обманути Србе. „Ријечи: под жезлом Хабзбуршко-лоренске династије.....

3) У јулу, 1918. г. кад је немачка офанзива на западном фронту била у јеку, Д-р Странски, чески посланик, овако је говорио у бечком парламенту:

„... Чеси објављују да ће Аустрију вечно мрзети и борити се против ње. Они ће радити на њеном потпуном уништењу, јер је Аустрија један вековни злочинац против рода људског. Ческа нација има дужност рушити Аустрију свима средствима и у свакој прилици. То је оно што захтева верност према ческој нацији и према круни ческој. Да би се могло бити веран према ческом народу, треба бити издајник према Аустрији. Због тога смо ми и одлучили да је верно издајемо свуда где можемо... („Journal de Genève“ од 27—VII—1918).

биле су уобичајена формула којом се искупљивало право да се каже оно друго“, вели „Слободна Трибуна“ (бр. од 30-V-1922.), наводећи као доказ томе свом тумачењу и нека места из декларације Старчевићеве странке права, која је, као што смо видели, прочитана у Хрватском Сабору 5. јуна, 1917. г. Но, као и увек, „Слободна Трибуна“ је осакатила и тај свој доказ, намерно изостављајући из наведене декларације једно од најважнијих места у њој.

Да би наши читаоци боље разумели ово што рекосмо, ми ћемо из поменуте правашке декларације навести оно, што је „Слободна Трибуна“ изоставила. Ево тога:

„Старчевићева странка права држи, да је, поводом одлучне фазе, у коју је ступио овај свјетски рат, а напосе поводом иницијативе, што ју је дало Његово Величанство Краљ Карло и његов министар за вањске послове за што скорије постигнуће часнога мира, као што и поводом најновијих изјава у царевинском Већу, дужна изјавити ово:

„Право самоопредељења темељна је мисао, што се јаче него ли икада прије стала истицати и наглашавати баш за овога свјетског рата, прожимајући душу свију народа без обзира на то, којој ратујућој скупини они припадају. Та мисао бит ће основком коначног уређивања међународних одношаја након овога рата. Полазећи с тога становишта, Старчевићева странка права под „часним миром“ разумјева онакав мир, који ће праведним начином гарантирати свим народима европске културне заједнице слободан, самосталан развитак њихова народног бића и омогућавати им племениту међусобну утакмицу на подручју благостања и опште људске цивилизације. Старчевићева странка права држи, да је бишним и неошклонивим увјешом за постигнуће те сврхе преуређење монархије Хабзбурга на подлози потпуне равноправности свих њезиних народа, уз посвемашње искључење хегемоније и господарства једног народа над другим. Тај захтев за потпуном равноправношћу свих народа у монархији Хабзбурга добио је појачано своје знаменовање оним часом, кад је демократски дух из велике и просветљене Русије почео неодољивом снагом крилити своја крила и по осталим земљама Европе“.)⁴⁾ А да би се монархија могла пре-

4) Ф. Шишић: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, стр. 94—95.

уредити како треба, Старчевићева странка права, као што смо раније навели, истом декларацијом позива нарочито Србе „држављане Краљевине Хрватске“ да се „прикључе њезину становишту (становишту правашком) и заједно с Хрватима и Словенцима пораде за сједињење свега словенскога југа монархије у посебно државно тјело, на основу народног начела и историјског државног права Краљевине Хрватске“.

Ето како је Старчевићева странка права тумачила мајску декларацију и право самоопредељења народног. А то њено тумачење далеко је од „поштуног народног уједињења и ослобођења“. Уосталом, истог дана када је поменута декларација прочитана у Хрватском Сабору, управа Старчевићеве странке права донела је и једну резолуцију, у којој се изрично напомињало, да она, странка, остаје „у складу са бишним и темељним начелима странке права од године 1861.“ А тај програм далеко је и од сваке помисли да оствари на-народно уједињење друкчије, а не под скиптром Хабзбуршко-Лоренског дома. Најпосле, да се мајском декларацијом помишљало само на остварење крњег народног јединства, и то са династијом Хабзбурга на челу, доказ су томе и она изјава, коју су поп Загорац, Д-р Крек и Д-р Корошец објавили још 19. маја. 1917. г.⁵⁾, па је томе доказ и онај промемориј Д-р Пиљара, поднесен цару Карлу 16. августа исте године.⁶⁾ А доказ је томе и говор Д-р Корошеца, који је он држао у бечком парламенту 26. јуна, 1917. г. и у коме је, ослањајући се „на праведност свога цара“ изјављивао наду, да ће се приступити „преуређењу монархије“ и да ће то преуређење влада унети у свој програм. Не сумњајући у остварење те наде, чак ни после оног ранијег познатог категоричког одбијања аустријског министра председника, „Југословенски посланички клуб“ гласао је тада за буџет.⁷⁾

5) У тој изјави тражило се „безодвлачно уједињење“ и то „под скиптром Хабзбурговаца“.

6) Тај промемориј имао је девет тачака. Прва је била: „Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација, те Босна и Херцеговина уједињују се у једно јединствено управно тијело“ („Јужнословенско питање“ од Иванова, Загреб 1918. г.).

7) Напомињући како је „династија несумњиво са симпатијом пратила тежњу Хрвата за уједињењем“, пошто би „то било у интересу династије и пошто би тиме свакако биле смањене пријепорне тачке између Србије и монархије“, Иванов (г. Д-р Дежман) у својој брошури „Јужнословенско питање“, која је изишла у Загребу у марту, 1918. г., овако наставља на стр. 11-ој:

„Допуштамо да тријалистичке тежње нису идентичне са данашњим нашим циљевима, јер је тријализам имао бити једноставно решење

*

„А ми ћемо „Ријечи“ ошкриши једну шајну, да је, на-
име, емиграција често морала ради пропаганде многе изјаве
и многе поступке (Хрвата и Словенаца у бив. монархији)
шумачити повољније, а забашуриши и прикривати многе не-
миле ствари“, — каже загребачка „Слободна Трибуна“ у
свом броју од 19-II-1922. г.

Тај орган бив. чланова „Југословенског Одбора“ морао
је, дакле, и сам јавно признати, да је, за време рата, било
„много поступака“ међу Хрватима и Словенцима у бив. Аустро-
Угарској, које су емигранти „морали тумачити повољније“,
као што је било и „много немилих ствари“, које су емигранти
просто морали „забашуривати и прикривати“. А то је од
стране емиграната било двојако погрешно. Забашурујући и
прикривајући оно што се никако није могло забашурити и
прикрити, „Југословенски Одбор“ је само појачавао сумње,
које су и иначе окружавале његов рад. С друге стране, место
чисте дангубе око забашуривања и прикривања онога, што је су-
више штрчало, „Југословенски Одбор“ био би боље учинио, да се
старао око елиминирања оних многих немилих ствари, што
је лако могао чинити, кад је, за све време рата, одржавао
најтешње везе са хрватско-словеначким првацима, који нису
били избегли. Народној ствари то би, у сваком случају, више
користи донело, него напрезање чланова тога одбора, да пред
нама Србима тумаче оне напред наведене речи из мајске
декларације као неку резерву да се избегне оптужба за веле-
издају. Али „Југословенски Одбор“ то није хтео чинити, него
је баш он био тај, који је својим порукама, које су, преко
Швајцарске, одлазиле у Загреб и т. д. подгревао и поштра-
вао на дому оно, што је био принуђен пред Србијом и њеним
Савезницима забашуривати и прикривати.

Одјаци Мајске Декларације

III.

Док је српска влада стојала на гледишту: најпре осло-
бођење па уједињење, дотле су наши јужнословенски еми-

хрватског питања *против Угарске*, док је данашњи југословенски про-
блем *пишање међународно*, које се тиче и Срба и Хрвата и Словенаца
с једне, а монархије и Краљевине Србије с друге стране.

„Потребан је, дакле, за решење јужнословенског питања понај-
прије споразум између круне и јужних Словена, затим између нас и
осталих народа монархије, и напосред споразум између монархије и Кра-
љевине Србије уз одобрење свих зараћених власти“.

гранти из Аустро-Угарске у већини, почетком 1918. год., почели и јавно говорити: „уједињење пре свега и изнад свега“, *дакле и над ослобођењем*, које је за њих било нешто споредно.

„Ослобођење није главно као уједињење“ — говорио је Д-р Љуба Леонтић, члан „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону чак и у новембру (10) 1918. г. на збору у Чикагу, ма да је још 1916. год., на великоме збору у Питсбургу било прокламовано: „најприје слобода, а затим уједињење“.¹⁾ А то што је Д-р Леонтић тада говорио било је само понављање оне исте основне мисли, која је, после мајске декларације, загревала многе јужнословенске емигранте.

Пре Леонтића, почетком 1918. г., говорили су на јавним предавањима у Женеви Никола Стојановић, члан „Југословенског Одбора“ и Д-р Петар Слеччевић, секретар Трумбићев: „*да проблем Југославије није у првом реду проблем њених граница*“, наглашавајући тиме сасвим јасно, да границе „Југославије“ и не морају ићи преко Дрине и Саве.²⁾

Супротно таквим идејама, српска влада је, као што рекосмо, налазила, да је главније ослобођење од уједињења, и да ослобођење долази на прво место. У њеним очима више је вредило и прече је било ослободити се туђег господарства, него ујединити се, ма и по цену да то буде под туђином. Јер, шта би имали од јединства без слободе, која је најбитнији услов сваког напретка! Србија, уосталом, никад не би добровољно жртвовала своју слободу и, за љубав голог јединства, пристала ући у оквир Аустро-Угарске. Своју сопствену слободу Србија је уједно сматрала *и јединим истинским пред-условом и за слободу шада још заробљене браће*. У Србији, слободној сваког туђег оквира, имао је цео наш народ најсигурнију националну полугу.³⁾ То је, држимо, такође био један

1) Види: „Американски Србобран“ од 22-XI-1918. г. и „Југословенски народни збор Сјеверне и Јужне Америке“, Антофагаста, фебруар, 1917., говор Д-р Мичића.

2) Д-р Петар Слеччевић: „Приватна иницијатива у националном раду“, Женева, 1918., стр. 15. На страни 19. исте књижице има и овај пасус: „на крају крајева југословенски програм мора да преживи и најнесрећнији исход акције ратне и дипломатске, *иа ако не буде уједињења државног, уједињење културно мора да се спроведе*“ (!!)

3) До појаве мајске декларације и неки јужнословенски емигранти, па и сам „Југословенски Одбор“, показивали су, бар пред јавношћу, да су тако исто, као и Србија на ту ствар гледали: „Пропаст Србије могла би уништити народну и политичку базу нашег народа од осам милијона душа у границама Аустро-Угарске“. Из прогласа „Југословенског Одбора“ од 2-XI-1916. г. Тај проглас био је датиран у Лондону и упућен британском народу. (Ф. Шишић: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, стр. 46—47.).

од крупних разлога због којих је српска влада нарочито наглашавала, да се уједињење нашег народа имало извршити под вођством Србије и са Карађорђевићима на челу, насупрот свима другим формулама, пошто су оне све из реда циљале на уједињење под вођством католичким, т. ј. аустријским и са династијом Хабзбурга на челу, што би значило продужење ропства.

Благодарећи тој разлици у схватању поменутог питања, мајска декларација имала је као неко чаробно дјејство на јужнословенску емиграцију у Европи и Америци. И то чаробно дјејство њено било је тим веће, што су је разни „Аустријаци“, — слати, као што смо раније видели, из Беча у Швајцарску и Америку, и т. д., — од сваке руке хвалили и до неба уздизали, представљајући је не само као незаменљиву наду свих јужних Словена у Аустро-Угарској, него и као истинску жељу Хабзбуршкога дома да награди верност и оданост храбрих Хрвата и Словенаца. Духови су донста били усколебани, и не само код старијих којима је у емиграцији почело бивати од сваке руке све незгодније и све досадније, него и код Омладине. Карактеристичан је у том погледу пример, који нам пружа омладински збор одржан у Лозани 24. јуна, 1917. г., дакле само на три недеље по објави мајске декларације, и у тренутку када се на Крфу држаху конференције, чији је плод била позната Крфска Декларација.

Учесници тога лозанског збора поделише се због формуле, у којој је имала бити изражена жеља за народним уједињењем, дакле око прве тачке у резолуцији, коју је збор имао донети. Та прва тачка била је формулисана у изјави: да Срби, Хрвати и Словенци траже народно и државно уједињење *са Србијом*. Једни су хтели да се избаце те две речи: „са Србијом“. Други су нарочито тражили да се у резолуцију унесу баш те две речи, пошто би иначе могло изгледати да се уједињење тражи под другим, и без Србије. Због тога су се разишли не доневши никакву резолуцију.⁴⁾

Каква разлика у схватању те исте Омладине у 1915. и у 1917-ој години! У августу, 1915. она је у Женеви објавила свој манифест, у коме нарочито наглашаваше да ће: *„Србија, Пијемонту Југословенском имати да се прикlope остале*

4) Види о томе опширно у књизи г. Јов. Томића: „Југославија у емиграцији“ Београд, 1921., стр. 185—270.

земље српске, хрватске и словеначке“, а у јуну, 1917. велики део те исте омладине јавно исповедаше „да није реч о уједињењу Југославије са Србијом него Србије са Југославијом“! У августу, 1915. г. омладина је прокламовала да је „демократија Србије гаранција да ће уједињена југословенска држава бити заснована на принципима потпуне политичке слободе и вјерске толеранције“. (Ф. Шишић: „Документи“ ... стр. 43—44.) А у лето 1917. многи од тих омладинаца, па међу њима баш и неки који су се о српскоме руху и круху школовали, просипаху преко својих усана најотровнију жуч и против Србије и против њене владе!

Тако вам је било и у Америци. У новембру, 1916., на конгресу у Питсбургу, Дон Нико Гршковић заклињаше се на верност „сељаку, краљу мученику, Петру Карађорђевићу“. А у 1917 години, само на неколико месеца после мајске декларације, он више није трпео ни да се пред њим спомене ма и само име тога краља мученика.

„Испуњени смо неисказаном харношћу према надчовечанским жртвама војске и народа Србије“, — довикивало се са збора у Питсбургу, у новембру, 1916 год. А само десетак месеца касније нађе се на збору у Лозани један омладинац да безочно покуша укаљати и само име Србијино, називајући је „прљавим телом“ на које „Југословени“ из Аустро-Угарске не пристају навући своју „чисту кошуљу“!

Сирота Србија! Она доиста беше умрљана, али крвљу својих рођених синова, који падоше и за слободу тих „југословенских“ изрода, који су је тако цинички вређали.

„Хоћемо уједињење са Србијом!“ ... „Поздрављамо краља, престолонаследника и српску војску, која ће нас ослободити и сјединити с нашом браћом“ ... „примамо све дужности према домовини, предвођени светлим примером мученичког народа Србије, херојске српске војске и прослављене наше народне династије Карађорђевића“ ... одјекивало је у нашим емигрантским колонијама од Њу-јорка до Чикага кроз целу 1915. и 1916. год. А већ се свршетком лета 1918. г. могло констатовати, да су „Ауштријаци“ и они који су им ишли на руку, дотле толико успеха имали међу Хрватима и Словенцима, да је „Југословенско Народно Вијеће“ у Вашингтону осећало преку потребу, да изиђе и јавно са оним, што је дотле, са члановима „Југословенског Одбора“, тајно припремало. Отуда је и дошло да оне депеше вашингтонског „Југословенског Народног Вијећа“, упућене 8.

октобра, 1918. г. Д-р Трумбићу, у којој се тражила сагласност „Југословенског Одбора“ и на јавно одрицање од Крфске Декларације, *пушем једног прогласа, „пошто даномице губимо ослон у народу и пошто нам пријети погубел да нас народна бујица не прегази“* (Д-р Хинковић: „Југославија у Америци“, стр. 24.).⁵⁾

Но, колико је мајска декларација поново поаустрофилила многе „југословенске“ борце служи нам као најбољи доказ један протестни збор, који је, у фебруару 1918. г. био држат у Женеву, у *salle communale*.

Лојд Џорџ беше одржао у енглеском парламенту, 9. јануара, 1918. г., свој познати говор, у коме је, поред осталог, истакао као формулу за решење аустро-угарског питања: *аутономију за пошлагчене народе*. Дан раније, исто тако се беше изразио и председник Вилсон пред конгресом у Вашингтону.⁶⁾ Беше, дакле на помолу једна аустријска „Југославија“. Требало је против тога протестовати с наше стране. На два-три дана после говора Лојда Џорџа, лондонски „Тајмс“ објави један такав протест од стране „Југословенског Одбора“. Али то не беше довољно, једно због тога, што протест „Југословенског Одбора“ остављаше Вилсона на страну, те само реагираше на говор Лојда Џорџа, а поглавито због тога, што би се тај усамљени протест „Југословенског Одбора“ губио, ако га не би прихватиле све наше емигрантске колоније где их је год било. Тада је била прилика да се јавно мњење савезничких земаља заталаса протестима јужнословенских еми-

5) По Америци су и тада и доцније кружили многи аустро-угарски агенти и наговарали наш свет да се одрне Србије, а да подупире Аустрију. Један Хрват, неки Јаков Дроленец, из Копривнице писао је о томе „Американском Србобрану“ и овај је то писмо објавио у своме броју од 2—1—1919. г. Писмо је било послато из Хибинга у Минесоти, и у њему се ово каже:

„Пре три тједња овамо су долазили неки агенти аустро-мађарски и њемачки из Сан-Паула и јако опрезно да их не опазе власти залазили су по становима гђе живе Хрвати франковци, они који читају Зотијев „Народни Лист“, и кажу да треба добро подупирати Аустрију и радити на томе да се заваде јужни Словени и да се збаци династија Карађорђевића и влада... Ови агенти сада организују аустријске старе пријатеље, да се изјављују само за Аустрију, да све земље око Јадранског мора треба да се уједине са Аустријом, а Хрватска до Загреба и Далмација до половине; а земље где живе Срби да буду за Србију, само веле да је главно Србију откинути и раставити од Савезника и јединства народног, а ако се збаци Карађорђевића влада, онда ће се то моћи постићи... Они веле даље, да је Аустрија обећала свима, која раде на томе да се збаци краљ Петар дати имања и новаца... Ови агенти јесу од Зотијева „Народног Листа“, а други је служно код аустријског консулата пред 6 година“.

6) „Народима Аустро-Угарске, чије место желимо видети обезбеђено и зајамчено међу народима, треба пружити најслободнију прилику за аутономни развитак“ (из Вилсоновог програма од 8—1—1918).

граната; нарочито је тада било прилике да се на све стране чује глас оних, који су оне речи у мајској декларацији: „под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије“ тумачили као „резерву, која је заклањала од оптужбе за велеиздају.“ Нажалост, тога није било.

Нама није познато шта се дешавало на другој страни; али знамо оно што је било у Швајцарској, у Женеви. И ту се очекивало на иницијативу чланова „Југословенског Одбора“, који је у Женеви стално имао неколико својих представника. Најглавнији бејаху Д-р Газари, адвокат из Шибеника и Никола Стојановић, адвокат из Сарајева. Али њима не само што не беше стало ни до каквог протеста, него су њихови људи ишли чак дотле да су покушавали спречити протест других. И у томе су донекле успели.

Кад већ представници „Југословенског Одбора“ у Женеви нису хтели ништа предузимати односно изречених сугестија у Вашингтону и Лондону, онда је то узела на себе група људи, која се беше искупила око листа „La Serbie“, који је тада, под дирекцијом Д-р Лазе Марковића, излазио у Женеви, те су они, у фебруару, приредили напред поменути збор у *salle communale*.

Десила се том приликом једна чудна ствар. Док је, у име Словенаца, на томе збору узео реч, и ако један бољшевик, али ипак Словенац, г. Фабијанчић, *дошле у име Хрвата нико није хтео говориши!* Једини Хрват, који се раније био пријавио да говори на томе протестном збору био је г. Д-р Љуба Перковић, сада чиновник у Министарству за социјалну политику. Али је овај, у истини добри човек, под притиском других Хрвата, морао одустати од тога. Запретили су му да ће га демантовати, јер нема овлашћења представљати Хрвате. Тако је на томе протестном збору у име Хрвата морао говорити један — Србин, г. Д-р Милован Грга, професор из Загреба, чему су се задовољни морали насмејати, не само Д-р Газари и Никола Стојановић, него и — аустријски конзул у Женеви.⁷⁾

7) „Од свих емиграција из бивше монархије једини се „Југословенски Одбор“ дигао против ове базе решења,“ т. ј. против изречених сугестија Лорда Џорџа од 9—1 1918. г. (Ф. Шишић: „Документи“..... стр. 112.). То, као што смо из предњег видели, није било потпуно тачно.

Исто је тако нетачно и тврђење „Слободне Трибуне“ (бр. од 17—IV—1921.) као да је „Југословенски Одбор“ обелоданио неки апел и на Вилзона поводом његовог говора од 8—1 1918. пред конгресом у Вашингтону. Таквог апела нигде није било, па се ни Вилзон ни поменути његов говор ни једном једином речи не спомињу чак ни у оном апелу „Југословенског Одбора“, који је 11—1—1918. г. објављен у „Тајмсу“.

VI ДЕО

„Општа Народна Скупштина:“ Један предлог Д-р Трумбића — Одбијање српске владе да усвоји тај предлог — Мишљење г. Ст. Протића о томе — О једној циркуларној депеши г. Пашића и одбијању српског посланика у Вашингтону да поступи по њој

„Јесени г. 1916., док се је спремала прва солунска офанзива реорганизоване српске војске, један познати дипломата српски, онда активан посланик, корјенити Србијанац, саставио је и предао је у Паризу г. Веснићу, а послао на Крф г. Пашићу и на Солун Престононаслѣднику Александру једну споменицу, у којој предлаже слиједеће:

„Србија у овом часу нема територијума. Она га је изгубила у поводу тога, што је прихватила борбу за слободу и јединство свих Срба, Хрвата и Словенаца. Њезин је ратни циљ револуционаран, пак нека и њена тактика буде овакова. Сад је час да се изврши оно што ће касније бити теже и компликованије.

„У том часу сва Србија, у колико самостално постоји, важи и дјела једино у војсци. Шеф војске је Регент Александар. У часу кад почне офанзива нека Регент у прокламацији на војску каже:

„Не ослобађамо више само Србију, него цијели народ југословенски. Идемо да ослобађамо цијели територијум до Соче, Триглава, Драве и т. д. пак да оснујемо нову заједничку домовину свих Срба, Хрвата и Словенаца.

„Тим начином ће бити мимо дипломације прокламиран интегрални народни програм. Ставит ћемо Савезнике пред готов чин.

„Влада Србије, према старом уставу, неће примити одговорност него ће предати демисију на руке Регента. Регент нека прими демисију и подесном лицу повјери састав нове владе, не више владе Србије, него југословенске, у коју ће ући и Срби, Хрвати и Словенци из Аустро-Угарске и Црне Горе.

„С тако реорганизованом владом, управом и војском улазимо у крајеве како ћемо их редом ослобађати. *Дипломација пак нека преговара и умирује Савезнике.*

„Овај предлог је осупнуо г. Веснића, који је наговарао посланика да га, за Бога, не даје даље. Ну овај — и ако није инсистирао на provedби — дао га је даље.

„Пашић га је забацио и удесио тако *да га Регентш никада не добије у руке.*“

Тако, од речи до речи, пише у загребачкој „Слободној Трибуни“ од 17—IV—1921. год.

До овога открића у „Слободној Трибуни“, ми нисмо знали за овај одиста духовити лакрдијашлук „једног српског дипломате“, ако се ово, што смо из поменутог загребачког листа овде саопштили, одиста догодило.*) Ствар је, уосталом, такве природе да није вредно ни распитивати даље о њој. Још мање је вредно интересовати се за ону мудру главу, која је умела тако дивно планирати на који би начин најлакше могла ставити Савезнике „пред готов чин.“ Горње редове из „Слободне Трибуне“ пренели смо овде само због једног сличног предлога, који је Д-р Трумбић учинио српској влади почетком 1918. г. Повод за тај Д-р Трумбићев предлог дале су изјаве Вилзонова и Лојд Џорџова, о којима смо напред говорили. Исто као и онај „српски дипломата“, и Д-р Трумбић је био намислио ставити Савезнике пред „готов чин“. Као да Савезници, после, не би имали куд, него би, хтели не хтели, морали ићи за Д-р Трумбићем!

*) Ако је збиља постојао такав предлог, извесно је да Д-р Трумбић није био далеко од њега. Но, било како му драго, навешћемо ово: „Интересантна је чињеница да се покушало прибавити Југословенском Одбору неке власти паралелне са оном краља и председника владе. То произлази из писаног предлога, што га је Д-р Трумбић поднео, а који је, откуцан на писаћој машини, подељен међу члановима састанка. У њему се каже:

„Чим војска пређе границу Србије и уђе у наше земље у Аустро-Угарској, издаће се на сав народ Срба, Хрвата и Словенаца прокламација, у којој ће бити прокламован принцип народнога јединства и слободе, као и они принципи по којима се има привремено владати.“

„Прокламација ће носити потпис краља, односно престолонаследника *уз према потпис преседника српске краљевске владе и Југословенског Одбора.*“

„Краљ ће именовати и смењивати Краљевске Комесаре на предлог српске краљевске владе и Југословенског Одбора.“ („Из Емиграције,“ II, Крфска Декларација, од фр. Поточњака, стр. 119). Г. Поточњак са своје стране ту додаје:

„Према томе Југословенски Одбор могао би саботирати одлуке Краља и владе једноставно тиме да их не премапотпише.“

*

Почетком јануара, 1918. г. ситуација је на бојном пољу била таква, да су наши Савезници имали пуно разлога да се озбиљно забрину. Под јесен 1917. г., Италија беше страховито тучена, да су је Савезници једва могли спасти од коначног расула. У то исто доба и Русија беше сасвим пала у руке бољшевика, који је после, у Брестлитовску, предаваху Немцима готово на милост и немилост. Америчка је помоћ, истинна, стизала, али тако да се на бојном пољу, још није могла довољно осећати. За Савезнике био је тада наступио један од оних момената, који могу прилично обесхрабрити, а за Централне Силе, опет, био је тај моменат један од оних, који залуђују и још више распаљују амбиције. И говор Вилзонов од 8. јануара, као и говор Лојд Џорџов од 9. јануара, 1918. године резултирала су из те рђаве ситуације. Одговорни државници налазили су да треба радити благовремено и не чекати горе прилике, па евентуално и потпуни слом. Јер и ако се могло претпостављати да ће Савезници, уз обилну америчку помоћ, ипак, на крају крајева, победити, исто се тако могло и то претпоставити, да ће Централне Силе све покушати да не даду прилике Савезницима да спреме на време оно што је потребно за ту победу, и да ће због тога морати пасти још много и много крви, и доћи до још много несрећа у свету. Ако би се све то могло избећи једним миром, који би, бар у главном, репарирао учињене неправде и дао пуну гаранцију да се више неће обновити оно што је било, зашто онда не покушати да се до таквог мира дође? А на такав покушај били су Савезници у толико пре упућени, што је пред њима већ била једна противничка понуда за мир.¹⁾

Такво је било гледиште Савезника у то доба. Све је, што се нас тиче, било у томе, да ли ће се Савезници, при таквом стању ствари, моћи и у којој мери осврнути и на наше жеље и захтеве. Да нас нису могли сасвим изгубити из вида то је била сигурна ствар, јер је Србија била једнако ту, а они су о њој и њеним захтевима били обавезни водити

1) Аустро-Угарска је, шест месеца пре тога, била понудила сепаратан мир. (Prince Sixte Bourbon: L'Offre de Paix Separée de l'Autriche, Париз, 1920.).

рачуна. Но, докле ће и у којој мери Савезници то учинити, зависило је само од њих и од општих прилика у даном моменту.²⁾

Тако је било и у овом случају о коме говоримо. Дотичући се услова под којима би се могао закључити мир, ни Вилзон ни Лојд Џорџ нису, као што рекосмо, на нас били заборавили. Као и за све остале народности у Аустро-Угарској, они су и за јужне Словене тражили аутономију у границама монархије, а за Србију и Црну Гору тражили су, исто као и за Белгију, да буду ослобођене окупације и да буду рестауриране. Сем тога, за Србију су још и то тражили, да има „слободан и сигуран приступ к' мору“.

Наравно, ми са тим нисмо могли бити задовољни. Ми смо хтели слободну и заједничку државу свих Срба, Хрвата и Словенаца, а Савезници нас пресецаху на двоје: они су Хрвате и Словенце, као и један део Срба, и даље остављали у Аустро-Угарској. Требало им је дати на знање да такав мир ни издалека не би задовољио наш народ, који се никад не би могао помирити са једном таквом неправдом. Српска влада је то одмах и учинила једном нотом, коју је упутила савезничким владама. У исто време она је била дала и упутства нашим емигрантским организацијама, да и оне, на јавним зборовима, протестују против намераваног решења нашег народног питања.

Д-р Трумбић није био са тим задовољан. Место да и сам настане, да се сва наша емиграција, где је год буде било, заталаса и покрене као једна душа, у циљу да јавно протестује против намере Савезника да нас поцепају и да један добар део

2) Не треба никад сметати с ума да је међу Савезницима, нарочито у Америци и Енглеској, било врло упливних државника, који су, и тада као и дотле, више желели „Југославију“ у оквиру Аустро-Угарске него ван ње и око Србије. Сматрали су да ће једна Аустро-Угарска, са половином словенског насеља у њој, бити снажнија протутежа Германији, него једна нова држава, у којој би сви јужни Словени били окупљени око Србије. С тога су Савезници српској влади стално говорили: *што се тиче Срба, ту нема никакве тешкоће, али треба ишташи Хрвате и Словенце да ли и они хоће да се уједине с вама.* Тако се то одговарало српској влади још од 1915. г. У ствари, Савезницима ту није било стало до тога да задовоље жеље Хрвата и Словенаца, него је то био изговор, којим је прикривана интимна мисао о евентуалном одржању А-Угарске, у којој би Хрвати и Словенци нашли места.

А г. Пашић је још на Крфским конференцијама говорио: „савезници су неки пут више неки пут мање расположени за наше захтеве“ „Д-р Трумбић прецењује нашу улогу и нашу важност у погледу на наше Савезнике и светске догађаје. Не води се овај општи рат само за решење нашег питања. Они који ратују и дају жртве реша-

нашег народа оставе и даље у ропству, он је, (у јануару, 1918.), захтевао од српске владе, да се у Париз или Лондон, сазове нека „општа народна Скупштина“, која би, у будуће, *једино била власна решавати о свима питањима наше националне политике!* Д-р Трумбићу се од некуд чинило да српска влада не води довољно рачуна о јужним Словенима из Аустро-Угарске, па је, преко те „опште народне скупштине“, хтео ту бригу сам узети у своје руке, не хтевши допустити да г. Пашић „располаже нашом судбином“!

Писац ових редова бавио се у то доба у Женеви, где тада беше и неколико чланова „Југословенског Одбора“, међу њима и г. Газари, адвокат из Шибеника. Њему, г. Газари-у, била је, тада, преко српског посланства у Берну, достављена од г. Д-р Трумбића следећа депеша:

„Југословенски Одбор затражио је од владе да сазове у Париз или Лондон народну скупштину, која би *решавала о општем народном положају и бавила се свима питањима наше националне политике.* Осталим питањима ван ових, не би се могла бавити. Скупштину би имао ошворити *Престоноследник у име Краљево.* Скупштину ту сачињавала би досадашња скупштина (српска), чланови Југословенског Одбора, представници војске, добровољачког корпуса, југословенских организација у Европи и Америци, председник Академије Наука и један представник Универзитета. Влада је овај предлог у принципу одбила правдајући се да је сама сазвала Скупштину на Крф, да је предала ноту Савезницима жалећи се да смо заборављени међу циљевима рата и да је издала упуства организацијама емигрантским и српским да протестују против тога. Трумбић с тим није задовољан. Он је поново инсистирао на предлогу и тражи мишљење Газарија“

ваће своја питања, а наше питање помоћиће у колико се слаже с њиховим интересима“ „Стари руски режим дао нам је био *carte blanche*“ „Ако се Русија не опорави нашем питању не би се дао толики значај као кад би ту била Русија *Бојим се да се у шом случају не буде морао правити компромис*“ „Што се тиче држања краљевске владе, ту пре свега треба правити разлику између држања једне владе и једног одбора. Влада једна не може ићи ван извесних граница и форми. . . . Не могу се влада и одбор појављивати у истом облику. . . . Изићи са протестом пошто пото, значило би завадити се са Савезницима; а завадити се с њима значило би помоћи Италији“ „С тога кораке треба чинити онда, кад може од њих бити користи. А уђутимо онда кад видимо да је ситуација неповољна“ „Ми смо сваком згодном приликом обраћали пажњу наших савезника на наше захтеве“. („Нови Живот“ књ. IV св. 7., књ. VI св. 11., књ. V св. 9. од 1921. г.).

Оно што овде одмах пада у очи то је, што се Д-р Трумбић обраћа г. Газари-у за мишљење *шек пошто је поново инсистирао на свом предлогу.*

План за „општу народну скупштину“ Д-р Трумбић је био сам измислио; сам је, без знања свих чланова одбора, тражио од српске владе остварење тога плана, и кад га је српска влада одбила, он је, опет сам, поново инсистирао на његовом остварењу, и тек после свега тога тражио о тој ствари мишљење г. Газариа, а, преко њега, и осталих чланова „Југословенског Одбора“, који су тада били у Женеви!

То самовласно поступање, без припита свих чланова Одбора, Д-р Трумбић је готово стално практиковао. Он је на Крфу умео прекоревати српску владу, што ова и њега не обавештава о најкрупнијим стварима, које су се тикале Србије, а међутим је сам крио своје многе поступке од својих другова у „Југословенском Одбору“!³⁾

Али, оставимо то на страну.

По горњем предлогу Д-р Трумбића, требало је да Српска Народна Скупштина угаси све своје функције, у колико би се то тикало националних проблема, и да део суверене власти, који је по Уставу Краљевине Србије само њој припадао, пренесе на неки совјет, састављен по директиви датој у горњем Д-р Трумбићевом предлогу! То је, у ствари значио Трумбићев захтев, да се сазове „општа народна скупштина, која би решавала о општем народном положају и бавила се свим питањима наше националне политике“, а коју би „у име Краља, имао отворити Престољонаследник“. Д-р Трумбић је, дакле, мамио српску владу да ова изврши неку особиту врсту државног удара.

У Историји се зна за разне државне ударе, па и за такве, који су онај део државне суверене власти, који је припадао Народном Представништву, преносили на владоца, Али је Д-р Трумбић захтевао нешто друго, захтевао је такав државни удар, који би, што се националних питања тиче, —

3) У исто време (по објави Крфске Декларације, у лето 1917. г.) долазио је Д-р Трумбић и поновно у Швајцарску, састајао се на разним мјестима са разним људима. Одбор о томе није нигда обавијештен, није питан за директиву рада, још мање за одобрење и пристајање уз оно што је учињено“. „Д-р Трумбић је водио неке разговоре са талијанским послаником на Крфу, Сфорцом; антишамбрирао је у Ватикану; договарао се са неким изасланицима из Хрватске и т. д., о свему томе комитет би морао бити тачно обавијештен, а међутим пред комитетом све се то таји и крије“. (Фр. Поточњак: „Из Емиграције“ I и II, стр. 12 и 13.).

део суверене власти који је припадао Српској Скупштини, пренео не на српског владооца, него на неко ван државно тело, за које се чак ни то не би могло рећи, да одиста представља наш народ.

Да је српска влада, пошла за г. Трумбићевим предлогом, она тиме не само што би пореметила уставни ред, него би дубоко засекла и у сам Србијин државни суверенитет. Она би, у том случају, из руку Србије испустила питања, која су јој била од увек, па и тада, најдрагоценија, питања због којих је Србија метнула све на коцку и због којих је српски народ пролио толику крв и утрошио најбољу снагу своју; и предала би та питања тако рећи у руке једне гомиле, у којој би се морала надгласавати чак и са представницима разних соколских, гимнастичких и других емигрантских организација, међу којима је, извесно, било и плаћених непријатељских агената, а још извесније људи, који су се, исто као и Д-р Трумбић, и као и многи чланови „Југословенског Одбора“, још и пре тога, одрицали Крфске Декларације и причали и пред нашим и пред необавештеним страним светом да она не одговара општој жељи нашег народа.

Д-р Трумбић још никако није могао сасвим изићи из оне атмосфере, у којој му се, у марту 1916. г., учинило да „Србије више нема“ и да „нема више ни слободних Срба“, па није ни осећао да његов предлог носи на себи сва обележја једног акта управљеног против државне егзистенције Србијине, која је, као увек, и тада у пуној мери постојала. Тако је тај његов акт рушио морални углед Србије и слабио њен међународни положај. Не мари ништа, што је Д-р Трумбић говорио: „ми нећемо да се мешамо у ствари, које се одnose само на Србију“, јер тада ни за Србију није било никаквих других ствари до само националних и једино оних, које су биле непосредно везане за ослобођење и уједињење нашег народа.

За слободу и уједињење наше нације Србија је била дала све што се замислити може, све што се уопште може дати. Дали смо били крв и имања, изгубили смо огњиште своје и породице своје, све, и опет, стално и са самоодрицањем, ни једног тренутка непоколебани сепаратним понудама за мир, остали смо били ми Срби, Србија, чврсто на страни Права и Правде, са захтевом да ослободимо и ујединимо цео наш народ. Тај морални моменат, то је био велики капитал,

који је Србији, по окупацији њене територије, био остао и који је она такође унела у заједничко предузеће Савезника. Једино због тога високог морала и непоколебљивости наше, да, ма и онако десетковани, истрајемо на страни Правде, нас су онолико и ценили наши Савезници и водили рачуна о нашим народним захтевима. Онога момента кад бисмо ми тај велики морални капитал чиме му драго окрњили, и наши Савезници не би више гледали на нас и наше захтеве онако и онолико као дотле. А предлог Д-р Трумбића није водио рачуна о томе моменту и о потреби да се велики морални капитал Србијин има чист и неокрњен очувати. Србији и њеном вођству у питању спрововођења националне политике било је г. Трумбићевим предлогом исказано неповерење. Дотадања Србијина политика у свим тим питањима, била је тим предлогом осуђена, и сад се само тражило да Србија прими и конзеквенце те осуде. Јер, и ако се Србији остављало да она сама узме у своје руке и руководи извршењем поменутог предлога, онако како га је Д-р Трумбић био замислио, њој је било ускраћено право, да и у будуће сама може процењивати прилике и одлучивати шта и како у питањима националним, и кад треба предузимати. Последњу и меродавну реч о свему томе имала је, по Трумбићевом предлогу, не српска влада и српска скупштина него и она гомила по свету сакупљених „Југословена“, који би такође сачињавали „општу народну скупштину“. Место Србије која је говорила преко својих народом овлашћених представника, Д-р Трумбић је, дакле, хтео истурити пред Савезнике једну проблематичну организацију, којој није било примера у историји народа. И само да је његов предлог остварен, догодило би се да наше национално питање пред Савезника не истиче више Србија, о чијим су захтевима Савезници били обавезни водити рачуна, него та проблематична организација, према којој Савезници не само што не би имали никаквих обвеза, него би им њезина појава и пристанак Србије да се ушоу у њу могли дати разлога, да спреме решење нашег народног питања на сасвим другој основи од оне, коју смо ми замисљали и коју смо ми желели. У сваком случају, остварење г. Трумбићевог предлога повећало би на многим странама у нашим редовима негодовање и размирице, којих, сигурно, не би била поштеђена ни пројектована „општа народна скупштина“, и које не би остале непримећене и неискоришћене ни од стране наших неприја-

теља, који би већ нашли начина, да, разним путевима и разним средствима, и сами распирују те распре међу нама. То би, такође, могло довести до страховитих последица за нашу народну ствар.

Предлог г. Трумбићев био је, дакле, једна велика погрешка његова, и у толико већа, што је он инсистирао на остварењу свога захтева *и пошто је једном кашегорички био одбијен од стране српске владе*. То је могло наводити на мисао, да ту није била само нехотична погрешка, да није било једно затрчавање покренуто само ватреном жељом да се нашој општој ствари што више помогне, него да је ту по среди било и једно смишљено дело, да је то била и последица неког непознатог плана, на какве се мисли могло долазити у толико пре, што је став извесних чланова „Југословенског Одбора“, па и став Д-р Трумбића, према Србији и српској влади, већ био постао нејасан, па, ако хоћете, и сумњив. Само неколико месеци доцније, Д-р Трумбић се чак служио и шифрама једне савезничке земље против Србије и против српске владе.⁴⁾

Кад је, по препоруци Д-р Трумбића, г. Газари, на једном ужем скупу, изнео горњу депешу пред чланове српске скупштинске опозиције, који су се тада у Женеви десили, као и пред оне чланове „Југословенског Одбора“ и друге неке Д-р Трумбићеве пријатеље, који су ту били, онда су се присутни на том скупу, — са кога су били искључени сви за које се држало да су политички пријатељи ондашње српске владе, — подвојили у мишљењу о тој ствари. Оба представника посланичког клуба самосталних радикала, г. г. Милован Лазаревић и Милутин Станојевић, који су тада у Женеви били — како нас је о томе сам г. Лазаревић обавестио — били су сасвим

„Лако је Д-р Трумбићу! говорио нам је један Србин у Женеви, пошто је био чуо за Д-р Трумбићев предлог о „општој народној скупштини“. Он држи два гвозђа у ватри. Ако победе Савезници, он ће са Србијом. А ако буду „пата-карте“, или ако победе Централне Силе, он унапред стиче заслугу, што преко „опште народне скупштине“ већ сад спрема лествице са којих би и Србија лакше ускочила у аустријску „Југославију“. Једном помешани у тој Трумбићевој скупштини, мисли он, било би нас, после, прилично мучно растављати. На што, иначе, оно посведневно наглашавање његових пријатеља да је главно ујединити се, *иа ма под ким*, а не ослободити се“. Тако нам је говорио тај Србин.

А Д-р Трумбићеви пријатељи у Женеви одиста су овако говорили: „Нама треба уједињење свих Југословена, и ми га хоћемо. Споредна је ствар како ће се и под ким извршити то уједињење“. (Јов. Томић: „Југославија у емиграцији“, стр. 185.)

противни Д-р Трумбићевом предлогу. Противан је био и Д-р Милан Сршкић, онда члан „Југословенског Одбора“. А за Д-р Трумбићев предлог били су г. г. Газари и Никола Стојановић, онда такође чланови „Југословенског Одбора“, као и Д-р Божа Марковић и Милан Грол и т. д. који су, и ако активни српски државни чиновници, ипак налазили, да им је било прече помагати политику Д-р Трумбића, него политику српске владе!

Д-р Трумбићев предлог, у колико је нама познато, није наишао на одобрење ни код многих других чланова српске скупштинске опозиције, који су се ван Женеве бавили. То је свакако и натерало Д-р Трумбића да престане више инсистирати на њему. Али је због тога он још више намрзао г. Пашића, којег је, управо од тога доба, и сам и преко својих енглеских и других пријатеља, почео и јавно нападати као човека, који је изневерио „југословенску идеју“ и који само мисли на — Велику Србију, представљајући политику Србије као политику скроз „империјалистичку“. Г. Д-р Трумбић је тада био заборавио и на онај мемоар од 6. маја 1915. као и на онај проглас „британском нареду и парламенту“ од 12. маја, исте године, када је указивао пред Савезницима, да се „за Србију и Црну Гору ради о рату за ослобођење, а не о рату за освајање“. Прелазећи преко тих својих негдашњих изјава, које, вероватно, ни онда кад су биле учињене нису биле искрене, Д-р Трумбић је мислио, да ће одвратити Савезнике од Србије својом празном лармом како су српски циљеви империјалистички, пошто се одбија његов предлог о сазиву једне „опште народне скупштине“, у којој би Д-р Трумбић и његови људи добили прилике да саботирају велико дело Србијино!

Вероватно је да је баш неуспех са тим предлогом и определио г. Трумбића, прво, да одмах настави још 1917. год. започете преговоре с Талијанима ради споразума, а друго да се с њима и коначно споразуме, усвајајући у том погледу оно, што су, као што смо раније видели, хтели г. г. Стид, Ватсон и Торе, а не оно што су диктовали прави интереси нашег народа.⁶⁾

6) Свој захтев за „општу народну скупштину“ био је Д-р Трумбић поставио српској влади 10. јануара, 1918. г., а већ се 26. јануара, исте године, вратио на разговоре о споразуму с Талијанима. Тог датума (26) он је био примљен и од Орланда, који се тада бавио у Лондону. Израдили су му тај пријем г. г. Стид и Ватсон.

*

Преписка Д-р Трумбићева са српском владом односно ове „опште народне скупштине“, о којој је овде била реч, није нам позната иначе, ван овога што смо овде рекли.

Из једног писма, које је г. Ст. Протић био послао из Нице у Женеву г. Д-р Милану Сршкићу, сада народном посланику, као одговор на једно г. Сршкићево писмо, знамо само толико да је г. Протић, који се у јануару, 1918. година бавио у Ници, био добио од Д-р Трумбића преписку, коју је овај водио са српском владом о позиву и састанку поменуте „опште народне скупштине“. У одговору г. Протићевом г. Сршкићу изложени су и погледи г. Протића на тај Д-р Трумбићев предлог. Захваљујући г. Сршкићу, имамо прилике да овде изложимо оно, што је г. Протић мислио о том предлогу Д-р Трумбића. Ево тога:

„Центар пропаганде треба да буде у центру политике наше. Подвојеност је незгодна, па и опасна. Ако је по невољи мора бити, она се мора ублажавати телеграфским општењем, а у случајевима разлика или тежих ситуација директним контактом. Да центар наше политике буде у Јевропи западној има, пред добрих страна, и незгодних, које чини ми се претежу. Прва је незгода што би се он морао мењати, и што би изазвало многе коментаре, а то није добро. Друга је незгода што ми не бисмо били у оној мери слободни у нашем кретању, у којој смо на Крфу. Расмислите о томе више па ћете, мислим, и сами доћи до тог закључка. Ни Крфску Декларацију ми не бисмо на другом месту могли без сметње свршити и донети. Ни Париз ни Лондон не дају нам ту слободу. А Париз и Лондон имају своју тактику и стратегију политичку, и чим наша буде дошла у колизију с њом, она ће извући дебљи крај т. ј. мораће се повити и ћутати. На Крфу смо ми слободнији.

„Ја никако не могу да разумем онаку Народну Скупштину какву жели Југославенски Одбор. То је једно гломазно и диспаратно тело, где на једној страни имате законе и одређене факторе, и један међународни и државни индивидуалитет, а на другој страни неодређене ни бројно ни изборне елементе, где долазе чак и војници и официри! Ја не знам, морам признати, ни један сличан пример у Историји. А да ми правимо у том погледу Историју, треба да имамо много ширира и много јача плећа.

„Да буде митинг свих елемената нашег народа под Аустро-Угарском и да он донесе једну резолуцију, лепу, која би била сагласна с резолуцијом српске народне скупштине — то разумем, и то би било добро. Где тај митинг да буде? Онде где би се могло најслободније за народну ствар кретати.

„Никад и нигде, колико ја знам, велики скупови, ма како их звали, нису фиксирани методе рада. То увек раде извршни органи, који у том морају имати одрешене руке, јер се методе морају прилагођавати ситуацијама и моментима у којима се ради. Видите Енглеску. Погледајте шта каже Л. Џорџ у парламенту: ви сте слободни мењати владу ако и кад њену политику не одобравате, али ће она дотле одређивати и давати мере и методе. Скуп парламента даје израза својим осећањима, критикама, мишљењима појединаца, посланика и политичких група. О том свему влада има да води рачун и да погоди оно опште или најјаче осећање, струју, па да према томе удешава свој рад, или ако мисли да не може, да уступи место другима. Али да маса, скуп, одређује и фиксира методе рада, то је немогућно, и то колико ја знам нигде не бива.— Наравно, нигде где се добро зна како ваља добро радити“.

*

У јулу, 1915. године, у једном свом приватном писму Д-р Трумбић је овако писао:

...„Наше регименте боре се на Сочи проти Талијанима као лавови... По свим нашим земљама јављају се листови добровољци проти Италији. У Крањској јавило их се 30.000, а тако и по Хрватској и Далмацији. Слично је расположење по целој монархији код Словена и несловена... *Аустрија се је сва још једном окупила около пријестола, она је галванизирана, оживила и подмладила се*“... (Ф. Поточњак: „Рапалски Уговор“, стр. 9).

Може се слободно рећи, да је такво исто стање било и доцније, па и у јануару 1918. г. Јер, да се „наше регименте“, и у то доба, нису бориле „као лавови“, зар би Боројевић, под јесен 1917. г., и могао стићи до пред врата саме Венеције, и зар би Лудендорф, још од првих дана јануара, 1918. године, имао могућности, да почне спремати своју познату велику офанзиву на западном фронту? Италија је, као што смо раније напоменули, у то доба, била за дуже времена готово потпуно искључена из борбе. Пре тога беху сасвим

искључене Румунија и Русија. Сем тога, Савезници се, у доба о коме је реч, занимаху понудом сепаратног мира с Аустријом, на чему је, по овашћењу цара Карла, радио принц Бурбонски. У самој, пак, Аустро-Угарској тада се на све стране клицало мајској, декларацији и будућој „Југославији“ под „жезлом Хабзбуршко - Лоренске династије“, и то се клицало од стране оних, који су с много и много више разлога него Д-р Трумбић имали права тврдити, да представљају наш народ у Аустро-Угарској. А Д-р Трумбић је, у *то доба и у таквим приликама*, тражио од српске владе да утопи српску Народну Скупштину у једну организацију, којој се крсна имена не би могло ухватити, и која би, како загребачка „Слободна Трубуна“ (бр. 16 од 1921) рече, имала „*да прогласи интегритет и уједињење свих Југословена*“! А кад је српска влада то одбила, Д-р Трумбић је почео нападати г. Пашића као — велико Србина! Ако је тиме хтео да каже да се г. Пашић, као председник српске владе, у првом реду бринуо за Србију и за њене ратне циљеве, онако како их је српска Народна Скупштина поставила, имао је право. На свету се уопште не би могло наћи владе, која би смела друкчије радити.

*

Као што смо напред навели, и Вилзон и Лојд Џорџ тражили су за Србију евакуацију од стране непријатеља и њену рестаурацију, а поред тога још и „слободан и сигуран приступ ка мору“. Међу општим условима, они су, поред осталог, тражили сем ослобођења Румуна и Талијана, још и васпостављање самовласно и једнострано погажених уговора, „јер смо, као што је Вилзон говорио, и ушли у овај рат зато, што су се десиле такве повреде права“, које би, ако би биле до краја толериране, могле „да учине немогућим даљи опстанак и нашег народа“.

Није ту уопште било јасно ни то, шта Вилзон подразумева под формулом „слободног и сигурног приступа к' мору“, који се тражи за Србију, а ни то на које све уговоре Вилзон мисли да их треба васпоставити. Није то било јасно ни за српску владу, која није могла разумети зашто се тражи ослобођење Румуна и Талијана, а не и Срба, Хрвата и Словенаца. Због тога се она и није задржала само на протестима, што су наши народни захтеви заборављени међу циљевима рата, него је предузела и мере да буде јасније и прециз-

није обавештена о ономе, што јој у предложеним условима мира није било јасно. Г. Пашић је у том циљу био упутио једну депешу свима нашим представницима код савезничких влада, међу њима и ондашњем српском посланику у Вашингтону, и тражио од њих да се они сами, од своје стране, и као по својој сопственој иницијативи, распитају код меродавних фактора код којих су били акредитовани о томе, шта они подразумевају под горњим формулама и зашто траже ослобођење Румуна и Талијана, а не траже ослобођење и оног дела нашег народа, који је био под Аустро-Угарском. А тако исто да виде, да ли се помишља и на Берлински Уговор, кад се говори о васпостављању погажених уговора, пошто је и Берлински Уговор, анексијом Босне и Херцеговине, исто тако једнострано био повређен, као и уговор, који је гарантовао неутралитет Белгије. Тада је по целом свету агитовано паролом: „без анексија“, па ако се рат имао свршити без нових анексија, требало је испитати шта Савезници мисле о старим анексијама, и видети хоће ли бити и дезанексија. То је био смисао и циљ г. Пашићеве депеше.

На највеће запрепашћење свога министра, српски посланик у Вашингтону, г. Љуб. Михаиловић, није хтео извршити телеграфисани му налог!

У потпуно легитимној жељи свога ресорног министра и председника српске владе, да у једној тако крупној ствари, као што је била ова о којој је реч, буде што детаљније обавештен, како би, као одговорно лице, боље умео погодити шта му ваља даље чинити, г. Михаиловић је пронашао неку — издају „Југословенства“(!), па је остао при томе мишљењу и пошто му је накнадно објашњено шта се у ствари ждело од њега! Како и због чега, ми у то нећемо улазити, тек је г. Михаиловић био замислио да он није чиновник српске владе и да, према томе, не треба ни да слуша наредбе свога одговорног министра, него да ради оно што сам хоће и како сам нађе за потребно!

Г. Михаиловић је због тога само пензионисан, место да је и суду предат, а „Југословенском Одбору“ и његовим пријатељима био је, после, чак и то разлог, да г. Пашића још више нападају, потурајући му „издају Југословена“, њему, који се ни у најстрашнијим часовима рата, никад, није хтео одрицати Хрвата и Словенаца, и тражити слободу и уједињење целог нашег народа у једну државу, слободну и од

сваког другог независну! Чак се ни г. Трумбић лично није устезао нападати г. Пашића *и ако му је честитао на експозе-у*, који је г. Пашић, у марту, 1918. год., одржао у Народној Скупштини, која се беше састала на Крфу и пред којом је он изложио спољну политику Србије, у њеном целом обиму.⁷⁾ Јавно је честитао г. Пашићу на спровођењу националне политике, а тајно је радио свим силама да обори баш оног човека, коме честита и чији рад јавно одобрава!

Мефистофелска тактика, која у круговима Срба ни једног тренутка није могла остати неопажена.

*

Према њу-јоршком „Југословенском Свијету“ и према г. Фр. Поточњаку („Рапалски Уговор“, стр. 53.), који се послужио тим листом, г. Пашићева депеша, о којој је горе реч, имала би овако да гласи:

„Пођите на министарство спољних послова државе код које сте акредитовани, и покушајте пронаћи како би дотична влада била расположена за то да ми тражимо само Босну, Херцеговину и пола Далмације. Учините то на начин, како не би изгледало, да сте сугестију добили од мене, већ да је од вас потекла“.

Тај текст није ништа друго *до један обичан фалсификат поменуше г. Пашићеве депеше*.

Ми смо тај текст саопштили само због тога, да и наши читаоци виде са каквом су се дрскошћу фалсификовала званична акта српске владе у намери, да би се лакше могао обмањивати наш свет. Јер је тај фалсификат, пошто је г. Михаиловић уклоњен из Вашингтона, придодат једном нарочито скројеном елаборату, који је поверљиво циркулисао међу нашом емиграцијом, и којему је био циљ оцрнити г. Пашића, а г. Михаиловића представити као правог, искреног Југословена!

Али смо се ми постарали добити не само аутентичан текст те г. Пашићеве депеше, него и једне друге депеше његове, која је с том у вези, као и преписе два телеграфска одговора г. Михаиловићева.

Пошто г. Пашић уопште нерадо говори о тим стварима, обратили смо се у том циљу г. Д-р Драг. С. Којићу, ондашњем

⁷⁾ Честитка г. Трумбићева објављена је у „Српским Новинама“ од 29-III-1918. на страни 2-ој.

секретару г. Пашићевом, а сада адвокату у Крагујевцу, и он нам је, писмом од 30. августа, 1922., одговорио да му је немогуће пронаћи препис поменуте депеше. Обратили смо се затим г. Стојану Протићу, бив. председнику владе, и његовој љубазности имамо захвалити што можемо текстове поменутих депеша саопштити нашим читаоцима.

Пре тих текстова ми ћемо овде саопштити одговор г. Д-р Којића, јер он црта време и прилике, у којима је депеша г. Пашићева постала. Ево тог одговора:

„Желео сам да по сваку цену пронађем препис депеше, која Вас интересује, али нисам био срећне руке. Она се завукла негде у прилично великој групи хартија из емиграције тако, да би ми требало прилично времена да је пронађем. Међутим, како Ви хитате, ја вам могу дати ову изјаву, на коју се можете потпуно ослоњити:

„У јануару, 1918 год., г. Пашић је био у Паризу на једној од међусавезних конференција. Ја сам га, као и увек, на том путу пратио. За време нашег бављења у Паризу, у међусавезничким круговима се већ шапутало о извесним условима мира, које ће ускоро формулисати Лојд Џорџ и Вилзон. Због тога је г. Пашић похитао по закључку конференције, да се што пре нађе уз круну и владу, и да уз њих сачека те декларације енглеског премијера и америчког шефа државе. Повратили смо се на Крф једнога дана, па смо, после 24 часа, одморни, кренули за Солун, где су се налазили Наследник-Регент и чланови владе. У македонској касабн Верији сачекали су нас неки чланови владе, који су г. Пашићу, прилично узбуђени, показали прве телеграме декларација Лојд Џорџа и Вилзона. Сећам се врло добро како ми је г. Пашић, после неколико тренутака, кад смо сели у аутомобил и продужили пут за Солун, казао *да он шврдо верује, да Немачка не може примити услове Лојд Џорџа и Вилзона, и да се тога не треба бојати.**) Такво своје веровање он је образлагавао са пуно познавања немачких ратних циљева и ратне ситуације у Немачкој, што ме је необично импресионирао.

„Кад смо дошли у Солун, г. Пашић ми је, још те исте вечери, дао један велики брујон циркуларне депеше, коју сам ја одмах редиговао и уз припомоћ секретара г. г. Јуришића и Ђерасимовића послао свима посланствима. Сећам се врло

*) Ми смо ово подвукли.

добро, да је та депеша била толико велика, да смо је ми шифровали до дубоке ноћи. Чуди ме, према томе, откуда г. Поточњаку оно неколико редака, које он приписује г. Пашићу. Оно што г. Поточњак зове Пашићевом депешом није, дакле, г. Пашићева депеша без обзира на то, што ни по форми, ни по стилизацији не може њему бити приписана. Ово Вам могу најкатегоричније потврдити и Ви можете од те моје изјаве чинити најширу употребу.“

Ево сад и аутентичне садржине поменутих депеша, од речи до речи:

*Г. Пашић — српском посланику у Вашингтону
22—1—1918. г.*

„Из писма које сте примили видели сте наше погледе и наше разлагање које смо упутили нашим савезницима па и Америци, да их при постављању услова о миру имају у виду и да их поставе као националан захтев Србије, и као услов за трајан мир међународни. Из тога писма или меморандима видели сте које смо разлоге употребили у одбрану наших националних захтева, а нарочито могли сте приметити да смо скренули пажњу нашим савезницима на Босну и Херцеговину, на гажење Берлинског уговора прокламовањем анексије. *Хтели смо свратиши мисли и пажњу савезницима који се заузимају да се повреда уговора о неутралности Белгије репарира, да се онда морају у исто време постарати да се и повреда уговора од стране Аустрије репарира т. ј. дати право народу у Босни и Херцеговини да се сам изјасни о својој будућој судбини т. ј. остати под Аустријом или ће тражити да се са Србијом сједини. Кад наши савезници налазе да треба поправити погрешку Немачке из 1871 односно Елзаса и Лотарингије, онда много јачи разлози говоре да треба поправити или уништити акт о анексији Босне и Херцеговине и дати српском народу право самоопредељења. Против акта о анексији протествовао је сам народ у Сарајевској скупштини где је висио Дамоклов мач над главом свих посланика босанских и херцеговачких. Тај протест народних посланика има ту последицу, што је Аустрија увела најстроже мере у управи Босне и што је почела да гони патриоте путем лажних оптужења о заверама, што је још више огорчило јавно мишљење и сарајевску школску омладину, која је, по несрећи, извршила атентат, што је опет Аустрија једва дочекала и упо-*

требила као повод да објави рат Србији, да је уништи, што је постала Пијемонаш српско-хрватског народа. И тај исти народ у Босни и Херцеговини који се године 1875-76 и 77 борио против Турака и за сједињење са Србијом, и који је дао повод српско-турском рату допао је на Берлинском конгресу аустријског ропства. И према свему том како се сад може правдати захтев наших савезника да треба репарирати неправду учињену Француској у 1871, а о неправди која је учињена српском народу у Босни и Херцеговини прелази ћушке и оставља га у ропству, да опет покушава да се ослободи или што је много лакше да се освети својим тиранима. Са неколико страна, и таквим разлозима, покушавајте убедити владу американску да бар тражи репарацију гажења Берлинског уговора кад је нашла да треба задржати Хабзбуршку монархију, која је била увек извор европских рашова у последње време и која је постала авангарда немачког продирања ни Исток, одкад је Пруска узела првенство у немачком народу. Тај разговор покушавајте ви смотрено и на такав начин, да изгледа да је то ваше лично мишљење; да о том нико ништа не чује, јер се наша браћа могу љутити кад чују да се може ослободити Босна и Херцеговина аустријског ропства, а они остају још под Аустријом. Наша браћа стоје сад на том захтеву: све или ништа. Она не раде као што би радио добар отац, који кад не може да ослободи сву своју децу он ослобођава онолико колико може, а за остале мотри кад ће моћи и њих ослободити. Та њихова жеља не потиче из хуманог и узвишеног осећања него је више себична, јер тражи да и други страдају кад и они морају страдати, или да терет ропства деле. А међутим заборављају да ће се у толико пре ослободити у колико је већи број њихове браће која уживају слободу, и која су готова притећи у помоћ њима кад настане погодан тренутак за њихово ослобођење. Они сад стоје на том гледишту „све или ништа“, и често се позивају на ослобођење талијанско, немачко и т. д. а испуштају из вида да је код тих народа ослобођење ишло постепено, према могућности. Кад о томе говорите са меродавним личностима увек се оградите и реците да говорите о том по свом мишљењу, а никако по упуствима своје владе. Али молим обратиће пажњу на најмању нијансу у одговорима и саопштиће ми тачно што пре. Ако имате каквог поузданог и лојалног Бошњака можете и њега упутити, да у смислу тога говори Министарству иностраних дела.“

Г. Михаиловић — г. Пашићу

„Примио сам ваш телеграм из Солуна у коме ми шаљете упутства за моју личну акцију у погледу питања Босне и Херцеговине. Под утиском разних говора, а нарочито изјава Лојда Џорџа и Вилсона, изгледа да се наш велики програм уједињења не може остварити, и из ваших упутства рекао бих да сте готови поставити минимум наших захтева. Моје је мишљење да је најопасније показати нашим савезницима и нашим саплеменицима да смо готови погађати се. Наш програм о уједињењу не смемо напустити, па ма како се догађаји развијали. Не треба заборавити да сте тај програм потписали ви као представник Србије, и да је саопштен свим савезницима и јавно објављен целом свету. Одступање од њега од наше стране сматрали би наши савезници као напуштање тог програма, а наши саплеменици као издајство. Ја не само да не бих могао лично заступати овакве погледе, него ми моје убеђење не би допуштало да радим у шом правцу ни као ваш представник. Као што смо у погледу војном ишли до краја, тако у погледу политичком морамо остати до краја на нашем програму. За нашу будућност није ништање шта ће нам дати савезници, него шта ми сматрамо да наш народ треба да добије. Свако решење које не би одговарало нашим праведним захтевима, Србија мора сматрати као наметнуто. Крфска декларација, основана на здравим принципима и југословенски покрет, то преставља данас наше најјаче оруђе. Напустити то значи упропастити се. Праведност наших захтева не лежи на неправди старих уговора, него на начелима која су савезници објавили као своје ратне циљеве. Разумевајући потпуно вашу забринутост због разних изјава шефова савезничких држава, ја ипак мислим да им не треба придавати значај дефинитивног њиховог држања. Ми још не знамо какве ће се промене догодити док се не дође до мира. Савезници сад тек почињу да говоре о својим циљевима, и ми врло мало знамо о њима. Наша је дужност да будемо обазриви, да протестујемо ако би наши захтеви били у опасности, али да останемо чврсти до краја“.

Г. Пашић — Љ. Михаиловићу

„Примио сам ваш телеграм. Видим из њега да ме нисте правилно разумели и да сте ушли у идеје које нису моје, нити могу бити моје. Од Крфског програма т. ј. од уједињења Србија и Југословени

троименог народа нема ни помена да одустајем; пре бих био готов да жртвујем и свој живот за уједињење српског народа, него да одустанем од свог рада, ако би од тога зависило уједињење. Као што нисам одустао од рада да се Србија уреди демократски и парламентарно, што сам сматрао као прешходан услов за ослобођење српског народа, тако не одустајем ни сада од захтева уједињења троименог народа на ма какве прилике настале. Али у том не лежи питање, већ у томе да дипломатије нису биле правилно и тачно оријентисане о томе. У говору Лојда Џорџа и Вилзона има неконсеквенца, и хтео сам се обавештити да ли су те неконсеквенце намерне или случајне, па према томе и да предузнем кораке. И један и други говоре о праву народа да сами одређују своју судбу, али и један и други напуштају то право кад говоре о уједињењу троименог српског народа и остављају га да у Аустрији живи, а она највише терор врши над српским народом. И један и други говоре да треба међународне уговоре чувати и извршивати поправке повређених, а прелазе преко повређеног Берлинског уговора у анексији Босне и Херцеговине. Хтео сам бити обавештен: зашто се разлика чини. За то сам вам и скренуо пажњу на повреду уговора о Босни и Херцеговини, и на повреду права српског народа на самоопредељење. Једном речју желео сам сазнати да ли искрено говоре кад кажу да желе поправку међународних уговора уопште, или се том фразом служе једино ради Белгије и Елзаса-Лотарингије, а прелазе нарочито преко међународног уговора који се односи на Босну и Херцеговину. У том је значај и тежина мог телеграма. Тражио сам да ме обавесте о шим нелогичностима у питању права народног самоопредељења народа који живе у Аустрији и у питању поправке међународног уговора о Босни и Херцеговини, и узгред напоменуо сам како се Босна и Херцеговина борила за своју слободу и уједињење са Србијом, да би (савезници) видели своју нелојалност или неправду у односу на Босну и Херцеговину. Место тог одговора ви сте ушли у сасвим друге идеје и говорите о напуштању Крфске декларације, о вашим утисцима, о томе како ваше политичко уверење не допушта да одустанемо од Крфског програма и т. д. Молим сазнати и известити ме о овој ствари: што не траже поправку Берлинског уговора о Босни и Херцеговини, кад су права и слободе народа у Босни и Херцеговини повређена исто онако као што

су повређени права и слобода народа у Белгији. То сам желео знати, јер ми је потребно ради мог даљег рада. Друго питање: зашто кажу да ће радити на том да се Талијани и Румуни уједине са суседном браћом, а за троимени наш народ не кажу да се сједини са Србијом, него да остане у Аустрији, а наш народ терорисан је много више него Румуни и Талијани. То желим знати ради обавештења и бољег рада, и држим да се тај захтев не противи вашем уверењу. Најзад у том телеграму скренуо сам вам пажњу на неумесну тактику наших људи кад говоре с нашим савезницима и траже од њих да нам извојују слободу. Савезници одговарају: ушли смо у рат да вас одбранимо и заштитимо наше интересе, ако не можемо да постигнемо све што желимо за нас, онда нам не пребацивати што не можемо да извршимо све ваше захтеве. Имао сам прилике да видим рђаве последице од нетактичног говора наших људи са нашим Савезницима. Више треба убеђивати наше Савезнике да се и њихови интереси задовољавају кад се наше жеље и захтеви задовоље, него када се просто и сурово тражи, јер се тиме изазива одврашност. Људи наши не пазе на речи, него често кажу: ми волимо да останемо под Аустријом, ако не можемо све нас да ослободимо; не желимо и не ћемо да ослобођавамо парче по парче, већ све или ништа, и онда се наши савезници питају: да ли треба да се боре са Аустријом ради нас или да нас оставе под Аустријом.“

Г. Михаиловић — Г. Пашићу

„Ја се радујем што кажете да нисам правилно разумео ваш телеграм из Солуна, ма да је он јасно говорио о покушају с наше стране обезбедити, да нам савезници обећају бар Босну и Херцеговину, остављајући да се наше потпуно уједињење изврши постепено и доцније. Мени се пак чини да је овај пут опасан. Наш велики програм је базиран на правди, на потреби Европе створити једну јаку југословенску државу, и на жељи нашег народа за ту државу. Ако би смо сад бранили наше захтеве на основу неправде старих уговора, ми лако можемо изазвати нашу браћу против нас, а то би било за наше питање од судбоносног значаја. Међутим, револуционарни покрет наших људи не само да не треба слабити него подржавати што више и преко њега утицати на савезнике, па чак ако је то њима и мало непријатно. Што се тиче уговора који су решавали судбину Босне и Херцеговине, не

шреба заборавити да су они престављали договор између свих европских сила, и да ми нисмо у најповољнијем положају ка њих упоређујемо са уговором од 1871, кад је Немачка као победилац одузела од француске Елзас-Лотарингију. Меморандум који сте послали телеграфски, предао сам Министру Спољних Послова, али како је он сад болестан нећу моћи разговарати са њиме неколико дана. У сваком случају могу вам јавити да изјава коју је учинио Вилзон није његов дефинишван програм. Ни савезници, ни Сједињене Државе, нису још казали своје ратне циљеве. Сад што говоре то је само маневар. Румуне су хтели охрабриши да не попусте, а Талијане тако исто, ма да Талијани нису ни мало задовољни што се њихово питање третира на начелу народности. Наше питање неоспорно ужива симпатија, али сматрају да је тешко решити га без дефинишвне победе. Од те победе ће све зависити."

*

Пошаљи лудога на војску, па седи код куће и плачи, — каже наш народ.

Човек се, донста, мора дивити г. Михаиловићу, који је имао и ту незавидну кураж да свога Министра уверава како су Вилзон и Лојд Џорџ, у јануару 1918. г. својим тада предложеним условима за мир, хтели, поред осталог, охрабити Румуне да не попусте!

А шта су то Румуни, у то време, уопште имали још попуштати, и коме?! Они су давно пре тога већ били попустили; били су потпуно тучени и већ су били закључили мир са Централним Силама. И, после, зар да Савезници налазе неког разлога храбрити Румуне, који су се већ били коначно предали непријатељу, а да не налазе за потребно храбрити и Србе, који се уз њих још једнако боре.

Оно што је било још чудније то је, што г. Михаиловић одбија да изврши налоге свога Министра чак и због тога, што верује да изјаве Лојд Џорџа и Вилзона о условима мира нису дефинитивне, нису њихова последња реч, представљајући ствар тако као да ће они приликом самих преговара о миру тражити од Централних Сила и за себе и за нас више од онога што су тражили у поменутих изјавама својим. А могло је бити само обратно. Јер да су Централне Силе пристале дискутовати услове мира на основици, коју су предложили Вилзон и Лојд Џорџ, извесно је да би Савезници, а не Централне Силе, били они који би попуштали, као што је

извесно да би у првом реду попустили баш у оним тачкама које се нас, малих, тичу, а тек у другом реду тамо где се ствар тичала њих, великих. Но, за срећу нашу, Немачка није хтела пристати ни на саму дискусију услова једног мира, који на првом месту захтеваше од ње не само да пристане на т. з. слободу мора и на једнаке услове трговања свих народа, чак и по колонијама, *него и на ограничење наоружања, као и на уступање Алзаса и Лорена Француској*. Немачка се у то доба на јако спремала да води рат још две године. То се знало и онда јавно говорило у дипломатским круговима неутралних земаља, па су о томе и савезничке владе, па и наша, биле обавештаване од својих представника у неутралним државама.

Али, г. Михаиловић, који је и сам налазио да се наше питање не може свршити без дефинитивне савезничке победе, а у исто време, — непослушношћу којој нема равне у чиновничкој хијерархији, — одбијао помоћи своме Министру да спреми што успешнију одбрану и што повољније решење тог истог нашег питања за случај да дефинитивна победа изостане, тај г. Михаиловић није ни био кадар схватити сву монструозност разлога, којима је оперисао против извршења датих му налога. Његова неподобност за дипломатску службу показала се још 1913. год., док је био у Риму. Да се тада урадило оно што је требало, не би дошло до ове жалосне преписке у јануару 1918. г. У 1913. години г. Михаиловић не би ни питао: „зашто сте ме уклонили.“ Али је до лета 1918. г. имао довољно времена да пробуди у себи једно дубоко уверење о сопственим подобностима. Зато је и питао: зашто сте ме пензионисали, кад је из Вашингтона био дигнут. Г. Протић, који је тада у Влади заступао г. Пашића, одговорио му је: *„Ви сте пензионисани због ваше недисциплинованости и због ваше неспособности.“**)

*) Г. В. Стид објавио је у *New Europe* (од 22-VIII-1918) један перфидан напад па владу г. Пашића из тог доба. Између многих потпуно лажних оптужаба против српске владе, г. Стид је у томе чланку и ово рекао: „Мора да престане већ једном луда политика боцкања, каквом се у последње време Крф служи према Југословенима, која су познати да свом душом раде за југословенска начела. Особито пензионисање г. Михаиловића, српског посланика у Вашингтону, и уклањање пуковника Милана Прибићевића оставили су тужан утисак у круговима Југословена, а и многих других.“ Да је тог „тужног утиска“ доиста било не само код неких Југословена, него и код г. Стида, а и „код многих других“ истина је. Али је исто тако истина, да су горње Стидове речи довољна потврда о срамоти, коју је сам себи наносио тим писањем. *Никад ни један енглески лист није прихватио ове или сличне нападе на српску владу, које су г. г. Стид и Ватсон изнели у својој „New Europe.“*

VII Д Е О

Пројект за други конгрес потлачених народа Аустро-Угарске и његов неуспех — Деша г. г. Стида и Ватсона Њ. В. Регенту и одговор на њу.

Одмах после римског конгреса, који је, као што смо видели, био у априлу, 1918. г., пројектован је био други конгрес потлачених народа Аустро-Угарске, који се имао одржати у Паризу 24. јула, исте године.

Уљушкан у римске снове, када је у талијанским круговима био дочекиван „као представник једне пријатељске земље, у истини независне“, како се сам хвалио, Д-р Трумбић је и од француске владе био покушао добити једно признање, опет као представника једне „пријатељске и у истини независне земље“. На име, Д-р Трумбић је поднео француском министру спољних послова, г. Пишону, један предлог, по коме би г. Пишон, на пројектованоме париском конгресу потлачених народности, имао дати следећу изјаву:

„Од почетка рата Југословенски народ Срба, Хрвата и Словенаца Аустро-Угарске одупирао се заједничком непријатељу са свим средствима своје снаге. Многи југословенски добровољци ступили су у редове савезничких војсака. *Већ у балканским ратовима* и чим је букнуо овај рат, хиљаду југословенских добровољаца из А.-У борили су се у српској и црногорској војсци. Један корпус састављен од двије дивизије југословенских добровољаца формиран у Русији 1916. и 1917., борио се у Добруци на румунском фронту као интегрални дио српске војске. Знатан дио југосл. добровољаца боре се у овом часу у српској војсци у Македонији, Мурманији, Сибирији и Русији. Обзиром на ове напоре влада републике Француске:

„Сматра Југословенски народ као савезнички народ и признаје му право да прекине свезе, које га вежу са Аустро-Угарском *као и право на независност*, а у складу са принципом народности и правом народа на самоодређење, *право*

да се *сједини* са једнокрвном браћом у Србији и Црној Гори у једну независну државу.

„Влада француска сматра Југословенске добровољачке трупе, које се налазе у српској војсци, у Македонији, Мурманији и Сибџији, као савезничке трупе, зарађене у редовном рату са А.-Угарском, Немачком и њиховим савезницима.

„Француска влада признаје такођер „Југословенски Одбор“, конституисан у месецу мају 1915., под председништвом Д-р Анте Трумбића, представником и органом националних интереса југословенског народа С. Х и С. подложних Аустро-Угарској. Француска влада признаје једнако овај исти одбор мандашором овог народа и узима на знање декларацију којом се споменути Ј. О. обвезује да ће водити своју политичку акцију у потпуном споразуму с владом Краљевине Србије у смислу Крфске декларације од 20. јула 1917.“

Тражило се овим, као што видите, да француска влада призна „југословенском народу“ *право* да прекине везе, које га вежу са Аустро-Угарском, и тражило се да она призна „Југословенски Одбор“ за представника „националних интереса“ тога народа. Једном речи, тражило се од француске владе да нас разједини, да будемо двоје, да се не јављамо пред Савезницима као целина, као један народ, него као два народа, или као два дела једног истог народа, од којих сваки има своје посебне интересе, своје посебне погледе и своје посебне представнике! На само ослобођење „југословенског народа“ Д-р Трумбић није много мислио. А било је очевидно да је тај „југословенски народ“ најпре требало ослободити, да му је, дакле, најпре требало дати могућности да може привести и у дело оно „право“ о раскидању веза с Аустро-Угарском. А то право раскидања, на чијем признању настојаваше г. Трумбић код француске владе, ни једна савезничка влада тада уопште није јавно могла признати из простог разлога, што Централне Силе још никако нису биле побеђене, да би Савезници, а да у очима озбиљног света не изгледају смешни, могли још тада, на рачун тих Сила, додељивати „југословенском народу“ чак и право, да се издвоји из Аустро-Угарске и постане независан на територијама на којима је обитавао.*)

*) У Версаљу је 8. јуна, само на пет недеља пре горњег корака Д-р Трумбићевог, одржана конференција Савезника. Из коминикеа, који је о тој конференцији био објављен, видело се да Савезници траже за Пољаке независну пољску државу (јер су Немачка и Аустро-Угарска раније саме пристале на то), а за Југословене и Чехословаке изјављују само симпатије за њихове националне тежње.

А већ и да не говоримо о томе, што је чак и у то доба, у упливним савезничким круговима још увек било струја за одржање Аустро-Угарске. Било је тих струја и у Америци, па и у непосредној околини самог председника Вилзона. У Вашингтону, у извесним политичким круговима, ни у почетку септембра 1917. г., није било престало колебање у том погледу, па се, шта више, није ни од ширих кругова крила претпоставка о могућности опстанка Аустро-Угарске на федералној основи, која је идеја имала нарочити утицај на америчко самољубље. Позната је ствар, да је председник Вилзон тек у другој половини октобра коначно напустио свој програм од 8. јануара, 1918. г., онда, дакле, кад су Савезници одавно били пробили солунски фронт и увелико наступали ка обалама Саве и Дунава, онда кад потпуна савезничка победа већ беше на домаку.

Одговарајући 18. октобра на ноту Аустро-Угарске, којом се усвајало све што је Вилзон дотле тражио, Лансинг, амерички министар спољних послова наглашаваше, да председник Вилзон не може више остати код свога програма од 8. јануара, *„јер су се од тада десили неки догађаји од највеће значаја, због којих је морала променити надлежност и одговорност влада Сједињених Држава“*... и да Вилзон сад тражи, *„да сами народи Аустро-Угарске, а не он, буду судије у томе, каква ће акција од стране аустро-угарске владе задовољити тежње и схватање ових народа о њиховим правима“*...

И из овога се јасно види, да је у јулу, 1918. г. требало да буде и „Југословенском Одбору“ главна брига радити на томе, да се Савезницима помогне да победе непријатеља, да би се могле променити оне „надлежности и одговорности“, јер би та промена сама собом донела — као што је доцније и донела — признање, од свих и сваког, „југословенском народу“ да се издвоји из Аустро-Угарске. Али г. Д-р Трумбић није на томе радио ни раније, ни тада.

Загребачка „Слободна Трибуна“ (од 24-IV-1921.), по којој смо и донели горњи Д-р Трумбићев предлог, жали, што француска влада није акцептирала да учини оне изјаве, које јој је Д-р Трумбић сугерирао, додајући да она то није учинила због тога *„јер није могла добити сугласности г. Пашића“*. А ми са своје стране додајемо, да француска влада није ни захтевала од г. Пашића да се он сагласи на тај г. Трумбићев чудни пројект, коме су, јамачно, кумовали Д-р Трумбићеви

пријатељи г. г. Стид и Ватсон, а по коме се „југословенском народу“ с оне стране Дрине, Саве и Дунава најпре имало признати право на потпуну независност, па тек потом и право (!) да се сједини с нама у Србији и Црној Гори, ако хоће.

Пропаст тога г. Трумбићевог предлога повукла је собом и пропаст пројектованог конгреса народности, који се, као што рекосмо, у Паризу имао оджати. Тај је конгрес био одложен на неодређено време, тобоже због тога „што нису били приспели енглески делегати“, а у ствари због тога, што је г. Пишон одбио поменути предлог и због тога, што су „енглески делегати“ знали да ни званична Енглеска тај предлог не би усвојила. А то одбијање, опет, учинио је и сам конгрес беспредметним.

Али ни Д-р Трумбић ни његови енглески пријатељи нису ни после тога клонули. Одбијени од француске владе, а без икаква изгледа на успех код званичних енглеских фактора, они смисле да признање „Југословенског Одбора“ издејствују преко српског Престолонаследника. У том циљу обратили су се Њ. В. Престолонаследнику г. г. Стид и Ватсон овом депешом:

„Најновија изјава у корист Чехо-Словака подразумева ускоро идентичну декларацију од стране савезничких држава у корист Југословена. Али по самој Крфској Декларацији потребан би био најпре претходан споразум између Владе Српске и Југословенског Одбора. Ми сажаљевамо што се Председник Министарства не показује ни мало расположен да дође до овог споразума. Ово држање Српске Владе *онемогућава сваку иницијативу* у корист зближења и уједињења Срба са *Србима, Хрватима и Словенцима из Аустро-Угарске*. Ми се обраћамо Његовом Височанству као највишем чувару *југословенских и српских* интереса са молбом да он узме лично у руке своје то питање. Време је скупоцено и свако ново устезање од стране Српске Владе могло би имати тешких последица.“

На ову безочност пријатеља Д-р Трумбићевих, који су се, дрскошћу сваких агената, нетражено наметали својим саветима, и који су се усуђивали пред српским Престолонаследником и врховним командантом српске војске *подвајати интересе југословенске од српских*, и уверавати како држање српске владе *онемогућава сваку корисну иницијативу* за зближење и уједињење Срба из Србије не само са Хрватима и Словенцима, *него чак и са самим Србима из Аустро-Угарске*,

Њ. В. Наследник Престола одговорио је одмах сутра-дан (28. јула), депешом, која је морала добро расхладити усијане новинарске главе Д-р Трумбићевих пријатеља.

Ево како је гласио тај одговор Њ. В. Регента Александра:

„Адмирал Трубриџ саопштио ми је Ваш телеграм. Ја вам срдечно захваљујем на интересу, који показујете југословенској ствари и на речима, којима обележавате моју улогу у југословенском проблему. Расположен да помогнем изравнати неспоразуме, који би се могли јавити између Југословенског Одбора и моје владе, ја признајем да ми је неопознато да су ти неспоразуми пошekli услед разлике у погледима на неко основно начело којег би се требало држати. Напротив, из свих извештаја званичних и приватних видим, да велики циљ јесте и остаће исти и да, ако има каквих разлика, оне се могу само односити на тактичне детаље. Верујем да ће и те разлике, у колико постоје, убрзо ишчезнути благодаречи патриотизму, који влада у свима круговима југословенским, и благодаречи пријатељима наше ствари, у које срећан сам што могу и вас рачунати.“

И г. г. Стид и Ватсон, као и „Југословенски Одбор“, били су упућени овом достојанственом депешом на своје право место.

Сам адмирал Трубриџ, са своје стране, писао је поводом ове ствари г. г. Стиду и Ватсону обраћајући им пажњу на уставно држање српског Престолонаследника, на што су та два Енглеза потпуно заборавили кад су, обилазећи одговорног фактора, српску владу, код Престолонаследника настојавали издјејствовати оно, на што његова одговорна влада није могла пристати. Г. Трубриџ је, у свом поменутом писму, обраћао пажњу и на значај Србије и њене улоге у рату, додајући да је Србија једини организовани фактор с којим Савезници могу на тим стварима радити. У истом смислу писао је адмирал и „одбору за источне ствари“ у Лондону, чији су чланови били и г. г. Стид и Ватсон.

Није ни то ништа помогло, јер се, после непун месец дана, јавља нова офанзива поменуте господе, овога пута и са новим сугестијама, и не само у име г. г. Стида и Ватсона, него у име целог оног „одбора за источне ствари.“

Опет преко адмирала Трубриџа, првих дана септембра, председник тога одбора моли, да се од стране г. Стида саопшти Њ. В. Престолонаследнику следећа депеша:

„Тешкоће које постоје између Југословенског Одбора и српске владе односно признања Југословена на основаном начелу не тичу се само тактичних питања. *Одбор* верује да се данашња критична ситуација не може решити друкчије него саставом једног концентрационог кабинета, у коме би били и шефови свих српских странака. Одбор је уверен да само Ваше Височанство може изазвати образовање једног таквог кабинета и да је Ваше Височанство *једина личност* квалификована да прими од савезничких влада изјаву, којом би се цео југословенски народ признао као савезник и као ратујућа страна. У споразуму са другим пријатељима српско-југословенске ствари, ја верујем да би се ситуација знатно поправила ако би Ваше Величанство посетило одмах Запад у пратњи војводе Мишића. Цео положај Срба и Југословена у данашњем рату *имао би се знатно кориговати* доласком Вашег Височанства овамо.“

Г. Стиду и поменутом одбору требало је скоро месец дана, да на ону достојанствену депешу Њ. В. Престолонаследника одговоре новом и још проширеном непристојношћу. Они се сад формално постављају у позу татора, и траже од Престолонаследника да промени владу и да другу састави по њиховом рецепту! Они иду и даље од тога и наглашују, да је Престолонаследник, а не његова одговорна влада, „једина личност квалификована да прими од савезничких влада изјаву, којом би се цео југословенски народ признао као савезник и ратујућа странка“! По појмовима те енглеске господе, Престолонаследник је, а не његова влада, онај који води државне послове! Да то у горњој депеши нагласе није их могао уздржати ни факт, што су све савезничке владе стално друкчије мислиле, и стално биле у вези и радиле са српском владом. Наравно, код њих су такви појмови били само кад је реч о Србији. Да се неко усудио имати такве појмове кад је реч о Енглеској и њеном владоцу, они би га први проскрибовали. Што је још најгоре, они позивају Престолонаследника, да, у пратњи војводе Мишића, који је само један потчињени орган владе, дође на Запад, како би се „цео положај Срба и Југословена у данашњем рату знатно кориговао“, и не казујући у ком би се правцу та коректура извршила!

Нико није знао, ко је, шта и кога у ствари представља тај одбор, у име чије г. Стид шиље горњу депешу. Тек концем 1918. г. видело се, да је тај одбор преко г. Стида (у „Тајм-

су“) сугерирао Савезницима неутрализацију целе јадранске обале, од Поле до Драча, о чему смо већ раније говорили.¹⁾

Што се тиче саме депеше коју је г. Стид преко оног „одбора за источне ствари“ послао Њ. В. Престолонаследнику, споменућемо и то, да г. Стиду на ту депешу није одговорено. Престолонаследник није имао воље дискутовати са г. Стидом о једној ствари, коју је Он не само боље од г. Стида знао, него и много, много више интереса и љубави за њу имао.

У тадашњој околини Престолонаследниковој добро се знало — јер Он то ни од кога није крио — да су Њему врло неугодни савети, који га наводе на то, да Он, као уставни владар, узима иницијативу за промену владе, и то поводом једног питања које је било још Крфском Декларацијом регулисано. На тако што Престолонаследник се није хтео одлучити ни због тога, што његова влада ничим није показала да је ту Декларацију изневерила. Само, пак, питање о саставу нове концентрационе владе, било је покренуто на Крфу много пре поменуте г. Стидове депеше, још почетком 1918. г., кад се тамо српска Скупштина била састала. И Престолонаследникова је жеља била, да се таква влада образује. Али је опозиција захтевала да у новој концентрационој влади не буду три најјача радикала, због чега је цела ствар око састава те владе била илузорна. Најпосле, позивање г. Стида, да Престолонаследник, заједно с војводом Мишићем, дође на Запад у очи саме офанзиве на солунском фронту, морало је изазвати смех и чуђење не само код Престолонаследника, него и код свих осталих, који су за тај, — ако није био нешто друго — наивни позив г. Стидов чули. Престолонаследник је, уосталом, добро знао, да се, и без његовог одласка с Крфа, на Западу не могу оглушити према жртвама, које је Србија у току целог рата чинила, а у том се тренутку и на нове жртве била спремила.

1) У лето, 1918. год, говорило се и о једној комбинацији, по којој би била могућа једна независна „Југославија“ изван Аустро-Угарске, али и без Србије. Но, та комбинација, која је приписивана извесним енглеским круговима, није била никад симпатично примана ни код Француза, ни код Американаца.

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

VIII ДЕО

Једна Пашићева изјава у септембру 1918. г.

Дошавши са Крфа у Париз, у септембру, 1918. год., г. Пашић је дао париским листовима Le Temps-у и Le Journal de Débats једну декларацију, која је у тим листовима објављена 27. септембра, исте године.

Овако гласи та декларација:

„Очаран сам мојом посетом у Паризу, где се увек осећам као да сам међу мојим рођеним суграђанима. Овога тренутка моје бављење овде коенцидира са успесима савезника на свима бојним пољима. Победе на фронту француском, као и оне на Истоку, и у Палестини, дају целом свету еклатантно уверење, да ће принципи слободе и правде однети победу над принципима бруталне силе, и допуштају нам да предвидимо, да ће, на крају ове борбе, наметнуте свету од стране германских држава, настати један нов интернационални ред, базиран на слободи и једнакости народа, такав који ће осигурати једну нову и бољу цивилизацију.

„Дошавши до закључка да не могу победити своје противнике на бојном пољу, наши непријатељи почињу да нам сугерирају мир, не бринући се ни мало о питању одговорности, која, има четири године, занима цео свет, и која је проузроковала смрт милијуна људи, руинирала вековне споменике и опустошила читаве провинције. Сасвим природно, наши непријатељи ћутке прелазе велике идеале за чију су одбрану наши Савезници били приморани прихватити се оружја и учинити такве жртве, какве Историја није познавала, — а надајмо се неће их познати ни сличне. О миру не може бити питања пре него што проузроковачи неизмерне несреће, која данас притискује свет готово на целој нашој планети, не буду признали своју одговорност и свој грех. Без те гаранције, рат ће поново започети првом приликом.

„Велика Француска Револуција признала је и осигурала право на слободу и једнакост људи; овај страшни рат осигураће право на слободу и једнакост великих и малих нација.

„Резултати иначе не могу бити пропорционални жртвама.

„У споразуму с Немачком, Аустро-Угарска је провоцирала овај страшни рат, да би подјармила Србију, осигурала на овај начин успехе вековне немачке политике „Drang nach Osten“ и њене светске доминације. Ма како мала, Србија је подигла аустријску рукавицу, решена не само да брани своју независност, него да у исто време и ослободи своју браћу Србе, Хрвате и Словенце потчињене доминацији Аустро-Угарске, да би, уједињена с њима у једну слободну и демократску државу, формирала једну солидну баријеру против навале Немаца на Исток.

„Егзистенција Србије, предане свим својим бићем слободним нацијама, њена стратегијска важност и бруталитет са којом је била третирана, ставили су на њену страну владе и јавно мишљење великих европских земаља, као и целог света.

„Колико су год могли, наша браћа Срби, Хрвати и Словенци, потчињени тиранији режима куће Хабзбурга, већ од првих дана рата, борили су се под нашим заставама за свету ствар нашег националног јединства, не само на солунском фронту него и у Добруци, и на Мурману, и на другим местима.

„У тренутку када су наши велики и племенити Савезници, верни својој речи да ће се сваком народу признати право да одлучује о својој сопственој судбини, обзнанили своје симпатије за ослобођење и конституисање у независне државе Чехо-Словака и Пољака, ми немамо никаквих разлога да сумњамо, да ће они, признајући лојалност и жртве њихове Савезнице Србије, признати јој право и помоћи јој да ослободи сву своју браћу и с њима се уједини у једну слободну и независну државу!

„Једна изјава у овом смислу, која би дошла са стране наших великих Савезника била би врло потребна; она би још једном поново уздигла морал Срба, Хрвата и Словенаца у двојној монархији, она би подржала њихов отпор, а нарочито би парализовала све интриге против нашег националног уједињења, а у исто време и против опште политике Савезника.

„Треба се нарочито чувати замки, коју бечка влада спрема још од момента кад је видеала да победа неће бити на страни Централних Сила.

„Дошавши до убуђења да се њене државице клоне дислокацији, кућа Хабзбурга почела је да спрема концесије својим народима. По нашем сазнању, она их већ има пет у својим фијокама. Приморана на уступање, она објављује да је готова створити баш и једну Југославију под својим сопственим скиптром, ону о којој је сневао Франц Фердинанд. Је ли потребно доказивати да би једна таква Југославија служила интересима аустро-угарским, пошто би остала потчињена Немцима и Мађарима? Напротив, Југославија коју би створила Србија, помогнута и подржана од стране наших великих Савезника, и основана на принципима исписаним у *Крфској Декларацији*, била би и остала би вечна савезница сила Споразума, које се боре за образовање националних држава, а против сваке хегемоније, нарочито оне која би дошла од стране Немачке.

„Ми очекујемо једну Декларацију у овом смислу од стране свих наших Савезника; она се сама собом намеће својом оправданошћу, нашим заједничким ратним циљевима, а нарочито садањом ситуацијом на бојним пољима и у унутрашњости Аустро-Угарске.“ *)

Ова Пашићева декларација не одступа ни једном речи од онога, што су Српска Народна Скупштина и српска влада, још 1914. год., поставили као наш национални програм. Она је у пуној сагласности са целокупним радом српске владе за све време ратовања; она је у пуној хармонији са оним порукама, које је г. Пашић, у новембру, 1916. год., телеграфски био упутио оном великом збору наших сународника, одржаном у Питсбургу, у С. Америци; она је, такође, у савршеној сагласности не само са словом и духом *Крфске Декларације* и са свим оним што су, приликом *Крфских конференција*, говорили г. Пашић и чланови „Југословенског Одбора“, него и са оним г. Пашићевим експозеом, у коме је он, у марту 1918. год., пред Српском Народном Скупштином, изложио националну политику Србије, и на коме му је *Д-р Трумбић честитао.***)

*) Г. Шишић у својој књизи: „Документи“.... стр. 168. наводи из ове Пашићеве изјаве само десетак редака, и то из средине!

***) „Српски народ, који је поднео највеће жртве и који је дао сјајне доказе своје савезничке верности и лојалности, може бити уверен да ће после победе *његове жртве* бити и награђене; да ће *његове тежње и његови идеали* бити остварени, ако само и даље буде давао доказе својих грађанских и војничких врлина, и ако се буде чувао интрига, које би биле упућене на растројење његове једнодушности и слоге у одбрани интереса троименог српског народа“.... „Германизам је ударио

Најпосле, ова декларација г. Пашићева не разликује се ни у чему, *што је била*, ни од осталих његових изјава, које је, пре ње или после ње, било пред Савезницима или у штампи учинио. Г. Пашић је увек говорио, и код савезничких влада у том смислу радио: да силе Споразума, признавајући Србију као свог верног Савезника од почетка рата, признају и њихову браћу Србе, Хрвате и Словенце, и помогну и њих да се ослободе и сједине с Краљевином Србијом.

При свем том г. Д-р Трумбић и његови пријатељи нису били задовољни тиме. Они су о горњој декларацији г. Пашића овако говорили и писали:

„Испред права народног самоопредељења, које народ није престајао истицати ни у унутарњој ни у спољној борби, г. Пашић истиче *право савезничко* исто оно с којим Италија, са Сонином на челу, захтева испуњење Лондонског Уговора и улази у југословенске земље као добро без сопственика, подложно искључиво *праву оружја*.“¹⁾

Да је нелојално тако тумачити горњу декларацију г. Пашићеву лако је видети и по самој садржини те декларације. Г. Пашић нигде не истицаше *право савезничко* испред права народног самоопредељења. Он само опомињаше наше Савезнике *на њихову дужност*, да *Србији признаду право и помогну јој* ослободити сву своју браћу и с њима се ујединити у једну слободну и независну државу. А та дужност Савезника истицаше из њихове раније дате речи, да ће признати сваком народу да сам одлучује о својој сопственој судбини. Како се, међутим, наш народ, преко „Југословенског Одбора“, већ био определио, и кроз Крфску Декларацију већ рекао шта жели, право и дужност Србије да *бад* она буде на челу покрета за уједињење нашег народа било је засновано не само на ранијем признању тога права од стране „Југословенског Одбора“, и наших разних народних организација у Европи и Америци, него *поглавито на огромним жртвама Србијиним*, које је у рату поднела и за ствар нашег народа и за ствар

на српску земљу надираћи ка Истоку и само слободна и уједињена држава Срба, Хрвата и Словенаца, у тесном пријатељству са Италијом, може затворити пут томе германском надирању ка Истоку и Јадранском мору, и допринети утврђивању праведног и трајног светског мира“ ..

Из Пашићеве декларације о спољној политици српске владе, коју је он учинио на 74 редовном састанку српске Скупштине на Крфу. („Српске Новине“ од 20—III—1918. године).

1) „Женевска Конференција о југословенском уједињењу.“ Женева, децембра 1918., стр. 5. (Издање чланова „Југословенског Одбора“).

Савезника, и на њеноме осећању дужности, да је она, Србија, онај фактор који уједињује, исто као што је она била и онај фактор, који је и довео до могућности уједињења. Не може ту бити речи о неком освајачком праву Србије, које би јој, као савезници, припадало, него само о оном њеном праву, које проистицаше из њене дружности, — (управо које је било оличено у тој дужности) — да и до краја изврши велико дело, које је на себе примила још у новембру 1914., и ради чијег је остварења била жртвовала све што је жртвовати могла.

И сви су савезници признавали Србији то право, које је на Конференцији Мира, с њихове стране, било и делом потврђено. И Клемансо и Лојд Џорџ, као што смо већ напоменули, јавно су рекли, да све што чине нашем народу, чине *Србији и због Србије*. Те речи не беху ништа друго до израз онога савезничког схватања дужности према „верној“ и у рату „толико намученој и окрвављеној Србији“, — схватања, које је остало непромењено за све време рата и којему је и енглески министар иностраних дела, Балфур, дао израза на оној великој скупштини „Српског Друштва“, одржаној 25. јула, 1918. године у Лондону, у *Mansion—House*. Сви су говорници на тој скупштини истицали, да је „главни циљ Србије уједињење Срба, Хрвата и Словенаца“. А кад је узео реч г. Балфур и напоменуо, да се сад не боре „две групе народа, које се отимају о територије и надмећу за превласт“, него су ту у питању „два идеала, један с неба други из пакла, који се боре за господарство“, и да од успеха те борбе „зависи судбина света“, он је тај свој сјајни говор завршио овим речима: „и кад дође срећни дан да се прогласи мир, — не немачки мир, нити британски мир, ни мир француски, већ мир цивилизације — кад тај срећни дан дође, надам се, да ће српски министар не само моћи оком захватити стару домовину своју, него и оно племе којег је домовина његова само један део, и да ће моћи казати да су они (јужни Словени) били подобни да добију поштуну део добитка, што их будемо стекли нашом обилно проливењем крвљу и разасутом имовином, а шакав ће нам успех улисти уверење да је добитак, ма да је жртва била тешка, и више него сразмеран са жртвом“.²⁾

Балфур је горе наведеним речима одговорио на поздрав г. Јов. Јовановића, српског посланика, који је такође био узео учешћа на поменутој Скупштини и том приликом и ово ре-

2) Ф. Шишић: „Документи.“... стр. 182-189.

као: „Од како је постала државом, Србија је настојала речју и делом око уједињења јужнога словенског племена у независну државу. Цео је народ такође чезнуо за тим уједињењем; Срби, Хрвати и Словенци, који су живели под аустријском управом, тако исто као и они, који су живели у обе слободне српске државе“...

У прилог овоме да наведемо и једну депешу Лојд Џорџа, коју је овај, 27. Јула (1918) упутио председнику српске владе г. Пашићу. Та депеша гласи:

„Најтоплија вам хвала на вашем телеграму. Поздрави из Србије нарочито су нам добродошли, јер у овој великој борби за слободу човечанства ни једна земља није показала већу издржљивост и храброст од Србије. Ви имате бесумње право када верујете да се сада већ брзо приближује дан, када ће дефинитивно пропасти покушаји аутократске силе да задржи напредак демократије и наметне милитаристичку културу слободним народима Европе. Савезнички успеси у Италији и на Марни, сјајно држање Чехословака у Русији и у Сибиру, и беспримерно пожртвовање вашег сопственог народа, све то указује на крајњу победу наше ствари и на скоро ослобођење ваше отаџбине и ваших сународника од стране угњетача. Држите се чврсто још ово мало дана и ваша награда биће и наша“.

Има и једна изјава недавно умрлог лорда Нортклифа, власника многих угледних енглеских листова, која је у своје време била објављена и која такође сведочи, да су Савезници признавали Србији право да само она, и нико други, буде на челу покрета за ослобођење и уједињење целог нашег народа.

Придружујући се прослави Видов-Дана, 15-(28)-VI-1918. у Лондону, лорд Нортклиф је и ово рекао:

„Прослављајући годишњицу Косова, годишњицу свога највећег пораза националног, народ српски показује своју чврсту веру у своје национално ослобођење. Ја никад нисам био сигурнији него данас, да ће блиски триумф савезничке ствари потпуно оправдати ту веру. Кад савезници не би подржали Србију, кад јој не би хтели учинити правду, зајемчити јој сигурност и независност у јединству с народима исте расе, онда би изгубили сва своја права да се сматрају као шампиони слободе људске. Они би изгубили ону моралну снагу, која им је дала могућности да остану чврсти до данас и која им једино може осигурати потпуну победу и трајан мир“

А кад је рат већ био добијен, и после закљученога примирја, Лојд Џорџ је овако одговорно на једно писмо г. Пашићево:

„Захваљујући вам срдечно на вашем љубазном писму од 16. новембра, срећан сам што ми се даје прилика да још једном изјавим моју радост за херојску издржљивост ваше владе и народа. Кад је слобода послала велики позив у 1914. години, Србији је било суђено да се прва успротиви слепим захтевима арогантне амбиције. Ни један од Савезника не може то заборавити. Ценећи слободу више од живота, Србија је показала веру, која је добила рат. Храброст која их је водила онда, биће од велике помоћи онима који остају да стварају нову нацију, која ће бити члан нове демократије у свету“.

Тајна акција Д-р Трумбића у Америци.

Каква је била акција Д-р Трумбића и његових пријатеља у Америци могло се видети и из онога, што смо до сада изложили. А каква је требало да буде та акција казала нам је загребачка „Слободна Трибуна“. У броју од 1. маја, 1921. г., тај орган Д-р Трумбића и његових пријатеља из бив. „Југословенског Одбора“ овако је писао:

Требало је, вели, да се Америци и другом свету прикаже „како ми, поданици Аустро-Угарске, ми неслободни, како ми сами, због своје среће и по свом праву, и из осећаја јединства и братске љубави, тражимо уједињење заједно са Србијом и Црном Гором. Не тражи Србија нас, него ми њу!...

Да, тако је требало да буде, и тако је и било све док се „Ауштријаци“ нису умешали.

Од почетка рата, па све кроз целу 1915. и 1916. годину, све наше народне организације у Европи и Америци јавно су, — као што смо на првим странама ове књиге видели, — пред целим светом манифестовали своју тежњу да се уједињење свега нашег народа изврши око Србије и са династијом Карађорђевића на челу. Политика Д-р Трумбића и његових пријатеља из „Југословенског Одбора“ није била у складу са напред споменутиим осећајима нашег народа. И ако је, за време Крфских конференција и израде Крфске Декларације, могло изгледати, да су и Д-р Трумбић и његови пријатељи примили погледе изражаване пре тога у јавним резолуцајама наших народних организација у Европи и Америци, убрзо су насту-

пили догађаји, који су, као што смо видели, све више и више давали на знање, да потпис Д-р Трумбића на Крфској Декларацији није био израз његових истинских тежња.

Може бити да нико није тако често као Д-р Трумбић говорио о Србији као о *Пијемоншу нашег народа*. Али, исто тако, нико није више од Д-р Трумбића бегео од тога да прими и конзеквенце Пијемонтске улоге Србијине. Јер, ако је Србија била Пијемонат — а она је то одиста била у сваком погледу — онда ничим, али ничим није требало сметати Србији да своју Пијемонтску улогу до краја изврши. А Д-р Трумбић и његови пријатељи, сметали су, ма да нису могли успети у томе; сметали су и јавно и тајно.

Један, који је нешто мало подигао завесу са тајне акције Д-р Трумбића био је и потпредседник бив. „Југословенског Одбора“, г. Д-р Хинко Хинковић. У својој брошури: „Југославија у Америци“ он је изнео неколико депеша Д-р Трумбићевих, упућених „Југословенском Народном Вијећу“ у Вашингтон, из којих се види сав Трумбићев дволични рад. Те депеше Д-р Трумбић је успео слати тајно, *преко бришанске ратне мисије у Паризу*, мислећи да ће, на тај начин, српска влада остати до краја у потпуном незнању онога што он чини.

Ми ћемо овде донети две од тих депеша, од којих прва, она од 14. октобра, 1918. год., гласи овако:

„Што се тиче захтева за признање Југословена постојала је разлика између Пашићеве владе и Југословенског Одбора. Пашић је саопштио своје идеје француској и енглеској влади, па и париским новинама „Temps“-у и „Journal“-у. Он просто тражи да савезничке владе признаду Србији право да са њиховом помоћу ослободи *своју властиту браћу*, те да створи једну државу под егидом Србије.

„Одбор („Југословенски“) пак захтева: Прво, да се наш југословенски народ призна савезничким народом са правом на државну независност у уједињењу са браћом у Србији и Црној Гори. Друго, тражи признање југословенских добровољачких чета у српској војсци *савезничком ратујућом војском*, која се бори у редовном рату против непријатеља. Треће признање Југословенског Одбора *представником нашег народа у Аустро-Угарској*. Он (одбор) ће наставити своју политичку делатност у потпуном споразуму са српском владом на темељу Крфске Декларације. Одбор не тражи за себе право војничке надлежности како је дана чехословачком већу, *пошто је ту надлежност уступио српској влади*.

„Пашић отклања све три тачке, тражећи да се српској влади призна политичко вођство за све покрајине. *Наш је Одбор овде потпуно једнодушан*, па ће одржати за који дан пленарну седницу у Паризу.

„Изволте телеграфисати непосредно мени преко Југословенског Одбора: Rue Cadet — Paris, и саопштити Валпараизу²⁾, *тражећи да изрази своју солидарност са одбором*. Гледиште Одборово примљено је повољно од енглеске и француске владе. Садашња већина Скупштине (српске) дели наше, а не Пашићеве погледе. То ни у којем погледу не значи конфликт са Србијом већ разлику у мишљењу лично са Пашићем. Са Србијом остаћемо вазда солидарни. *Држим корисним да се све што је горе речено саопшти Масарику*³⁾. Све је ово строго поверљиво и није за штампу.“

Све је ово, као што ту каже Д-р Трумбић, „строго поверљиво“. Али то, што је строго поверљиво и што нарочито треба сакрити од српске владе, не треба да буде никаква тајна за г. Масарика! И ако г. Д-р Трумбић прича: „са Србијом остаћемо вазда солидарни;“ и ако он тражи „да се наш југословенски народ“ уједини „са браћом из Србије и Црне Горе“ (а не са браћом из Чехословачке), он ипак оно што предузима крије баш од Србије и њене владе, а држи за корисно и потребно, да се оно, што крије од Србије и српске владе, саопшти г. Масарику! Откуда то?

Само на годину и нешто више дана пре горње депеше, Д-р Трумбић је с пуним неповерењам гледао на г. Масарика и на Чехе. Бар је тако сам говорио на Крфу. Тамо је он обележавао рад г. Масарика и чешког Већа као непријатељски и штетан по јужне Словене. А до октобра 1918. г. он не само што је успео променити то своје раније мишљење, него је био отишао и корак даље. Јер, док је у лето 1917. осуђивао г. Масарика, код кога су били „јаки обзири према Италији“, дотле је у октобру, 1918. налазио, да, у борби против српске владе, треба да тражи и помоћ баш тог истог Масарика, држећи да је корисно њему, Масарику, саопштити и оно, што је од српске владе крио као змија ноге! И докле је у лето, 1917. налазио да треба да избегава сукоб с Чесима „због прилика у којима

2) Валпараизо, варош у републици Чиле, где је био центар „Југословенске Народне Одбране“ за Јужну Америку.

3) Масарик је тада био председник чехословачког Народног Већа, и бавио се у то доба у Америци.

смо се налазили“, и ако Чеси „искоришћују наше питање ради својих сврха“, дотле је, кроз целу 1918. год., па, разуме се, и у октобру исте године, мислио да су се прилике већ толико измениле, да он и „Југословенски Одбор“ могу пуном паром запливати у интриге против Србије и њене владе, и да то не само што неће бити ни од какве штете, него ће чак бити од користи „југословенском народу“!⁴)

Е, али је од јула 1917. до октобра 1918. било довољно времена, да и код г. Д-р Трумбића овладају „јаки обзири према Италији“, нарочито су ти обзири настали превлађивати у њему од како су га Талијани почели примати као представника „једне пријатељске и у истини независне земље“. Зато је он, ваљда, у горњој депеши и формулисао први захтев „Југословенског Одбора“ речима: „да се наш југословенски народ призна савезничким с правом на државну независност у уједињењу са браћом у Србији и Црној Гори“.

Као постојала су два, и ако братска, али ипак два засебна народа: онај „југловенски народ“ (Срби, Хрвати и Словенци с оне стране Саве и Дунава) и онај други народ, Срби у Србији и Црној Гори, па се Д-р Трумбић и „Југословенски Одбор“ паштили око тога, да се ономе првом, „југо-

4) „— М. Драшковић: — Једно питање. Да ли господа из Одбора знају за некакве Масарикове изјаве, које доводе у сумњу идеју уједињења, и да Југословенски Одбор није реагирао?

„— Д-р Трумбић: Ми као одбор нисмо задовољни држањем чешког Одбора. Ми смо дошли до уверења да они хоће наше питање да искористе за себе. Они су дали један манифест с којим ми нисмо задовољни. Чеси су додирнули наше питање. Они су га малтретирали. Нас су споменули само у тој форми: назначили су Србију, коју треба ослободити од опасности угрожавања мађарског. Ја сам свратио пажњу Масарику. Он ми је рекао: „Манифест објављен у „Тану“ није тачан — Даћу вам оргинал на чешком језику“. И он ми га послао. *То је била једна друга ствар, један други манифест.* У томе спомиње само Југословене, који су били судом прогоњени за своја уверења. Г. Масарик је у својим разговорима стајао увек на гледишту *Срби и Хрвати да, али Словенце је одвајао. Код њега су јаки обзири према Италији.* У њиховом органу изашла је једна карта са етнографским границама. Ту су крајеви Истре, Горице, Далмације маркирани исто као и талијански Тирол. Они су тражили и добили везу с италијанском владом. Ова је акцептирала у принципу, после преговора и разговора, чешко-словачко питање. Талијанска штампа је објаснила да је то учињено: 1, пошто су чешки представници у Риму дали уверење, *да се не интересују за проблем јужних Словена* и 2, да су они, Талијани, добили интереса у чешко-словачком питању. Чеси су у тим преговорима добили корист. Споразум се, дакле, постигао мимо и на штету јужно-словенског питања. Ми смо тражили да Чеси демантују те изјаве (појављене у „*Idea Nazionale*“). Они су само нас овластили, да у свом билетену изјавимо, *да у оно време, кад је чланак изашао, ни један члан егзекутивног (чешког) одбора није био у Риму. Ми смо због прилика избегавали сукоб.* Чеси немају никаквих обзира и наше питање искоришћују ради својих сврха“. („Како је дошло до Крфске Декларације“ — „Нови Живот“, књ. V. св. 9. 1921.)

словенском народу“, призна право „на државну независност у уједињењу“ са оним другим народом!⁵⁾

Остављајући на страну ту јединствену формулу, по којој се имало извршити наше национално уједињење, формулу коју је Д-р Трумбић био пронашао, ваљда, међу неким старим ископинама на Тибру, а која је за сав разуман и једнострано незаинтересован свет представљала једну неразрешиву загонетку, — да се вратимо осталој садржини горње Трумбићеве депеше. Одмах ћемо констатовати да је г. Д-р Трумбић унео у ту депешу и нека тврђења, која су била скроз нетачна.

Пре свега „Југословенски Одбор“ није био једнодушан, као што је у тој депеши Д-р Трумбић тврдио. Много пре тога разишли су се неки чланови „Југословенског Одбора“ са Д-р Трумбићем и његовим интимним пријатељима у мишљењу какав став треба заузети у акцији, коју је „Југословенски Одбор“ имао спроводити. Шта више, сви чланови „Југословенског Одбора“ нису били ни обавештени о горњој депеши Д-р Трумбићеве. Било је чланова „Југословенског Одбора“ од којих је Д-р Трумбић крио своје покрете исто као што их је крио и од српске владе. А пленарна седница, коју је Д-р Трумбић у горњој депеши стављао у изглед, никад није била одржана. Зато баш, што Д-р Трумбић није могао рачунати на *једнодушну* потпору свих чланова „Југословенског Одбора“, он је и захтевао од Већа у Вашингтону, да поменту депешу саопшти и Валпараизу „тражећи да изрази своју солидарност са Одбором“, те тако да му бар с те стране појача положај према српским званичним круговима.

Друго, никада ни енглеска ни француска влада није усвојила „гедиште Одборово“, нити је и једна од тих влада икоме, ма кад, учинила какву изјаву у том смислу. Да су те владе биле примиле и усвојиле „гедиште Одборово“, као што ли-

5) Загребачка „Слободна Трибуна“ баш као да је хтела сама себи и Д-р Трумбићу да се подсмехне, кад је, у броју од 15-V-1921., написала: „сви ти дуализми не би се били јавили да није круг Пашића, с њиме на челу, *стално правио разлику између српства и југословенства*“!.... Пашић је, међутим, стално говорио: Срби, Хрвати и Словенци један су народ, док су Д-р Трумбић и његови пријатељи проналазили два народа, па онај „југословенски народ“ потпуно одвајали од Срба у Србији и Црној Гори, и јављали у Вашингтону да је загребачко Народно Веће „врховна влада“ над „*свим југословенским земљама*“ („Југославија у Америци“ стр. 30). Србију и Црну Гору нису ни рачунали у „југословенске земље“!

стови наклоњени Д-р Трумбићу данас тврде, и као што је и Д-р Трумбић у горњој депеши тврдио, ствар би била готова, и Д-р Трумбић не би имао рашта молити г. Бабурицу, да га и он, чак отуд из Валпараиза, подржава.

Но, за политички менталитет Д-р Трумбића и његових политичких пријатеља најкарактеристичније је оно место у горњој депеши, где он вели: „Одбор не тражи за себе право војничке надлежности, како је дана чехо-словачком Већу, *пошто је ту надлежности уступио српској влади*“!

Нескромност, са којом се наглашавало то уступање „надлежности“, морала је пасти у очи и самом Дон Ники Гршковићу.

Шта је то Д-р Трумбић уопште могао „уступити“ српској влади! Јер, ако је реч о „југословенској војсци“, која се под српском заставом борила, зар је могло бити ма кога, који је веровао, да су они Срби, добровољци, који су ту војску у великој већини сачињавали, икад били пристали да буду у некој надлежности Д-р Трумбића?! Да би се нешто могло уступити, треба прво у својим рукама имати оно што ће се уступити. А Д-р Трумбић никад никакве надлежности над тим људима није имао, нити би је могао имати. Нисмо међу поменим добровољцима могли наћи ни довољно људи за једну једину чету, само зато што се тој чети хтело дати име Зрињскога, а камо ли да су они били пристали подврћи се некој надлежности Д-р Трумбића, чија надменост у том погледу није остала непримећена ни у меродавним француско-енглеским круговима.

*

Друга Трумбићева депеша, она од 30. октобра (1918), послата Већу у Вашингтон, такође је била отправљена кришом од српске владе, и опет преко енглеске ратне мисије. Том је депешом Д-р Трумбић позивао Веће у Вашингтону, да посредује код америчке владе, те да америчке трупе окупирају све главне тачке у Далмацији, Истри, Крањској, Хрватској и Славонији. „Важно је, вели Д-р Трумбић у тој депеши, да се ту нити талијанске *ниши српске трупе не упошребе*; а то се може избећи само помоћу Америке“.

Истога дана (30. октобра) Д-р Трумбић је послао Већу у Вашингтон и једну другу депешу, и то преко српског посланства у Паризу. Ова друга депеша имала је за циљ да обмане српске званичне кругове о држању Трумбићевом и да

их увери да он никако не одступа од принципа Крфске Декларације. Ова друга депеша овако гласи:

„Крфска Декларација је база на којој треба да се развије наш рад. Њу су донели уставни фактори и наш Југословенски Одбор. Крфску су Декларацију одобриле и све наше организације и њу су са неприкривеним задовољством дочекали наши у Аустро-Угарској. Владе савезничке усвојиле су такођер Крску Декларацију. Требали би дакле сви елементи искрено да раде око те основне мисли и народне независности, па кад се једном то достигне биће слободно заступати своје мишљење у Конституанти. Вилзонов принцип слободе представља оно, што је већ поставила Крфска Декларација и није ником народу прописивао републиканску форму, ако се има шта важније“.⁶⁾

О тој дволичној игри Д-р Трумбића, Д-р Хинковић је у својој већ поменутој књижици „Југославија у Америци“ (стр. 35), дао овај коментар:

„Друга од горе саопштених депеша, на око безазлена, имала је нарочиту сврху. Она је била намијењена јавности, док је прва била *ad usum Delphini*. У другој, која је ишла преко српског посланства, те гледе које је било сигурно да ће г. Пашић званично за њу сазнати, био је Д-р Трумбић ултралојалан; у првој која је ишла тајним каналом дизао је куку и мотику — против кога? *Против српске војске*.

„Вијећу стигоше обе депеше истодобно. Разумије се да је ону, намјењену јавности, сматрало оним што бијаше: конвенционалном лажи „за опсјенити простоту“. Али је зато она прва, она тајна, она *права*, ударила међу нас као гром из ведра неба. Шта се је то догодило, да се је улаз српске војске у наше предјеле сматрао опасношћу за наше државно уједињење? Тако се запрепашћени питасмо“.

Али та запрепашћеност, ипак, није ни мало сметала ни Д-р Хинковићу, ни Дон Гршковићу да оду у америчко министарство спољних послова и изврше поруку г. Д-р Трумбића⁷⁾ Тамо их је примио Филипс, „први доглавник г. Ласинга“ америчког министра спољних послова. Д-р Хинковић, који о тој

6) Из ове Д-р Трумбићеве депеше изостала је у поменутој Д-р Хинковићевој брошури почетна реченица, која гласи: „Чује се да је тамо заоштреност због форме владавине наше будуће државе“.

7) Д-р Хинковић је на Крфским конференцијама говорио, да „треба све удесити да окупацију изврши српска војска“ („Нови Живот“ књ. V. св. 10 1921.)

посети прича у својој поменутој књижици, не каже ништа о томе, шта им је г. Филипс одговорио у погледу захтева да само америчка војска поседне „наше крајеве“. Али како је био дошао разговор и на оне захтеве Трумбићеве о признању „Југословенског Одбора“, и о праву „југословенског народа“ на државну независност и т. д., Д-р Хинковић наводи: „г. Филипс насмијешо се је, слегао раменима, и рекао да са стране Америке, а јамачно и савезничке, не би било никакве запријеке кад се оним захтевима не би опирао г. Пашић. Споразумите се најприје с њиме, саветовао нам је *иронички, па ћемо онда видети.*“

Званична је Америка, дакле, „иронички“ одбила захтеве „Југословенског Одбора“ исто онако као што за њих ништа нису хтеле чути ни званична Француска, ни званична Енглеска.⁸⁾

Није ни могло бити друкчије. Америчка је влада имала још из раније одређено гледиште о питању признања „Југословенског Одбора“ и његове политичке улоге. Она је увек правила разлику између Чехословака и Југословена, према чему је правила разлику и између политичке улоге чехословачког и оне „Југословенског Одбора“. И она то није крила ни од кога, па ни од српских кругова. Сам, пак, г. Масарик, на кога су се чланови „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону обраћали да им помогне код америчке владе у извршењу порука Д-р Трумбићевих, знао је такође за горње мишљење званичних кругова у Вашингтону. Налазећи и сам, да се питање признања „Југословенског Одбора“, као независне политичке организације од Србије, потпуно разликује од питања чехо-словачког, није мислио да се треба одазвати поменутој молби Д-р Трумбићевих пријатеља.

Таква је, ето, била атмосфера, у којој су се, једно према другом, налазили српска влада и „Југословенски Одбор“ уочи самог састанка познате Женевске конференције.

8) Да учини открића о којима смо овде говорили, Д-р Хинковић је био натеран доцнијим држањем Д-р Трумбића. Јер кад није довела до успеха акција Д-р Трумбићева, коју је водио иза леђа српске владе, он је онда окренуо леђа и Хинковићу и осталима, који су у Америци били извршиоци његових порука.

IX ДЕО

Општа политичка ситуација уочи Женевске Конференције

Кад је председник Пол Дешанел, 7. новембра, 1918. год. после закљученог примирја, отворио свечану седницу Француске Коморе, на којој беху присутни и званични представници свих савезничких држава у Паризу, његове прве речи беху упућене Србији:

...„После Бугарске Турска, после Турске, Аустрија... Срби су у Београду; цела је Француска с њима... Ми се носимо што смо били на страни ових хероја за време њиховог трогодишњег изгнанства. Ни једног часа они нису сумњали, ни једног се часа нису размишљали... Последњег лета, у часовима мрачним, када је изгледало да нас издаје ратна срећа, принц Регент рекао је нашем Министру: „ако буде потребно, ми ћемо оставити Балкан; ја ћу се укрцати са остатцима српске армије да пођем у помоћ Француској, јер је Француска она коју треба најпре спасти“... Француска је победитељка, Србија је слободна; велики сан Југословена остварује се“...

Овим председниковим речима, које су биле пропраћане бурним и дугим одобравањем, придружио се и министар спољних послова, г. Пишон, изјавом, која је овако почињала:

„Учешће Србије у капитулацији бугарској, која је била полазна тачка наше одлучне победе на фронту источном, било је обележено од команданта источне армије, генерала Франш д'Епреа, овим речима: „армија српска учествовала је у свима биткама, маршовала је без одмора, без заустављања, увек у тесном контакту са непријатељем, којег је држала за гушу, врло често без хране, не познавајући ни умора ни глади, гоњена увек напред вољом да победи пошто пото.“

„Нема се — настављао је г. Пишон — шта додати овим, похвалама осим то, да су оне потврдиле на свршетку рата оно, што је ова иста армија заслужила за време целе кампање, у којој је она узела учешћа од почетка непријатељстава... Она је прошла, а да не поклекне, сва искушења, једно

за другим, као победница и као побеђена, исто тако достојанствена у поразу, као и јака у победи. Она је повратила за шест недеља све оно, што је била изгубила за четири године... Српски народ био је прва жртва рата, он је први задобио све своје територије, па ће бити прави да прими почетак репарација... Час потпуне правде приближио се. Србија, у ономе што се ње тиче, задобила ју је и задужила својом куражи, својом постојаношћу и својом вером“.

Док се тако у Паризу глорификовала Србија и њена војска, општа политичка ситуација у тим тренутцима била је врло тешка и магловита. Савезници су добили рат, али је и проблем мира био готово исто тако тежак као и рат, јер се на предстојећи уговор о миру није подједнако гледало у свима савезничким престоницама. Нарочито је, у том погледу, председник Вилзон са својим погледима на будући мир задавао бригу Савезницима, који су страховали да он, „у жељи да постигне апсолутну правду, не нанесе Савезницима неправду“. У извесним савезничким круговима почело се још у октобру говорити, да, „задржати се на условима председника Вилзона, значи пристати да Немачка не буде тучена“. Због тога се чак и неки званични представници савезнички нису устезали изјављивати, у ужим круговима, разуме се, да Америка и није савезник, и „да су Вилзонове ноте изврсне, али да су, више мање, писане на своју руку“.

Специјално што се нас тиче, била су у том тренутку *одједном* дошла на дневни ред многа прворедна питања. Поред питања о народном уједињењу, о чему се и на конференцијама у Женеви имало расправљати — овде између представника Србије и изасланика Народног Већа — требало је непрестано држати пред оком непријатеље наше народне ствари. Морало се будним оком пратити и кретање Аустро-Мађара, и кретање Бугара, и кретање Талијана, и залагати се свом снагом код Савезника, да се паралише жива акција њихова, која је, у првом реду, била против нас управљена.

Аустро-мађарски нарочити емисари, којима је био задатак да сачувају, колико се може и ако се може, царевину, били су још од конца септембра (1918) поврвели у Швајцарску, и дошли у додир са савесничким круговима. У том циљу, првих дана октобра, били су дошли у Берн и изасланици аустријских социјалиста, који су предали свима савезничким амбасадорима један меморандум, у коме се истицала потреба

опстанка А.-Угарске на федералној основи. Нарочито су они код Американца настојавали да председник Вилзон прими ову тезу.

Гроф Андраши, опет, такође је тада био дошао у Берн у истом циљу. Он је успео доћи и у неку тешњу везу са тамошњим званичним енглеским круговима. Ови су, истина, чим се за то дознало у јавности, демантовали вести о састанцима и везама с Андрашијем, али се у обавештеним круговима сигурно знало да је тих састанака и веза било. Чак се и првих дана месеца новембра у Бечу још једнако имало наде, да ће Савезници ипак пристати да одрже Аустро-Угарску, ма и смањену. Зна се да је, и поред све револуције, цар Карло мирно седео у Бечу; абдицирао је тек 11. новембра.

Талијани су такође водили живу акцију, а најживљу против нас.

Из дипломатских докумената, које смо добили из руске архиве и у овој књизи објавили, јасно се видела тежња Италије да одвоји Хрвате и Словенце од Срба и Србије.

Неки талијански листови, још у другој години ратовања, чак су и то јавно говорили, да је Италија вољна одрећи се територијалних накнада на које има права по Лондонском Уговору, али под условом, да Словенци дођу под њен протекторат и да Хрватска остане одвојена од Србије, као самостална држава и под владавином једног талијанског принца! А то што су ти листови писали није било без икаква знања оних из талијанског министарства спољних послова, који су вазда рачунали са свима могућим комбинацијама.

Отуда је Италија увек више волела да се непосредно споразумева са људима из „Југословенског Одбора“, који су се представљали као заступници јужних Словена из Аустро-Угарске, него са званичним представницима Србије, пошто би споразум са званичном Србијом носио сам у себи признање Италије да се цео наш народ уједини у једној нераздељивој држави, докле споразум с „Југословенским Одбором“ не би имао тога широког значења.

Одвајајући Хрвате и Словенце од Србије и Црне Горе, Италија је хтела имати према себи на Јадранском Мору две слабе, а не једну јаку словенску државу. *)

*) „Ако и кад дође до те слободне државе („Југославије“) она никако не сме бити јака“.... „Италија никад неће бити у истини слободна, докле год не постане господар Адријатика. Како је, дакле, могуће прихватити на том мору југословенски кондоминијум?“... Тако су и у том духу писали готово сви талијански листови кроз цело лето и јесен 1918. г.

И у том правцу талијанска дипломатска акција била је врло жива и радила је на две стране. На једној, држала је у својим рукама „Југословенски Одбор“ и пакт са њиме закључен на римском конгресу, а на другој страни је, својом акцијом код америчке владе, спремала земљиште, да, што је могуће боље и више, у правцу својих намера, осигура извршење тога пакта. А изасланици „Југословенског Одбора“, који су из Европе били нарочито упућени у Вашингтон „ради народне ствари“ не само што се нису трудили да паралишу ту талијанску акцију, него су је, шта више, и помагали.**)

Разлози са којих је Италија желела одвојити јужне Словене и сувише су познати да би их овде још требало понављати. Довољно је само оно што смо о томе већ навели, па да буде потпуно разумљиво зашто су талијански официозни кругови, још од априла 1918. г., почели примати Д-р Трумбића као изасланика „једне пријатељске и у истини независне земље“. Овде ћемо само још толико додати, да је, у септембру, 1918. године, велики милански лист „Corriere de la Sera“ (број од 3. септембра) отворено говорио како има само две могућности уједињења јужних Словена, и то: „или у крилу Аустро-Угарске или изван ње“, додајући, да „*није у нашем (талијанском) интересу да се јужни Словени уједине изван Аустро-Угарске*“.

У то доба Талијани су још веровали, да сарађују само на рушењу аустро-угарске монархије „онакве каква је била“, као што рече г. Трумбић у једноме од својих прогласа о коме смо раније говорили.²⁾ Али, кад су, пробијањем солунског фронта, Талијани били поучени да се аустро-угарска монархија никако не може одржати, ни онаква каква је ни друкчија, одмах су покушали, да у друштву с неким представницима оне „пријатељске и у истини независне земље“ поведу другчију политику, а у циљу да паралишу оно, што су пробијање солунског фронта и муњевити налет српске војске сами собом доносили.

**) Д-р Трумбићеви повереници поднели су америчкој влади и један меморандум (27. септембра, 1918.) у коме су за јужне Словене из Аустро-Угарске тражили „*право потпуно слободног самоопредељења нације у погледу свих питања будућег државног живоша*“, тражили су оно на чему је и Италија настојавала. И тај, као и друга два меморандума, која су раније поднели, није био поднесен са знањем српске владе, него кришом од ње.

2) У „Journal des Débats“, у броју од 25—VI—1921. г. има чланак у коме се каже, да је „систем Сонинов хтео место Југославије успоставити једну Аустро-Угарску, само смањену.“

Зна се, уосталом, да је Италија била та, која је и на Конференцију Мира желела довести јужне Словене подвојене: на једној страни да буде Србија са својим представницима, а на другој ослобођене јужно-словенске покрајине из бив. Аустро-Угарске, које би имао представљати „Југословенски Одбор“, односно Д-р Трумбић. Тако је то у октобру 1918. г., а у споразуму са загребачким Народним Већем, преко Женева, било удешавано од стране Д-р Трумбића. А данас је, као што смо и раније напомињали, већ увелико јавна ствар, да је загребачко Народно Веће, чим се у октобру 1918. г. организовало, и само десетак дана после тога, кад је узело власт у своје руке, одмах објавило, да нико осим њега нема право представљати онај део нашег народа који је био под Аустро-Угарском.³⁾

Нико, дакле, осим Народног Већа, или његових изасланика, не може заступати јужне Словене из Аустро-Угарске, па ни Србија и њена влада! Крфска Декларација била је тиме коначно сахрањена, а то је оно чиме се баш Италији ишло на руку.⁴⁾

Због тога је, сигурно, Народно Веће, у складу с ранијим кораком Д-р Трумбића код америчке владе — и било поручило српској влади, да српска војска не прелази обале Саве и Дунава, и због тога се Народно Веће, ваљда, и пожурило, да још 1. новембра, пошаље савезничким владама и другу своју ноту, у којој се изрично достављало, *да је само „Југословенски Одбор“ представник јужних Словена из Аустро-Угарске.* То све довело је после до једне непријатне сцене у Версаљу, приликом дискусије о условима примирја. Јер, кад је Д-р Веснић, тада, од Савезника тражио, да се Србији, као представници свих јужних Словена, преда ратна флота бив. Аустро-Угарске, онда је талијански представник оспорио право Србији, да она представља јужне Словене из Аустро-Угарске, наводећи: да су представници тих јужних Словена „организовани у Југословенски Одбор“, изјавили да их само они могу представљати. То је све забележено у протоколима версаљске конференције.

3) „Тражимо да на будућој мировној конференцији буде наш народ јединствено заступан *по својим нарочитим изасланицима.*“ (Декларација Народног Већа од 19. октобра. 1918. г.).

4) „Бевионе (члан талијанског парламента, тада на дужности шефа талијанског информационог биро-а у Вашингтону) је нама говорио, да Италија не напушта Лондонски Уговор и да не признаје Крфску Декларацију“. Тај одговор дао је Бевионе „Југословенском Народном Вијећу“, у Вашингтону, у октобру, 1918 (Д-р Хинковић: „Југославија у Америци“, стр. 25). Уосталом, и иначе се знало да Италија не признаје Крфску Декларацију.

Судбина аустријске флоте била је тиме већ одређена: уместо Србији, било је примирјем закључено да се она, флота, преда Савезницима, дакле и Талијанима, који је више нису пуштали из руку.⁵⁾ А што се није догодило да се и на самој Конференцији Мира појаве на једној страни Србија, а на другој „југословенски народ“ из бив. Аустро-Угарске, као што је то Италија желела, имамо искључиво благодарити великој обазривости и пожртвовању г. Пашића, који је на Женевским конференцијама — о чему ћемо тек говорити — својим држањем успео спречити чланове „Југословенског Одбора“ и изасланике загребачког Народног Већа да и до краја наставе ићи путем, којим су већ били пошли.

Бугари, који беху капитулирали још у септембру, наставили су такође, преко својих агената у разним савезничким центрима, као и у неутралној Швајцарској, радити да умање тешке последице које су имале пасти на побеђену Бугарску. Они су још првих дана септембра, уочи саме солунске офанзиве, били успели, у Лозани, доћи до неког споразума с Талијанима за сепаратан мир. Но, како Италија беше такође потписала познати Лондонски протокол, по коме ни један од Савезника није могао закључити сепаратан мир са било којим противником, она је о тој ствари известила француску владу, која је одбила да се с Бугарима ма шта преговара. Бугари се после тога обратише америчкој влади, с којом нису били у ратном стању и чији је представник још једнако седео у Софији. Тај бугарски корак био је предузет на неколико дана по пробијању солунског фронта. И ако се америчка влада у

5) По наредби цара Карла, предата је ратна флота загребачком Народном Већу. О томе је Веће било извештено једним телеграмом бечког војног министарства (одсек за ратну мрнарицу). Тај телеграм стигао је у Загреб ноћу између 30 и 31. октобра (1918). Ова предаја флоте извршена је „на изричит захтјев Народног Вијећа“, како тврди г. Поточњак у свом „Рапалском Уговору“ (стр. 32). Међутим, у депеши, коју је „Југословенско Народно Веће“ из Трста, послало Д-р Трумбићу у Париз, 1. новембра (1918), преко талијанског адмиралитета у Венецији, речено је, да је бечко војно министарство, „приморано приликама“ извршило горњу предају флоте („Les marins yougoslave“, Женева, 1919. стр. 23. Ову су књижицу издали чланови „Југословенског Одбора“).

Говорећи о тој предаји флоте, Д-р Трумбић је рекао: „Да је Аустро-Угарска флота предана Народном Већу једним очајним покретом и сагласно девизи *divide et impera*“! Али се — настављао је г. Д-р Трумбић — „нико неће дати преварити од тога непошшенога чина“ („Cognitive de la Sera“ од 2—XJ—1918). У истом листу, само после два дана, у бр. од 4. новембра, било је, у допису из Рима, саопштено, да је аустријска флота предата Италији „по непосредно дашим изјавама г. Д-р Трумбића“. (Ово је из поменутог миланског листа саопштено и у Поточњаковом „Рапалског Уговору“, стр. 37. одакле и ми доносимо).

том моменту није одазвала бугарској жељи, она је, после капитулације Бугара, имала тежњу да им помогне, у ком је циљу показивала да је вољна пристати, да се са Бугарима прави засебан мир у Софији. Клемансо је то спречио, изјављујући врло енергично, „да Америка нема права мешати се у питање Савезника са Бугарском, пошто није с њоме у рату.“ Француска влада је налазила, да Бугарска, до опште Конференције Мира, има остати само побеђења земља, и све до потписа уговора о миру сносити последице такве ситуације. А кад је било дошао и до потписа примирја са Бугарском, бугарски су делегати изјавили главном команданту савезничке солунске војске, да би Бугарска била вољна ући у споразум са Савезницима да им помогне у њиховој акцији према Турцима. Али је и та понуда одбијена као неморална.

Свима тим спољним тешкоћама, које су задавале највећу бригу српској влади, и на чијем је отклоњену она најживље морала радити, биле су се још израније, придружиле и унутрашње тешкоће сваке врсте, а у првом реду брига око организовања помоћи становништву у ослобођеној Србији.

Такве беху прилике у којима се председник српске владе морао кретати из Париза у Женеву, да тамо са изасланицима Народног Већа преговара — о условима народног уједињења!

Женевска конференција и судбина њезиних одлука — Образовање коалиционе владе у Паризу — Један интервју др. Корошеца у Женеви — Одјаци женевских закључака у Америци

Многима је било чудновато, што су изасланици загребачког Народног Већа и чланови „Југословенског Одбора“ унели у познате женевске разговоре не дух братске љубави, него дух завере, добро промишљење и унапред организоване. Али они, који су се томе чудили, нису знали све што је дотле било. За људе, пак, који знађаху за све јавне и тајне махинације „Југословенског Одбора“, и за везе које је др. Трумбић, за време рата, одржавао са Загребом, није то било ни мало чудно и неочекивано¹⁾.

1) Говорећи о догађајима из октобра, 1918. год. г. др. Влад. Ђоровић каже: „наше везе с емиграцијом још увек су биле слабе и вести што их добијамо биле су готово више упућене на то да нас обеспокоје него да нам помогну. Нарочито су биле опасне поруке о диференцијама између српске владе и Југословенског Одбора, које су биле врло магловите и пуне сумњичења“. („Наше уједињење за време светског рата“, штампано

Пре него што се у Женеву уопште дошло, завера је већ одавно била свршен чин и већ увелико дала и своје резултате, који су кулминирали у одлукама Хрватског Сабора од 29 октобра (1918) и у акцији загребачког Народног Већа. Као што је познато, 29. октобра проглашено је у Хрватском Сабору одцепљење Хрватске, Славоније и Далмације од Аустро-Угарске, а већ је 31 октобра из Загреба била упућена савезничким владама, па и српској влади, и она позната нота, на француском језику, у којој се саопштавало, да је на територији јужних Словена, која је дотле припадала Аустро-Угарској, образована „независна“ држава Словенаца, Хрвата и Срба, која је постављала услове за своје уједињење са Србијом.

Све је, дакле, било готово, и то што је било готово све је извршено без икаква споразума са којим му драго фактором Србије.

Г. Пашић је, са извесним члановима „Југословенског Одбора“ и са тројицом представника српске опозиције (г. г. М. Драшковић, М. Трифковић и Д-р В. Маринковић), стигао у Женеву 6. новембра, по новом (1918) у подне, без и једног свог чиновника или каквог другог помоћника, сем г. Љ. Нешића, и уз то изнурен болешћу. Уочи самог поласка из Париза у Женеву тек се био дигао из постеље: прележао је грип. Морао се још неоправљен кретати на пут, јер му се, и непосредно и посредно преко чланова „Југословенског Одбора“, из Женеве поручивало, да изасланици Народног Већа, који већ 3 новембра беху стигли у Женеву, неће у Париз и да „хитају да се врате натраг у Загреб“, јер „немају времена“, „чекају их у Загребу важни послови“! Сам Д-р Корошец био је јавио г. Пашићу у Париз да не може остати у Женеви дуже од три дана, јер мора хитати да се врати у Загреб. У ствари од свега тога хитања није било ништа; све су то били само изговори. Даље од једног савезничког центра, рачунали су Д-р Трумбић и изасланици Народног Већа да ће имати више успеха. Женева је за њихове планове била угоднија од Париза.

Са г. Пашићем, који је на женевској станици одушевљено био поздрављен од стране српске колоније, и који је

у издању друштва Св. Саве, „Братство“, књ. 25 стр. 8.). Две ствари треба овде приметити: прво, везе с емиграцијом нису биле слабе; г. Ђоровић то није ни могао тачно знати, пошто му утицајни загребчани нису причали ни све што раде ни с ким све стоје у вези; и друго, оне „обеспикојавајуће“ вести ни њему самом нису ништа сметале, да првих дана новембра, 1918. г. поиграва у Загребу по такту, који је, чак из Женеве, давао др. Трумбић.

такође био дочекан и од представника женевске штампе, требало је да дође у Женеву или Д-р Веснић или Д-р Велизар Јанковић, који би учествовали на конференцијама. Али су Д-р Трумбић и представници српске опозиције правили питање и од Д-р Веснића и од г. Јанковића, и од сваког другог, кога би г. Пашић намислио, у горњој намери, са собом у Женеву повести. Хтели су да председник српске владе буде у Женеви усамљен према другим учесницима на заједничким конференцијама. Због тога су правили питање и онда кад је, у самој Женеви, г. Пашић био узео Д-р Лазу Марковића да води записник. Нису трпели никога, јер — *„све треба да буде поверљиво“*, како су они говорили!²⁾

Г. г. Д-р Корошец, Д-р Мелко Чингрија и Д-р Жерјав, као изасланици Народног Већа, стигли су, као што рекосмо, у Женеву 3. новембра, дакле на три дана пре г. Пашића.

Д-р Корошец је, пре него што је г. Пашић стигао у Женеву, поред других угледнијих представника наше колоније у тој вароши, био примио и једну депутацију српских Мојсијеваца, у којој беху главни рабинер, г. Д-р Исак Алкалај и г. С. Адања. Износећи сву „благодет и равноправност“, коју уживају Мојсијевци у Србији, „у нашој милој и драгој отаџбини“, они су Д-р Корошецу изјавили своју жељу *„да се што пре изврши уједињење нашег народа на коме су и српски Јевреји живо сарађивали“*. Подносећи, у свима нашим ослободилачким ратовима, све муке и текобе, са највећим пожртвовањем и напоредо са својом српском браћом, представници наших Мојсијеваца сматраху својом дужношћу, да и у овој прилици нагласе колико им је драга Србија и колико им на срцу лежи уједињење нашег народа.

2) Овим конференцијама требало је да буде присутан и г. Андрија Радовић у име оног дела Српског народа из Црне Горе. Али он није дошао у Женеву. Не знамо узроке тога изостанка. Знамо толико само да је он учесницима на овим конференцијама послао из Париза један поздравни телеграм, у коме је и то речено, да чланови одбора црногорског за народно уједињење *„жале што спречени не могу се одазвати позиву да учествују у тако срећном и тако пресудном већању“*. „Ја хитам — додавало се у том телеграму — да своје најбоље жеље упутим сакупљеним учесницима и да са посебном топлином поздравим представника привремене владе у Загребу.“ Овај телеграм био је упућен на адресу Д-р Корошеца.

Ми сумњамо да је било неких оправданих разлога што су представници црногорског одбора изостали са овог „такое срећног“ и тако „пресудног већања“ у Женеви. Црна Гора, која је такође поднела огромних жртава у рату за ослобођење нашег народа, требало је у сваком случају да буде представљена на овим конференцијама и да на њима каже своју реч.

И једну другу депутацију примио је тада Д-р Корошец. То беше депутација наше омладине, која се у Швајцарској школовала. Са истим мислима и жељама дошла је и она Д-р Корошецу; али је не мало изненађење за учеснике те депутације било, кад их пред самим вратима Д-р Коршечеве одаје понудише да се упишу у — „Југословенску Демократску Лигу“! Д-р Трумбићев секретар, Д-р Слечевевић ревносно је вршио своју дужност и у тој прилици.

Али, да се вратимо главној ствари.

Још 3. новембра упутио је Д-р Корошец ноту савезничким владама, па и српској, у којој је саопштавао и молио:

1., да се Народно Веће у Загребу сматра као врховна влада југословенских земаља, којима већ управља, и да има своју сопствену војску и своју сопствену флоту;

2., да савезничке владе изволе признати Народно Веће у Загребу као редовну владу реченог народа; да признају у исто време овај народ као нацију савезничку и, најзад, да признају трупама, састављеним из јужно-словенских добровољаца, карактер пријатељске ратујуће стране; и

3., да је г. Д-р Трумбић опуномоћени представник Народног Већа и да једино он има право заступати загребачко Народно Веће и „југословенски народ“ код савезничких влада, а нарочито на конференцијама за примирје. (Ова нота објављена је текстуелно у Ф. Шишићевој књизи: „Документи“ стр. 225—226.)

Значајно је, да је Д-р Корошец упутио савезницима ову ноту — како сам у њој каже — *као признати представник свих Словенаца, Хрвата и Срба бивше аустро-угарске монархије, што у ствари није био, јер није био представник Срба.*

Дуализам, који су спроводили Д-р Трумбић и „Југословенски Одбор“, дуализам који је пред Савезницима наглашен и познатом нотом Народног Већа, био је овим потврђен и од стране његових изасланика. Управо, нота Д-р Корошеца од 3. новембра само понављаше оно, што је садржавала нота Народног Већа, упућена Савезницима још 31. октобра. Требало је сад само принудити г. Пашића да прими све конзеквенце таквог стања ствари. Да би се лакше у томе успело, и захтевало се да на конференцијама Пашић остане усамљен.

Прва конференција Д-р Корошеца у Женеви није била с Пашићем, него с Д-р Трумбићем. Тек после тога, Д-р Корошец је отишао г. Пашићу, с њим провео кратко време у разго-

вору, па се опет вратио г. Трумбићу с којим је дуго у разговору остао. То је био 6. новембра, по подне. Сутрадан су настале конференције: између г. Пашића с једне и свих осталих учесника с друге стране. Тенденција је била натурити г. Пашићу све оно, што траже Д-р Трумбић и Д-р Корошец.

Гледиште чланова „Југословенског Одбора“ и изасланика Народног Већа било је: одлуке које су пале у Загребу ни у чему не могу бити промењене. Нека се прогласи државна заједница, али нека та манифестација народног јединства буде манифестације *само за Иностранство*. Сваки, иначе, има остати у својој кући потпуни господар: влада Краљевине Србије у Србији, а Народно Веће у „независној држави Словенаца, Хрвата и Срба“. И све то тако да остане до Конституанте, која има бити свемоћна у *сваком погледу*.³⁾

Што су тако хтели Д-р Трумбић и Д-р Корошец било је разумљиво за свакога, који је био проникао њихове крајње намере. Али се никако није могло разумети, што су их у томе помагали она три представника српске опозиције.⁴⁾

Г. Пашић је стојао на гледишту Крфске Декларације. Но, нико га није хтео чути. Д-р Трумбић је, штавише, на једној од тих конференција узвикнуо г. Пашићу: „*Пазице! Нас има осам милијуна, а вас само четири. То морате узети у обзир!*“

3) Д-р Корошец је својим држањем на женевским конференцијама показао, да је изменио своје мишљење, које је, неколико дана раније, у Берну изјављивао. Долазећи у Швајцарску, он је најпре свратио у Берн и тамо је о питању народног уједињења чинио извесне изјаве, које нису биле у складу са његовим држањем у Женеви. У круговима блиским г. Пашићу — (па и сам г. Пашић) — веровало се да је то било услед утицаја Д-р Трумбића и неких других чланова „Југословенског Одбора“, у чијем се друштву Д-р Корошец нашао у Женеви. Ми, напротив, држимо да је Д-р Корошец у ствари увек мислио оно, што је у Женеви својим држањем показао, и да су његове изјаве у Берну биле само израз опрезности.

4) Г. Владимир Матијевић, познати наш родољуб из Загреба, чувши шта се све ради у хотел „Континенталу“, где се држаху конференције између г. Пашића и изасланика загребачког Народног Већа, мислио је да ће утицати на представнике српске опозиције, ако им и сам лично скрене пажњу на њихов погрешан рад. У том циљу он је једног дана отишао у хотел „Континентал“, и тамо нашао г. Д-р Воју Маринковића. коме је изнео разлоге са којих би представници српске опозиције требало да промене своје држање. Саслушавши г. Матијевића, Д-р Маринковић је одговорио: да, али реците ви то Драшковићу! — после чега је, на молбу г. Матијевића, г. Д-р Маринковић дозвоао и Драшковића. Г. Матијевић је и Драшковићу поновио оно исто, што је г. Маринковићу већ био рекао; али се Драшковић није дао поколебати. Најглавнији разлог, којим је он правдао своје држање био је у томе, што „не можемо више да трпимо Пашића; подносимо га више од двадесет година, па више нећемо, досадио нам је“.

И зато што нису могли подносити Пашића, они су помагали да се саботира државна идеја Србије!

То више није била дискусија него протачко изазивање, које се појачавало претњом, да ће „Југословенски Одбор“ и изасланици Народног Већа *распуриши конференцију и издаши засебан проглас*, ако г. Пашић не пристане на оно што они хоће.

Све ово још није могло довољно поколебати г. Пашића, да није из Париза, из српског посланства, стигла једна шифрована депеша, у којој је било кратко речено, да г. Поенкаре, тада председник Француске Републике жели, да се г. Пашић, споразуме са изасланицима Народног Већа.

— „Данас сам видео председника Републике и наше важније пријатеље. Његова је искрена и жива жеља, да се цело југословенско племе јави као једна душа, без икакве и најмање поделе. Више него икад то сад захтевају наши животни интереси“, — телеграфисао је Д-р Веснић 25. октобра, по старом, а 7. новембра по новом календару.³⁾

С једне, дакле, стране изазивачко држање изасланика Народног Вијећа и чланова „Југословенског Одбора“, који прете растурањем конференције, зашто би после пред светом окривили српску владу, и који за такво своје претеће држање имају чак и помоћ од стране сва три представника српске опозиције. С друге стране, и као много важнији факт од првог, стојала је пред лицем г. Пашића поменута Поенкареова порука. Све то одредило га је да попусти.

Тако је, и услед тога, дошло до познатих женевских закључака, који су већ одавно објављени.⁴⁾

3) И ако је, доцније, био питан, Д-р Веснић није дао ближих и детаљнијих обавештења о разговору, који је тада имао са г. Поенкареом, а на основу кога је и потекла горња депеша, као што се то по њој види!

У то доба талијанска влада је била предузела најживљу акцију у Лондону и Паризу да издјејствује званично признање савезничких влада о томе, да се „Југословенски Одбор“ има сматрати као легални представник јужних Словена из Аустро-Угарске. И као год што су г. г. Стив и Ватсон, поред неких других, у Лондону помагали ту талијанску акцију, исто су је тако и у Паризу помагали извесни, италијански расположени, тамошњи кругови. Бојећи се, ваљда, да та италијанска акција, за коју је и сам добро знао, не успе код француске владе, и уз то још подстакнут и од неких наших француских пријатеља, који, као и ми, нису били ради видети подвојене јужне Словене, чиме би се ишло на руку Талијанима да сасвим одвоје Хрвате и Словенце од Срба, и тако остваре, још у 1915. г., наглашење своје жеље, Д-р Веснић је хитао да горњом депешом пожури г. Пашића у женевским преговорима, како би се предухитрио успех поменуте талијанске акције.

Раније, у другој половини јула, 1918. г., Д-р Веснић је имао „поузданих обавештења“, да се ни у Паризу ни у Лондону нема намера за признање „Југословенског Одбора“ по примеру чехо-словачком, па је та поуздана обавештења доставио и српској влади, а рекао их и неким својим интимним пријатељима, који су тада били у Паризу.

4) Ф. Шишић: „Документи“... стр. 234., 236—241. Тако исто и „Женевска Конференција“... стр. 32—46.

Пашић је, дакле, морао попустити и пристати:

1., да призна Народно Веће као уредну владу напред споменуте „независне државе Словенаца, Хрвата и Срба;“

2., признао је политички карактер „југословенским трупама,“ и најзад

3., признао је да је Д-р Трумбић онај коме се даје мандат, да, до образовања заједничке владе, заступа Народно Веће код савезничких влада.

Сем овога г. Пашић је био пристао, да нарочитом депешом коју је био упутио српским посланицима у Паризу, Лондону, Вашингтону и Риму, тражи од ових, да пораде код савезничких влада, те да и оне признаду све оно што је напред речено.

Женевским закључцима била је одређена и заједничка влада, која је имала заседавати у Паризу.

Од стране Србије били су именовани у ту владу: г. г. Љуба Давидовић, Мих. Гавриловић и Д-р Драг. Павловић. (Г. Пашића ни по коју цену нису пуштали у ту владу.)

Од стране Народног Већа: г. г. Д-р Јанко Брејц, Д-р Мелко Чингрија и Душан Васиљевић.

У закључцима конференције изрично се напомињало, да ће министри, именовани од стране Србије, *положити заклетву по српском Уставу своме владару*, а министри именовани од стране Народног Већа *положиће заклетву Народног Већа у Загребу, пред његовим председником Д-р Корошецом,*

Стилизована је, као резултат тих женевских конференција, и једна заједничка декларација. У њој има и ово место: „Влада Краљевине Србије и Народно Веће у Загребу продужиће отпављати послове сваки у свом унутрашњем правном и територијалном делокругу, на редован начин какав где постоји“. И то је тако, као што рекосмо, имало да остане све докле то стање Конституанта не би другим заменила.*)

Беху, дакле, створени два суверенитета, две заклетве и три владе: једна заједничка у Паризу, друга у Београду, а трећа у Загребу. Ова трећа беше централна влада за „независну државу Словенаца, Хрвата и Срба“, јер у овој новој држави свака покрајина имађаше своју засебну владу, и свака од тих влада *непосредно се обраћала страним владама* кад год је то

с) И ова декларација текстуелно је објављена је у књизи Ф. Шишића: „Документи“... стр. 236-237.

нашла за потребно. Отуда је, на пример, и дошло да су се, готово једновремено, обраћале протестним нотама римској влади не само централна влада у Загребу, која се звала Народно Веће, него и покрајинске владе, и она у Сплиту, и она у Сарајеву, као и она Љубљани.

У првим редовима горе поменуте декларације нарочито се наглашавало: да су „заједничким напором савезничких народа и Сједињених Држава Северне Америке, снагом народа Срба, Хрвата и Словенаца, сломљене на бојним пољима и на мору све насилне препреке његовом уједињењу“.

У ствари, „насилне препреке“ беху поломљене само жртвама Краљевине Србије, њеном акцијом и помоћу и снагом њених савезника. Али се у тој декларацији Краљевина Србија имено и не спомињаше као фактор, који је допринео нашем националном уједињењу! Новим Перишонима, Д-р Трумбџу, Д-р Корошцу и осталим мањим и већим представницима „југословенског народа“ беше зазорно споменути Краљевину Србију. Они су, као и њихов духовни отац из познате Лабишеве комедије, не волели, него готово мрзели онога, који им је живот спасао.

*

Још док се г. Пашић није био ни кренуо из Женеве за Париз, отпочели су га оптуживати учесници конференције, да он неће извршити женевске одлуке, и да ће их изиграти. Они су говорили, а после и писали, како им је пало у очи то, што се „уочи самог поласка г. Пашића из Женеве у Париз већ у велико тврдило, да од Женевског споразума неће бити ништа и да нова заједничка влада неће ни ући у живот“. Даље су говорили и писали како је то песимистичко расположење код њих „појачао главом сам г. Пашић једном изјавом, коју је учинио пред сам полазак, кад је изразио сумњу, да ће се (његов кандидат!) Д-р Мих. Гавриловић хтети примити места у средишној влади“.⁴⁾

Да је г. Пашић тешка срца пристао на женевске одлуке то је извесно.*) Исто је тако извесно да је тај његов прис-

4) „Женевска конференција“... Женева, 1918. стр. 48.

*) Г. Пашић је, после депеше г. Ст. Протића, коју је одмах по повратку у Париз добио, а која се тичала одбијања женевских закључака, послао г. Протићу из Париза један опширан телеграм, у коме је изнео све прилике и околности, које су га натерале да пристане на Женевске одлуке, износећи ту да преживљује најтеже дане у своме животу. Добивши доцкан ту г. Пашићеву депешу, тек кад је и дванаести табак ове књиге био у штампи, ми је због тога у целости доносимо као први међу прилозима у овој књизи. Читаоцима обраћамо пажњу на ту депешу.

танак отклонио растурање конференције, чиме су Д-р Трумбић и Д-р Корошец претили. Да се допустило да та претња буде приведена и у дело, скупо би ту погрешку платио наш народ, и то баш Хрвати и Словенци. Али, није била реч о ономе шта хоће или неће Пашић, него о ономе што може. А г. Пашић, ако је, у *Женеви*, имао разлога дати пристанак на закључке тамо донесене зато само, да представнике „Југословенског народа“ спречи од једног лудог корака, нису тих обзира имали други фактори, који су били ван Женева. Отуда је и дошло да су Женевске одлуке биле одбачене. Одбацили су их најпре чланови српске владе, који су тада још били на Крфу. Првога дана по свом повратку из Женева у Париз, 12. новембра, г. Пашић је могао и јавно констатовати, да су Женевске одлуке изазвале несугласице међу члановима кабинета. Како је он, због тога, дао оставку, био је поново овлашћен да образује нову, овога пута коалициону владу, која је 3(16) новембра већ била готова, и која је још пре одласка г. Пашићевог у Женеву била спремана.

У ту г. Пашићеву коалициону владу, поред осталих, били су ушли и г. г. Д-р Маринковић, Трифковић и Давидовић. Тада први пут био је повећан број портфеља. Ново установљена министарства била су: Саобраћаја, Трговине и Народног Здравља. У овој влади г. Пашић је био без портфеља, а г. Мих. Гавриловић је добио портфељ министра спољних послова. Г. Стојан Протић задржио је портфељ Министра Финансија. Шефови странака били су примили на себе, да пред Наследником Престола и пред Народном Скупштином оправдају повећање броја портфеља.

Са образовањем овог Пашићевог кабинета није, наравно, могло ићи лако, и то услед држања опозиције, од које је један део, као што ћемо даље видети, стално везивао нашу унутрашњу ствар за ствар „Југословенског Одбора“. Али су, најпосле, и те тешкоће биле преброђене, и г. Пашић је 3(16) новембра, могао јавити у Београд листу нове владе.

Колике су и какве су биле тешкоће при саставу тога коалиционог кабинета најбоље се може видети из једне г. Пашићеве депеше, коју је он из Париза послао на Крф под № 185, 19. октобра (по старом), за Наследника Престола.

Благодарећи г. Миши Трифуновићу, народном посланику, од кога смо добили препис те депеше, у стању смо њену садржину саопштити у овој књизи. Ово је њена садржина:

„Сад баш били код мене Драшковић и Трифковић да чују да ли се прима образовање коалиционог кабинета од стране Наследника Престола. Саопштио сам им да у начелу примају и Наследник Престола и чланови владе, и да се жели да се та промена изврши у Србији, у Скопљу, где би се скупштина одмах сазвала; да су чланови владе пристали да у владу уђу три наша друга и четврти председник, а од стране опозиције да уђу четири, и ако би се увећао број портфеља да се они имају поделити на равне делове; да М. Гавриловић прими портфељ Министра иностраних дела. При том сам им казао, да чланови владе задржавају себи право да говоре о подели портфеља.

„На то саопштење, које нису примили, како се мени чини, радосно, али на које нису одговорили одбијањем, изнели су своје разлоге, који се у главном своде на ово:

„Догађаји не чекају, они се развијају са таквом брзином, да захтевају да се то питање реши за најкраће време; да чекамо док се српска скупштина састане било би врло дуго, требаће најдаље 20 дана, а можда и више; међутим, ми као народни посланици не можемо гледати како се догађаји развијају на штету нашег народа, него бићемо приморани да бранимо себе и наш народ; шта ћемо радити то није нужно овде напомињати, али знамо да после тога неће да буде никаквог рада. Зато вас молимо да изнесете Наследнику Престола све разлоге, који нас гоне да се питање реши за три-четири дана, и да тражите од Наследника Престола и ваших другова у влади овлашћење, да ви ту ствар решите овде, и то у најкраћем времену. Ако би се ствар одуговлачила, *ако би се Југословенски Одбор разишао са вама, ако он не би био признат од српске владе и ако би се он изјаснио против држања српске владе, против њене политишке, онда ћемо се придружити Југословенском Одбору*, и, чини ми се рекоше, образовати одбор, који ће радити противу српске владе, а за Југословенски Одбор.

„То је у суштини њихов говор. Али ми смо после тога дуго говорили и убеђивали један другог, износили разлоге и са једне и са друге стране ради поткрепљења свога мишљења и погледа. — Ја сам им изнео, да Југ-Одбор, кад је био на Крфу, није ни издалека оспоравао српској влади да може сама водити политику Србије и политику да се наш троимени народ уједини на основу Крфске Декларације, а сад

тражи да се не противимо његовом признању од наших савезника и да буде равноправан са српском владом, па, шта више, да он буде представник и заступник јужних Словена у А-Угарској, а Србија, која је водила победнички рат за ослобођење своје браће да стоји у страни и гледа како друга нека влада говори и заступа српски народ на Конференцији Мира. Србија мора водити бригу и о том, да Југ. Одбор, пошто му се призна право представништва и заступништва, доцније, кад се на буди којем питању размимоиђемо, не рече: па комитет заступа Југословене на Конгресу, а не српска влада. И онда шта би било од српских жртава и јунаштва! Српски народ водио четири године рат, па кад је победио, српска влада предала Југ. Одбору да заступа Србе, Хрвате и Словенце на Конгресу Мира! Српска влада, па ма која, мора водити рачуна о томе да не буде потиснута у моменту, кад се решавају питања нашег народа. Ако јој наша браћа у А-Угарској и наши Савезници не би признали право, да заступа сва три племена, онда јој не могу одузети право да заступа српски народ у А-Угарској. Не може се тврдити да се ствара трајан мир и братска слога ако се Србија потисне, ако се створи нека друга југословенска држава, из које би биле искључене Србија и Црна Гора.

„Стран свет не познаје толико наше племенске односе; не зна шта обухвата реч Југославија, и мисли: то је нешто друго, а да Србија значи опет нешто друго. Из разних говора политичара види се да они говоре одвојено о Србији, а одвојено о Југославији.⁵⁾ За прву кажу да је треба рестаурирати и штету репарирати, а за другу да јој треба дати право хоће ли хтети остати у А-Угарској, или да буде слободна независна држава. Све Историје, брошуре, новинарски чланци не помажу ништа, него се говори и ради како се раније научило. Па притом не треба пустити из вида, да се наша браћа у Америци одричу Крфске Декларације и траже републику; да имамо међу млађим светом доста републиканаца; да Краљ Никола сада проповеда федеративну републику Југославију, да Италија ради на цепању и неслози међу јужним Словенима; да ће бити интерес и Мађара и Немаца да омету стварање јаке државе, и да у сваком случају претпостављају републиканску форму, него јаку монархијску демократску државу; да сви ти утисци могу

5) Ово сад говоре представници опозиције. Писац.

бити толико јаки да поколебају свет, *иа да искрене питање о форми државе*, које сад са разних страна покрећу. Српска влада требало би да има неке гаранције, да јој догађаји не изиђу из руку, и да се не створи на Истоку такво стање, које не би било ни најмање корисно српском народу. Да се не би ризиковало за све те случајеве била би гаранција у том што би српска влада примила у своју средину неке Југословене и радила заједно с њима на остварењу Крфске Декларације. Какви могу бити разлози који сеprotиве том заједничком раду?

— „Али да се не би прекршила питања, која су тако важна и судбоносна, претрпимо се још неко кратко време док не сазнамо шта мисле наша браћа Срби, Хрвати и Словенци, који су изабрали одбор извршни, који има право да ради за идеју нашег троименог народа. Саслушајмо их, а сад се неки од њих налазе у Швајцарској. Чујмо њих, па се онда решимо у том важном питању. У том правцу говорио сам, и изгледа ми као да не пристају да саслушамо чланове извршног одбора загребачког, па да се онда решимо на кидање или на заједнички рад, т. ј. на признање Југ. Одбора, ако га признаје извршни одбор загребачки. Ради тога чим се придигнем из кревета мораћу ићи да се разговарам са Корошецом и његовим друговима, који су сад у Швајцарској. Са мном би ишли Драшковић и Трифковић да чују шта говори Д-р Корошец о том питању. Ако не будем могао ићи ја, ићи ће Веснић место мене.

„Поред тога било је и другог разговора, али се све свело на то, да се министарска криза реши што пре, да се ради тога тражи од Престолонаследника пуномоћство за састав кабинета овде, а не да се иде у Скопље. Од тога одговора зависи даље држање; даље, да се призна Ј, Одбор као представник јужних Словена у А-Угарској, и ради тога питања могу чекати до мога разговора са Корошецом или до обавештења и споразума с њим путем телеграма. Према свему што сам овде изнео, као и према целом разговору, који није могао бити сав забележен, ја сам тим њиховим изјавама јако потресен и узнемирен. На мени је остао такав утисак, да цео тај међусобни споразум изнесу европском јавном мишљењу, да се жале нашим савезницима путем меморандума и разним агитационим средствима. Они осећају и виде колико је та ствар крупна и за српски народ замашна; они виде да њи-

хово и Југословенског Одбора држање могу осујетити стварање велике Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Али виде колику важност дајемо том питању и са својим захтевима иду тако далеко, да нас нагоне да попустимо или да цело питање народног уједињења пропадне. Верују да ће одговорност пасти на нас, који не попуштамо и нећемо да образујемо концентрациони народни кабинет, и што нећемо да се изравнамо с Југословенским Одбором; противимо се духу времена, да сам народ реши шта жели, и да јужни Словени реше: хоће ли са нама или ће гледати засебну државу. Нажалост, они нису свесни и не виде шта раде, јер су толико под утицајем дневне агитације којом наши прикривени непријатељи заражују свет. Они подлежу утицајима прикривене агитације, као што се подлеже бакцилама, који се не могу видети ни с које стране долазе. Убедити њих у то да такво њихово држање може упропастити народну тековину, крвљу и жртвама великом добивену, немогућно је. Као што су могли гласати против кредита за вођење рата, исто тако и још више расположени су да учине изјаве и предузму кораке против српске владе, па ма шта после тога настало. Не маре да Србија остане у старим границама, ако им се не попусти. Самоуверени да они таквим својим радом желе да помогну Србији, или ако се не помогне да кривицу баце на српску владу, па још и даље на факторе, који се не желе мешати у решење ове тешке кризе. Моје је уверење да смо стављени пред питање: или да попустимо или да се уклонимо, ако нећемо да се светска брука свали на српски народ и да упропасте све тековине четворогодишњег рата и небројене жртве нашег народа. Ја молим Наследника Престола да буде уверен да ми је врло тешко и необично непријатно кад се обраћам са таквом молбом и да не бих никад у другим приликама пристао да излазим са таквим предлогом пред Наследника Престола, да нису у питању тако велики и судбоносни догађаји, и молим га да пређе широкогрудо преко таквог држања опозиције, јер она не схата значај свога држања, није свесна колико греши према своме народу, и да у интересу великог народног дела, од кога није било већег у Историји, попусти, и да ме овласти да предузmem склапање коалиционог кабинета, наравно да о свему буде напред упитан за одобрење; па, ако успем да склопим кабинет, да бар ублажим тешку ситуацију, и на тај начин олакшам решење другог питања.

Но како наша удружена опозиција ради заједно с Југословенским Одбором и како ће њен улазак у кабинет зависити и од тога хоћу ли моћи наћи неки начин за споразум с Југ. Одбором, то ћу бити приморан да тако водим преговоре, како ћу сигуран бити, да ће се тешкоће које над Србијом висе отклонити и од Србије и од нашег народа. На сваки начин извештаваћу Ваше Височанство што брже и молићу В. Височанство за брзе одговоре како не би прекинули преговоре, под изговором да ствар намерно одуговлачим. Молићу и другове у кабинету да ту ствар олакшају, и да будемо што пре начисто са резултатом преговора.“

На ту депешу г. Пашићу је, одмах сутра-дан, 20. октобра, послат из Солуна овај одговор: „Његово Височанство Наследник Престола одобрио да тамо образујете коалициони кабинет у смислу вашег телеграма № 185.“

Али се образовање овог коалиционог кабинета морало одложити због одласка у Женеву, те се он образовао тек по повратку г. Пашића у Париз.

*

Д-р Трумбић са изасланицима Народног Већа био је остао у Женеви по одласку г. Пашића из ње. Изасланици Народног Већа, пошто су у Женеви постигли оно што су хтели, нису се више журили да се врате у Загреб. Шта више, они су са г. Трумбићем и сами, после три дана, отишли у Париз, где је г. Д-р Трумбић покушао наћи потпоре код српске опозиције не зато, да г. Пашић буде оборен у српској Скупштини, него да се умоле савезничке владе да га оне оборе. Његов покушај у том правцу био је од стране српске опозиције одбијен, и тада се и Д-р Трумбић коначно уверио да се остварило баш оно, „што ни најневерније Томе нису смеле претпостављати,“ т. ј. да су „женевске одлуке остале мртво слово на хартији.“⁶⁾ А оне су то остале просто зато, што су биле далеко од тога да представљају истинске жеље нашег народа. Женевске су одлуке биле најречитији доказ да нису Краљевина Србија и њена влада биле задахнуше духом империјализма, него да то беху „Југословенски Одбор“ и загребачко Народно Веће, који покушаше приграбити за своју „независну и суверену државу“ и оне српске земље и

6) „Женевска Конференција“.... стр. 48.

крајеве с оне стране Дрине, Саве и Дунава, чији српски карактер нико никад дошле није порицао, и на које Краљевини Србији признаваху несумњиво право сви без разлике њени велики Савезници, па чак и њени непријатељи. Женевске одлуке биле су читаво откриће, иза кога се сав свет и коначно уверио о насртљивости политичког менталитета сплитске и загребачке господе, од кога се они ни до дана данашњега нису били кадри отрести!

Пре него што су дошли у Париз, Д-р Корошец и Д-р Трумбић предали су Декларацију и остале Женевске закључке француској амбасади у Берну да их она преда савезничким владама. Али је француски амбасадор вратио све то српском посланику. А кад су у Париз стигли, — где је Д-р Трумбић довео Д-р Корошеца зато, да покаже како је с њим и загребачко Народно Веће — обојица су отишли у француско министарство спољних послова, где их је примио г. Пишон. Као најхитнију потребу нагласили су пред г. Пишоном: „*признање југословенске нације као савезничке, како би се отклонили опасни заплеси, који прете, и цело наше национално питање добило здраву међународну подлогу за Конференцију мира*“. Г. Пишон је на ово кратко одговорио: „да су код њега већ били г. г. Пашић и Веснић, и изјавили да Женевске одлуке нису више у важности и да је Пашић, због несагласности о том питању, дао оставку“, што је „изазвало запрепашћење југословенских представника“.*)

У Париз је тада био стигао и г. Ж. Балугџић, онда шеф Престолонаследникове канцеларије. Непосредни узрок г. Балугџићевог доласка био је, по свој прилици, један телеграм, који су г. г. Корошец и Чингрија раније били упутили Њ. В. Регенту. Они су питали да ли је истина, да је Регент одбио да потврди Женевски споразум и да је Пашић због тога дао оставку. Даље су у том телеграму наглашавали, да је г. Пашић уништио хармонију с „Југословенским Одбором“ и створио ситуацију, која може бити опасна за династију, претећи, да, ако се и даље буде продужила Пашићева опструкционистичка политика према Женевском споразуму „може доћи у питање и сам положај Династије“.**)

*) „Женевска Конференција“... стр. 49 и 50.

***) Овај телеграм био је послат преко српског посланства у Лондону и, како се доцније дознало, предао је тај телеграм тадашњем српском посланику у Лондону, г. Јовановићу, лично г. Сетон Ватсон, наводећи да га доноси од г. г. Корошеца и Чингрије. Ми смо обавеш-

је дошао у Париз, демантовао је гласове по којима је одбијање Женевског споразума било везивано и за личност Регентову. А чим се и г. Пашић вратио из Женеве, опозиција је хтела да рашчисти питање: да ли је Престолонаследник против Женевског споразума. Пашић је одмах изјавио, да он никад није мешао Престолонаследника у те ствари. Опозиција је тврдила да јесте, а Корошец и Чингрија казали су да су *само имали утисак* да Пашић хоће да баци кривицу на Престолонаследника за одустајање од споразума. Најпосле је г. Давидовић у име самосталаца написао писмо Пашићу и тражио, да се Женевски споразум изврши, пошто по тврђењу(!) самога Пашића, Престолонаследник није противан томе споразуму и пошто је данашња коалициона влада склопљена са задатком, да се тај споразум изврши. Г. Д-р Воја Маринковић, у име напредњака, изјавио је, да он није тако схватио састав нове коалиционе владе, већ се сложио са Пашићем, да је задатак ове владе био, да се Женевски споразум трансформира, када дођу у Србију. Тако је било мишљење и г. Марка Трифковића. У току ових преговарања самосталци су изјавили да они излазе из кабинета, да би показали „Југословенском Одбору“, да неће да учествују у превари према Југословенима. Кад је 13 (26) новембра стигла и депеша Прибићевићева, коју је послао г. Стојан Протић, да загребачко Народно Веће није дало Корошецу мандат за преговарање за састав владе, онда се ситуација изменила. Корошец је отпутовао, а Чингрија је изјавио да је тврђење Прибићевића тачно, и да су они, истина у најбољој намери, прекорачили мандат. Према томе он и његови другови не инсистирају на извршењу Женевског споразума, који је, веле, и иначе постао излишан, пошто су Загреб и Београд све узели у своје руке.*)

тени, да је то била једна мистификација, коју је г. Ватсон за свој рачун био удесио. У сваком случају г. г. Корошец и Чингрија могу дати тачна обавештења о овоме, а ми ћемо овде додати, да се чуло да је и пок. Драшковић сличну депешу, као што је ова о којој је реч, и то од своје стране, био из Париза упутно у Београд тих истих дана.

*) У овом смислу је и г. Балугџић, 15. новембра (по старом) известио из Париза Њ. В. Наследника Престола. „Али све су те дискусије без значаја, и вероватно је да ће се криза одложити до доласка у Србију, када ће већ свакако бити склопљена нова коалициона влада. Вести да се и на томе ради изазвале су овде најбољи утисак најпре зато, што је то доказ жеље самога народа тамо, да се дође до уједињења, и после зато, што ће се тиме учинити крај *овоме неозбиљном послу појединих одбора, клубова, па и појединих личности, које су узурпирале право решавања шако крупних питања*,“ — говорио је у том свом извештају г. Балугџић завршујући га.

Сем свега тога, Д-р Корошецу је било упућено и једно писмо од стране тројице чланова несуђене париске владе, која је била у Женеви образована. Датирано 23. новембра (по новом) у Паризу, то је писмо гласило :

„Част нам је извести вас да смо на основи закључака Женевске конференције као чланови заједничког министарства државе С. Х. С. именовани од стране Народног Вијећа покушали да одредимо нашу улогу и функцију. Том приликом могли смо установити, да конституисање овога министарства, или ма који корак с наше стране није могућ без учешћа и оних чланова, који су именовани од стране Краљевине Србије. А лежи изван наше снаге и надлежности, да обезбедимо ово Веће. Сматрамо за дужност да вас о овом извистимо.

Одани вам: Душан Васиљевић, Мелко Чингрија, Д-р Густав Грегорин (као заменик Д-р Брејца)“.

Тиме је било и коначно ликвидирано са оним што је у Женеви урађено. Женевске конференције и закључци на тим конференцијама донесени остали су само једна непријатна успомена, која ће поколењима казивати до које су мере понеки од представника нашег народа могли ићи у раскорак са истинским потребама и жељама народним.

Али, пре напред наведеног писма упућеног Д-р Корошецу, био је, као што рекосмо, коалициони кабинет већ образован, и пошто се знало да ће му трајање бити кратко, г. Пашић се одмах почео старати да се образује један *концентрациони* кабинет из представника целокупног нашег народа. У том циљу он је још 5. (18) новембра упутио из Париза једну депешу г. Протићу, у којој је то наглашавао као „хитну потребу“.

...„Требло би радити на томе да Народно Веће у Загребу, у споразуму са Народним Већем у Сарајеву и Љубљани, именује кандидате, који би ушли у наше концентрационо министарство. По моме мишљењу требало би узети кандидате из сваке покрајине, и то најспособније људе. Држим да би требало да Народно Веће у Загребу кандидује три своја делегата: за Хрватску, Далмацију и Славонију. Веће у Сарајеву два, и то једног православног и једног муслимана. Веће у Љубљани да кандидује два, од којих један мора бити зналац тамошњег насељења са етнографског гледишта. Војводина да кандидује једног. На тај начин ушли би у кабинет још осам чланова, и тако састављен концентрациони кабинет престављао би цео

наш троимени народ. Он би водио нашу народну спољну политику, као и нашу унутрашњу политику до Конституанте, а после ићи ћемо редовним током. Гледајте што пре ступите у везу са тим Већима. Обавестите их да би тај начин и пут за састав концентрационог кабинета био најприроднији, и да би такав кабинет уживао највећи ауторитет како на страни тако и у земљи. Молим известите ме о резултату преговора и додира с Народним Већима.“³⁾

По овоме су, колико смо обвештени, предузимани извесни кораци из Београда. Али се тада још није могло уопште постићи оно, што је г. Пашић желео и саветовао. У Загребу је, у то доба, био још потпуни хаос и иначе, а нарочито у средини Народног Већа, које још није било начисто с тим нашта коначно да се одлучи. Чекала су се упуства од стране „Југословенског Одбора“ и Д-р Корошеца. А, као што смо рекли, тек се 7(20) децембра могло у Београду извршити оно, што је г. Пашић из Париза саветовао још 5(18) новембра.

*

Д-р Корошец је, пре него што је из Женеви пошао за Париз, дао један интервју женевском листу „*La Democratie Nouvelle*.“ У томе интервјуу, који је у поменутом листу објављен 15. новембра (1918), Д-р Корошец је нагласио да се Конференција у Женеви занимала „конституисањем једне југословенске владе“ т. ј. „оснивањем једне организације, која би према иностранству, а нарочито према Антанци, представљала једну нову групу од 12 милијуна становника“. Упитан о Конституанти, о времену кад ће се и месту где ће се она састати, Д-р Корошец је том приликом одговорио: „Ништа још није одлучено; сасвим природно: Загреб, Београд или Цетиње, биће њено седиште. Датум састанка још није утврђен.“⁶⁾ Слични

3) Г. Пери Јовановићу, сада адвокату у Београду, дугујемо захвалност за препис ове депеше.

6) Баш у доба, кад су одржаване ове конференције у Женеви (првих дана новембра) стигао је француској влади из Рима, од њених тамошњих нарочитих повереника, један извештај, у коме се, односно представника јужних Словена Аустро-Угарске, и ово напомињало:

„Ако се елиминира питање Далмације, Хрвати су готови да помажу сваки компромис, који би довео до споразума између Италије и Југословена, и да помирљиво утичу на своје земљаке. Најзад, Југословени ни у којем случају не мисле да руковођењу српске владе повере будуће уређење једне слободне државе, чији монархијски облик владавине они не усвајају *a priori*. Они у будућности виде једну федеративну српско-хрватску-словеначку државу са политичким средиштем у Загребу, за чије ће уређење бити надлежна једино велика Народна Скупштина.“

Овај извештај био је, у своје време, у препису достављен и српској влади.

разговори потезани су по штампи у Швајцарској још и раније, исто као што су о томе писали г. г. Стид и Ватсон у својој лондонској „*New Europe*“. Ти пријатељи Д-р Трумбића писали су о томе још у лето 1918. г., наглашујући конфедерацију као једину могућу форму уједињења „југословенског народа“ са Србијом. Али, у колико су такви разговори били захватили и штампу романске Швајцарске учинили су, да у честитих Швајцараца прекипи чаша стрпљења, и да они томе и јавно даду израза.

Тако је женевски лист „*Le Genvois*“ (од 29-VIII-1918) доносећи један чланак, којим се ударало по Србији и пледирало за конфедерацију, нарочито нагласио, да је редакција „избацила из тога чланка неколике безочности“, и да је то „последњи пут“ што даје гостопримство за такве разговоре. Јер, — додавало је уредништво поменутог листа, — разговори о конфедерацији, „при свем том што могу симпатично бити примљени у једној федеративној Швајцарској, нису сада опортуни“, пошто, вели, и јужни Словени „морају имати пречих брига сад, кад армије маршала Фоша још нису натерале Централне Силе да потпишу Вилзонов мир“.

А лозанска „*Gazette de Lausanne*“ (од 25-X-1918), преносећи у своје ступце извод из чланка једног Југословена из Црне Горе, који је пледирао за „широку југословенску владу“, мудро је са своје стране напомињала, да сада није време томе и да „не би требало да се Југословени представљају пред светом, ни пред председником Вилзоном, као гомила ривалних држава и непомирљивих политичких партија“. Но, као што смо раније видели, они су се до тог времена већ увелико били представили као такви.

Д-р Трумбићева акција, и јавна и тајна, није имала други циљ до тај, да интересе „југословенског народа“ *представи Савезницима друкчијим и оделишим од интереса Краљевине Србије*. То је увиђао сав свет, и пријатељи нашег народног уједињења, као и његови непријатељи. А загребачко Народно Веће и његови изасланици само су својим држањем потврдили раније од стране Д-р Трумбића и „Југословенског Одбора“ стално наглашавано двојство интереса између Краљевине Србије с једне и бити имајуће „независне и суверене“ загребачке државе с друге стране.

Та Акција Д-р Трумбића и „Југословенског Одбора“ уносила је до те мере раздор међу нашу емиграцију и у

обема Америкама, да је тамо борба постајала све жешћа и жучнија, докле под јесен 1918. г. није достигла своју кулминацију и већ увелико била избачена и пред најширу америчку јавност. Беху тада на једној страни, сем два-три изрода — сви без разлике Срби и један мањи део Хрвата, а на другој Хрвати Трумбић-Гршковићева кова. И докле је збор Хрвата у Њу-Јорку, 7. новембра, 1918. г. доносио резолуцију: да се „душом и шјелом придружимо Народном Вијећу у Загребу“... „е да се Југословени из бивше Аустро-Угарске са онима из Србије и Црне Горе уједине у једној недељивој демократској републици“⁵⁾ докле су Срби и онај мањи део Хрвата супротно изјављивали: „У име више хиљада Хрвата из Далмације, Југословени града Антофагасте, сакупљени на великој скупштини да прославе славодобитне побједи савезничких војски, које стварају слободу свијета, поздрављају јуначку српску војску, у нади да ће њихови успјеси до-нијети пошпуну слободу свих Срба, Хрвата и Словенаца под владавином нашег сиједог владара Краља Петра Карађорђевића“ — телеграфисано је из Антофагасте г. Пашићу 15. октобра, 1918. под потписом Антуна Лукшића, потпредседника и Марцела Колина, секретара збора.⁶⁾

Такве су резолуције биле донесене и такви су поздравни били слати и са збора одржатог у Саут-Бетлехему, када су „Срби, синови Хрватске и Славоније, Босне и Херцеговине, Баната и Кршине Лике“ најодушевљеније поздрављали Крфску Декларацију и најоштрије осуђивали Д-р Хинковића, Гршковића и комп. А исто тако топли поздравни били су послати и Краљу Петру, и Престолонаследнику, и г. Пашићу са великога свесрпског конгреса одржатог у Чикагу 1. и 2. децембра 1918. г., где се беху искупили делегати 200 српских организација из обе Америке.⁷⁾

Докле је, дакле, Д-р Хинковић из Њу-Јорка и Вашингтона проглашавао да је „идеја Пијемонта постала беспредмешном“, а Д-р Трумбић, преко страних ратних мисија, тајно упућивао на интервенцију код америчке владе у циљу да се српска војска не пусти у „наше крајеве“, и докле је за такву своју политику тражио и потпору наше емиграције у Јужној Америци докле баш отуда, из Валпараиза, под 20—X—1918., председ-

5) „Американски Србобран“ и „Југ. Свијет“, оба од 16-XI-1918.

6) „Југословенска Држава“ (Валпараизо) од 26-X-1918.

7) „Американски Србобран“ од 15-XI-1918 и од 24-XII-1918.

ник „Југословенске Народне Одбране,“ г. Бабурица, телеграфски поздравља Престолонаследника Александра, усхићавајући се већ унапред „скором прелазу хероја из Србије преко Дрине, Саве и Дунава.“⁸⁾

Беше ова подвојеност међу нашом емиграцијом најбољи доказ да акција Д-р Трумбића не беше упућена путем истинских народних осећаја и потреба. Место да сједињује, она је разоравала.

Кроз 1914. и кроз целу 1915 и 1916. г. између наше емиграције и српске владе беше хармонија. Али тада не беше ни мајске декларације, ни разорне акције Д-р Трумбића, ни чије друге. А ако је и било, није дотле донела плода. Отрови су почели показивати своје резултате тек у 1917., да би у 1918. години показали сву величину свога разорног дјејства.

Велику су и племениту улогу имали Д-р Трумбић и „Југословенски Одбор.“ Али они нису били дорасли те улоге. Да је срећом друкчије било, онда би њихове везе са Загребом, — одржаване, као што смо рекли, за све време рата, — друкчије биле искоришћене, а не на то, да „обеспокоје“ и да појачају и учвршћују позиције оне политике и оног менталитета, који данас одликују Франковце и Радићевце. Многа и многа сметња братскоме споразуму ишчезла би још док је рат трајао, само да су Д-р Трумбић и „Југословенски Одбор“ били на висини свога положаја.

По неки пут каже нам се с хрватске стране, да је баш такво какво је било држање „Југословенског Одбора“ било исправно и патриотско у смислу хрватском. Али је то скроз погрешно, па ма како се ствар посматрала.

Могло је бити само две могућности: или ћемо доћи до пуног народног јединства, што је могло бити само после потпуне победе Савезника и распада Аустро-Угарске, или те победе неће бити, те би Аустро-Угарска и даље постојала, а наш народ остао живети у оној истој подвојености, у каквој је био и пре рата.

За овај други случај, акција „Југословенског Одбора,“ ма каква да је била, била би за онај део нашег народа, који би остао под Аустро-Угарском, потпуно ирелевантна. Да Централне Силе нису биле тучене, не би том делу нашег народа нико ни у чем могао помоћи. Аустро-Угарска би и даље

8) „Југословенска држава“ од 26—X—1918.

њиме располагала како би хтела, и нико је не би могао натерати да ради оно што она сама не би хтела. Очевидно је, да је „Југословенски Одбор“ требало да рачуна само с првом могућношћу, т. ј. са потпуном победом Савезника и са распадом Аустро-Угарске, па је своју акцију требало да удеси тако, да она не иде на удаљавање хрватског од српског, него обратно, пошто је само у томе био општи интерес наш.

*

Женевска декларација и остале одлуке донесене на женевским конференцијама биле су потписате 9. новембра. Али је већ 8. новембра Д-р Трумбић послао телеграфски извештај нашим емигрантским организацијама у Америци о томе, да је на конференцијама у Женеви још 7. новембра дошло до одлука, које су тек 9. новембра биле потписате.

Тај телеграфски извештај Д-р Трумбићев, послат преко српског посланства у Паризу, гласио је овако:

„Конференција од дана 7 новембра прије подне, створила је једнодушно и одушевљено следеће закључке:

„1. Господин Пашић, председник министарског савета у име Српске Владе узима до знања ноту према којој Д-р Корошец, као председник, а господа Чингрија и Жерјав као чланови „Југословенског Народног Већа“ у Загребу, који сачињавају делегацију истог Већа на Конференцији, траже од влада Србије, Француске, Енглеске, Америке и Италије:

а). да буде Народно Веће у Загребу припознато као Врховна Власт државе недавно основане у оквиру народа српско-хрватско-словеначкога бивше Аустро-угарске монархије, као што и као шеф ратне флоте исте државе;

б). да буде југословенским четама припознат значај пријатељских белигерената;

с). да Д-р Трумбић, председник Југословенског Одбора у Лондону буде припознат као службени представник „Народног Већа“ у Загребу код влада Савезника до часа док се створи скупно тело за заједничку дипломатску репрезентацију Србије и нове државе.

2. Господин Пашић примио се је задаће да безодвлачно саопшти владама Савезника ноту Д-р Корошеца, којом овај тражи припознање загребачког „Народног Већа“ и да ту ноту подупре са целом тежином свога ауторитета.

3. Конференција је прогласила једнодушно и са одушевљењем стварање заједничкога министарства јединствене државе Срба, Хрвата, Словенаца као и осталих југословенских крајева изван Србије, као што Србија са своје стране; да од сада унапред нема више нити политичких нити царинских граница унутар целокупне територије Срба, Хрвата и Словенаца.

Управна организација југословенских крајева неће бити за сада никако модифицирана, а промене, које треба увести, установиће дефинитивно Велика Уставотворна Скупштина целог народа.

4. Конференција је закључила просвједовати против акције талијанских власти на југословенским територијама.

Господин Трумбић има замолити владу Француске, да овај докуменат саопшти јавности што је могуће пре.

„Молим да обавестите о томе г. Бабурицу.“

Одмах су и Дон Гршковићев „Југословенски Свијет“, који је излазио у Њу-Јорку, и „Југословенска Држава“, која је излазила у Валпараизу, отпочели на свој начин тумачити Женевске одлуке.

— *„Нема из Женеве поздрава никому“.... „И влада и Регент управљају само привремено, докле, док се не састане Констишуанша на којој ће се коначно ријешити о облику и цијелом уређењу наше уједињене државе“.... „Није се у Женеви спомињала ни монархија ни династија, већ само држава“.... „Србија и Црна Гора сад су само двије југословенске губерније, исто као Босна-Херцеговина, Хрватска-Славонија, Далмација и Словеначка“.... „Сједишта гувернера биће: Београд за Србију, Цетиње за Црну Гору, Сарајево за Босну-Херцеговину, Загреб за Хрватску-Славонију, Љубљана за Словеначку и Сплет за Далмацију“.... „И све је то извршила народна револуција, која је одувала и Аустро-Угарску државну организацију, као и државну организацију Србије“.... „Борба против Пашића успела је данас на свима странама“ — писао је „Југословенски Свијет“ од половине новембра, 1918. па све до конца исте године.*

А „Југословенска Држава“ (од 11—X—1918.), која је излазила у Валпараизу, где се у то доба бавио и г. Милан Марјановић, члан „Југословенског Одбора“, саопштавајући поменутому Д-р Трумбићеву депешу, питала се: „како је дошло до овога и шта ово значи,“ па је томе давала овака објашњења:

„Скоро истодобно са ослобођењем Србије, вршила се је револуција у југословенским крајевима у Аустро-Угарској“..... „У Загребу букнула је исто тако револуција, те је узело власт у руке Народно Веће. Неколицина ошпорних војника свладана је у крашким бојевима“..... „Најпосле у Загребу је створен ужи одбор Већа“..... „Веће је свечаним начином положило присегу верности народу у загребачкој катедрали“..... „Тиме је формално основана, и конституирана нова југословенска држава Срба, Хрвата и Словенаца из крајева до јучер под Аустро-Угарском“..... „Народно Веће је изабрало депутацију из три лица“..... „Та је депутација отишла у Женеву, те ступила у додир с представницима српске владе, те Црне Горе“..... Тако „данас имамо, дакле, привремено и формално три државе: Србију, Црну Гору и нашу нову југословенску државу, састављену из бивших аустријских провинција словеначких, Истре, Хрватске, Славоније, Далмације, Босне-Херцеговине, прекодравских и прекодунавских крајева“..... „Нова југословенска држава западних наших делова, са врховном владом у Загребу, тражи признање од савезника (које ће и добити), тражи власт над бив. аустријском мрнарицом“.... и т. д.

Остављајући на страну све друго, пада у овим и сличним објашњењима у очи то, да се стално спомиње нека народна револуција, и то оружана револуција, па чак и неки бојеви, истина кратки, чији је успешни исход тек довео до остварења „наше нове југословенске државе,“ оне у Загребу остварене, и до могућности да Народно Веће узме власт у своје руке.

Ми смо и иначе раније напомињали да није било никакве оружане револуције од стране нашег народа, који је био под Аустро-Угарском, а овде ћемо споменути прво то, да револуција није била ни могућа, што је било разумљиво, кад се зна, да је сав наш народ у Аустро-Угарској био за време рата као у једноме гвозденом оклопу, и друго то, да Народно Веће у Загребу нити је узело власт у своје руке *после каквих оружаных сукоба, ниши је имало потребе да бије какве бојеве.*

Загребачко Народно Веће, као уосталом и друга Већа по разним покрајинама бив. Аустро-Угарске, било је признато манифестом цара Карла још 16. октобра, (по новом) 1918. г.

— „Аустрија има да према вољи својих народа постане савезна држава, у којој свако племе на својем територију

створи своју властиту државну заједницу.... Обраћам се својим позивом на народе, на чијем ће се самоодређењу основаши нова држава, да суделују код овога великога дјела по Народним Вијећима, која ће се саставити од заступника на царевинском вијећу свакога народа, а имаћу да заступају интересе народа узајамно, као и у саобраћају с мојом владом.“

Тако је, поред осталог, гласио тај манифест цара Карла, који чак, и ако не непосредно, — позиваше да се оснују Народна Већа и тамо где их још није било, па им свима стављаше у дужност „да заступају интересе народа“ и узајамно, једни према другима, и у саобраћају с његовом владом.

Манифест је премапотписао председник владе Хусарек. *)

Загребачко Народно Веће је тек на три дана после тога царевог манифеста, дакле 19. октобра, објавило, да је оно, Веће, предузело у своје руке вођење народне политике, и да је оно једини и одлучни фактор, који у тим питањима има меродавну реч.

А из једне објаве загребачког Народног Већа од 2. новембра, 1918. видимо, да је оно било и тада још у вези с бечком владом, јер је тог дана доставило јавности телеграм бечког војног министарства, којим је Народно Веће било извештено о издатој царској наредби, да се ратна флота преда Народном Већу и да се поред ратне заставе употребљују и народни знаци. **)

Што се царских власти тиче, Народно Веће у Загребу било је, дакле, потпуно збринуто и безбрижно. С те стране није се оно имало чега бојати. А ако је имало каквих неприлика, то је било само од „зеленога кадра,“ и не због тога што је овај бранио цара и чувао царевину од распада, па је Народном Већу с тога било потребно дизати народ на оружану револуцију и тући „кратке бојеве,“ него због тога, што је зелени кадар пљачкао и отимао за свој сопствени рачун.

*) „Манифест цара и краља Карла“ од 16—X—1918. Ф. Шишић: „Документи“..... стр. 176—177.

**) Ф. Шишић: „Документи“..... стр. 220—221.

Х ДЕО

Две одлуке Хрватског Сабора

На својој седници, која се одржала 29. октобра, 1918. г., Хрватски Сабор је донео две важне одлуке.

Прва од тих одлука била је издвајање Хрватске, Славоније и Далмације од Аустро-Угарске и ступање тих покрајина „у заједничку народну суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба на цијелом етнографском подручју тога народа, без обзира на ма које територијалне границе, у којима народ Словенаца, Хрвата и Срба данас живи“.

У предлогу, који су о томе поднели Сабору г. г. Свет. Прибићевић, Павелић, Шурмин, Лорковић и нека друга господа, стојало је и ово:

*„Свеопћа народна Уставотворна скупштина уједињеног народа Словенаца, Хрвата и Срба, одлучиш ће са унапред одређеном квалифицираном већином, која поштунома заштићује од свакога мајоризирања, коначно како у форми владавине, тако и у унутрашњем државном устројству наше државе, ушемељене на поштуној равноправности Словенаца, Хрвата и Срба“.*¹⁾

Одмах ћемо напоменути, да је Сабор једногласно усвојио цео тај предлог, онако како је поднесен, чим је г. Свет. Прибићевић, потпредседник Народнога Већа и члан Сабора исти образложио.

*

Као што видите, у горњој одлуци се не каже да ће Хрватска, Славонија и Далмација ступити у државну заједницу с Краљевином Србијом, него се у место Краљевине Србије спомиње само „етнографско подручје“. Ни иначе, у целом поменутом предлогу, Краљевина Србија ни једном речју нигде није споменута. Увек се спомиње само „уједињени

1) Дан раније, 28. октобра, било је и у Прагу проглашено прекидање са Аустријом.

народ“, „свеопћа народна Уставотворна Скупштина“, у којој не сме бити „мајоризирања“ и која ће „коначно одлучити“ и о „форми владавине“, и о „унутрашњем државном устројству“ итд. Спомиње се све, само Србија не! И то прећуткивање имена Србијиног није пуки случај, јер све оно што су тада радили Народно Веће и Хрватски Сабор, рађено је по упуштвима г. Д-р Трумбића, који је у то време свом снагом запињао, да изигра Србију и да је лиши свих ратних плодова, па чак и голог признања за све оно што је она у току рата за општу ствар поднела. Д-р Барац донео је био готове формуле из Женева, и уочи самог образовања Народног Већа саопштио их не само утицајним Хрватима него и Србима, који су се ради тога једног дана били окупили у адвокатској канцеларији Д-р Срђана Будисављевића. У Загребу су те Трумбићеве поруке биле снисходљиво примљене, па их је тако примио и г. Свет. Прибићевић и држао их се као Јеванђеља. Плод тих Д-р Трумбићевих порука јесте и горњи предлог, који је г. Свет. Прибићевић, кад је у Сабору добио реч, овако образложио:

.....„У смислу овога предлога има да се та наша независна и потпуно суверена држава протегне на читавом нашем родном територију од Соче тамо до Солуна“...

„Високи Саборе!

„Нема никакве сумње, кад ово говорим, да онда ми који очекујемо да ће та заједничка држава бити велика, моћна и снажна, у томе моменту треба нарочито да нагласимо, да у тој заједничкој држави Словенци, Хрвати и Срби *имаду да буду потпуно једнак фактор* (Тако је. Живно.) Не ради се о томе, и не може се и не смије се радити о томе *да се у том јединственом народу поједини делови мајоризирају или нулифицирају*. (Тако је. Живно.) Јер, високи Саборе, кад би у свијести макар једног и најмањег дијела нашег народа, кад би се у тој свијести могла да увријежи бојазан или сумња, да у тој заједничкој држави *сваки дио народа не би имао било једнаку заштиту, било једнаки суверенитет*, кад би се таква сумња могла увријежити у једном дијелу тога народа, онда би та сумња изазвала *штање, које би значило једну слабост наше нове државе*, (Тако је) и у тој слабости туђински народи, који ће нас окружавати и који ће гајити према нама империјалистичке тежње, нашли би снагу за себе (Тако је. Пљесак)“.

„Високи Саборе! Како се види из овога прешног предлога, ми говоримо о држави Хрвата, Словенаца и Срба. Дакло, ми у овом часу то не можемо за цијели народ учинити, па се зато у овом часу не упуштамо ни у какво кодифицирање. О свему тому, о будућој државној форми, надаље о нашој унутарњој државној организацији, о тому како да се уреде данашњи наши међусобни одношаји, о свему томе има да одлучи опћа народна Конституанта“...

Тако је г. Свет. Прибићевић радио и говорио у јесен 1918. г. А тако као и он радили су и говорили и сви други, а Стјепан Радић, Дринковић и Д-р Кошутић и данас тако раде и говоре, и траже за хрватски народ „једнаки суверенитет“ и „слободну суверену Хрватску државу“.

После тога г. Прибићевићевог образложења, датог у Хрватском Сабору, сасвим је разумљиво, што се у горе поменутом предлогу прећуткивала Краљевина Србија, а спомињало само „етнографско подручје“, „држава“ и т. д. Пошто се све остављало решењу „свеопће Конституанте“, па и форма владавине, онда се није ни могла прејудицирати воља те Конституанте, па своју судбину унапред везивати за једну — Краљевину. Тако су онда мислили и г. Свет. Прибићевић и остала загребачка господа.

Али у Београду нису тако мислили. У Београду нису хтели једно тако капитално питање, као што је питање облика владавине и устројства државног, оставити на милост и немилост вољи „свеопће Конституанте“, у којој би они, који су пролевали крв за народно јединство били надгласавани бив. цесарско-краљевским беамтерима, црножутим клерикалцима и поткупљеним анационално-бољшевичким елементима. Влада српска имала је потпуно право кад се концем новембра 1918 г. није хтела освртати на оне „напутке“, које су јој изасланици Народног Већа донели у Београд. Ти „напутци“ били су, као што рекосмо, плод авантуристичке политике, коју су у иностранству водили Д-р Трумбић и „Југословенска Одбор“ иза леђа српске владе, и коју је прихватило у Загребу и Народно Веће.

*

Друга од поменуте две одлуке, коју је Хрватски Сабор на истој седници донео, била је признање, да је Народно Веће врховна власт.

Својим прогласом од 19. октобра 1918. г. загребачко Народно Веће је било објавило, да је оно једини меродавни чинилац у свима народним питањима, и да у тим питањима нико, ни једна странка, па ни сам Хрватски Сабор, не може никакву одлуку доносити.

Предлог о признању Народног Већа као врховне власти, Сабору су били поднели г. Д-р Павелић и другови.

Сам предлог гласио је овако:

„Сабор као представник Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације сматра објаву Народног Вијећа од 19. о. м. за себе обвезашном, те изјављује, да признаје Народном Вијећу Словенаца, Хрвата и Срба врховну власт“,

Сабор је једногласно усвојио и тај предлог.

*

Пада у очи да се у овим одлукама Хрватски Сабор декларирао *и као представник Далмације*. У ствари он то није био. Далмација, у Хрватском Сабору, који је у Загребу заседавао, није имала ни једног јединог свог представника. Она имађаше свој засебан, далматински сабор, чије је седиште било у Задру, и нама није уопште познато, да је и међу Хрватима у Далмацији, од како је она одвојена од Хрватске, икада било озбиљног покрета, да се Далмација поново сједини с Хрватском.

„Године 1847. мађарски сабор просто је анулирао Хрватску. Хрватска је одговорила објавом рата, и први су били Срби из Војводине, који су похитали у помоћ Хрватима“, — каже г. Дежман у својој брошури „Јужнословенско питање“.

За Србима из Војводине похитали су у помоћ Хрватима и Срби из ондашње Кнежевине Србије. Далмација је чак и тада ћутала! А кад са састао Хрватски Сабор 5. јуна, 1848. год., ни један Хрват-далматинац није хтео посетити Хрватски Сабор, да бар буде сведок онога што се тамо радило у једном историјском моменту. Хрватски је Сабор тада донео извесне закључке, поређане у неких 35 тачака, од којих ћемо овде поменути само три:

У петој тачки говорило се о томе, „да се умоли Круна, да реинкорпорира Далмацију Хрватској“.

У шестој се тачки овако напомињало: „пошто су браћа Чеси, Срби и Словенци посетили Сабор, а од Далматинаца нико није дошао, закључено је издати братски проглас и позвати их да се што пре сложе и стопе с Хрватском“.

Тачком седмом прима се савез Војводине с Хрватском и Славонијом, и именује се одбор, „који ће с одбором српског народног сабора израдити међусобне односе“.¹⁾

Далматинци су, види се, бегали од уређења тих „међусобних односа“ и спајања у једно тело с браћом из Хрватске.

Није место да овде испитујемо разлоге са којих је то тако било, али је извесно да се то стање није много променило ни доцније.

Чудновато је, према томе, да се Хрватски Сабор у октобру 1918. проглашавао и представником Далмације. Осим ако у 1918. години није мислио евентуално и снагом постићи оно, што 1848. братским молбама и позивима постићи није могао.

Улога Народног Већа при стварању данашње наше државе

I

Концем септембра 1918 г., Народно Веће у Загребу још није било организовано. Тек су 5. и 6. октобра одржани у Загребу састанци „ради оснивања Народног Већа Словенаца, Хрвата и Срба“.²⁾ А на дан-два пре тога био се вратио из Женева у Загреб Д-р Фран Барац, бивши члан Привременог Парламента, доносећи поруке од српске опозиције и чланова „Југословенског Одбора“ с којима се тамо видео.

Ваља напоменути да је и Д-р Барац, за време великога рата, два-три пут одлазио из Загреба у Швајцарску. И ма да је тај факт интересантан већ и по томе, што су за та његова путовања морале знати и аустријске власти, није овде место да се на њему задржавамо. Главно је, да је Д-р Барац, вративши се овога пута из Швајцарске, имао у Загребу и један нарочити састанак са Србима, који су доцније били чланови Народног Већа. Са њима се састао 7. октобра, у адвокатској канцеларији Д-р Срђана Будисављевића, и ту им испоручио оно, што су му у Швајцарској рекли чланови српске опозиције и „Југословенског Одбора“.

Поруке које је Д-р Барац донео, биле су, разуме се, политичке природе, и тицале су се програма и тактике у

1) „Јужнословенско питање“ од Иванова, (Д-р Дежмана) Загреб, 1918. год.

2) Народно Веће основано је 8. октобра, 1918. г. Види о томе књигу Федра Шишића: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, — Загреб, 1920. г. стр. 170—171.

раду око стварања наше државе. Србима у Загребу поручивало се у том погледу, да и они траже републику и да траже, да се наша нова држава, унутра, уреди на основици аутономних покрајина (федерација). Уз то им је поручено и то, да они треба добро да разликују званичну Србију од опозиционог блока, и да на остварању државног јединства треба, у првом реду, радити не са српском владом него са српским странкама, „пошто је једино то демократски“, како су они говорили.

Из једне изјаве Д-р Жарка Миладиновића, коју је учињено у X седници Уставотворног Одбора, види се, да је и он био присутан поменутом састанку са г. Барцем, и да је оштро протествовао против предњих порука. Поред осталог, он је тражио од г. Барца ближа обавештења о унутрашњем уређењу државе и чудио се: „откуд то да ми диктирамо једној слободној држави да се одрекне свога Краља“. Г. Барац — вели г. Миладиновић — није ми одмах умео одговорити, и рекао је само толико „да ће о свему томе Конституанта решити“.

То је што се тиче тога г. Барчевог састанка са Србима. Али је г. Барац и Хрватима доносио исто такве и вероватно још опсежније и детаљније поруке. Отуда ми и видимо како г. Стјепан Радић стално тврди да су Хрвати „преварени“ и да им је „обећавано једно, а даје им се нешто сасвим друго“, па је, нема сумње, на таквим и сличним порукама основано и оно дуго оклевање Народног Већа да приступи извршењу главног народног задатка.

Као што је познато, Хрватски је Сабор још 29. октобра, 1918. год. прогласио одцепљење Хрватске, Славоније и Далмације од аустро-угарског царства и одлучио да те територије имају ући у састав заједничке државе свих Срба, Хрвата и Словенаца. Истога дана било се обратило и врховно заповедништво аустро-угарске војске савезницима молбом за примирје. О томе и о одговору савезника било је Народно Веће у Загребу, већ 2. новембра, и званично обавештено од аустријског врховног војног заповедништва. И, уместо да што пре приступи главном послу око народног уједињења и да у *шом циљу* одмах ступи у везу са српском владом, Народно је Веће траћило време играјући се суверене државе и растезало ствар читав месец дана!

Поруке, које је донео г. Барац, а вероватно и оне које су другим путем, и раније, стизале из Швајцарске у Загреб,

учиниле су те је Народно Веће губило време у залудним покушајима да према Краљевини Србији остави другу „суверену државу“, састављену из свих наших земаља с оне стране Саве и Дунава, државу, која би, наслоњена на свој суверенитет, могла не само постављати услове какви јој на ум падну, него и везивати за те услове свој пристанак на уједињење. С друге стране, Народно је Веће очекивало повратак српске опозиције у Београд, надајући се, ваљда, да ће њеном помоћу лакше доћи и до републике и до федерације.

Само се тиме може објаснити, што је све време од 29. октобра до 23. новембра продангубљено. А то је дангубљење, опет, донело многу крупну штету нашем народу.

Кад се данас прича како су Хрвати „преварени“ и како им је „обећавано једно, а даје нешто сасвим друго“ и кад се неки хрватски кругови труде представити ту ствар тако као да је то била Србија, која им је нешто обећавала, па сад не држи своја обећања, онда то не значи ништа друго до намерно обмањивање хрватских маса на рачун Србије.

Никад ништа није Хрватима обећано у *име Србије* ван онога, што стоји у Крфској Декларацији. А та су обећања, хвала Богу, данас остварена. Ако су „Југословенски Одбор“ и српска опозиција Хрватима обећавали и друго што, они ни по чему нису имали права то чинити у име Србије, јер нису били квалификовани да у њено име говоре. Према томе би и Степан Радић и сви остали, који се у агитацији код народних маса служе и неким, тобоже од Србије неодржаним обећањима боље учинили да оставе Србију на миру. Нека се они, у том погледу, обрачунају са онима, који су им давали каква обећања, која сад не држе. С том работом Србија нема ничег заједничког. А кам лепе среће да су у Загребу мање обртали ухо порукама из Швајцарске, а више се трудили, да, одмах после 29. октобра, 1918, године, пођу правим путем, била би нам уштеђена не само многа народна штета, него и ово данашње узајамно објашњавање, које је, за ово четири године, начинило толико лома у нашој земљи.

II

У прошлом чланку изнели смо да су поред осталог, и поруке, које је г. Д-р Барац из Женеве донео, а вероватно и друге које су из Швајцарске у Загреб другим путем, и раније, стизале, учиниле те је Народно Веће оклевало, да од-

мах приступи споразуму са српском владом у циљу народног уједињења. Оно је као што смо напред споменули, најпре хтело, с оне стране Саве и Дунава, да створи једну међународно признату „независну и суверену државу“, па *тек после тога* да приступи разговору са Србијом. У међувремену, дакле, између 29. октобра, 1918. год., када је извршено одцепљење од Аустро-Угарске, па до 23. новембра исте године, сав напор Народног Већа био је само томе послу посвећен, послу око успоставе „независне“ загребачке државе и њеног признања од стране Савезника. И у томе правцу радило се напоредо, и у земљи и код наших савезника на страни.

Пошто је, 29. октобра, проглашена независност Хрватске, Славоније и Далмације, Народно Веће је покушало ставити под своју власт и Босну и Херцеговину, као и Војводину, и на тај начин показати, да је то Загреб, а не ко други, *који је био кадар све прикупиши око себе, и тек после, и кад му се учини да је згодно, све повести на погодбу са Србијом!* А докле дође до тог погађања, стојале би једна према другој две потпуно посебне државе: с једне стране „независна и суверена држава Словенаца, Хрвата и Срба“, а с друге Краљевина Србија.

У тренутцима кад је, пред злочинчким тежњама наших народних непријатеља, требало све свршити што је могуће брже, Народно Веће није имало прече и племенитије бриге него да се постара ставити Србију пред један свршени чин, па нека се она после окреће: ил' на лево ил' на десно!

Али тај наопаки рад, који је Народно Веће у самој земљи спроводило, не би — баш и да је до краја успео — сам собом био довољан да гурне Србију у један ћорсокак, из кога би се она скрштених руку предавала на милост и немилост загребачкој господи. Народно је Веће то добро знало, па је због тога покушало изиграти Србију и пред њеним савезницима.

Већ од 31. октобра, почињу из Загреба летети депеше, упућене и српској, као и савезничким владама, у којима се ове извештавају: да је „на југословенским територијама бив. Аустро-Угарске организована независна и суверена држава Словенаца, Хрвата и Срба“, која је „спремна ступити у заједничку државу са Србијом и Црном Гором“; да ће интересе те нове државе „заступати код других држава председник Југословенског Одбора, г. Д-р Трумбић“, па се, даље, савез-

ничке владе умољавају, да ту нову државу признаду као „пријатељску и савезничку“ и да јој „огарантују њен суверенитет“!³⁾

И ма да су се савезничке владе морале чудити тој новој држави, која, преко својих представника, изјављује да је „спремна ступити у заједничку државу са Србијом и Црном Гором“, па то ипак не чини, *и ако шоме на пушу ништа не стоји*, него тражи да јој се огарантује њен посебан суверенитет, и ма да оне на горњу нотификацију никад ништа нису одговарале, ипак то ништа није сметало Народном Већу, да, у том погледу, обмањује народ, тврдећи у својој посланици од 14. новембра, да је нова држава призната од савезника као „пријатељска и савезничка“ с којом савезници *„ступају у везу и уговарају све“!*

Наравно, такво држање Народног Већа није умакло оку наших народних непријатеља. Једни од њих похитали су да се користе таквом ситуацијом међу нама, откидајући од наших територија што је могуће више. Други су одмах успели да успоставе с новоствореном „сувереном“ државом дипломатске везе, како би је, преко својих мисија, изнутра могли рушити пре него што она у опште стане на ноге. Мађари су нарочито похитали да учине што треба у том правцу,

Само на десетак дана после прокламовања независности и суверености нове загребачке државе, они јој већ шиљу свога дипломатског представника. Аладар Бала, опуномоћени мађарски министар стиже у Загреб 9. новембра. Са железничке станице одмах одводе и њега и остале чланове његове мисије у просторије Народног Већа, и ту га, на његов поздрав, г. Свет. Прибићевић овако отпоздравља: *„са срдачном добродошлицом поздрављамо, у име Народног Већа суверене државе Словенаца, Хрвата и Срба, долазак г. изасланика мађарског Народног Већа и пучке владе“*,⁴⁾

Убрзо су ти срдачни поздрави засели у грлу и самом Народном Већу. Аладар Бала и није био дошао у Загреб зато да између Мађарске и загребачке „суверене“ државе успоставља неке међународно уобичајене везе и односе, него да ову другу покуша вратити круни Св. Стефана. Његов конспираторски рад у том правцу био је откривен, те је Бала

3) „Документи“..... стр. 216.

4) Ф. Шишић: „Документи“..... стр. 243—245.

био приморан напустити Загреб, али пошто је већ био успео посејати семе раздора, чији нас отровни плодови још и данас гуше.

Оно, што овде ваља нарочито истаћи, то је факт, да ни та лекција није била довољна Народном Већу. Оно је наставило представљати „суверена“ у „сувереној држави,“ али су исто тако и наши народни непријатељи наставили играти своју улогу. Оно што је још најгоре, Народно је Веће таквим својим радом распиривало у земљи узајамно неповерење и узбуњивало духове до највеће мере. То психичко стање у народу, које се од наших непријатеља није могло сакрити и *које се ни данас још није стишало*, управо је и давало маха поменутој непријатељској игри, која нам је донела много непријатних изненађења и нашој народној ствари нанела многу штету, што се више никако није могло исправити.

III.

Докле се, Народно Веће у Загребу играло суверене државе, очекујући од савезничких сила признање и гаранцију тога суверенитета, дотле је стање у самој земљи бивало све црње и горе.

На свима станама у народу почело се осећати незадовољство према Народном Већу. Народ је инстинктивно осетио да је пут, којим Народно Веће иде, рђав и да води слому. Знајући да више ништа не стоји на путу остварењу његовог вековног сна, у народу се, и то у већини покрајина, брзо осетило, да оклевању Н. Већа, да приступи делу уједињења, не стоје на путу никакви оправдани разлози, и да ту по среди могу бити само задње намере и лична сујета. Тај осећај у народу био је нарочито појачан не само догађајима на граници, који су се муњевитом брзином сазнавали, него и све већим нередом у самој земљи, због чега су у неким крајевима почели избијати видни знаци, који су очито показивали, да је народ вољан и без Н. Већа поћи правим путем.

Италија је у то доба прекорачавала демаркациону линију увелико. Чинила је то и поред свих „протестних нота“ Н. Већа, које се било толико покондирило да је веровало како ће те његове ноте направити читав пачарис међу савезничким великим силама. У самој земљи, пак, пљачке и убиства нису силазили с дневног реда, и расли су с дана да дан. Покрајинске

влада, опет, све су више почеле радити свака на своју руку, па су мимоилазиле Н. Веће чак и у питањима спољним, обраћајући се директно савезничким владама. Дабогме, сав тај хаос створио је у иностранству једну чудну и неразумљиву слику о загребачкој „сувереној држави“. О томе су изасланици Н. Већа за поморску флоту, још 11. новембра, известили Народно Веће, достављајући му, да су и они сами, код иностраних фактора с којима су долазили у додир, могли констатовати, како „овим факторима није јасно какав однос постоји између Србије и југословенских земаља бив. Аустро-Угарске“.⁵⁾

Под притиском свега тога почело се и Народно Веће колебати. На својој седници од 14. новембра, оно доноси одлуку „да што пре ступи у додир са српском владом у Београду“, ради образовања заједничке државе. А како би та заједничка држа имала изгледати, види се већ и по тој одлуци Нар. Већа, у којој се и то каже, да ће „у заједничке послове спадати“ само: „питање железница, финансијско и спољни послови“. *Војска не.* У то време Народно се Веће још надало, да ће успети његов позив о мобилизацији народне војске, јер је Н. Веће хтело, да, као што има суверену државу, да тако исто има и своју војску, која би тај суверенитет подржала. Позив за мобилизацију, наравно, није имао никаква успеха, јер је дотле и народне масе већ сасвим било захватило осећање, да у насталом метежу треба бринути само о себи, а не општој кући

Но, и мимо своје горње одлуке, „да што пре ступи у додир са српском владом“, Народно Веће опет одлаже ствар! Оно још никако није било кадро да се отме порукама, које је г. Д-р Барац донео из Швајцарске, нити је било кадро да прође мимо оне своје елементе, који су још једнако доказивали, да „стање није тако црно, као што се слика“ и да чином уједињења „не ваља превише журити док немамо поруке од Југословенског Одбора и од Д-р Корошеца, који је био изаслан у Иностранство, да тамо поради с Д-р Трумбићем око признања наше државе од стране савезничких сила“.

Тако је Народно Веће наставило чекати да савезници признаду загребачку државу као суверену и да јој огарантују њен суверенитет. Али, како од тога признања и од те гаранције још увек ништа није било, и како су унутрашњи хаос

5) „Документи“... (стр. 266.)

и незадовољство у народу постајали све већи, почињу од тога времена долазути к' себи и неки елементи у Н. Већу. Тако долази до оштрих дискусија између различитих група, и те дискусије не остају више само у крилу Н. Већа, него се, преко појединих листова, преносе и у широку јавност, што је, наравно, само повећало узајамно неповерење међу масама народним, *и још више удаљавало хрватско од српског, и обрашно.* Највише се препирало око тога треба ли заједничка држава да буде монархија или република, и да ли треба да буде уређена на основи централистичкој или федералистичкој, дакле, препирало се око порука, које је г. Барац, још у почетку октобра, из Швајцарске био донео. Оштрина у тим дискусијама ишла је до грубих свађа и до претњи, и собом је сасвим јасно откривала задње намере многих чланова Народног Већа, који су желели да се наша заједничка држава постави „*на дуалистички шемел*“, т. ј. тако, да у заједничкој држави буде на једној страни Србија, а на другој све новоослобођене покрајине. И г. Свет. Прибићевић, коме се, после свега што је дотле било, и самом досадило играти више улогу „суверена“ у „сувереној држави“, јавно је назвао ту идеју „разорним елементом“ и отворено запретио да ће из Народног Већа иступити ако се противна струја не одрекне те идеје. Све то још није било довољно да заточници идеје дуализма попусте.

У том су Талијани све дубље улазили у саму земљу, коју су већ и бољшевици почели плавити, а из Далмације су увелико стизали гласови, како амерички и француски команданти флота, које су биле на нашим обалима, једнако распићују: *је ли коначно спроведено уједињење, и стално саветују извршење тога чина „као неодложну пошребу, због уређења интернационалног положаја Словенаца, Хрвата и Срба“ из бивше Аустро-Угарске, т. ј. да би се знало да ли с њима треба поступати као с пријатељима или као с непријатељима.*⁶⁾

6) Један професор са Сушака овако се жалио преко загребачких листова у новембру, 1918 године:

„Камо среће да смо пре 14 дана знали што данас знамо, ми бисмо вам у Загреб већ тада послали јаку ургенцију на Народно Вијеће, нека не оклијева, већ нека се изјасни: „Коме ће се привољети царсту“. Народно Вијеће нас је држало у увјерењу, (својом резервираношћу) као да смо ми већ члан Антанте, па смо се према томе и равнали. МанIFESTИРАЛИ смо и где је требало и где није; стварали закључке и одредбе које су нам сада неугодне и т. д. Данас морамо бити с тим на чисту: Антанта гледа у Хрватима непријатеље и суверену власт Народног Вијећа не признаје. То је сумус импресије, коју сам јучер добио у посети код француског поморског капетана Думенила и енглеског генерала!..“

Како је у то доба далматинска влада већ била поднела Народном Већу и формалан предлог на основу кога је требало извршити акт уједињења, и како се и сарајевска влада тако исто изјаснила, а Војводина одлучила да се директно прикључи Србији, што је, неколико дана доцније, и формално извршила на својој Скупштини у Новом Саду, почиње се и Народно Веће у Загребу, и ако тако доцкан, озбиљније задржавати на тој ствари, те на седници својој од 20. новембра, а на предлог Д-р Павелића, одлучује, да се сазове пленарна седница средишног Одбора Народног Већа, и да се тада „расправи прешни предлог далматинске владе о привременом јединственом уређењу државе С. Х. С.“.

IV.

Пленарна седница средишног одбора Народног Већа, која је имала расправити предлог далматинске владе о образовању заједничке државе, сазвата је тек за 23. новембар.⁷⁾

Тога дана примило је Народно Веће још пет предлога о истој ствари. Али се ужи одбор Н. Већа, изабран по предлогу др. Смодлаке, задржао поглавито на предлогу далматинске владе, па је у свој „закључак“, који је поднео на решење пленарној седници, унео све оне тачке које су по предлогу далматинске владе условљавале образовање заједничке државе.

По предлогу далматинске владе и по том „закључку“ ужег одбора, изрично је задржато право за Конституанту да тек она одреди *и облик државе* (република или монархија), *и место у коме ће биши њена престоница, и унутрашње уређење државе, за које се предвиђао федеративни облик.* За привремену престоницу далматинска је влада означила Сарајево, а „закључак“ ужег одбора остављао је да се то питање „реша споразумно“.

7) Г. Свет. Прибићевић, десетак дана раније, био је поручио у Београд, да до 23. новембра српска влада саопшти посебном нотом Народном Већу „да са радошћу прихвата изјаву Народног Већа од 19. октобра, поновљену у закључку Хрватског Сабора“... Ваљда је то учинио у циљу да би се олакшала ситуација на седницама Народног Већа кад оно узме у претрес питање уједињења.

У то доба сви чланови српске владе још нису били у Београду. Није био тада у Београду ни председник владе г. Пашић. И он, као и већина чланова владе били су тада још ван Београда, те ако је на поруку г. Прибићевића из Београда што одговорено, онда су то могли учинити само она два-три министра, који су у Београд са Крфа већ били стигли.

Значајно је да је предлог далматинске владе био мотивисан „животним интересима нашег народа“, који „захтевају, особито због одбране против Италије и због обезбеђења поретка у земљи, да се безодвлачно сprovede уједињење са Србијом“.. Ко зна шта би још све могло бити да загребачкој сувереној држави није била потребна „одбрана против Италије“ и „обезбеђење поретка у земљи“. Тиме је мотивисала своје држање и већина говорника у средишњем одбору Н. Већа, они, разуме се, који су тражили да се образовање заједничке државе више не одлаже.

Препирка око напред поменутих тачака, које су условљавале заједничку државу, доводила је у седницама Н. Већа (23. и 24. новембра) до оштрих сукоба и бурних сцена.

Г. Д-р Жарко Миладиновић је претио да ће се Срем директно прикључити Србији, „ако се са хрватске стране тако и даље буде говорило“, т. ј. ако се буде захтевала република, федерација и т. д.*) Због тога је Гр. Анђелиновић питао председника „шта мисли предузети против Д-р Миладиновића због његовог предлога припојења Срема Србији, јер се то противи темељним принципима народног јединства“. Оне Хрвате, који су тражили федерализам, Д-р Шимрак је умиривао речима: „главно је за нас питање аграрно, питање колонизације и питање банака. Сви смо ми за федерализам, али је питање какав федерализам треба да прихватимо“. Д-р Барац је тражио, да се без „Југословенског Одбора“ ништа не свршава, истичући да питање заједничке државе „не треба решавати само са српском владом, него у првом реду са србијанским странкама“. Д-р Дринковић је, опет, наглашавао „да Хрватска, Славонија и Далмација са Босном и Истром наступају овде као самостална јединица према Србији и Црној Гори, додајући, да „аутономија Хрватске, Славоније и

*) Конференција изасланика разних одбора Народних Већа у Срему донела је била у Руми, још 11 новембра, резолуцију у којој се каже:

1) изасланици желе да се оствари једна држава Срба, Хрвата и Словенаца под династијом Карађорђевића;

2) за случај племенског издвајања изасланици одлучују непосредно присаједињење Срема Краљевини Србији; за тај случај хоће да их на Конференцији Мира заступа српска влада.

Десетак дана доцније састала се у Новом Саду и „Народна Скупштина Срба, Буњеваца, Русина, Словака и осталих“ и донела једногласну одлуку:

1) да се Војводина непосредно присаједини Србији, и

2) да их српска влада заступа на Конференцији Мира у Паризу.

Далмације не само није уништена, него је *куд и камо проширена*“.⁸⁾ и т. д.

Најпосле је „закључак“ ужег одбора усвојен већином гласова, а 27. новембра пре подне кренули су из Загреба у Београд и одређени делегати, који су, споразумно са српским меродавним факторима, имали извршити образовање заједничке државе.

*

Из овог нашег излагања види се са каквом су идеологијом Хрвати ступили у ову нашу данашњу заједницу. И ако су они, 1. децембра, 1918. године пристали на унитарну државу каква је тада усвојена, они се своје идеологије нису били коначно и у свему одрекли. Тада су је канда само притајили због „животних интереса“ своје земље, у којој је царовао хаос због свога спољнег потожаја. Они су у Београду и посла-[’]никовали и министровали, али су стално остали при непоколебивом уверењу, да акт од 1. децембра није последна реч. Рачунали су, вероватно, да ће, доцније, ипак имати и времена и прилике да изведу своје. Тако су радили све док није изборни закон донесен. А кад је и то учињено, и кад су извршени избори и сазвата Уставотворна Скупштина, онда су почели отворено говорити и на делу показивати какву државу хоће.

Г. Ројц, демократски посланик грешио је кад је у „Новој Европи“ покушавао објаснити Радићев изборни успех спорадичним погрешкама административне државне власти. Далеко од тога да су те спорадичне погрешке, баш ако их је и било, могле изазвати читав један антидржавни покрет као што је Радићев, томе покрету треба тражити узрока у напред поменутој идеологији, која је својствена и свима другим хрватским странкама, и која се од Радићеве идеологије, у својој суштини, много не разликује. Таква идеологија тих других хрватских странака и учинила је, те су све оне редом, и преко својих органа и иначе, и за време избора и много пре избора, свом снагом помагале Радићеву акцију. Место да су радиле на стишавању и приближавању, и оне су запињале око тога да се подигне што већа узбуна, те су на тај начин још више појачавале оно узајамно неповерење, које је већ било изазвано ранијим радом и „Југословенског Одбора“, и Народног Већа и других хрватских фактора.

8) „Доменти“... стр. 237—278,

Али, ма како да су земља и један део народа у Хрватској, због таквог рада тих странака, доведени у не малу неприлику, ми се поуздано надамо, да ће и те хрватске странке најзад видети, да се путем, којим оне иду, не може стићи никаквом добру државе и народа; надамо се, дакле, да ће и оне саме, бар од сада, допринесити консолидовању земље и умирењу народа. Јер ни хрватски сељак, а ни тако звади „оплемењени“ Хрвати, који диригирају загребачком штампом, ништа неће имати од тога што посведневно пишу против „некултурних“ Срба и њихове „балканистине“. Култура и „европизам“ не доказују се мржњом и погрдама, него племенитим примерима љубави и стварним радом, у којем се једино оличава морална и интелектуална снага народна.

Каква нам је имала бити заједничка држава

Изасланици загребачког Народног Већа стигли су у Београд 28 новембра (по новом) 1918. Собом су донели и оне закључке, које је пленарна седница средишног одбора Народног Већа, по предлогу ужега одбора, била усвојила на својој вечерњој седници од 24. новембра.

Ти закључци, који су садржавали услове под којима Народно Веће пристаје на уједињење своје „суверене и независне“ државе са Србијом, гласили су овако:

„1.) Коначну организацију нове државе може одредити само свеопшта народна Уставотворна Скупштина свега уједињенога народа Срба, Хрвата и Словенаца, са већином од две трећине гласова. Конституанта мора се састати најкасније шест месеци после склопљена мира. Изрично придржава се Конституанти право, да одреди: а) Устав разумевајући *овде нарочито државну форму* (монархија или република), унутрашње државно устројство и основна права држављана; б) Државну заставу; ц) Седиште владе и других државних врховних органа.

„2.) До састанка Конституанте вршиће провизорно законодавну власт Државно Веће. Државном Већу (скупштини) припадају: а) Сви чланови Народног Већа у Загребу, *које ће се попуниши са 5 чланова Југословенскога Одбора у Лондону*, б) Сразмерни број представника Краљевине Србије, које ће одабрати Народна Скупштина у договору са тамошњим поли-

тичким странкама; ц) Сразмерни број гласова представника Црне Горе, које ће одабрати онамошња Народна Скупштина.

„3.) Државно Веће Срба, Хрвата и Словенаца одредиће на првом састанку провизорну државну заставу и поморску.

„4.) Владарску власт вршиће *до одлуке Констишуанше* Краљ Србије, односно престолонаследник Алектантар, као Регент *државе* Срба, Хрвата и Словенаца. Регент је неодговоран Државном Већу; он полаже заклетву пред Државним Већем. Он ће по начелима парламентарне владавине именовати владу, која ужива поверење Државног Већа (тј. привременог парламента). Он има право законодавне иницијативе и санкције. Државно Веће се може одгодити само властитим закључком, а не може се распустити пре састанка Конституанте.

„5.) *Провизорно седиште државне владе и Државног Већа одредиће се споразумно.*)*

„6.) Државно ће Веће бити дужно да проведе изборе за Конституанту и одмах ју затим сазвати. Изборни закон за Конституанту, одредиће Државно Веће на основу опћег, изравног, пропорционалног и тајног права гласа са заступством мањина.

„7.) Државна Влада, одговорна Државном Већу, управљаће државним пословима, па ће бити састављена од Министра Председника и Министра за све државне управе, те *од 7 државних тајника*, који ће имати место и глас у Министарском Већу, и то један за Србију, један за Хрватску и Славонију, један за Босну и Херцеговину, један за Словенију, један за Далмацију, један за Црну Гору и један за Бачку, Банат и Барању. Државни тајници *имаду заступати интересе своје земље у Државној Влади*, па предлажући државној влади предлоге земаљских влада, имају пазити, да се тим предлозима не вређају ни закони ни државни интереси.

„8.) Послови спољашни, војни, поморски, државне Финансије, поште и брзојави изузети се из делокруга земаљских, односно покрајинских влада, и придржани искључиво државној влади. Друге послове воде земаљске, односно покрајинске владе у аутономном делокругу, по путама и под надзором државне владе.

„9.) У аутономним пословима врше надзор над земаљском владом *земаљски сабор, односно покрајинска већа*, која ће се

*) У Загребу су мислили да то седиште буде у Сарајеву, па су то г. г. Смодлака и д-р Крстелъ били и предложили Н. Већу.

саставити по *договору странака* дотичне покрајине. Не постигне ли се споразум, одлучиће Државно Веће. На челу покрајинских влада стоје предстојници, а у Загребу на челу земаљске владе бан, које именује владар, односно Регент, *на предлог земаљских сабора, односно покрајинских већа.*

„10.) Земаљским Владама дозначиват ће потребна финансијски средства државна влада у оквиру државног прорачуна, прихваћена од Државног Већа, и

„11.) На снази остају сви досадањи закони и други прописи, исто тако и организација судова, па досадашње административно устројство и садашњи органи земаљских влада.**)

Г. Свет. Прибићевић и Др. А. Павелић, потпредседници, са осталим члановима, изасланицима средишног одбора Народног Већа донели су, као што рекосмо, ове услове у Београд 28. новембра, 1918. г.

Ваља нарочито напоменути да је у тим условима садржано све оно, што је далматинска влада, којој је на челу стојао Д-р Смодлака, била унела у свој предлог као основу на којој се може извршити уједињење. Може се и по том предлогу судити колико је био искрен Д-р Смодлака, кад је пре кратког времена, преко једног београдског листа, узвикивао: да је његово „начело *од увек било: никуд без Србије и под вођством Србије*, која има највеће искуство у вођењу државних послова“, додајући, како „Србијанци предњаче свој браћи својом држављанском свести“.

Зна се да су горњи услови у Београду одбачени, а зна се и то да је уједињење са „независном“ и „сувереном“ загребачком државом било извршено само два дана доцније, и то на сасвим другој основи.

*

Чудна је била та „независна“ загребачка држава.

„Ми смо иступали као потпуно независна и суверена држава Словенаца, Хрвата и Срба. Ми смо водили потпуно независно нашу дипломатску акцију са иностранством, ма да још нисмо били признати од страних држава“, каже г. Д-р А. Павелић у „Радикалу“ (бр. 107). И само да су стране државе признале независност те загребачке творевине *пре* него што је извршено наше уједињење, ко зна да ли бисмо се око уједињења икад могли погодити! Јер када је нова за-

**.) Федро Шишић: „Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ (стр. 275 и 276).

гребачка држава као непризната могла, преко својих представника, подносити Србији онаке услове као што су горњи, какве ли би тек услове поднела да су је нешто савезници признали као независну и суверену? Али је такво признање од стране савезника било апсурдно из много и много разлога.

Дотичући се горње изјаве г. Д-р Павелића, г. Свет. Прибићевић, у „Демократији“ од 22. фебруара, 1922. г. хтео би да представи као да г. Павелићево тврђење о потпуно независном „дипломатском иступању“ бив. загребачке државе није тачно! „Штета је — вели г. Прибићевић — што г. Павелић не рече у чему се састојала та акција; дознале би се, вели, врло занимљиве ствари“. Међутим, исто тако као и г. Павелић, и г. Прибићевић врло добро зна и да је та акција постајала и зна у чему се она састојала, *јер је баш он, г. Прибићевић, заједно с г. г. Павелићем и Корошецом, стојао на челу те акције и био њен носилац.*¹⁾

Све оне дипломатске ноте, којима се загребачко Народно Веће обраћало Србији и њеним савезницима, било да им саопшти оснивање нове и независне загребачке државе, било да их моли за признање независности и за гаранцију суверенитета те своје државе, или да што протестује против Талијана и т. д. *пошписивали су заједно и г. Павелић и г. Прибићевић.* Не може, дакле, г. Свет. Прибићевићу бити непозната дипломатска акција, коју је г. Павелић споменуо, и коју је сам лично и практиковао као и г. Павелић.

Загребачко Народно Веће није водило своју независну дипломатску акцију само писаним нотама, него је оно и страним државама мислило слати своје, а у Загребу је свечано дочекивало и примало туђе дипломатске представнике. А једна од „врло занимљивих ствари“, о којима г. Прибићевић у „Демократији“ говори, сигурно је и пријем мађарског дипломатског представника у Загребу.

Пошто су Чеси и Аустријанци наместили своје пуномоћне представнике у Загребу, похитали су да то исто учине и Маџари. И учинили су. Као што смо видели, 9. новембра, они су у Загребу већ имали свога дипломатског представника; г. Аладар Бала био је тај.

1) „Народно је Вијеће одиста и водило суверено све послове, који су некад били заједнички са бившом монархијом, док су покрајинске владе, као повјереништва Народног Вијећа, вршиле аутономне послове у својим покрајинама у много ширем опсегу, него што је то некад била аутономија Хрватске и Славоније под пропалом династијом Хабзбурга“ (Шишић: „Документи“... стр. 264).

Чудновато је што се г. Прибићевић сад представља као да ни појма нема о тим стварима, ма да је лако погодити због чега му је стало да се тих ствари *данас* нико не сећа и да их не подгрева. Али о свима тим стварима једнако треба говорити, јер ту лежи квасац свему овоме данашњем неред у нашој држави и свој оној лудачкој Радићевој акцији. Радић данас не тражи ништа друго него оно што му је Народно Веће једном већ дало покушајем остварења своје „суверене“ загребачке државе, па му то исто било обећало дати и у данашњој нашој Краљевини. Горе цитирани услови под којима се имало извршити наше народно уједињење најбоље нам казују каква би нам имала бити заједничка држава само да је то зависило једино од загребачког Народног Већа.

„Слободна Хрватска држава“

У осечком „Хрватском Листу“ (бр. 10. од 1922 г.) објавио је пречасни г. Шегвић један чланак, у коме је и то речено: да су Хрвати пристали на уједињење са Србијом једино тако ако се буде створила нова држава, у којој ће *„бити сачувани државоуправни континуитети појединих историјско племенских територија“*, како би могла постојати и „слободна хрватска држава“, као што Радићевци кажу.

То тврђење требало је да послужи попу Шегвићу као доказ да су Хрвати преварени, т. ј. да је њима при ступању у државну заједницу са Србијом обећавано нешто, што, после, пошто је државна заједница проглашена, није било испуњено. А то што је Хрватима, тобоже, било обећавано јесте — *федеративно уређење наше данашње државе!* Тако г. Шегвић каже.

*

Морамо, пре свега, признати да је доиста било Хрвата, који су пре 1. децембра, 1918. г. покушавали удесити да „југословенски народ“ у „Југословенској држави“ буде уређен према горњој поп-Шегвићевој формули, т. ј. на федеративној основи тако, што би та нова „Југословенска држава“ била састављена из неких шест посебних државица: Србија, Македонија, Црна Гора, Хрватска заједно са Славонијом и Далмацијом, Војводина и Босна с Херцеговином.

Ти Хрвати, на чијем је челу стојао и г. Д-р Трумбић, радили су на таквоме уређењу наше државе поглавито због

тога, што су хтели добити могућности да, разним сплеткама и интригама, које би, после, развили у унутрашњости земље, мајоризирају нас Србе, да нас у новој држави сасвим баце у позадину, да Србију, Пијемонт нашег народа, учине заробљеником хрватских и католичко-муслиманских елемената. Они су то мислили извести на тај начин, што би свуда у тим посебним државицама удруживали против Срба: негде католичко-муслиманске, негде хрватско-немачко-мађарске, а негде муслиманско-бугарашке елементе. Србе, мајоризирани на тај начин најпре у тим посебним државицама, лако би било после, кроз централни парламенат, бацити сасвим у позадину и учинити грађанима другог реда.

Ради остварења тога циља и била је, на месец дана после пробоја солунског фронта, проглашена у Загребу „независна држава Словенаца, Хрвата и Срба“. Али је, као што смо видели, цео тај план пропао, као што су пропали, јер су у Београду одбачени, и они „закључци“ Народног Већа, по којима се имала изградити наша заједничка држава, па се постигао споразум на сасвим другој основи, онако како је то једино и могло и требало бити.

Приликом доласка изасланика Народног Већа у Београд, концем новембра 1918. г., постала су два јавна историјска акта, и та два јавна акта јесу основа нашем државном јединству. Један од тих акта је Адреса, којом су изасланици загребачког Народног Већа поздравили Регента Александра, и у којој су изнесене одлуке Народног Већа и његове, односно хрватске жеље, а други је акт: одговор Регентов на ту Адресу. Нигде, ни у тој Адреси, ни у одговору Регенту на њу, нема ни издалека помена о каквој му драго федеративној основи на којој би се наша држава имала уредити. Па, ипак се г. Шегвић усуђује обмањивати хрватски део нашег народа тврђењем, да су представници Хрвата пристали на уједињење *једино тако* да се у нашој новој заједничкој држави „сачувају државоправни континуитети појединих историјских племенских територија“!

*

Да се мисао о нашем државном уједињењу и у дело приведе, „закључило је Народно Вијеће у својој седници од 24. новембра, да прогласи уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором, у јединствену државу, и изабрало је своје одасланство, које ступа пред Ваше

Краљевско Височанство, да Вам овај закључак Народног Вијећа званично и у свечаној форми саопшти.*) Тако се изрично каже у горепоменутој Адреси, па се онда у њој даље настављају износити одлуке и жеље Народног Већа, које је Регент у име Србије прихватио. А, ево какве су те одлуке и жеље:

1., да владарску власт на читавој територији „сада једноставне (јединствене) државе Срба, Хрвата и Словенаца врши Његово Величанство Краљ Петар, односно Ваше Краљевско Височанство“.

2., да се споразумно образује једна одговорна, парламентарна влада и један привремени парламенат за целу државу, и да тај парламенат остане на окупу све до Конституанте, како би „принцип парламентарности добио пуног израза“;

3., да *привремено, док још траје прелазно стање*, дакле само дотле, „остану на снази, под контролом државне владе, досадашњи аутономни административни органи“ и

4., да се Уставотворна Скупштина изабере „на темељу општег, једнаког, непосредног и пропорционалног права гласа“.

То је све.

Никаких других жеља ни услова није у име Хрвата било изнесено пред Регента Александра. А то што је пред њега било изнесено 1. децембра, 1918 год., Регент је, у име Србије, као што рекосмо, прихватио, и *све је то, од аз до ижице, после, и остварено*.

Има још два званична акта, на која треба скренути пажњу кад је реч о поменутих тврђењима г. Шегвића и тврђењима других Хрвата, који, као и поп Шегвић, неистинито причају, да је Хрватима са српске стране нешто обећано, па после није испуњено. То су: *Беседа*, којом је Регент Александар 16. марта, 1919. године, отворио седнице Привременог Парламента и *Адреса*, којом је Привремени Парламенат одговорио на ту *Беседу*. Та је *Адреса*, после уобичајене дискусије, *једногласно примљена*, и нигде, ни у поменутој *Беседи*, ни у тој *Адреси*, ни у дискусији која се о том предмету водила на читаве три-четири скупштинске седнице, *нема ни помена* о чијој му драго жељи да се наша нова држава изгради тако, да у њој буду „сачувани државноправни

*) „Српске Новине“ од 6. фебруара, 1919 г. и Шишићеви „Документи“... стр. 280—283.

континуитети појединих историјско племенских територија“. Напротив, и из те *Беседе*, и из *Адресе*, и из поменуте дискусије види се, да је Привремени Парламенат једнодушно ратифицирао оно, што је 1. децембра 1918 г. било извршено у београдском двору.

„Ми не познајемо посебних интереса ни српских, ни хрватских, ни словеначких, него само заједничке нам интересе једнога нам народа Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца“ — говорио је Станко Банић у Привременом Парламенту приликом дискусије о горњој *Адреси*.

„Данашње наше државно јединство“ има да се развија тако да „сваком грађанину осигура увјете напретка“ да осигура социјални положај сваког „појединца“ — говорио је тада г. Дринковић, и не сањајући о „историјско-племенским територијама“.

А спомињући и свој сопствени рад око остварења тежње, која је приведена у дело 1. децембра 1918. г., Д-р Лагиња је истом приликом у Привременом Парламенту овако говорио :

Као год што сваки Словенац и сваки Србин „види у тој форми нашега уједињења потпуно извршен свој идеал“ тако „и ми Хрвати видимо и поносни смо, што је наш идеал извршен, јер је, Господо, у овој држави Срба, Хрвата и Словенаца, и Хрвати постигао своју државну слободу. Тако од сада унапред, ако нису до сада сви овако тумачили, шумачише наш положај. Кад је Хрвати дао вјеру, неће њоме кренути, ма шта се догодило“!

Тако се, ето, говорило пре четири године. Нико, дакле, од Хрвата није ни тада, као год ни 1. децембра 1918. г., тражио да се наша заједничка државна кућа тако изгради, да у њој буду „сачувани државноправни континуитети појединих историјско племенских територија“. Примило се 24. марта 1919. г. оберучке оно, што се 1. децембра 1918. г. утаначило, и још је Д-р Лагиња у Привременом Парламенту, приликом дискусије о *Адреси*, и то тражио „да се лепе и слободне установе досадашње Краљевине Србије пренесу, са најнужнијим, најпотребнијим додатцима или изменама, и на остале делове наше нове државе“. Тражио је, дакле, да се изврши оно што би нас још више спојило, а не оно што би нас и даље одржавало у подвојености.

Да, али је све то било пре четири године, онда кад је требало сачувати Хрвате и Хрватску. Тада је загребачко

Народно Веће говорило Хрватима: „Ми нисмо побеђени, који ће морати плашити ратне трошкове, изградити порушено и поцаљено, издржавати победитељеве инвалиде и сиротињу“, него смо и ми „брашством са Србијом доспели међу победитеље“¹⁾. Тада је и г. Дринковић говорио: „Србији, њезиној јуначкој војсци, њезином народу цијело наше племе свих трију имена дугује вјечну захвалност и неизмјерно признање кроз све векове“. А данас? Данас тај исти Дринковић, као и Банић, и као већина чланова бив. загребачког Народног Већа, грди и Србију, и њен народ, и њену војску, и обмањује Хрвате као да је њима, у име Србије, пре четири године нешто обећано, што Србија и Срби сад неће да испуне. Пре четири године Србија и њезин народ били су спасиоци, данас је то „балканштина“, „цинцарштина“, и шта још не!

Господине Лагиња! Зар је така вера, коју је Хрват дао?!²⁾

1) „Посланица Народног Већа Словенаца, Хрвата и Срба“; Шиншић: „Документи“... стр. 246—248.

2) „Хрват“, орган т. з. Хрватске Заједнице, објавио је још у свом броју од 5—X—1921. г. да се Хрватска Заједница изјашњава за *федеративно устројство државе*. Тиме су Хрвати из бив. Народног Клуба (у Привременом Парламенту) *још једном погазили дашу реч*.

Кад је Народни Клуб био позван да узме учешћа у влади г. Ст. Протића, он се томе позиву одазвао и своје гледиште у погледу сарадње у г. Протићевој влади исказао у следећем:

„1.) Наша млада држава треба да буде уставна и парламентарна монархија са династијом Карађорђевића на челу и престоницом у Београду;

„2.) Она треба да има једну државну владу за цело Краљевство;

„3.) Она треба да има *само један једини парламенат*;

„4.) Овај једини парламенат имаће доносити законе за целу Краљевину;

„5.) Устав треба да загарантује широку самоуправу општини, срезу, округу и већим јединицима“, али не аутономију „*хисторијских покрајина*“, како се и у наведеном броју „Хрвата“ представља.

ХІ ДЕО

Од Женева и Заграда до Сарајева

Босна и Херцеговина под управом Народног Већа

Београд, 7—VI—1921.

Одмах после одлуке Хрватског сабора од 29. октобра, 1918. г., када је проглашено да се Далмација, Хрватска и Славонија са Ријеком издвајају из Аустро-Угарске у „независну и суверену“ државу, загребачко Народно Веће журило се да распростре свој суверенитет и на остале наше територије, све до самих граница Србије.

Шиљући у отпорни Нови Сад једну поворку својих поклицара, Народно Веће је, преко њих, покушало наговорити Војвођане да се присаједине Загребу. Познато је, међутим, да ту ништа нису могли помоћи ни ти поклицари, а ни она депеша, коју је потпредседник Народног Већа сам саставио и предао једноме од тих поклицара, да је у Нови Сад донесе и пред Војвођанима прочита,¹⁾

Напоредно с тим требало је и Босну и Херцеговину присајединити Загребу. Ствар је на тој страни ишла лакше. Те су покрајине тада биле у таквим приликама, да народ у њима није одмах могао бити обавештен о правим намерама ни неких својих људи у Сарајеву и Мостару, а још мање о намерама загребачког Народног Већа. Они који су га могли о томе оба-

1) „Самоуправа“ од 15—X—1919. у уводном чланку: „Криза и наша унутрашња политика“ (по свој прилици из пера г. Ст. Протића) има о томе ово: „а г. Светозар Прибићевић је злоупотребљавао и ауторитет српске владе само да све Србе у Аустро-Угарској прикупи у Загреб“.

О истој је ствари и „Трибуна“, од 23-X-1919. г. у уводном чланку: „Једна жалосна ствар“ саопштила: „Г. Свет. Прибићевић је чак и депеше кројио и на њима фалсификовао потпис председника српске владе г. Протића само да би спречио Војвођане да иду у Београд и прогласе своје безусловно уједињење са Србијом“.

Та тврђења нису демантована, а писац овога чланка чуо их је и лично од самих учесника на скупштини Војвођана у Н. Саду, одржатој у јесен 1918. год. (То потврђује и г. Др. Паја Јанковић у својој брошури: „Три неродне године наше народне политике“; Нови Сад, 1922. стр. 11).

вестити, или то нису хтели учинити зато, што су и сами пливали по водама „Југословенског Одбора“ и Народног Већа, или нису могли да га обавесте, јер су још били ван Босне. Било како му драго, тек је акција Народног Већа према Босни и Херцеговини имала, бар у првим тренутцима, много више успеха него према Новом Саду.

Образовано још 8. октобра, загребачко Народно Веће успело је да Босну и Херцеговину стави под своју врховну власт тек 2. новембра, и тек пошто је ђенерал Саркотић напустио власт коју је у Сарајеву дотле држао.

Тада је Народно Веће наименовало и покрајинску владу за Босну и Херцеговину, под председништвом г. Атанасија Шоле. О томе је изишао и проглас Народног Већа, датиран 2. новембра, у коме се, поред осталог, и ово каже:

„1. новембра у подне положио је заповједајући генерал у Босни и Херцеговини, Саркотић, владу у руке Народнога Вијећа на челу генералитета и чланова земаљске владе. Народно Вијеће именовало је, на предлог главног одбора Народног Вијећа С.Х.С., у Босни и Херцеговини ову народну владу“.....¹⁾ Затим се ређају имена чланова владе, изјављује радост због тога чина и т. д.²⁾

Акт генерала Саркотића, који је дао могућности Народном Већу у Загребу да метне своју руку и на Босну и Херцеговину, толико је усхитио загребачку господу, да су одмах нашли начина да о томе известе г. др. Корошеца и чланове „Југословенског Одбора“, који су тада били у Женеви. Ови, наравно, и сами одушевљени, што „ствар иде не може бити боље“, пожуре да поздраве тај акт следећом депешом:

„Г. Атанасију Шоли
шефу владе Босне и Херцеговине
Сарајево

„Са радошћу, и придајући томе нарочиту важности, дознали смо да је у слободној Босни и Херцеговини, сагласно

1) „Документи“.... стр. 218.

2) По извршеној анексији Босне и Херцеговине, предложено је кнез Лихтенштајн у аустро-угарским делегацијама, да се од дуалистичке направи тријалистичка монархија. Тада је у Бечу израђена и једна географска карта, по којој су у аустријску „Југославију“ улазиле ове покрајине: Хрватска са Славонијом, Словеначка, Истра, Далмација и Босна с Херцеговином. Као одштета за Хрватску, Мађарима су по тој карти били придодати неки делови Галиције. Лихтенштајнову комбинацију, која је у ствари била дворска, осујетили су онда Мађари, али ју је, као што видите, по ослобођењу, покушало остварити загребачко Народно Веће.

с Народним Већем у Загребу, образована влада под вашим председништвом, која представља истинску вољу целог нашег народа. У вама и вашим друговима ми гледамо најбољу гаранцију, да ће се земљом управљати у духу братскога југословенског јединства и да ће се водити рачуна о потреби да се у земљи одржи ред и мир на путу правичности, умерености и мудрости, коју траже нова времена. Ова нова ера наша је свога израза у прокламовању уједињења свих наших земаља, рачунајући ту Србију и Црну Гору, у пуној сагласности са представницима српске скупштине као и у међусобном неограниченом поверењу међу потписанима, а такође и свих других, који су учествовали у стварању једне привремене централне владе за све југословенске земље, резервишући у исто време покрајинским владама њихову пуну пређашњу компетенцију за покрајинску администрацију.

Д-р Корошец, Д-р Трумбић, Д-р Чингрија, Васиљевић, Д-р Жерјав, Бањанин, Д-р Газари, Д-р Грегорин, Д-р Јамбришек, Д-р Мичић, Д-р Мандић, Д-р Стојановић, Перо Слеччевић“.

Ова депеша, датирана 9. новембра, 1918. г. предата је француској амбасади у Берну с молбом, да се отпрати у место одређења. То се у Женеви чуло још у своје време. Садржина њена није остала непозната ни француском Министарству Спољних Послова, јер је одмах из Берна послата и у Париз. А сами потписници депеше известили су о свему томе и г. Стида, сарадника лондонског „Тајмса“, личног пријатеља Д-р Трумбићевог.

Г. Стид је, у заједници са г. Сетоном Ватсоном, водио раније кампању против г. Пашића и српских радикала, у Ватсоновој „New Europe“. У једном чланку, који је у том часопису објављен 26—IX—1918. г., речено је, поред осталог, и ово: „а, ко би смео да унапред каже да би чак и у Босни и Херцеговини поштен плебисцит испао повољно по Србију“.

Извештавајући и г. Стида о ономе, што смо напред навели, чланови „Југословенског Одбора“ били су опијени радошћу, што су му сад могли пружити и један „стварни доказ“ о томе, да су обавештења, која су му раније давали, била тачна.

Али је та радост и чланова „Југословенског Одбора“, и Народног Већа, и г. Стида била краткотрајна, јер је убрзо дошао тренутак да проговори сам народ. Он је проговорио

чим су у његову средину могли доћи људи, који су му хтели открити праве намере загребачког Народног Већа.

Један од тих био је и г. Душан Суботић, свештеник из босанске Градишке, сада народни посланик. Он се у то доба налазио у Загребу, па тамо образовао чак и једну чету од српских војника заробљеника и од српских ђака, која је у прво време одржавала ред у Загребу и чувала имовину загребчана од распуштене руље. У првим тренутцима, ни сам г. Суботић није био начисто о правим намерама Народног Већа. Али кад је г. Д-р Владимир Ђоровић, сада професор на београдском Универзитету(!), а онда члан Народног Већа, позвао Србе на један збор у хотел „Ројал“ — да их умири, пошто су се ови, незадовољни радом Народног Већа, већ почели комешати, — и кад је на томе збору тврдио *да Босна и Херцеговина нису српске земље*, г. Суботић је тек тада јасно видео на чему се ради. Са педесет својих војника он је, одмах после тога, умакао из Загреба и дошао у Босну, где је развио агитацију на све стране и обавештавао народ. Придружили су се тој г. Суботићевој акцији и други људи, па и Муслимани, те је резултат свега тога био: да су од 54 среза, колико их свега у Босни и Херцеговини има, равно 42 среза изгласали безусловно уједињење са Србијом, и одмах о томе, депешама известили и српску владу у Београду као и друге факторе у Сарајеву.

Г. Др. Трумбић и остали потписници напред цитиране женевске депеше, а нарочито г. г. Душан Васиљевић и Никола Стојановић, знали су унапред, да ће, ако би до каквог гласања у Босни и Херцеговини дошло, оно дати резултат какав је и дало. С тога су у поменутој депеши нарочито нагласили како придају особиту важност томе, што је у Сарајеву образована влада „сагласно с Народним Већем у Загребу“. Надали су се да ће једна таква влада, образована сагласно са Загребом, умети да спречи свако гласање које не би одговарало њиховој жељи. Но, „добри Ато“ Шола, у чијим је рукама тада била власт у Сарајеву, ако није био кадар спречити само гласање и извитоперити резултат, који је оно дало, ипак је толико био научио од Аустријанаца: да такав резултат треба сакрити, ако ни од кога другог, а оно бар од српске владе. И, одиста, ни једна од оних депеша са зборована по босанско-херцеговачким срезевима у којима се тражило присаједињење Србији никад није стигла у Београд. Шта више, родољубиво срце г. Ата-

насија Шоле пожурило се, да оне, који су му били непосредно под руком, казни, што су на јавним местима пропагирани код сељака директно присаједињење са Србијом. Тако је прва полицијска казна, изречена у Сарајеву после ослобођења, стигла четири Србина: Јову Пешуту, Симу Умићевића, Стјепу Кобасицу и Др. Николиновића, који су, поменутом својом акцијом, „сметали јавном миру“, те им је овом казном дато на знање да Бахов патент још живи.³⁾

Неколико одлука Народног Већа у Сарајеву

Архива сарајевског Народног Већа великим је делом упропашћена.¹⁾ Многа акта из те архиве разграбљена су и однета незнано куд. Између оно мало акта из те архиве, који се још могу наћи, остали су и неки записници седница Народног Већа из којих ћемо цитирати извесне одлуке, јер су карактеристичне. Ево их:

Седница од 24-X-1918

Народно Веће начелно одобрава манифестације, али да се ове за сада одгађају.

Д-р Љубибратић (Саво) и Х. Сврзо имају ступити у додир с манифестантима и ово саопштити.

*

Д-р Храсница и Д-р Сунарић иду заменику поглавара земље, Ђурковићу, да траже: да се политички осуђеници, који су затворени у Зеници и Травнику одмах ослободе. Саопштавају му о манифестацијама и траже да од стране власти не буде изазивања.

Седница од 28-X-1918

Има се телефонирати Југословенском клубу у Бечу да предузме кораке код меродавних фактора, да се што прије ослободе заточеници у Зеници и Травнику.

Д-р Јојкић и Х. Сврза да саставе брзојав.

3) Не знамо какав су разлог имали меродавни фактори кад су допустили да г. г. Павелић и Прибићевић буду они, који су оверавали и пуномоћства посланика за Босну и Херцеговину, који су имали ући у Привремени Парламенат!

1) И Ф. Шишић у својој књизи: „Документи“..., у предговору жали се и вели: „Споменут ћу као особито значајну чињеницу, да архива „Народнога Већа СХС. у Загребу“ данас тако рећи више и нема. Осим неких персоналија, све остало, преко три четвртине списка, нестало је“.

Седница од 29-X-1918

Д-р Спахо, Шћепан Грђић, Цамоња и Д-р Зубовић имају израдити нацрт организације Народног Већа и његовог задатка, и поднети за идућу седницу.

Седница од 30-X-1918

На понуду генерала Саркотића да је приправан ставити Народном Већу војску на расположење да се одржи мир и ред у земљи, што саопштавају Д-р Сунарић и В. Шола, те исту идентичну понуду генерала Матановића г. Д-р М. Јојкићу, има се обојици одговорити да Народно Веће не може примити њихове понуде док не пређе читава власт и управа земље у руке Народног Већа.

*

Примљен је нацрт организације Народног Већа

*

Долази депутација официра под вођством резервног капетана Д-р Радовића.

Вођа депутације капетан Д-р Радовић саопштава, да они долазе са скупштине официрске, која их је послала Народном Већу, да јаве да се они стављају Народном Већу на расположење.

(Г. Д-р Алекса Радовић, из Мостара, сада адвокат у Београду, био је у то доба у Сарајеву као резервни капетан. По његовој иницијативи и у циљу да се Народно Веће окуражи узети власт у своје руке, одржат је у вили Д-р Сунарића, 30. октобра збор на коме је било око 300 резервних аустро-угарских официра словенске народности. На овом збору донесена је резолуција, да се сви учесници збора стављају на расположење Народном Већу и траже да оно одмах узме земаљску управу у своје руке. Депутација, под вођством г. Д-р Радовића, саопштила је ову одлуку Народном Већу истог датума, ноћу око 10 сахати. Народно Веће је тада држало своје седнице ноћу у кући г. Глигорија Јефтановића, кришом од власти, пошто је Саркотић био забранио одржавање седница Народног Већа. М. П. Ђ.)

Седница од 31-X-1918

Народно Веће се конституише.

За председника изабран је: Глигорије Јефтановић.

За потпредседнике: Д-р Халибег Храсница и Д-р Сунарић.

За секретаре: Д-р Саво Љубибратић и Хамид Сврзо.

Ријешено да се образује влада и да се следећа господа предложи Народном Већу у Загребу, и то:

за председника: А. Шола.

за чланове: Д-р Ј. Сунарић, Васо Ристић, Данило Димовић, Д-р Спахо, В. Јелавић, Саво Јелић, Д-р Тугомир Алауповић, Шћепан Грђић, Стево Жакуља, Урош Круљ и Д-р Храсница.

Седница од 1-ХI-1918

Цамоња саопштава:

да су сандуци са президијалним списима земаљске владе за Босну и Херцеговину на станици заустављени и на сигурно место смештени.

*

Повереници Народног Већа (чланови ново именоване владе) имају отићи на владу и преузети додељене им ресоре од барона Пилеског, коме је генерал Саркотић предао власт у руке као најстаријем члану земаљске владе.

Седница од 2-ХI-1918

Повереници Народног Већа имају сутра, 3. новембра, 1918. у 9 сахати отићи на владу и преузети сваки свој ресор. (Народно Веће није хтело захтевати од Саркотића да оно предузме власт, све докле га ђенерал Саркотић (1 новембра) није сам позвао да му преда власт, и то само цивилну. Војну власт ђенерал Саркотић је и даље задржао за себе све док напред споменути резервни официри нису држали други збор, са кога су поручили ђенералу Саркотићу да одмах и војну власт преда Народном Већу, што је овај и учинио 5. или 6. новембра. М. П. Ђ.)

*

Манифестације имају се одржати у недељу 10. новембра, 1918. прије подне.

Организација препушта се сарајевском окружном одбору.

*

Богослужење на царев дан 4. новембра неће се више одржавати.

*

Наслов владе има бити: *Влада за Босну и Херцеговину.*

*

Д-р Сунарић има безодвлачно отићи генералу Саркотићу и с њиме говорити о томе, да чим прије дође један одио атантине војске у Сарајево да овде одржи ред и мир.

Седница од 3-XI-1918

Д-р М. Јојкић, В. Јелавић и Х. Сврзо имају ићи као парламентарни до најближе команде антантине војске да је замоле да барем један батаљон војника дође у Сарајево. Парламентарима се испоставља на српско-хрватском и француском језику акредитив и одређује за путни трошак круна: 10.000.

*

Осуде се изричу: „У име суверенога народа Срба, Хрвата и Словенаца“.

*

Код споменика надвојводе Фрање Фердинанда има се одредити стража. Д-р Сунарић, повереник за унутрашње послове има издати налог да ће се казнити сви провокатори.

*

Прима се на знање извешће Д-р Сунарића да са стране генерала Саркотића нема запрека да се одашаљу парламентарни србијанској војсци и да ће и генерал Саркотић са своје стране послати још два стожерна часника.

Седница од 4-XI-1918

Манифестације отпадају.

Седница од 5-XI-1918

Извештава повереник за Народну Одбрану, Д-р В. Бесаровић:

да је генерал Саркотић дозволио да се сви војни кажњеници пусте на слободу.

*

Умољавамо краљевско-српску владу да и она овакав протест уложи¹⁾, јер су Далмација, Хрватско Приморје и Истра исто тако интегрални дио јединствене југословенске државе С. Х. С. као и Краљевина Србија, а ово се има доставити и Југословенском Одбору у Женеви, што се такође прима на знање.

Седница од 12-XI-1918

Одцепљење Босне и Херцеговине од бивше аустро-угарске монархије има се свечано прогласити у споразуму са средишњим одбором у Загребу.

1) Протест против талијанске окупације наших територија.

*

Дописе, који стижу на Народно Веће отвара повереник Васиљ Грђић, те одлучује камо који иде, те их предаје шефу президијала Старху да то проведе.

*

По Народној Одбрани (министру војном) у Загребу послани подмаршал Бекић, одређен за заповедника III. војног окружја и генерал Дурман за IV. војно окружје имају се отклонити и о томе Народна Одбрана у Загребу образложено извјестити.²⁾

Седница од 18-XI-1918

На брзојав котарског одбора из Тешња, у којем се јавља да је генерал Саркотић купио од Адемаге Мешића 20 вагона кома, те да постоји једна верзија да је купио за војску, а друга да је купио за себе, одређује се да се има конфисцирати ако је за војску, а ако је приватно власништво генерала Саркотића да се не дира.

Седница од 19-XI-1918

Ријешење питања дневница повјереницима и трошкови чланова Народног Већа препушта се средишном одбору Народног Већа у Загребу. Дотле имају у примјерним границама држати предујмове. Исплаћивање ових повјерава се повјеренику (за финансије) Ристићу.

Г. Трумбић — г. г. Корошецу и Прибићевићу

Београд 3—VII—1921.

Било је то у лето 1917. г. Поред чланова српске владе и представника српске опозиције, били су на Крфу икупљени и чланови „Југословенског Одбора“. Већало се о нашој будућој заједничкој држави и о постулатима, који су нашли израза у познатој Крфској Декларацији. После једне заморне седнице изашли су из хотел „Англетера“ г. г. Љуба Давидовић и др. Трумбић, заједно. Пре него што ће сести у кола, да се извезу ван вароши, до Бинице, да се надишу свежа морског ваздуха, г. Давидовић је потапкао по раменима г. др. Трумбића, рекавши благим гласом: наш будући председник!

2) Повереник за Народну Одбрану у Загребу био је тада г. Дринковић.

Ми смо за ову сцену дознали од г. Душана Васиљевића, такође члана „Југословенског Одбора“, када је, неколико недеља по свршеноме послу на Крфу, дошао отуда у Женеву.

Не знамо до које је мере г. Трумбић озбиљно узимао ласкање г. Давидовића; али је извесно да му се до краја никад није могао отети, као што је ван сваке сумње и факт, да је држање српске спозиције за време рата дало г. Трумбићу довољно морална ослоња, да смелије покуша изводити своје задње намере против Србије. А намере г. Трумбићеве биле су у томе, да он победи Србију, ако Бугари и Аустро-Угарска не буду то могли учинити. Србија се, међутим, није дала победити ни од отворених непријатеља, а камо ли од г. Трумбића, који, као што видите, још никако није могао успети да постане председником наше владе, ма да су његови политички сателити као у воску држали, да ће баш он, и нико други, бити први председник министарства „Уједињених Држава Југословенских“.

*

Изасланици загребачког Народног Већа дошли су Београд 28. новембра, 1918. (по новом), а 1. децембра било је проглашено уједињење.

Прва влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, под преседништвом г. Стојана Протића, била је образована тек 7. (20). децембра.¹⁾ Али је још 1. децембра отишла из Београда у Париз једна депеша, под потписом г. Д-р Корошеца и Свет. Прибићевића, којом су ова два господина извештавали г. Д-р Трумбића о чину, који је у Београду свршен 1. децембра, и уједно тражили од њега упуства за даљи рад. На ту депешу, која је чланове „Југословенског Одбора“ много изненадила и наљутила, одговорио је г. Трумбић следећим шифрованим телеграмом:

„За Корошеца и Прибићевића.

„Примио сам Ваш телеграм од 1. децембра. Из његовог се непотпуног садржаја не могу разабрати, да ли Ваше лично мишљење или резултат споразума између народног Већа и српских меродавних фактора. Сматрам, да је то резултат споразума, јер мишљење „Југословенског Одбора“ и моје ово је:

¹⁾ Прву владу био је, два—три дана раније, образовао г. Пашић; но, указ о тој влади није добио надлежно одобрење. После тога поверен је састав кабинета г. Ст. Протићу,

„1.) Односно заједничке државне организације и делокруга заједничке владе, одбор стоји на гледишту, које је послао по Мештровићу Народном Већу у Загреб. Мислим да је Народна Веће примило ту депешу из Швајцарске. Наглашujem да стварање заједничке владе не одговара гледишту(?) одбора, јер се у шом види покушај пренагљене централизације, која је неподесна у ово доба, а то нама налаже одговорност пред народом, Али, с обзиром на данашњу ситуацију, Одбор даје одрешене руке сакупљеним факторима у Београду у овом питању донијети решење по својој увиђавности, уверен, да ће они пазити на своју одговорност(?) Ако се споразум не изврши, враћа се на снагу Народна Веће; ова нова организација има бићи провизорна до сасстанка Уставотворне скупштине, која има одрешене руке.

„2.) Пристајемо на комбинацију Пашић — Трумбић — Корошец за делегате на конференцији за мир, с тим да добијемо легитимације као званични представници свих(?) Срба, Хрвата и Словенаца и да будемо међусобно солидарни.

„3.) Пристајемо формирати кабинет од шефова свих странака(?), али могу ући и најспособнији људи политички и ако нису шефови странака²⁾. Пристајемо на ужи, кабинет, који ће се бавити спољном политиком и остати у Паризу до мира. Пристајемо ући у кабинет као и у ужи. Али ма ко био Министар иностраних дела, треба да буде човек из бивше монархије, јер тежина нашег питања са гледишта међународног лежи на решењу уједињења, и тим сад бит ће стављен пред свршен чин макар имплицитно прави положај нашег народа у бившој монархији. Ако би Министар Иностранних Дела био из Србије, могло би се догодити, да нова држава(?) не добије признање, и тиме наш ново-ослобођени народ остао би и даље у неправном стању, и ма да је стављено у изглед од стране савезника као и представника саме Србије уједињење. Због тога сва посланства на страни морају одмах назвати се посланствима Срба, Хрвата и Словенаца и као таква бити представљена владама. — Чим буде образована заједничка влада, неопходно је потребно, да Наследник Престола са новом владом или бар са ужим кабинетом дође Париз тражити признање од страних влада.

2) Овде је г. Д-р Трумбић мислио на његову ранију комбинацију са члановима т. з. Југословенске Демократске Лиге.

„Пристајемо, да Пашић буде председник Министарства без портфеља. — *Ја ћу остати у кабинету само до закључења мира.*

„4.) Желим саопштити мени програм нове владе и организације. *Васиљевић, Мештровић и Јамбришек ако стигну саопштиће о схватању одбора.* Препоручујемо одмах изабрати стручњаке за разне комисије, као и војничке и поморске. На челу..... војничке комисије неопходно је потребно да буде војвода Мишић због доброг гласа. *Трумбић*“

Депеша је ова послата из Париза 4. децембра, преко нашег париског посланства, а стигла је у Београд 7. децембра. Знаци питања, који се у њој под заградама налазе, стављени су руком пок. Д-ра Веснића, који је депешу и отпратио.

И ако су изасланици Народног Већа из Београда били објавили, да је актом ујединења „престала функција Народног Већа као и суверене власти државе Словенаца, Хрвата и Срба“ и да „с даном 1. децембра твори читав наш народ словеначко-хрватско-српски једну државу под Регенцијом Његовога Краљевског Височанства Престолонаследника Александра,³⁾ ипак се они, чак и пошто су у Београд дошли, још никако нису били кадри отрести туторства „Југословенског Одбора“, под којим је Народно Веће било и за све време своје „суверене“ владавине у Загребу. Зато се председништво Народног Већа и обраћа г. Трумбићу и, као што рекосмо, тражи од њега упуства за даљи рад. А г. Трумбић, ето, шиље тражена упуства.

Сматрајући за потребно да нарочито нагласи како „стварање заједничке владе не одговара гледишту „Југословенског Одбора“, г. Трумбић, ипак, у том погледу оставља „одрешене руке сакупљеним факторима у Београду“, покушавајући и даље да одржи у снази дуализам између Србије и загребачке „независне и суверене државе“. Нека „нова организација буде провизорна до састанка Уставотворне Скупштине, која има одрешене руке“ и нека се „врати на снагу Народно Веће, ако се споразум не изврши“, т. ј. ако се не изврше одлуке по злу познате Женевске конференције. Тако г. Трумбић поручује г. г. Корошецу и Прибићевићу! Али те поруке нису могле успети у Београду чак ни поред све ватрене жеље изасланика Народног Већа да се повинују својему тотору.

3) „Документи“... стр. 284.

*

Туторство „Југословенског Одбора“ над загребачким Народним Већем и учинило је, те је Народно Веће проћердало читав месец дана, дангубећи у надменим покушајима, да његова „суверена“ загребачка држава добије најпре признање независности и гаранцију свога суверенитета од стране Србијиних великих Савезника, па тек после тога да приступи погађању са Србијом ради образовања заједничке државе!

Не водећи рачуна о реалностима, и „Југославенски Одбор“ и Народно Веће дали су на тај начин прилике Италији да ту њихову велику лудост до краја искористи. Јер, баш због тога, што је Народно Веће првим својим међународним актом — нотом од 31. октобра, 1918. — објавило Савезницима, да је на територији бив. Аустро-Угарске створена „независна и суверена држава Словенаца, Хрвата и Срба“, тражећи од Савезника признање независности и гаранцију суверенитета те нове државе, стављајући им тако у изглед, да се та нова држава и не мора ујединити са Србијом, само ако Србија не прими њене услове — само зато су Талијани и похитали, да, што могу више, прекораче уговором о примирју утврђену демаркациону линију. Територију загребачке државе сматрали су Талијани за пусто масло, и пошто су били међу победоцима, журили су да се што већи комади те територије нађу у њиховој руци пре уговора о миру. А могли се у томе успети у толико лакше, што су територије „независне и суверене“ државе, у очима Савезника, још увек припадале побеђеној Аустро-Угарској и што их, с друге стране, Народно Веће беше оставило без икакве одбране, и војне и дипломатске.

Дринковићева „народна војска“ више је волела пљачкати у сопственој земљи него се тући против Талијана. А што се српске војске тиче, њој је Народно Веће још раније братски било поручило, да не прелази границе т. зв. Троједнице. Лишена војничке, нова „суверена држава“ беше исто тако лишена и дипломатске одбране. Народно Веће је ускратило Србији, да она пред Савезницима говори у име нове државе, и беше одредило г. Трумбића да је он заступа и код Србије и код Савезника. Но, како Савезници никад нису хтели признати нову државу, нису придавали важности ни њеном дипломатском представнику. Тако је загребачка „независна“ држава једнако висила у ваздуху као обешени мрц кога су кљували гаврани. И зато су Талијани и могли грабити све више и више.

Кад је, актом од 1. децембра, то несрећно стање било пресечено, г. Трумбић је хтео да га поврати на снагу саветима, које је у горној депеши слао г. г. Корошецу и Прибићевићу. Дотле је ишла његова дипломатска способност! Њему није било стало ни до Талијана, а ни до граница нове „суверене“ државе, чије је територије, још израније, широке руке обећавао нашој западној сусетци, као што је и Бугарима обећавао територије Краљевине Србије. Једино до чега је њему било стало било је, да Србија и нова загребачка држава створе, према Иностранству, једну, али унутра потпуно дуалистичку државу, по примеру бив. Аустро-Мађарске, у чијој би другој половини он био суверен.

Срећом су званични кругови у Београду одбили и оне „напутке“ Народног Већа и те сугестије г. Трумбићеве, те се народна ствар упутула правим путем и похитало да се спасава оно, што се још могло спасти. А спасло се много, *и то захваљујући једино Србији*. Г. Трумбић је имао прилике у Паризу да то чује и из уста самога Лојд Џорџа и Клемансоа. Ако је он, ипак, ономад гласао против Устава, то је било због тога што му Устав не даје прилике за комбинације помоћу којих би покушао мајоризирати Србе и гурнути их у страну, као „елеменат другог реда“. То је све чиме се г. Трумбић умео захвалити и Србији и Србима за све оно што су они учинили и за њега и за Хрвате!

Црна Гора, Народно Веће и Српска Влада

На дан 13. (26.) новембра, 1918. г. одржана је у Подгорици седница „Велике Народне Скупштине Српског Народа у Црној Гори“, и на тој седници донесена је одлука:

„Да се Црна Гора с братском Србијом уједини у *једну једину државу*, под династијом Карађорђевића, *те тако уједињена* ступи у заједничку Отаџбину нашег троплеменог народа Срба, Хрвата и Словенаца“.

Пре него што је Велика Народна Скупштина у Подгорици донела ту одлуку, покушавало је загребачко Народно Веће, преко г. Атанасија Шоле, ондашњег председника сарајевске владе и преко његових агената, да и Црну Гору привуче у заједницу са Загребом. Та заједница, коју је с Црном Гором требало постићи, имала је да се манифестује тиме

што ни Црна Гора не би одмах приступила Србији, него би чекала да то учини једновремено са „независном“ загребачком државом. А ова је, опет, хтела посвршавати најпре неке „прече“ послове, обећавајући да ће после, кад те прече послове буде посвршавала, приступити и образовању заједничке државе са Србијом.

Као што је познато, још 31. октобра, 1918. год., г. г. Свет. Прибићевић и Д-р Павелић известили су, у име Народног Већа, званичном ношом и Србију и њене Савезнике, да је новообразована „независна“ загребачка држава „спремна ступити у заједничку државу са Србијом“, али траже од Савезника, да ови тој новој држави, која је образована на територијама бив. Аустро-Угарске, најпре признаду њену посебну независност и огарантују њен сопствени суверенитет. Па, кад Савезници то учине, онда би се већ Народно Веће обратило и Србији, којој су загребачка господа тада мислили да просто издиктирају своју вољу. А да би ту своју намеру што лакше и боље извели, требало је и Црну Гору држати по страни од Србије.

Али, као год што ни онај чисто непријатељски акт према Србији, предузет од стране председништва Народног Већа код Савезника, није уродио жељеним плодом, јер се Савезници нису хтели ни осврнути на „независну“ загребачку државу, тако исто ни национална свест српског народа у Црној Гори није била тако ниска како ју је таксирао г. Атанасије Шола, да би његове интриге могле имати каквог успеха.

Народ у Црној Гори ударио је правим путем. Његови представници у подгоричкој Скупштини одлучили су директно присаједињење Србији, без обзира на „независну“ загребачку државу и обећања, која су агенти г. Шоле доносили и у Никшић, и у Подгорицу, и на Цетиње, свуда где су могли стићи. А баш сам текст одлуке, коју је подгоричка Велика Скупштина донела, и у којој је онако нарочито наглашено уједињење Црне Горе са Србијом „у једну једину државу“ и да „*тако уједињена*“ ступи и т. д. давао је на знање загребачким и сарајевским интригантима да су њихове зле намере проникнуте и да је Црна Гора увек била на страни Србије, и онда кад је требало пролевати крв за слободу неослобођене браће, и у свакој другој прилици, па хоће да буде са Србијом и

она када треба образовати нову народну државу, у коју ће ући и Хрвати и Словенци.

*

Оно што је урадила Велика Народна Скупштина у Подгорици 13. (26.) новембра, урадила је, као што смо видели, и Велика Народна Скупштина у Новом Саду дан раније, 12 (25) новембра. Војвођани су такође ударили правим путем и прогласили директно сједињење са Србијом. Босна и Херцеговина учиниле су то исто раније, гласањем по срезовима, када је од 54 среза колико их у Босни и Херцеговини свега има, равно 42 гласало за директно присаједињење Србији.

Разуме се да је загребачко Народно Веће предузимало све што је могло, да спречи и ову оваку одлуку Војвођанске Скупштине у Новом Саду и оно онако изјашњавање Босне и Херцеговине. Ми смо, у потврду тога, спомињали не само фалсификовање оне депеше, којом је г. Свет. Прибићевић покушао одвратити Војвођане од Београда, него смо говорили и о ономе жалосном Србину, Д-р Владимиру Ђоровићу, сада професору београдског Универзитета, који је у Загребу позивао Србе на зборове на којима је доказивао да Босна и Херцеговина нису српске земље! Али, оставимо ово на страну. Главно је сада то, да загребачко Народно Веће није у ствари представљало ни Босну с Херцеговином, ни Војводину, кад су његови изасланици дошли у Београд 28. новембра, 1918. године.

Истина је, да је у загребачком Народном Већу било и Босанаца, као год и Војвођана; али народ у тим покрајинама не само што није ишао за тим својим земљацима, него се чак отворено дигао против њиховог рада у Народном Већу, па сам, мимо њих и мимо Народно Веће, одлучио о својој судбини.

Међутим, при свем том што загребачко Народно Веће није имало права говорити у име Босне и Херцеговине, као ни у име Војводине, његови су се изасланици, у Адреси коју су поднели Регенту Александру, представили као изасланици врховне власти независне државе свих Словенаца, Хрвата и Срба, настањених на територијуму бив. аустро-угарске монархије! Представили су се, дакле, и као изасланици власти која је представљала и Војводину, и Босну с Херцеговином, док у истини то нису били.

Не знамо зашто су у Београду преко те ствари прешли.

*

Као што се зна, у Београду је 1. децембра, 1918. г. проглашено само: „*уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба*“. Није дакле, проглашено и уједињење са *Црном Гором*, ма да је то баш тада требало учинити, прво с тога, што се у горе споменутој Адреси Регенту Александру изрично доставља, да је Народно Веће закључило да проглашава „*уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором*“, и друго због тога, што је Београду, још пре 1. децембра, била достављена одлука подгоричке Скупштине.

Исто тако прешло се у Београду и преко одлуке Велике Народне Скупштине у Новом Саду, ма да се за ту одлуку благовремено знало, те тако 1. децембра, 1918. г. није било проглашено ни уједињење Србије са Војводином, и ако је било очигледно, да се одлуком новосадске Скупштине, Војводина била сасвим издвојила из земаља „независне“ загребачке државе.

Тако се догодило да је у Београду за нову заједничку државу већ била образована и нова заједничка влада, и да је после образован и заједнички парламенат; да су и у тој влади и у том парламенту седели и представници Црне Горе, као и представници Војводине, а да формално уједињење са Црном Гором и Војводином још није било проглашено.

Тек у марту, 1919. ово је извршено *Беседом*, којом је Регент Александар отворио седницу Привременог Парламента, и *Адресом*, којом је Привремени Парламенат одговорио на ту *Беседу*. У оба та јавна акта споменуте су и са захвалношћу примљене к' знању обе горепоменуте одлуке преко којих се дотле прелазило, и она подгоричке, као и она новосадске Велике Скупштине, којом је приликом и то истакнуто, да су одлуке Народног Већа *шек заједно са одлуком Војвођанске Народне Скупштине* тумачи народне воље „за наш народ пређашње Аустро-Угарске Монархије“.

Што се тиче Босне и Херцеговине и одлуке, коју је народ из тих покрајина изјавио оним гласањем по срезовима, о чему је ондашња сарајевска влада депешом од сваког среза била извештена с тим, да се то достави и српској влади у Београду, о томе ни у једном јавном акту није никад било речи просто због тога, што је, као што смо видели, и те депеше, као и уопште сам резултат поменутог гласања, сакрио од српске

владе г. Атанасије Шола, у чијим је рукама била тада сва власт у Босни и Херцеговини.

Вреди ли акт од 1. децембра 1918 год.

У 111 броју „Радикала“ објавио је г. Д-р Мирко Кошутић чланак о суверености Хрватске државе.¹⁾ Намера му је била да престави, да акт од 1. децембра, 1918. г., којим је у Београду проглашено наше државно јединство, нема обавезне силе за Хрватску и Хрватски народ!

То своје скроз нетачно тврђење покушао је г. Д-р Кошутић доказати *неисправним навођењем* извесних чињеница, које би имале потврдити, да изасланици Народног Већа нису у опште имали права закључити у Београду ма какав споразум, *који би излазио изван граница даших им упуштава*. А акт од 1. децембра 1918., вели, излази из тих граница.

Чланови Хрватског Блока најпре су доказивали да су изасланици Народног Већа, истина, имали права закључити у Београду дефинитивни споразум, али су пристајали на акт од 1. децембра 1918. г. само зато, што је тада Хрватима било у Београду још нешто обећано, па то после није остварено. Кад је оборена лаж о томе тобожњем обећању, ево где су сад почели доказивати како изасланици Народног Већа уопште нису имали права водити у Београду какве му драго мериторне преговоре, ни пристајати на какве дефинитивне споразуме! Све што би они у Београду закључили мимо оних упуштава, имао је, вели Д-р Кошутић, тек да одобри Хрватски Сабор, а овај то није учинио!

Сви ти наводи не стоје у ствари, и ми се чудимо смелости Д-р Кошутића да их је смео употребити у одбрану своје тезе.

*

На десетак дана пошто је образовано, загребачко Народно Веће израдило је једну декларацију, која је, под потписима Д-р Корошеца, Д-р Павелића и Свет. Прибићевића, 19. октобра, 1918. г. објављена народу.

Каже се изрично у тој декларацији и ово:

„Народно Веће Словенаца, Хрвата и Срба објављује из своје седнице држане 17., 18. и 19. октобра о. г. народу Словенаца, Хрвата и Срба да од овога часа, опуномоћено од свих

¹⁾ Истога дана изашао је тај чланак и у Франковачкој „Хрватској Мисли“.

народних странака и група, *предузима у своје руке вођење народне политишке*. Од сада неће уопште у народним питањима никоја странка ни група, ни парламентарна скупина више водити никакве посебне политике, *ни засебно ступати у преговоре с факторима изван народа*, него ће у свима шим пишањима бити у будуће *једини представник и одлучни чинилац Народно Веће!*

Овај акт Народног Већа, којим оно, у питањима народне политике, узима сву власт за себе, одричући је уставним репрезентантима Хрватског народа, добио је најмеродавнију потврду и признање, јер су то признање и та потврда дошли и од стране самог Хрватског Сабора, као нормалног уставног представника Хрватске државе и Хрватског народа.

Хрватски је Сабор на својој седници од 29. октобра, 1918. г., на предлог г. г. Шурмина, Д-р Павелића, Д-р Лоркевића, Д-р Петричића и другова *једногласно* донео ову одлуку:

„Сабор као представник Краљевина Хрватске, Славоније и Далмације сматра објаву Народног Већа од 19. о. м. (ону горе цитирану) *за себе обвезашном*, те изјављује *да признаје Народном Вијећу Словенаца, Хрваша и Срба врховну власт*“.

У питањима народне политике и преговора, који би се у том погледу водили „с факторима изван народа“, Хрватски Сабор одрекао се, дакле, сваког учешћа, и горњом својом одлуком не само што је признао Народном Већу врховну власт, него је Народно Веће прогласио *као „јединог и одлучног чиниоца у свима пишањима“*, која би се тичала народног уједињења. Пошто је, на истој седници, већ био донео одлуку о одцепљењу од Аустро-Угарске и уједињењу са Србијом и Црном Гором, Хрватски Сабор је, овом другом одлуком, оставио Народном Већу потпуно одрешене руке у питању извођења самог дела народног и државног уједињења. *Никакве, али апсолушно никакве резерве није у том погледу учинио Хрватски Сабор*, и оно што ми желимо овде још једном нарочито нагласити то је, да је горња саборска одлука донета *једногласно, да су за њу гласали и Радићевци, као и Франковци*, чији је представник у Хрватском Блоку био Д-р Кошутић. „И странка права прихваћа предлог, поднесен по господину народном заступнику Д-р Павелићу и друговима, предлог на име, *да се сва државна власт пренесе на Народно Веће*“²⁾ — рекао је тада у Сабору, у име Франковаца, г. Д-р Владимир Пребег.

2) Шишић: „Документи“ — стр. 203. Одатле су и други наводи.

Не стоји, дакле, тврђење Д-р Кошутећа као да је Хрватски Сабор пренео на Народно Веће само један део власти, него је истина да је он на то тело пренео сву власт, као што су то јасно и гласно признавали и Франковци онда кад су у Сабору гласали за горњи предлог, и не само за њ гласали, него су тим предлогом и толико усхићени били, да су на истој саборској седници објавили *и распуштање своје рођене странке*, јер „ново доба иште нове програме и нове страначке творевине“, како је рекао г. Пребег. А кад је Хрватски Сабор пренео на Народно Веће сву власт, када није задржао за себе право примити или одбацити одлуке Народног Већа, него је прогласио то тело „*јединим одлучним чиниоцем* у свима питањима народне политике“, признавајући унапред одлуке Народног Већа и за себе, за Сабор, *обавезним*, онда не стоји у ствари ни друго тврђење Д-р Кошутећево, на име, да Народно Веће није имало право закључити у Београду ма какав дефинитиван споразум у име Хрвата. Напротив, из предњег смо видели да је Народно Веће добило од Хрватског Сабора неограничен мандат, и да је оно тај мандат могло употребити по своме нахођењу, онако како само оно за најбоље нађе, и без припита Хрватског Сабора.

Према томе, акт од 1. децембра, 1918. год. *има пуну обавезну силу и за Хрватску и Хрвате*, јер су у извршењу тога акта споразумно учествовали осим српске владе и *око шездесет изасланика Народног Већа „с пуном влашћу* да у споразуму с владом Краљевине Србије проведу организацију јединствене државе“. Тако је гласила одлука Народног Већа од 24. новембра, 1918.

Ако су изасланици Народног Већа прекорачили границе датих им упустава то ни мало не смањује вредност акта од 1. децембра, јер су они били овлашћени да то учине, пошто им је дата *пуна власт* за преговарање и за споразум. Сем тога, фактор пред којим би они могли због тога одговарати, пред којим би били дужни полагати рачуна о своме раду, било је Народно Веће, *од кога су и примили мандат*, а не Хрватски Сабор. А Народно Веће је, у два маха, *прихватило оно што су његови изасланици 1. децембра, 1918. г, у споразуму с владом Краљевине Србије, у Београду извршили*. Први пут је Народно Веће то прихватило онда када му је био саопштен акт од 1. децембра и оно, Народно Веће, од стране председништва распуштено уз познату објаву, да је престала

његова функција као врховне власти над оним нашим покрајинама које су биле под Аустро-Угарском. А други пут је поменути акт Народно Веће прихватило онда, када је, као саставни део Привременог Парламента, и само, и то једнодушно, прихватило познату *Адресу*, којом је одговорено на Регентову *Беседу* од 16. марта, 1919. г. Ми смо, одговарајући попу Шегвићу, навели какве су одушевљене говоре том приликом држали г. Дринковић и г. Лагиња баш у славу извршенога акта од 1. децембра.³⁾

*

Да би одбранио своју тезу, како је акт од 1. децембра, 1918. год. требало да одобри Хрватски Сабор, Др. Кошутић наводи као доказ то, што је, вели, „неки споразум био предложен и Српској Народној Скупштини“. И то није тачно.

Исто онако као што је поступљено с Народним Већем, исто је тако поступљено и са Српском Скупштином.

После 1. децембра, пред Српском Скупштином никад се више није појавила *српска* влада. Тек на месец дана после прокламованог уједињења, 29. децембра, изишла је пред Српску Скупштину влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и не зато *да тражи од ње одобрење за акт од 1. децембра*, него само да јој тај акт саопшти, и да јој у исто време каже, да влада од ње и не тражи одобрење за тај акт, пошто ће „одмах приступити образовању Привременог Парламента *пред којим ће влада бити одговорна*“.*)

Није такође истинито ни причање Кошутићеве, да је Хрватска имала у јесен 1918. године врло знамениту „војну снагу“ и да је она том снагом могла створити „своју засебну самосталну државу“, али да је ту војску распустила, јер „није сматрала да је треба придржати након споразума учињенога са Краљевином Србијом“. Имајући, вели, „поверења у Кра-

3) По извршеноме ујединењу, Старчевићева странка права одржала је у Загребу, 12. децембра (1918), велику Скупштину, чији је рад закључен једном резолуцијом, у којој се и ово каже:

...„С тога Старчевићева странка права:

„1., Одобрава деловање својих делегата у Народном Већу, а напосе изражава признање свом председнику, Д-р Анти Павелићу, и
2., Доследно томе усваја *Адресу* Народног Већа од 1. децембра, 1918. г. и поздравља одговор Регента Краљевића Александра“... (Шишић: „Документи“... стр. 286).

Што су доцније и г. г. Павелић, Дринковић и т. д. ступили у политички ортаклук са Стјепаном Радићем и Д-р Кошутићем томе, као што се види, не треба тражити узрока у акту од 1. децембра, него у нечем другом.

*) Стенографске белешке: 98. редовна седница.

љевину Србију“, Хрватска је нашла да јој није потребно „да рачуна на те друге *ошпљиве* материјалне елементе“, на своју војску!

Тај безобразлук Кошутећев, који је нашао места и у ступцима „Радикала“, најречитије демантује факт: *да Хрватска у опште никад није имала своје војске*. А у колико је било Хрвата у аустро-угарској војсци, они су се, *много пре акша од 1. децембра сами распустили и међу својим сународницима по Хрватској ошпочели пљачкаши и убијаша* тако, да је Хрватска, која је располагала са оним „ошпљивим материјалним елементом“, који би она и употребила, само да је знала ово што данас зна, да је, дакле, та иста Хрватска и поред њене „знамените војне снаге“, и још у новембру (8) 1918. г., морала позвати у помоћ српску војску и Србију да је они спасу од оних⁴⁾, које је г. Дринковић покушавао мобилисати, и њима запретити свакоме, који би што имао против већ устројене „независне“ загребачке државе!⁵⁾

Хрватски проблем

„Велика Србија“ и демократа Анђелиновић

Београд, 21—III—1922.

У овдашњим „Новостима“ (бр. 259) објављено је мишљење г. Д-р Анђелиновића, народног посланика о хрватском питању.

Није без интереса задржати се на тој г. Анђелиновићевој оцени хрватског проблема, и ако нам она не пружа скоро ништа ново ни у погледу факата ни у погледу закључака, које на њима оснива. У колико је нама познато, ново ће ту

4) Д-р Јосип Шиловић (на седници Хрватског Сабора од 29. октобра 1918.): „Изјављујем да би и господа Тодор и Марко грофови Пејачевић ванредно радо дошли у данашњу историјску седницу Хрватског Сабора, али услед силе немјиновне — нажалост, опколио их зелени кадар — нису могли доћи, те преко мене јављају да улазе у Народно Веће“... (Шишић: „Документи“, стр. 204.)

5) ...„Шта би било данас од Југословенства да се није заштитило угледом и моћном фирмом Србије? Какве би ужасне прилике завладале код нас после онако нагле демобилизације, да није притекла у помоћ Србијина војска? Ко би заступао југословенске земље бивше Аустро-Угарске, непризнате за пријатељску државу, на светском форуму да није било Србије? Седам година су њезини синови под оружјем, па ипак су спремни у крв, у смрт, за сваки камен хрватских обала, за сваки педаљ словеначке земље. Па, ипак, има неких и неких, који још мрмљају о некој измишљеној Србијанској хегемонији, које нема и коју неће ни Србија“ (хрватски орган „Југословенски Лист“, Сарајево, март, 1919. год.)

бити свега тврђење г. Анђелиновићево: *да су босанско-херцеговачки Муслимани Хрвати!* Не сећамо се да је који народни посланик или који други озбиљан радник кад год рекао такву глупост.

Међутим, и ако г. Анђелиновић тврди да су г. г. Виловић и Омеровић Хрвати, он ипак налази да Хрватска и Хрвати нису довољно заступљени у влади, јер су, вели, поменута господа узети у владу не као Хрвати него као Муслимани. Због тога је, по мишљењу г. Д-р Анђелиновића, требало, поред те двојице Хрвата-Муслимана, узети у владу још којег другог Хрвата, ако се, вели, хоће да и широки слојеви хрватског дела нашег народа осете да је ова држава у истини домовина и Хрвата!

Осим тог једног, г. Д-р Анђелиновић наводи и друга факта, која су, тобож, била узрок, што су масе хрватских сељака отишле под закриље фирме Стјепана Радића и комп. Вели: *у двору, у свиши краљевој, једва и да нађете којег Хрвата. У Министарству спољних послова тако исто, као што су и наши посланици на страни и конзули ретко Хрвати!* и т. д.

Ето, у том бројном недостатку Хрвата у влади, па онда у краљевој свити, па међу представницима наше државе у иностранству итд. види г. Д-р Анђелиновић — „политику Велике Србије“ и „ампутација“, која је, вели „и код пројекта поделе земље на области дошла до изражаја“ и која „омогућује политику Хрватског Блока, спречава консолидацију прилика, руши ауторитет државе и ствара резон данашњој политици из Загреба!“

*

Политику „Велике Србије“, која „ствара резон данашњој политици из Загреба“, видео је Д-р Ројц, још пре годину и више дана, чак и у томе, што се сад на актима и печатима државних власти и у Хрватској види и ћирилица, која је одатле само потисла мађарске натписе. Политику „Велике Србије“ видео је и Д-р Томљеновић, кад је, као бан, обуставио извршење наредбе министра саобраћаја, г. Д-р Велизара Јанковића, по којој је и на железничким станицама у Хрватској требало ставити и натписе ћирилицом исписане поред оних латиницом исписаних, као што је тако и у Србији. Г. Томљеновић је тврдио како ће извршење те наредбе

довести до побуне, па се после видело да то није била само једна неверна информација него и један простаклук. Зашто би се то хрватски сељак бунио против ћирилице, кад она у Загребу и Загорју има оно исто место и онако исто уважење, какво и хрватска латиница има у Београду и Шумадији!

Али, нису то ни Д-р Ројц, ни Томљеновић, ни Анђелиновић први, који су пронашли политику „Велике Србије“. Пронашли су ту политику, још за време рата, Д-р Трумбић и они чланови бив. „Југословенског Одбора“, који су, као и Д-р Трумбић, политику „Велике Србије“ онда видели у томе, што се српска влада није хтела одрећи ни српске владалачке куће, ни уопште монархијског облика будуће заједничке државе, а данас је виде у овим истим стварима у којима је проналазе и Ројц, и Томљеновић, и Анђелиновић.

*

Држимо да хрватском сељаку нико није наносио толико срамоте колико они, који тврде, да је он отишао у крило незадовољника зато, што његова интелигенција, или како он, сељак, каже, што његова господа нису бројније заступљени у краљевој свити, у влади, у дипломатији и т. д. Кад би то било истина, значило би да хрватском делу нашег народа треба само засенчити очи разним камарилским и другим положајима, који би се имали поделити његовој господи, па онда вршљати над његовом главом како год хоћеш. А, колико ми познајемо хрватског сељака, то не стоји, јер те пандурске особине, које се њему, и нажалост с хрватских страна, приписују, пре су одлика његове понеке госпде него његова. Баш напротив! Стјепан Радић је и могао окупити под своје окриље масе хрватских сељака само повиком на хрватску интелигенцију, на хрватску господу, која је, како је Радић обмањивао и како и данас обмањује, изневерила и продала хрватског сељака. Ето, председник Скупштине је Хрват, па Радићевци ипак неће у Скупштину. Уосталом, Радић је још у почетку, првих месеца 1919. г., тек што је јединство проглашено, онда кад напред споменути ситни приговори ни самом г. Д-р Анђелиновићу нису могли долазити на ум, имао већину хрватских сељака уза се. И то није могло бити никакво чудо кад се има у виду столетно васпитање хрватског сељака, који је и пре рата, а нарочито за време рата и одмах после рата, стално био запајан једном другом

и на други начин пројектованом идеологијом о народном јединству. Радићу је било лако варати и око себе прикупљати тако васпитаног хрватског сељака, нарочито кад су га други били напустили. Јер хрватска интелигенција, она која није била с Радићем, није хтела сићи у народ да на лицу места и сама лично парира ударце, које јој је Радић наносио. Више је волела долазити у Београд, и тражити положаје, ордење, извознице, — како ко — и богатити се преко Београда и на рачун гласа Београда, него обавештавати хрватског сељака и склањати с пута Стјепана Радића. Српско-хрватска коалиција није могла имати племенитијег задатака него да се, после 1. децембра 1918. г., спусти до у средину хрватских сељачких маса, уверавајући их да Београд није непријатељ него рођени брат Загребу. Али коалиција не само да није то учинила, него није учинила чак ни оно што су учинили Старчевићанци: није после 1. децембра 1918 г. ни један збор одржала. И, ако ико има греха на души што су се у Загребу чак и франковци могли повампирити, то је коалиција. И сам Д-р Анђелиновић место да је са својим политичким друштвом, и у новим приликама, тражио ослонаца у Загребу и само на територији Троједнице, он је више волео доћи у Београд и ту стварати нову странку, која је њему и његовим друговима одавде из Београда, и преко Прибићевићеве полиције, имала осигурати доминантни политички утицај тамо међу Хрватима, у Загорју! А то је била погрешка не само зато, што је Београд подалеко од Загорја, него и зато, што би се у Загорју, бар у ово прво доба, радије чула реч Загреба него реч Београда, и радије послушао савет који би из Загреба долазио, него наредба коју би Београд послао.

Али поред свег оног лома што га чини Хрватски Блок ми не мислимо да постоји један хрватски проблем, који треба неким нарочитим средствима решавати. Ово што данас бива у Хрватској то је израз бола за нечим што је изгубљено. А такву болест кадро је излечити само време. Пустимо, дакле, времену да учини своје. А државна власт треба ту само да асистира као анђеол хранитељ, и једино о чему треба да се стара то је, да пази да болесник не испадне из постеље. Да се Радићу није гледало кроз прсте кад је први пут, још концем 1918, и почетком 1919. г., скупљао по Хрватској потписе и слао страним мисијама захтеве „слободног хрватског народа“, мучно да би дошло до данашњих меморандума и свега другог, што се осмелио чинити Хрватски Блок. Г. Анђелиновић може о томе бити уверен.

Име наше државе: „Југославија“ и њезини заточници

Од како се наш народ ослободио и образовао једну, а не „јединствену“ државу, било је пуно прилика кад се, и у штампи и иначе, наша држава називала „Југославијом“, ма да је она, сагласношћу меродавних фактора из сва три дела нашег народа, добила још пре четири године друго име. Једни су је тако називали из намера са свим рђавих, други су се, вероватно, служили тим именом наивно и безазлено.

*

„Југославија“, „Држава Југословенска“, „Југословенски Народ“ и т. д. нису нови термини, нити се сад први пут чују; они су измишљени много пре, него што смо се ми ујединили. Не улазећи у њихов историјат, пошто би нас то и сувише далеко одвело, можемо сасвим поуздано рећи, да ти термини ни онда када су се први пут чули, нису имали значај, који им се данас, с неких страна, хоће да прида. Далеко од тога да им је био циљ да зближе, будећи свест о тесном сродству између три гране нашег народа, њима је био задатак да отуђе и разроде и, место да су били симболи слободе, они су у себи скривали најстрашније оружје против ње и против државне независности нашег народа. Они су били весници проширења Хабзбуршке тираније и на оне делове нашег народа, који нису били под Хабзбуршким скиптром.

Име „Југословен“ требало је, у првом реду, да збрише с лица земље име Србин, које је било остало *као једина проштежа Хабзбуршких намера прошив нашег народа*. Не мари ништа, што су се тим термином служили, у прошлости, и неки међу нашим најбољим синовима. То никако не смањује вредност нашег предњег тврђења. Напротив, то само показује с колико се политичке вештине и довитљивости умело из Беча радити, кад су тим његовим проналасцима подледали чак и наши први људи, па чак и онда, кад су масе народне, вођене здравим инстиктом, одбијале да подлегну таквим утицајима, јер су осећале да се иза тог новог имена крије један нов непријатељ њихов. Ни међу Хрватима, ни међу Словенцима, а још мање међу Србима, име „Југословен“ *никад се није могло одомаћиши*.¹⁾ То ће, свакако, и бити узрок, што су

1) „Назив Југословени узели су (чланови „Југословенског Одбора“) зато што су хтели једним именом да обележе своју акцију; а нису хтели да даду један нов назив држави и народу“ — рекао је Д-р Трумбић на Крфским конференцијама. („Нови Живот“, књ. IV, св. 5 од 1921. г.).

у Бечу, једно време, били изгубили веру у привлачну снагу тога имена, па су покушавали стићи своје циљу сасвим супротном тактиком. Место „Југословенства“, које је имало најпре све привући и окупити под своје окриље, па затим све предати на милост и немилост бечкој господи, они су пришли тактици отуђивања и још већег раздробљавања.

Познато је, да су, под закриљем Хабзбурговаца, у Ка-лајево доба, пронађени „босански језик“ и „босанско име“, за које г. Смодлака у свом нацрту Устава тврди, да је „историјског порекла“ и да је „прирасло срцу народа“! Али, ма да нема ни једног паметног човека, који би та г. Смодлакина тврђења узео озбиљно, ипак треба нагласити, да је до предњих проналазака довела она иста бечка политика, која је, кроз тако дуго време, туткала један део нашег народа против другог и, нажалост, имала у томе често великог успеха.

*

Нису само у тој даљнијој прошлости разлози због којих треба предати заборавау терминологију, која изазива код нас жалосну успомену на мучне дане нашега народа и на једну одвратну туђинску политику, којој је био циљ да нас све подјарми.

За време рата, било је пуно наших дефетиста, плаћених Хабзбуршких агената, који су се, растурени по свету, служили том терминологијом не зато да нас кураже скорим ослобођењем, него зато да и међу нама и међу нашим савезницима пропагирају уједињење нашег народа под жезлом царске куће Хабзбуршке. Ми Срби имамо нарочитих разлога жалити на те људе, који су, још од првих дана 1917. г., отпочели агитовати да се „Југословенска Југославија“ подигне „*брашким приласком* Србије и Црне Горе Хрватској, Словеначкој и Војводини“, т. ј. добровољном предајом Србије и Црне Горе аустријском царству!

Због свега тога је име „Југословен“, које, уосталом, и не представља националан, него географски појам, врло непопуларно међу Србима. Тврдимо да је тако исто и код маса хрватских и словеначких.

Од почетка рата, имали су Хрвати и Словенци много пута прилике да јавно манифестују своју жељу за остварањем заједничке државе са Србима. Никад, ни у једној прилици, па било да су се те манифестације јављале у посланичким клу-

бовима, или на партијским и другим зборовима, којих је било пуно и у Хрватској, и у Славонији, и у Далмацији, и у Словеначкој, и у Босни и Херцеговини, они нису називали ту будућу заједничку државу „Југославијом“, него увек „државом Словенаца, Хрвата и Срба“. И кад се данас понеки Хрвати и Словенци враћају називу „Југославија“, ми не верујемо да то чине из чистих побуда. Исто тако мисле и Хрвати о оним Србима, који из неких партијских разлога или слично томе, јуре за именом „Југославија“.

— Не смеју да признаду, „да је то Велика Србија, за коју ши Југословени раде, него свеђер говоре о великој Југославији, не би ли, нарочито Хрвате и Словенце, на тај начин најприје нашјерали да се одрекну Хрватства, па онда ће бити лакши прелаз у православље и србијанство“, — пише загребачки „Обзор“ још и данас (број од 22—VI—1922. г.).

*

„Гај има добру вољу и жељу — писао је Вук Карацић још 1836. г. — али хоће ли што учинити моћи то ће вријеме показати. И име је једно од великијех сметњи; њих (Хрвате) је тешко наговорити да признаду да су Срби, а ми бисмо луди били, кад бисмо пристали на то, да оставимо наше славно име и да примимо друго мршво (Илири), које данас по себи ништа не значи“.

То је Вук писао пре скоро читавог једног века. Али много доцније после Вука, пре 25 година, писао је Д-р Трумбић у своме правашком „Новом Вијеку“ (1897) овако:

„Име је најјаче обележје народа. Оно у својем маленом облику садржава његов карактер, његову величину, његову душу. Чим си му ошео име претворио си га у роба, у безимена копилана, једном речи, убио си га морално“.

А, ето, баш је Д-р Трумбић тај, који је данас подигао највећи камен да се њиме баци на име свога рођеног народа! Име српско, хрватско и словеначко њему је постало неугодно. За Србе, Хрвате и Словенце он данас неће да зна, он само зна за „Југославију“ и за „југословенски народ“! А за Д-р Трумбићем у корак иду неки и неки наши јавни радници, интелектуалци, који газе име свога народа, одричу га се и гурају у запећак једино из својих личних политичко — шпекулативних интереса. Сви они данас траже да се наш

народ одрекне свога народног имена, па да прими друго име, мртво име, које по себи ништа не значи!

Али, бар што се нас Срба тиче, ми бисмо одиста били луди кад би се одрекли свог славног имена, и на тај начин сахранили у гроб не само славне традиције из наше даљније прошлости, него и све оне велике тековине нашега народа из овога најновијега доба, тековине, које собом представљају огромни морални и политички капитал, и које су поникле из једне читаве епопеје, најславније међу најславнијима, које су се икад у свету одиграле.

А, као год што бисмо били луди да своје славно име заменимо другим, које по себи ништа не значи, тако бисмо исто били луди и кад бисмо пристали променити име наше државе, име које свакоме јасно казује чија је то држава и који народ у њој живи, па да га заменимо именом „Југославија“, које, као и „Илири“, такође, по себи ништа не значи.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца наслов је, који је сваком јасан и који сваком даје на знање, да је ова држава колико српска, толико исто и хрватска и словеначка; да је то држава сва три наша народна огранка, који су се под њезин кров искупили не зато да се одричу старих, славних традиција својих, него зато да се што је могуће чвршће један уз другог приљубе, како би у што тешњој заједници и удруженим снагама наставили служити и себи и целом човечанству боље и јаче, него што су то могли учинити док су били разједињени, те у много и много прилика, разним стицајима околности сваке врсте, били упућивани један против другог. Најпосле, извесно је, да је име: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, данас угодније и Србима, и Хрватима, и Словенцима више него које друго име.

Нека нико не мисли да смо ми у контрадикцији са самима собом, кад хоћемо да останемо при државном називу, какав је и у Крфској Декларацији усвојен и у коме су сва три народна имена, а у исто време тражимо што тешњу и ничим неразлучену заједницу сва три огранка нашег народа. Јер је ову тесну заједницу, ово што чвршће приљубљивање једног огранка народног уз други, ово сливање досадашњих тројакних едукација и тежњи у једну једину, много лакше и брже постићи у народној држави, која у самом називу свом чува сва три народна имена, потстичући тако и Србе, и Хрвате, и Словенце, подједнако, на племениту утакмицу у свему

што је добро, него кад бисмо за државу узели једно ново име, рецимо име „Југославија“, у које би и Срби, и Хрвати, и Словенци залуд погледали да нађу у њему и нешто од своје славне прошлости и својих традиција, од онога, дакле, што крепи и ободрава, што даје потстрека, наслонивши се на прошлост, радити с већем љубављу за будућност.

Ми са радошћу констатујемо што ова тежња за променом државног и народног имена не долази из маса народних, него само од понеких из „виших класа“. А за те „више класе“, па било да су оне у Београду, Загребу или Љубљани, ми бисмо имали само једну поруку: да им кажемо, да нисмо заборавили ону Вукову негдашњу оцену, по којој је „српски народ поштенији, просвећенији и паметнији од свију народа, које сам ја до сад видео; а виша класа, ако простој не чини срамоте, части јој не чини сувише нигде“.

Ово што је Вук рекао за српски део нашег народа, вреди исто тако и за остале његове делове. А све нам то једно показује: да треба да чувамо наше народно име и против воље тих „виших класа“, којима чак и народно име наше државе смета радити на добру и напретку њеном!

ПРИЛОЗИ

I

Г. Пашићева депеша г. Ст. Протићу о приликама под којима је био принуђен пристати на женеvске одлуке

Париз, 31. октобра.

„У одговор на ваш телеграм №575. Сваћам и ценим ваше осећаје. И мени је веома тешко; у моме животу није било тежих тренутака, а било је момената када сам био пред смрћу, па ми није било теже него у овом моменту када се решава питање, да ли ће наш троимени народ бити уједињен, или ће, и после свих жртава и сјајних успеха, ипак остати неуједињен. Тешкоће и опасности, које су долазиле од непријатеља, уклоњене су. Али сад настале су неочекиване тешкоће, које потичу из погледа и побуда наше браће, која су дуго била под туђим утицајем, и нехотично и незнано примила неке погледе наших непријатеља. Уместо да се руководе жељом, да је сад прво, пре свега, *најпрече да се ујединимо, да осигурамо целом нашем народу једну независну и самосталну државу, па после, кад будемо господари своје државе, да се уређујемо онако како народна већина жели*, ми се сад бринемо шта ће после бити и настати ако се доиста ујединимо! Страх од своје браће, да они неће доцније имати пресудан утицај у будућој држави, страх који је туђа рука засадила у душу наше интелигенције, чини сад све могуће да се сузбије природан ток послова, да Србија руководи пословима политичким, као што је руководила војничким пословима. И вештачким мотивима, који потичу из амбиција, спречава се рад око уједињења нашег троименог народа. Нови непријатељи, који се боје једне јаке и једнодушне велике државе јужних Словена, пустили су све могуће интриге, прикривајући их и подржавајући их новим идејама и погледима. Конзервативци су сад претерали и крајње слобод-

њаке; монархисте сад су републиканци, социјалисте и. т. д. све друго само не монархисте, који искрено раде на ослобођењу и уједињењу нашег троименог народа. У тој и таквој атмосфери воде извесни наши људи пропаганду: како је режим у Србији реакционаран, противуставан и непарламентаран, како се гоне политички противници и. т. д. како је сад опасност за све Србе, Хрвате и Словенце да се уједине са Србијом, и да би било боље створити нову државу, која би произишла из револуције и која би носила обележје најмодернијих идеја и установа, него ли уједињење са Србијом. Наши Савезници, који су заузети својим унутрашњим и спољним тешкоћама и који немају времена разбирати на којој је страни правда и истина, саветују нам: сложите се, ако желите да вам помогнемо; попуштајте једни другима; склопите заједничку владу; не питамо на којој је страни правда; сад стојите пред решењем судбине целог вашег народа; будите сложни, а наша помоћ биће на вашој страни. Такве савете дају нам садашњи наши пријатељи. У таквој ситуацији поставило се питање о томе: на који начин и у којем облику да дамо доказа страном свету, да је постигнута слога и споразум између српске владе и Народног Већа у Загребу; између Југословенског Одбора и Српске Владе, и између странака, које постоје у Србији и које су се изјасниле да су за политику наслона на Силе Тројног Споразума. У тако тешкој ситуацији сматрао сам да је паметније и умесније примити решења, која се не слажу са нашим осећајима и погледима, него ли не сложити се, разићи се на две супротне стране и створити прелом, раскид, који би употребили наши народни непријатељи и омели стварање једне државе Срба, Хрвата и Словенаца. Решења, која су донесена нису истина, умесна, нити могу остати практички и дуго функционисати. Имати заједничко Министарство, које би седело у Паризу и руководило свим пословима, који би произлазили из заједнице Србије с јужним Словенима, није могућно. Спољашњи послови би се отправљали са натегом. Али, послови који би произлазили из заједничког Министарства Војног, послови Саобраћаја итд. могли би се отправљати од заједничког министра, који би седео где је централна власт. У најгорем случају све то би морало престати после закљученог мира, а то ће бити скоро, судећи по томе како сад стоје ствари у Аустро-Угарској и Немачкој, и како непрестано траже склапање мира. Из свих тих

разлога примио сам, и ако против воље, да се створи један вид заједничког рада, него да се манифестује неслога и поцепаност при решењу питања: хоће ли бити једна држава или две и више. Тим разлозима придружио се и овај: да су, нажалост српског имена и крви, придружили се Трумбићу многи Срби, и да из разних непојмљивих побуда пристају радије придружити се Југославији него Србији, и на тај начин показују тенденцију да желе Србију ослабити и осамити, и ако је она себе жртвовала за све њих да би створила јединство. У том најтежем тренутку у мом животу кад се решава питање уједињења, ја сам стегао срце, примио понижење Србије и своје лично, и жртвовао их народном уједињењу у најтрђем уверењу, да ће наш народ, који је праведан судија, неправду брзо изгладити и дати призање Краљевини Србији која је дала доказа да све жртвује за јединство; и примио сам увреде од људи, који се нису уздигли на висину данашњег времена, кад се решава судбина народа, него се руководе застарелим навикама и погледима, које им је туђа култура улила у душе. Молим своје другове да цене моју тешку унутрашњу борбу, кад сам стицајем догађаја стављен пред алтернативу: попустити на штету угледа Србије и свога личног, или узети на себе проклетство народа, што смо неслогом упропастили јединство нашег народа. Ја сам попустио у уверењу, да ће народ исправити застрањивање и да ће признати Србији и државницима да су се узвисили и дали доказа свога широког родољубља за остварење народних слобода и јединства. Међутим, ја ћу се придружити мојим друговима, ако би они остали при свом првом утиску и првој одлуци. Криза министарска ствара се у моменту кад се приступа утврђењу услова за мир и кад интереси Српства и троименог народа зависе од утиска каквог будемо оставили код наших Савезника. Али су ту кризу изазвали други, који нису водили рачуна о достојанству Србије. Србија је спасена после свих жртава и мука, које је претрпела. Она ће ипак, и у најгорем случају, ако пружимо нежељене доказе нашим пријатељима и непријатељима, да се нисмо могли сложити, бити проширена и увећана. Криза је тешка и биће све тежа, ако се буде одуговлачила. Без скупштине не би се могла решити, а док се скупштина састане проћи ће 15—20 дана. У то време радиће се на постављању услова за мир, а може бити сазваће се и Конференција Мира. У сваком погледу биће потребно

да услови мира, које би Србија поставила, буду што пре утврђени и саопштени нашим Савезницима.

„Чим сам се вратио из Женева, одмах сам позвао нашу уједињену опозицију да довршим започете преговоре о саставу коалиционог кабинета. Првог дана нису се могли састати, јер је била тако велика свечаност у Паризу због потписа примирја, да је циркулација по улицама била толико тешка, да се није могло отићи тамо где се хтело. Сутра дан састали смо се. У то време већ сам добио ваш телеграм № 575 и овог часа дошао је и телеграм 576. Из вашег телеграма видим да је Министарство поднело оставку, али не видим да ли сте о томе известили Наследника Престола и шта је Он на то одговорио. Али ја сам прекинуо даљи говор о образовању коалиционог кабинета и рекао сам им у поверењу, с тим да другима не говоре, да је криза министарска настала због тога, што се нису могли примити закључци Женевске конференције. Даље казао сам им да се морам и што скорије вратити у Србију или где је српска влада, и да ће се по свој прилици морати одмах сазвати скупштина у Скопљу, или у Нишу, или Београду, где буде одредила влада с Круном.

„Данас дошли из Женева Корошец, Трумбић. Чингрија, Газари и остали, који су са њима били на Конференцији. Још им нисам казао да је криза настала, али рећићу им сутра. Јавићу вам телеграмом, шта будемо говорили. Хитам да се и пре повратка видим са Пишоном и Клемансо-ом, па ћу на пут, и известићу вас кад се будем кренуо.

„Молим јавите ми телеграмом где је Наследник Престола, да ли мисли долазити у Париз, кад мисли кренути. Молим извините ме, што шаљем овако дуге телеграме, али сам принуђен приликама, које проживљујемо. У будуће бићу краћи“.

II.

Декларација

На конференцији чланова прошлог коалиционог и садањег кабинета Краљевине Србије и представника Југословенског Одбора са седиштем у Лондону, коју су до сада паралелно радили, а у присуству и уз сарадњу председника Народне Скупштине, измењене су мисли о свима питањима, која су скопчана са будућим заједничким државним животом Срба, Хрвата и Словенаца.

Срећни смо, што и овом приликом можемо констатовати да је међу члановима конференције и овога пута владала једнодушност у свима питањима будућег заједничког државног живота.

Пре свега, представници Срба, Хрвата и Словенаца понова и најодсудније наглашавају, да је овај наш троимени народ један и исти, по крви, по језику, говорном и писаном по осећајима свога јединства, по континуитету и целини територије на којој неподвојено живи, и по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свестраног развита свога моралног и материјалног живота.

Идеја о његовом националном јединству никада се није гасила, ма да је сва моћ умна и физичка националног му непријатеља била управљена противу његовог јединства, његове слободе и националног опстанка. Био је подвојен у више држава, а у самој Аустро-Угарској издељен, не на три племенска имена, него на једанаест покрајинских управа и тринаест законодавстава. Осећај његовог националног јединства за слободом и независношћу одржавали су га у непрекидним вековним борбама на истоку са Турцима, а на западу са Немцима и Маџарима.

Бројно слабији од источног и од западног непријатеља он није могао сам обезбедити своје народно и државно јединство, своју слободу и своју независност, јер и на истоку и на западу његовом владао је противу њега сурови принцип: сила над правом.

Али је наш народ дочекао час, кад није више усамљен у својој борби. Борба коју је немачки милитаризам наметнуо Русији, Француској и Енглеској за одбрану њихове части и слободе, и слободе и независности малих држава, претворила се у борбу за слободу света, за победу права над силом. Сви народи, који љубе слободу и независност, удружили су се да се заједнички бране, да по цену свих жртава спасу цивилизацију и слободу, да створе нов међународни поредак, заснован на правди и слободи свакога народа да се сам опредељује и сам оснива свој државни и независни живот, те да се на тај начин заснује нов, миран и трајан период развита и напретка човечанства, и обезбеди свет за вечита времена од овакве катастрофе, што је проузрокова освајачка жеђ немачког империјализма.

Племенитој Француској, која је прокламовала принцип слободе народа, и слободоумној Енглеској придружише се велика америчка Република и ново слободна демократска Русија да у својим манифестима објаве победу слободе и демократије, као главни циљ рата, а начело слободног самоопредељења народа, као основни принцип међународног перетка.

Наш троимени народ, који је највише страдао од грубе силе и неправде, који је за своје право слободног самоопредељења поднео највеће жртве, прихватио је са одушевљењем тај узвишен принцип као главни циљ ове страшне борбе, у коју је гурнуло цео свет непштовање права самоопредељења народа.

И ауторизовани представници Срба, Хрвата и Словенаца, констатујући да је једини и неодступни захтев нашега народа, захтев који он поставља на основу начела слободног самоопредељења народа да буде потпуно ослобођен сваког туђинског ропства и уједињен у једној слободној, националној и независној држави, сложили су се, да та њихова заједничка држава буде заснована на овим модерним и демократским принципима:

1) Држава Срба, Хрвата и Словенаца, познатих под именом јужних Словена или Југословена, биће слободна, независна Краљевина с јединственом територијом и јединственим држављанством. Она ће бити уставна, демократска и парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевића, која је дала доказа да се с идејама и осећајима не двоји од народа и народну слободу и вољу ставља врх свега.

2) Држава ова зваће се: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. А владаоц: Краљ Срба, Хрвата и Словенаца.

3) Она ће имати један државни грб, једну државну заставу и једну круну. Ови државни емблеми биће састављени из наших садањих, посебних емблема. Државна целина обежаваће се државним грбом и државном заставом.

Државна застава, као символ јединства, истицаће се на свима надлештвима Краљевине.

4) Посебне заставе, српска, хрватска и словеначка равноправне су и могу се истицати и слободно употребљавати у свима приликама. И грбови посебни могу се исто тако употребљавати слободно у свима приликама.

5) Сва три народна имена: Срби, Хрвати и Словенци, потпуно су равноправна на целој теритотији Краљевине, и

свако их може слободно употребљавати у приликама јавног живота и код свих власти.

6. Обе азбуке, ћирилица и латиница, такође су потпуно равноправне и свако их слободно може употребљавати на целој територији Краљевине. Све државне и самоуправне власти дужне су и у праву употребљавати и једну и другу азбуку, саображавајући се у томе жељи грађана.

7. Све признате вероисповести вршиће се слободно и јавно. Православна, Римокатоличка и Мухамеданска вероисповест, које су по броју следбеника најјаче у нашем народу, биће једнаке и равноправне према држави.

На основу ових принципа законодавац ће се старати да се чува и одржава конфесионални мир, који одговара духу и прошлости целокупног нашег народа.

8) Календар треба што скорије изједначити.

9) Територија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца обухвата сву ону територију, на којој живи наш троимени народ у компактној и непрекидној маси, и она се без повреде животних интереса целине не би смела крњити.

Наш народ не тражи ништа туђе; он само тражи своје и жели, да се сав, као једна целина, ослободи и уједини. И за то он, свесно и одлучно, искључује свако делимично решење свога народног ослобођења и уједињења. Наш народ поставља као једну нераздвојну целину проблем свога ослобођења од Аустро-Угарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором у једну државу.

По начелу слободног народног самоопредељења ни један део ове целине не може се правично одвојити и присајединити другој којој држави без пристанка самог народа.

10) Јадранско Море, у интересу слободе и равноправности свих народа, биће слободно и отворено свима и свакоме.

11) Сви грађани (држављани) на целој територији једнаки су и равноправни према држави и пред законом.

12) Изборно право за избор народних посланика за Народно Прееставништво, као и изборно право за општине и друге управне јединице, једнако је у опште, и вршиће се непосредним и тајним гласањем по општинама.

13) Устав, који ће после закључења мира донети Уставорна скупштина, изабрана на основи општег и једнаког, непосредног и тајног права гласа, биће основа целом државном

животу, извор и утока свих власти и права и по њему ће се уређивати целокупни државни живот.

Устав ће дати народу и могућност да развија своје посебне енергије у самоуправним јединицама, обележеним природним, социјалним и економским приликама.

Устав се има примити, у целини, у Уставотворној Скупштини бројно квалификованом већином.

И Устав и други закони, које буде донела Уставотворна Скупштина, ступају у живот када их Краљ санкционише.

Тако уједињени народ Срба, Хрвата и Словенаца састављао би државу, која би бројала око 12 милиона држављана. Она би била гаранција народне независности и свестраног народног културног напретка, јак бедем против германског надирања, неразлучни савезник свих оних културних народа и држава, које су истакле принцип права и слободе народа и принцип међународне правде, и достојан члан нове међународне заједнице.

Дано у Крфу, 7/20 јула 1917. године.

Председник Југословенског Одбора

Д-р АНТЕ ТРУМБИЋ с. р.

адвокат, посланик и вођа Хрватске Народне Странке на Далматинском Сабору, пређашњи председник општине града Сплета, пређашњи посланик за варош Задар у аустријском парламенту.

Председник Министарског Савета,
Министар Иностранних Дела
Краљевине Србије,

НИК. П. ПАШИЋ с. р.

(Крф, „Српске Новине“ од 13(26) јула, 1918. г.

III.

Отворена Ријеч Југословенском Народу Хрватима, Србима и Словенцима у Сједињеним Државама

Југословенско Народно Вијеће у Сједињеним Државама Америке, на својој сједници обдржаваној дне 7 и 8 октобра 1918 у Вашингтону, Д. Ц. након темељите и свестране расправе о опћим политичким приликама у домовини и овде, као и о раду садашње владе Краљевине Србије, Југословенског Одбора у Лондону и Југословенског Народног Вијећа у Сједињеним Државама Америке, закључило је (са свим гласовима осим Д-ра М. Тривунца), да се управи на сав наш народ „Проглас“ у којему да се вјерно и истинито прикаже развој догађаја и садашња ситуација, особитим обзиром на држање српске владе према питању нашег народног осло-

бођења и уједињења. Истим закључком повјерено је Извршном Одбору Југословенског Народног Вијећа, да тај Проглас изради и објелодани.

Извршујућ тај закључак, потписани, у име Југословенског Народног Вијећа, управљају ову отворену ријеч:

*Југословенском народу Хрватима, Србима и Словенцима у
Сједињеним Државама*

Крфска декларација

Крфска се Декларација од 20. јула 1917 са правом сматрала народном тековином. Влада Краљевине Србије и Југословенски Одбор, као представници Срба, Хрвата и Словенаца, нагласише споразумно и свечано у њој јединство троименог нашег народа, неодступни његов захтев, основан на начелу слободног самоопредељења, да буде потпуно ослобођен сваког туђинског јарма и уједињен у једној независној држави, уређеној на најширој демократској основици уз потпуну равноправност свих трију народних имена. Наш народ поставио је у њој „као једну нераздвојну целину проблем свога ослобођења од Аустро-Угарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором у једну државу“. Устав уједињене државе — „основа целом друштвеном животу, извор и утока свих власти и права“ — имала би донијети Уставотворна скупштина.

Истина да се донекле прејудицирало одлуци уставотворне скупштине одредбом да ће држава Срба, Хрвата и Словенаца бити краљевина са династијом Карађорђевића, која да је „дала доказа да се с идејама и осјећајима не двоји од народа и народну слободу и вољу ставља врх свега“. Но та одредба, по природи цијеле декларације, није могла бити ван осим жеља, сугестија, предлог.

Ми овде у Америци водили смо најлојалније и у најбољој вјери пропаганду за идеје Крфске декларације, доказујући демократски дух краља Петра те оправданост наде, да ће његов син Александар, који је прошао кроз тешку школу невоље, бити дорасао великој задаћи која му је намијењена у будућности. Очекивали смо од краљ. српске владе, да ће југословенски проблем у својој цијелости заступати пред савезницима, те тражити одлучно уједињење наше цјелокупне народне територије која се — како Крфска декларација с правом истиче — „без повреде животних интереса цјелине не би смјела крњити“.

Наше се наде на жалост нису испуниле. Да је краљ Петар, који своју круну има да захвали вољи народа, те који је једном очитовао да није ван круњени предсједник републике, па да се више поноси повјерењем свог народа него ли круном — да је, велимо, иза Крфске декларације, ставио своју круну на располагање народу који га је њоме овјенчао, тиме, да ће примити нову круну од свеукупног народа југословенског, ако га одликује својим повјерењем, био би тиме вјероватно осигурао и монархију и династију. Нажалост, остао је овај свестрано очекивани гест.

Краљ. српска влада, са своје стране, умјесто да је изнијела и заступала пред савезницима програм југословенски у смислу Крфске декларације, стала је радити сад за Проширену, сад за Велику Србију.

У погледу прве имала се је још зимус сондирати америчка влада, у погледу друге предлежи цијели низ чињеница, а и недавне изјаве Пашићеве, из којих слиједи да би се, по његовом мишљењу, уједињење Југословена имало да проведе „*под егидом Србије*“.

Српска Мисија у Америци

Кад је зимус приспјела овамо српска мисија, пружила се њезином прочелнику г. Веснићу јединствена прилика да са најугледније говорнице свијета — у конгресу Сједињених Држава — разложи *urbi et orbi* југославенски проблем, те брани и устражи праведно ријешење његово. Унаточ нашем одлучном захтјеву, г. Веснић је, слиједећи очевидно инструкције своје владе, пропустио ту јединствену у историји прилику, говорећи о свачему, само не о ономе, што је морао да говори: о праведности југословенских народних тежња.¹⁾ Другђе,

1) Када су Д-р Веснић и остали чланови наше мисије посетили амерички Сенат, тада их је председник Сената поздравио најтоплије. У своме одиста срдачном говору, председник Сената је нагласио дивљење Америке беспримерној упорности и храбрости нашег народа у вековној борби против Турске и Аустро-Угарске, завршујући свој говор жељом да „крај рата крунише *потпуно ослобођење и уједињење нашег народа*“. Д-р Веснић је заблагодарио на поздраву Председнику Сената завршивши, да ће „Храброст и стојичка издржљивост нашег народа, уз припомоћ наших Савесника, а нарочито Америке са њеним идеалима о Слободи и Правди, *биће награђене потпуним нашим ослобођењем и уједињењем*“.

Приликом пријема у америчкој Народној Скупштини, где је председник Скупштине нарочито истакао значајну улогу Србије у животу Европе, Д-р Веснић се, у подужем говору, захвалио председнику Скупштине, и нарочито се задржао на теми *о мученичком живошу јужних Словена*, истичући потребу њиховог уједињења као „*нужну погодбу за трајан мир*“. („Српске Новине“ од 30—XII—1917).

Д-р Хинковић и Дон Гршковић нису, дакле, ни о тој ствари говорили истину у свом прогласу.

на путовању мисије кроз Сједињене Државе, говорио је америчком свијету о Келтима, о умјетничкој недостатности Франклиновог споменика у Вашингтону, или како далеко носе вердунски топови. О југословенском питању је шутио.

Уопће иступила је српска мисија искључиво као српска. Тражећи помоћ америчку за реконструкцију Србије није се хтјела да сјети опустошених предјела, попаљених села и упропашћених породица у Босни-Херцеговини, Срему и другђе.

Унаточ просвједу претежне већине наших исељеника у Америци српска је влада држала као свог главног консула човека, који је и сам и преко својих новина упорно радио против југословенске идеје. Напокон га је обасула хвалом и славом.

Српска влада изаслала је у Америку потпуковника Милана Прибићевића као шефа војне мисије за сакупљање југословенских добровољаца. Док је г. Прибићевић свим силама радио око повјерене му задаће, почасни генерални консул краљевине Србије у Нев-Јорку, изравно и неизравно по својим органима, спречавао је рад г. Прибићевића док напокон није морао напустити своју мисију. Кад се је повратио, спочитавали су му да је опасан Југословен, и нада све сукоб са реченим консулом уз којег су били сви званични српски кругови.

Влада која је имала да заступа уједињење наше народне територије у једну јединствену државу, именовала је посланика на „двору“ црногорског краља Николе, који је храбру, никад не побјеђену војску црногорску предао и задао Аустрији те који у бизантинском лицемјерству заговара републику Југославију — дакако у претпостави да јој он буде господаром. Именовавши сама посланика код Николе Петровића, који се, без туђинске оружане пратње, неће усудити да поврати у земљу коју је издао непријатељу, српска је влада морално присилила владу америчку да и она прими посланика бившег црногорског краља — што је на велику штету југословенског државног идеала.

Свеопћи је дојам, да је прави разлог беспримјерном у дипломацији поступку са послаником Михајловићем био његов рад за југословенску идеју. Он је брутално кажњен, јер је радио за Југославију.

Док је српска влада, у протимби са Крфском декларацијом, свагђе и вазда само радила за Србију, Повећану или Велику, усвајала је себи искључиво право да аустро-угарске Југословене представља она сама, нарочито без саучешћа

Југословенског Одбора; и дакако „представља“ у смислу српском или великосрпском.

Већ из ово неколико чињеница произлази да је српска влада радила проти слову и духу Крфске декларације — да ју је прекршила. *Ова дакле не обвезује више никога, нарочито у колико се може да шумачи као прошивна потпуном самоопредељењу народа.*

Но ми не кидамо само са Крфском декларацијом, већ и са садањом Србијанском Владом.

Влада која је са Југословенским Одбором створила Крфску декларацију, носила је на себи биљег коалициони,¹⁾ те се је с тога могла да сматра изразом народне скупштине, дакле народа, који, ради туђинске окупације, није могао да у изборима очитује своје мишљење. Међутим је коалициона влада замијењена владом само једне странке, која једва да има већину у скупштини; па како је овој већ пред више од четири године — уочи свјетског рата — истеко мандат, тешко да и само одразује праву мисао народа Краљевине Србије.

Данашња се дакле српска влада не може сматрати представницом народа Краљевине Србије.

Што значи „егида Србије“

Пашићева „егида Србије“ крије у себи и велику опасност.

Стожерни постулат декларације уједињење троименог народа нашег и његове територије у једну нову државу, у којој се сва три имена бити посве равноправна; дочим би, према Пашићевој основи, аустро-угарски Југословени имали да уђу у постојећу Србију. „Егида Србије“ значи не само да би се србијанском дијелу народа на штету осталих признао повлаштен положај, већ да би се овима а приори намешнуо морнахирски устав и намешнула династија српска.

То би била тешка повреда народног права самоопредељења. Никако и под никаквом изликом не смије се ово стожерно право да изигра.

Магна карта Југославије

Ми се тим лагље одричемо данас Крфске декларације и српске владе што су велики светски догађаји из темеља промијенили положај Југословена.

1) Кад су на Крфу почеле конференције, чији је плод била Крфска Декларација, била је на челу српске управе чиста радикална влада г. Пашића; г. г. Драшковић, Давидовић и Д-р Маринковић нису тада били министри. Они су овим конференцијама присуствовали као представници опозиције.

Сједињене Државе Америке признале су „у потпуној мјери праведност народних тежња Југословена за слободом“. Чак је одлични представник највеће свјетске демократије нарочито истакао да наш народ има сам да одлучи о својим правима и о свом удесу као члан велике породице цивилизованих народа.

Не треба да жалимо за Крфском декларацијом, док нам је признаши предводник цијелог човечанства свечано признао не само право самоодлуке, већ и саму државну независност. То је хиљаду пуша више од Крфске декларације. Изјава председника Вилсона од 19 октобра је Магна Карта Југословена.

Привремена влада југословенска

Предсједникова изјава одјекнула је велебно у нашој потлаченој домовини. Хрватски сабор прогласио је независност краљевине Хрватске, Славоније и Далмације и посве-машње одцјепљење од Угарске. Створила се провизорна влада у Загребу, која је предузела политичко водство *југословенског народа* те прогласила да се сви Хрвати, Срби и Словенци уједињују у једну независну демократску државу на основи народносној, а без обзира на данашње политичке границе.

Мађарски гувернер предао је управу града и луке ријечке провизорној влади, пошто је славни Јелачићев 79-ти пук протјерао Мађаре из Ријеке. *Провизорна влада у Загребу тражиш ће, да по свом делегату буде заступана на мировној конференцији.*

Док имамо оваквог заступника, можемо се шјешити губишком данашње српске владе која је својом неискреношћу и дволичношћу упропастила и себе и — држимо — српску династију.

Предратне страначке групације ни у Србији ни другђе немају више никаквог смисла. Старорадикални кабинет је анакронизам. Госп. је Пашић настојао да умјетно учврсти своју странку, а није видио да је градио на пијеску. Била би више него лудост да се вежемо уза странку која је љешина. Дакако да ће и иза рата бити странака, али ће државни живот тећи посве другим током него ли прије.

Привремена југословенска влада у Загребу неће доиста тражити додира ни са каквом страначком владом, већ ће наћи начина да ступи у израван саобраћај са самим народом Србије и Црне Горе.

По нашем мишљењу уприличит ће се плебицит цјелокупног нашег народа без разлике садањих државних граница о темељним питањима: државном уједињењу свих Хрвата, Срба и Словенаца, те републиканском или монархијском облику будуће наше државе.

И што и како народ одлучи, то и тако ће бити. *Voluntas populi suprema lex* — воља народа врховни је закон.

Разумије се да плебисцит мора бити искрен и истински изражај народне воље. Да се то омогући, препоручамо и предложимо већ сада *да се гласање народа обави под заштитом звјездане заставе америчке, која је цијелом свијету симбол праве слободе и демократије, те која је нама, Југословенима, шако мила и света.*

Код овог избора Југословени имаћу на уму да је Америка, ступивши у рат, отворила ново поглавље у повјести човјечанства. Основавши своју слободу, она се ево веледушно бори, да се иста осигура и свим другим народина. Попут Христа зове и она нарочито малене и потлачене под своје моћно окриље. Она нам дозивље у памет ријечи великог Абрахама Линколна: „да ниједан човјек није доста добар да влада над другим човјеком без приволе овог другог“.

Југословени!

У ово велико и судбоносно доба кад се руше стољетна престоља; кад човјек из пука који је на челу најмоћније демократије на свијету, позивље једног Хабсбурга да клекне пред своје до јучер робове Југословене; кад тисућљетни сан нашег народа има да постане збиљом: ми се обраћамо на тебе, народе југословенски, у Америци.

Ти знаш наш рад и науку искреност. Држимо својом дужности да ти представимо, без икаквог уљепшања, данашње стање југословенског питања.

Наши, код куће, задивљују свијет својом неустрашивошћу и мудрошћу. Поуздајмо се у револуционарну југословенску владу у Загребу, која је очиг изражај воље цјелокупног нашег народа, данас његова овлашћена представница. Стојмо душом и тијелом уза њу и иза ње. Порадимо све што је могуће да јој, и с ове стране Океана, дигнемо углед и учврстимо поло-

жај. Она се не бори ни за владе ни за краљеве, већ да осигура нашем уједињеном народу Хрвата, Срба и Словенаца најсветије право које народ може да врши и које му је као резултат овог рата зајамчено: право да сам одлучи својом судбином.

У то име, Бог нам помогао!

У име Југословенског Народног Вијећа:

Дон Нико Гршковић.

Д-р Хинко Хинковић.

Вашингтон, Д. Ц., 1 новембра 1918.

(Њујорк, „Југословенски Свијет“ од 3. новембра, 1918)

ИСПРАВКЕ

На страни 59 стоји ... „види се да сурђави ток савезничке акције у Дарданелима и блокада Енглеске били одлучни чиновници“, место: *одлучни чиниоци.*

*

На страни 87 стоји: „у 1915. години Балфур је био спремио један састанак... место да стоји: „у 1918. год. Балфур је.....“

*

На страни 184 стоји, при дну: као постојала су два и ако братска, али ипак два засебна народа: онај „југловенски народ“, место да стоји: „*југословенски народ*“.

НАПОМЕНА

На страни 14-ој речено је да је аустријска објава рата Србији (15—VII—1914) била упућена Врховној Команди, а не и српској влади. Накнадно смо дознали, да је и српска влада, једновремено с Врховном Командом, такође добила ту аустријску објаву рата.

САДРЖИНА:

1) Предговор

I ДЕО

2) Због чега је и како дошло до рата између Србије и Аустро-Угарске — Позив на мобилизацију — Прокламација Регента Александра српском народу и прва наредба Врховног Команданта српској војсци — Резултат војних операција до 20. новембра, 1914.

3) Одлуке Српске Народне Скупштине — Пашићева концепција;

4) Наша емиграција и њено схватање — „Хрватски Одбор“;

5) Управни Одбор „Јадранске Легије“;

6) Чланови „Хрватског Одбора“ у Лондону;

7) Програм „Југословенског Одбора“;

8) Окупација Србије и Д-р Трумбић;

9) „Југословенски Одбор“ и Бугари - - - - - стр. 11—47

II ДЕО

Из руске архиве:

10) Акција „Југословена“ против Србије;

11) Улазак Италије у Европски рат;

12) Лондонски Уговор и акција Српске Владе;

13) Акција Српске Владе после Лондонског Уговора;

14) Акција Српске Владе у питању концесија Бугарској стр. 49—79

15) Кретање Јужних Словена у Аустро-Угарској у 1915. години;

III ДЕО

16) Србија и Јадранско питање — О једној г. Пашићевој изјави у Петрограду, 1916.;

17) Предлози г. Борђеца, — О састанку Пашића, Орланда и Сонића у Лондону;

18) Једна изјава г. Пашићева у Лондону 1917. и коментари талијанске штампе;

19) Јадранско питање и Д-р Трумбић — Итало-Српски Комитет — Римски Конгрес;

20) Јадранско питање и Д-р Трумбић прогласи;

21) Једно писмо Д-р Трумбићево; - - - - - стр. 80—105

IV ДЕО

22) Крфска Декларација и реакција против ње I;

23) Крфска Декларација и Д-р Трумбић — Један захтев Д-р Трумбића II;

24) Крфска Декларација и Д-р Трумбићева акција у Америци III; - - - - - стр. 105—125

V ДЕО

- 25) Одједи Мајске Декларације: I, II, III - - стр. 126—141

VI ДЕО

- 26) Општа Народна Скупштина: Један предлог г. Д-р Трумбића и одбијање српске владе да усвоји тај предлог — Мишљење г. Ст. Протића о томе — Једна циркуларна депеша г. Пашићева и одбијање српског посланика у Вашингтону да поступи по њој - - - - - стр. 143—165

VII ДЕО

- 27) Пројект за други конгрес потлачених народности у Аустро-Агарској и његов неуспех — Депеша г. г. Стида и Ватсона Њ. В. Регенту Александру и одговор Регентов на њу - - - - - стр. 167—173

VIII ДЕО

- 28) Једна Пашићева изјава у Паризу, у септембру, 1918. и њен одјек у круговима наших емиграната
29) Тајна акција Д-р Трумбића у Америци - - - - - стр. 174—188

IX ДЕО

- 30) Општа политичка ситуација уочи Женевске конференције;
31) Женевска конференција и судбина њезиних одлука — Образовање коалиционе владе у Паризу — Један интервју Д-р Корочеца у Женеви — Одједи Женевских закључака у Америци - - - - - стр. 189—219

X ДЕО

- 32) Две одлуке Хрватског Сабора;
33) Улога загребачког Народног Већа при стварању наше нове државе I, II, III и IV;
34) Каква нам је имала бити заједничка држава;
35) „Слободна хрватска држава“ - - - - - стр. 220—253

XI ДЕО

- 36) Од Женеве до Загреба и Сарајева — Босна и Херцеговина под управом Народног Већа
37) Неколико одлука Народног Већа у Сарајеву;
38) Д-р Трумбић — Корешецу и Прибићевићу;
39) Црна Гора, Народно Веће и Српска Влада;
40) Вреди ли акт од 1. децембра, 1918.
41) Велика Србија и демократа Анђелиновић.
42) Име наше државе: „Југославија“ и њезини заточници стр. 253—274

ПРИЛОЗИ:

- 1) Г. Пашићева депеша г. Ст. Протићу о приликама под којима је био принуђен пристати на женевске одлуке;
2) Крфска Декларација;
3) Проглас „Југословенског Народног Вијећа“ у Вашингтону од 1. новембра, 1918 г. стр. 275—289

